

ΜΑΡΙΑ ΜΗΛΙΑΡΑΚΗ - ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ

Σ Η Θ Ν Α Λ Θ Ξ Ϊ Α

" ακατοίκητο νησί "

ΟΛΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
ΕΝΟΣ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΟΙΚΟΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΑΥΤΙΛΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΕΙΡΑΙΑΣ 1995

Φ.Ε. = 5774
Ν.Π. = 8851

ΜΑΡΙΑ ΜΗΛΙΑΡΑΚΗ - ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ

Σ Π Ι Ν Δ Λ Ο Τ Κ Α

«ακατοίκητο νησί»

**ΟΛΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
ΕΝΟΣ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΟΙΚΟΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

**ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΑΥΤΙΛΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΠΕΙΡΑΙΑΣ 1995

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Οφείλω κατ'αρχήν να ευχαριστήσω τον Καθηγητή Κο Βασίλη Μεταξά, ο οποίος είναι εκείνος που με παρακίνησε να ασχοληθώ με την κοινωνιολογική προσέγγιση του περιβάλλοντος, ένα νέο σχετικά επιστημονικό χώρο, που μπορεί να συμβάλλει αποφασιστικά στην προστασία του. Παράλληλα υπήρξε και ο "εμπνευστής" του θέματος της διατριβής. Με τις πολύτιμες συμβουλές του, τη βοήθειά του και τη συμπαράστασή του απετόλμησα να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα. Εύχομαι να συνεχίσει πάντα να είναι για μένα πολύτιμος σύμβουλος και συνεργάτης.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στον Πρόεδρο του Τμήματος Ναυτιλιακών Σπουδών και Πρύτανη του Πανεπιστημίου Πειραιώς, Καθηγητή Κο Θ. Γκαμαλέτσο και στον Προϊστάμενο της Γραμματείας Κο Α. Γκότση, για την ηθική συμπαράστασή τους και την ενθάρρυνσή τους.

Ευχαριστώ πολύ τα μέλη της τριμελούς επιτροπής για τη βοήθειά τους και τη συμπαράστασή τους: Την Καθηγήτρια, Κα Α. Νικολάου, που με βοήθησε και μου συμπαραστάθηκε με αγάπη και φιλία. Η συμβολή της στην εκπόνηση της διατριβής ήταν βασική και ουσιαστική, τόσο με τη συνεχή καθοδήγησή της, όσο και με τις πολύτιμες συμβουλές και τις μεθοδολογικές της υποδείξεις.

Τον Επ. Καθηγητή Κο Β. Τσελέντη, επιβλέποντα Καθηγητή, που ένα ολόκληρο καλοκαίρι στάθηκε δίπλα μου, πολύτιμος συνεργάτης, στην "εξερεύνηση" του συγκλονιστικού αυτού νησιού και καταδύθηκε σε βάθος 30 μέτρων, καταγράφοντας το βυθό. Δεν θα ξεχάσω ποτέ τη συγκίνηση που μοιραστήκαμε όταν, μετά από επίπονες προσπάθειες μέσα στα χαλάσματα, στην κορυφή του απόρθητου βράχου ανακαλύψαμε το Castello degli Spiriti (Κάστρο των Πνευμάτων).

Τον Λέκτορα Κο Ε.Τζανάτο, που με τις ειδικές του γνώσεις σε θέματα τεχνολογίας και περιβάλλοντος στάθηκε πρόθυμα κοντά μου, όποτε ζητούσα τη βοήθειά του.

Ευχαριστώ πολύ τον Καθηγητή Κο Μιχάλη Καρανδεινό στον οποίο οφείλω τις λίγες γνώσεις που απέκτησα για την Οικολογία. Η συνεργασία μαζί του ήταν τόσο σημαντική και οι συμβουλές του τόσο ουσιαστικές ώστε να συνειδητοποιήσω πόσο δύσκολη και υπεύθυνη πρέπει να είναι η προσέγγιση της Κοινωνιολογίας στο τεράστιο θέμα της κρίσης του περιβάλλοντος.

Ο Καθηγητής Κοσ Εμμανουήλ Μικρογιαννάκης με τις ευρύτατες ιστορικές του γνώσεις και τη μεγάλη ευαισθησία του στα θέματα του Πολιτισμού ήταν για μένα πολύτιμος σύμβουλος. Τον ευχαριστώ πολύ.

Στον Κο Ν. Ζερβογιάννη, τελευταίο διευθυντή του Λεπροκομείου ένα μεγάλο ευχαριστώ για το χρόνο που μου αφιέρωσε και γι αυτήν εμπιστοσύνη που μου έδειξε, με το να μου εμπιστευτεί ανεκτίμητο ανέκδοτο υλικό, καθώς και χειρόγραφα του. Επίσης ευχαριστώ πολύ όλους τους κατοίκους της Κοινότητας του Βρουχά που με πλησίασαν με συμπάθεια και καλοσύνη και εύχομαι το όραμά τους για τη Σπιναλόγκα - ας μου επιτρέψουν να είναι και δικό μου - να γίνει κάποτε πραγματικότητα.

Πρέπει να ομολογήσω ότι η διατριβή αυτή βασίζεται στην αγάπη, τη βοήθεια και τη συμπαράσταση όλων των μελών και συναδέλφων του Ναυτιλιακού Τμήματος του Πανεπιστημίου Πειραιώς. Δεν υπάρχουν λόγια για να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου απέναντί τους. Το μόνο που μπορώ να τους υποσχεθώ, σε αντάλλαγμα των όσων μου προσέφεραν είναι, πως θα προσπαθήσω όσο μπορώ να ανταποκριθώ στις προσδοκίες τους.

Ευχαριστώ πολύ τον Επ. Καθηγητή Κο Φώτη Γεωργιακόδη για τον πολύτιμο χρόνο που μου αφιέρωσε ώστε με τη βοήθειά του και τις υποδείξεις του να γίνει η επεξεργασία των ποσοτικών και ποιτικών στοιχείων.

Ευχαριστώ πολύ τον Αν.Καθηγητή Κο Α.Γουλιέλμο και τη συνάδελφο Κα Ε.Θεοδοκάτου για τη βοήθειά τους στην επιμέλεια του κειμένου.

Ευχαριστώ πολύ τη Λέκτορα Κα Α.Παρδάλη και τον Δρ.Οικονομολόγο Κο Γ.Λαίνο για τις συμβουλές τους, τις πολύτιμες μεθοδολογικές υποδείξεις τους και την αμέριστη συμπαράστασή τους.

Δεν υπάρχουν λόγια για να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον Νομικό και Δικηγόρο, Κο Πέτρο Μηλιαράκη που από την αρχή μέχρι το τέλος της διατριβής, ήταν στο πλευρό μου. Από την επιστημονική του κατάρτιση διδάχθηκα πολλά και με τη συνεχή ενθάρρυνσή του έβρισκα το κουράγιο να συνεχίσω.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στους Αρχιτέκτονες - Μηχανικούς Κα Γεωργία Μετινίδου και Κο Μάνο Μαρκόπουλο που κοπίασαν πραγματικά και με τόσο μεγάλη υπεύθυνότητα και ευαισθησία αποτύπωσαν λεπτομερώς τα οικήματα. Στην προγραμματίστρια Η/Υ, Κα Ιωάννα Κεκερή, οφείλω την τελική διαμόρφωση του κειμένου και την επιμέλεια της τελικής εκτύπωσής του. Την ευχαριστώ που με τόση υπομονή και συμπαράσταση συνεργάστηκε μαζί μου, διαμορφώνοντας συνέχεια τα κείμενα, κάνοντας πίνακες και σχεδιαγράμματα, πάντα ακούραστη και πρόθυμη.

Η φοιτήτρια της Σχολής Γραφικών Τεχνών του ΤΕΙ της Αθήνας, Ειρήνη Μαρκοπούλου είχε την επιμέλεια των Παραρτημάτων. Την ευχαριστώ πολύ καθώς και τη φοιτήτρια του Πανεπιστημίου Πειραιώς Ειρήνη Τυχοπούλου που ήταν πάντα πρόθυμη για κάθε βοήθεια.

Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω από την καρδιά μου την οικογένειά μου, το Μάριο και τη μητέρα μου για την ηθική και υλική συμπαράστασή τους, ιδιαίτερα δε τα παιδιά μου, που υπέστησαν άμεσα τις πολλαπλές συνέπειες της προσπάθειάς μου αυτής.

« δῖς εἰς τόν αὐτόν ποταμόν οὐκ ἄν εμβαίης »

Ἡράκλειτος

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ - ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΝΝΟΙΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

1.1. Η έννοια της Κοινωνικής Οικολογίας.....	17
1.2. Η έννοια του Πολιτισμού στα πλαίσια της Κοινωνικής Οικολογίας	21
1.3. Το κυρίαρχο μοντέλο ανάπτυξης στις Βιομηχανικές Κοινωνίες	29
1.4. Τοπικός χώρος και ανάπτυξη	40
1.5. Προς μία εναλλακτική μορφή ανάπτυξης : "Τουριστική ανάπτυξη	46

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ - ΒΑΣΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ

2.1. Περιβάλλον - Διακρίσεις	55
2.2. Φυσικό Περιβάλλον - Πολιτιστικό Περιβάλλον.....	59
2.3. Η Προστασία του Περιβάλλοντος	61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΙΔΕΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

3.1. Η έννοια του Περιβάλλοντος στην Αρχαιότητα	71
3.2. Θρησκεία και Φύση - Σχέση Θεών και Ανθρώπων.....	74
3.3. Η έννοια της Φύσης στη Φιλοσοφία των Αρχαίων Ελλήνων	76

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

4.1. Η Οικολογία ως Επιστήμη Ορισμός και Περιεχόμενο	85
4.2. Οικοσυστήματα.....	89
4.3. Αρχές της Οικολογίας	99

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ	101
----------------------------------	-----

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ :
Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΣΠΙΝΑΛΟΓΚΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.
Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ
ΜΙΚΡΑ ΚΑΙ ΑΚΑΤΟΙΚΗΤΑ ΝΗΣΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	107
<i>1.1.</i> Ειδικές κατηγορίες Νησιών, δύο ειδικές κατηγορίες	108

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ - ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

<i>2.1.</i> Εισαγωγή	111
<i>2.2.</i> Η Αρχαία Ολούς	120
<i>2.3.</i> Σπιναλόγκα - Ενετική Περίοδος	125
<i>2.4.</i> Σπιναλόγκα - Τούρκικη Περίοδος	133
<i>2.5.</i> Σπιναλόγκα - Το Λεπροκομείο	136
<i>2.5.1.</i> Η λέπρα στη Κρήτη	136
<i>2.5.2.</i> Η ίδρυση και λειτουργία του Λεπροκομείου	142

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.
Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΣΠΙΝΑΛΟΓΚΑΣ ΣΗΜΕΡΑ

<i>3.1.</i> Γεωγραφική θέση	155
<i>3.1.1</i> Τρόποι πρόσβασης	156
<i>3.1.2</i> Κίνηση τουριστών	156
<i>3.2.</i> Περιγραφή της απέναντι περιοχής	157
<i>3.3.</i> Περιγραφή της Σπιναλόγκας	158
<i>3.3.1.</i> Χερσαία Περιγραφή	158
<i>3.3.2.</i> Περιγραφή και κατάσταση Θάλασσας	163
<i>3.4.</i> Ιδιοκτησιακό Καθεστώς	165
<i>3.4.1.</i> Η άσκηση τοπικής εξουσίας και το Καθεστώς Ιδιοκτησίας	166
<i>3.4.2.</i> Εκκλησιαστικό - Ενοριακό Καθεστώς	167

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.
ΑΠΟΨΕΙΣ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ
ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΕΜΠΕΙΡΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ 169

ΓΕΝΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 187

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ :
ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ :
ΠΡΟΤΥΠΟ ΟΙΚΟΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.
ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

1.1.	Στόχοι της Ανάπτυξης	192
1.2.	Προϋποθέσεις για την Ανάπτυξη	194

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.
ΤΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ :
ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΝΕΑΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ - ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗΣ ΔΟΜΗΣ 195

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.
ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΡΟΤΥΠΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

3.1.	Προδιαγραφές Περιβαλλοντικής Μελέτης	197
3.2.	Αποτύπωση Οικημάτων Αναστήλωση - Αναπαλαίωση	204

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.
ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ :
ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΜΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ 207

4.1.	Λειτουργική δραστηριότητα	210
4.2.	Συνεδριακός Τουρισμός	212

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5.
ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
ΙΔΡΥΣΗ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΥ ΦΟΡΕΑ ΣΠΙΝΑΛΟΓΚΑΣ 214

5.1.	Ίδρυση και Δημιουργία Αναπτυξιακών Συνδέσμων	215
5.2.	Ίδρυση και Δημιουργία Δημοτικής Εταιρείας Λαϊκής Βάσης	216
5.3.	Ίδρυση και Δημιουργία Δημοτικής ή Κοινοτικής Επιχείρησης	217

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6.
ΠΗΓΕΣ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ

6.1.	Προϋπολογισμός Δημοσίων Επενδύσεων	224
6.2.	Χρηματοδότηση από τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες	226

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.

- Π. Ι ΧΑΡΤΕΣ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ**
- Π. ΙΙ ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ**
- Π. ΙΙΙ ΕΓΓΡΑΦΑ - ΠΗΓΕΣ**
- Π. ΙV ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ**
- Π. V ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ανθρώπινη κοινωνία και όλες οι μορφές ζωής στον πλανήτη μας αντιμετωπίζουν μια καινούρια και κρίσιμη πρόκληση. Πρόκειται για επιλογή ανάμεσα σε μια γη που θα εξακολουθήσει να διατηρεί τη ζωντανή και αναπτυσσόμενη ύλη και σε μια γη που θα γίνει κι αυτή σαν τη σελήνη κι αναρίθμητους άλλους πλανήτες, που είναι νεκροί και έρημοι. Οι διαδικασίες που προωθούν την κρίση βρίσκονται ήδη εν κινήσει και επηρεάζουν κάθε τι που αναπτύσσεται.

Αυτά είναι τα συμπεράσματα ενός διαρκώς αυξανόμενου αριθμού επιστημονικών ερευνών και μελετών. Τα κυρίαρχα ερωτήματα που προκύπτουν από τις διαπιστώσεις αυτές φαίνεται να μένουν ακόμα χωρίς απάντηση:

Πώς είναι δυνατόν ο σύγχρονος κόσμος, στο κατώφλι της "μεταμοντέρνας" εποχής,¹ με τα επιτεύγματα της επιστημονικής γνώσης και της σύγχρονης τεχνολογίας να οδηγείται στην ίδια του την καταστροφή;

Είναι η κρίση του περιβάλλοντος πρόβλημα οικονομικό; Αρκεί μια "άλλη" διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος, στα πλαίσια μιας αντιρρυσπαντικής πολιτικής με τη χρησιμοποίηση νέων τεχνολογιών, όσο κι αν αυτή "κοστίσει", για να προλάβουμε την καταστροφή;

Ή μήπως η κρίση του περιβάλλοντος είναι κρίση του πολιτισμού μας που αντιπαραθέτει τον άνθρωπο στη φύση, καθιστώντας τον "κυρίαρχο" πάνω της;²

1. Βλ., Ζ.Φ. Λυοτάρ, **Η μεταμοντέρνα κατάσταση**, Αθήνα 1988, σ.9-19.

2. Βλ., Μ. Bookchin, **The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy**, CA: Cheshire Books, 1981, σ.22-24.

Επιβάλλεται ένας πολιτιστικός επαναπροσδιορισμός των εννοιών της "ανάπτυξης", της "προόδου", των "αναγκών" της "ποιότητας ζωής";

Η οικολογική συνείδηση που πρέπει να αποκτήσει ο άνθρωπος μαθαίνεται απλά μέσα από τους μηχανισμούς της εκπαίδευσης ή θα προκύψει τελικά μέσα από μια νέα "κοινωνική συνείδηση" στα πλαίσια μιας **ολιστικής αντίληψης του εγώ, της κοινωνίας και της φύσης;**

Δεν φιλοδοξούμε βέβαια να απαντήσουμε στα παραπάνω ερωτήματα ούτε να λύσουμε το μεγάλο πρόβλημα της περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Μας βασανίζει όμως το ερώτημα : είναι "ουτοπία" η προσπάθεια και η αναζήτηση των διαδικασιών για τη δημιουργία μιας "άλλης" κοινωνίας, όταν μάλιστα οι υλικές και διανοητικές δυνάμεις του ανθρώπου είναι ικανές και από τεχνική άποψη παρούσες, μόνο και μόνο επειδή οι υποκειμενικοί και αντικειμενικοί παράγοντες της δεδομένης κοινωνικής κατάστασης εναντιώνονται στην τροποποίησή της;

Η Ελλάδα κατ'έξοχην νησιωτική και αρχιπελαγική χώρα έχει διασυνδέσει άρρηκτα την ιστορία της και τον πολιτισμό της με τη θάλασσα - τη θάλασσα που αποτέλεσε τον κύριο δίαυλο επικοινωνίας και ανταλλαγής πολιτισμών με άλλους λαούς και άλλες χώρες εδώ και 5.000 χρόνια.

Η εντόπιση από μας της Σπιναλόγκας, ανάμεσα στα εκατοντάδες ακατοίκητα νησιά, σαν μια ελληνική γη που περιβρέχεται ολόγυρα από θάλασσα και που πάνω της συναντώνται διαδοχικοί πολιτισμοί, αποτέλεσε το σημείο αναφοράς μας και τον πόλο έλξης ως προς την αντίληψή μας για μια "άλλη" ανάπτυξη, που θα βασίζεται στην προστασία και ανάδειξη του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Σκοπός και στόχος της διατριβής

Στις τελευταίες τέσσερεις δεκαετίες του αιώνα μας άρχισε να αυξάνεται σημαντικά και σε παγκόσμια κλίμακα το ενδιαφέρον του ανθρώπου για τις παράκτιες περιοχές και τα νησιά, ιδιαίτερα για τα ακατοίκητα νησιά, που θα ήταν δυνατόν να χρησιμοποιηθούν για διάφορους σκοπούς.

"Καθώς ο πληθυσμός της γης αυξάνεται και όπως ολοένα και περισσότερο χρησιμοποιούνται οι πρώτες ύλες, που είναι εύκολα προσιτές, τόσο τα μέλη της διεθνούς κοινότητας αγναντεύουν προς το θαλάσσιο περιβάλλον. Όσο η τεχνολογία αναπτύσσεται για το χερσαίο και για το θαλάσσιο περιβάλλον, τόσο βελτιώνεται η ανθρώπινη ικανότητα για την εκμετάλλευση του υποθαλάσσιου χώρου, πρώτα αυτού που βρίσκεται κοντά στις ακτές και κατόπιν αυτού που βρίσκεται στους ωκεανούς".³Σημαντικό ενδιαφέρον για τα ακατοίκητα νησιά της Ελλάδας άρχισε να αναπτύσσεται τα τελευταία δέκα χρόνια Πρόσφατα μάλιστα με τη ροπή του κυβερνητικού παράγοντα, καθώς και ιδιωτών, να πουληθούν τα νησιά αυτά, το φαινόμενο μετετράπη σε εθνικό θέμα. Το ενδιαφέρον για την αγοραπωλησία των νησιών αυτών φαίνεται να προέρχεται από ξένους υπηκόους, υψηλού εισοδήματος, και από επιχειρήσεις που μπορεί να μην αποβλέπουν στην κατοίκησή τους, αλλά στην ευρύτερη εκμετάλλευση του θαλάσσιου πλούτου και του υποθαλάσσιου περιβάλλοντός τους. Με άλλα λόγια μπορούμε να πούμε ότι για τα ακατοίκητα νησιά της χώρας μας παρουσιάζεται μια αυξανόμενη ζήτηση. Η ζήτηση αυτή είναι

3. Βλ., Β.Μεταξάς, *Η Οικονομική των Σημαιών Ευκολίας*, Αθήνα 1985, σ.185.

προφανές ότι εντοπίζεται κυρίως στην τουριστική αξιοποίηση των νησιών και ειδικότερα στην τουριστική ανάπτυξη που έχει αποκτήσει όλα τα βασικά και δομικά χαρακτηριστικά του συμβατικού αναπτυξιακού μοντέλου.

Μερικά από τα νησιά αυτά είναι αναπτύξιμα και άλλα δεν φαίνεται να είναι. Μερικά από τα νησιά αυτά είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την εθνική μας ζωή και έχουν πλούσιο και αξιόλογο πολιτιστικό παρελθόν. Στην κατηγορία αυτή κατατάσσεται η περίπτωση της Σπιναλόγκας που μας είναι ιδιαίτερα γνωστή, λόγω της καταγωγής μας.

Η Σπιναλόγκα έχει έκταση 83.000 μέτρων και βρίσκεται στη βορειοδυτική είσοδο του κόλπου της Ελούντας, στην επαρχία Μεραμβέλου, του Νομού Λασιθίου της Κρήτης. Είναι ένα "ακατοίκητο" (σε εισαγωγικά) νησί, δεδομένου ότι εκατοικείτο από το 1574 μέχρι το 1957 και παραμένει στη μνήμη των κατοίκων, και όχι μόνο της Κρήτης, σαν χώρος απομόνωσης λεπρών από το 1901 μέχρι το 1957. Η μνήμη αυτή είναι και σήμερα τόσο ζωντανή, που δημιουργεί την εντύπωση στον επισκέπτη πως η Σπιναλόγκα "ζει". Το νησί σήμερα είναι εγκαταλειμένο, ερειπωμένο, δεν προστατεύεται, δεν φυλάγεται. Αντίθετα ρυπαίνεται καθημερινά από το πλήθος των τουριστών που το επισκέπτονται, ειδικά κατά τη θερινή περίοδο. Αποτελεί ιδιοκτησία του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού, έχει χαρακτηριστεί "ιδιαίτερου φυσικού κάλλους" και προστατεύεται από την Αρχαιολογική Υπηρεσία ως αρχαιολογικός χώρος. Ανήκει διοικητικά στην κοινότητα της Ελούντας και ενοριακά στην κοινότητα του Βρουχά.

Η Σπιναλόγκα βρίσκεται ακριβώς απέναντι από τις πιο αναπτυγμένες τουριστικά περιοχές της Κρήτης αλλά και της Ελλάδας, που αποτελούν παραθεριστικά θέρετρα παγκόσμιας φήμης. Δεσπόζει στη μέση του κόλπου, βράχος βουβός και ερειπωμένος, σ' ένα άλλο κόσμο που σταμάτησε το

1957. Από τότε ο "πολιτισμός" δεν το άγγιξε. Είναι προφανές ότι πρέπει να προστατευθεί το υπέροχο φυσικό του περιβάλλον και είναι σίγουρο πως πρέπει με αμέριστο σεβασμό να διατηρηθεί ζωντανή η ιστορική μνήμη των διαδοχικών πολιτισμών του. Το ερώτημα για μας ήταν βασανιστικό: Μπορεί να "Ξαναζήσει"; Μπορεί να αναπτυχθεί τουριστικά χωρίς να αλλοιωθεί το φυσικό του περιβάλλον με μια εναλλακτική μορφή τουριστικής ανάπτυξης, που παράλληλα θα σέβεται το ιστορικό-πολιτιστικό του παρελθόν; Επιθυμούν οι κάτοικοι των απέναντι περιοχών να συμμετέχουν στην εναλλακτική μορφή τουριστικής δραστηριότητας;

Σκοπός της παρούσας διατριβής είναι να διερευνήσει και να μελετήσει μια νέα αντίληψη για την ανάπτυξη, μία εναλλακτική μορφή ανάπτυξης με εφαρμογή, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ⁶ το μικρό ακατοίκητο νησί της Σπιναλόγκας στην Κρήτη, με κριτήριο και γνώμονα το φυσικό του περιβάλλον και το "συγκλονιστικό" ιστορικό του παρελθόν. Τα ακατοίκητα νησιά, ο θαλάσσιος πλούτος καθώς και το θαλάσσιο περιβάλλον τους, έχουν πολλές πλευρές κοινωνικής, οικονομικής, πολιτικής, πολιτιστικής και οικολογικής φύσης. Οριοθετήσαμε για το λόγο αυτό το θεωρητικό πλαίσιο της διατριβής μας και προσεγγίσαμε το νησί από την πλευρά της **Κοινωνικής Οικολογίας**. Η "ολιστική" προσέγγιση του περιβάλλοντος, που εισάγει η Κοινωνική Οικολογία, είναι ακριβώς η συσχέτιση του φυσικού με το πολιτιστικό περιβάλλον σε μια **οργανική ενότητα**. Η βασική Αρχή της ολιστικής προσέγγισης είναι ότι: **Η κοινωνία "αναδύεται" από τη φύση και επομένως η κοινωνική εξέλιξη είναι συνέχεια της φυσικής εξέλιξης. Ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να δημιουργεί τη θέση του στο φυσικό περιβάλλον, να δημιουργεί δηλαδή πολιτισμό. Το πολιτιστικό περιβάλλον και η ανάγκη για την προστασία του δεν περιορίζεται επομένως**

μόνο στη διατήρηση και ανάδειξη της ιστορικής-πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά επεκτείνεται στην ανάγκη διατήρησης του **τρόπου ζωής** κάθε κοινωνικής ομάδας, που επιθυμεί να έχει "ρίζα", "ταυτότητα" και "συνέχεια". Στα πλαίσια αυτά αναλύσαμε το κοινωνικό φαινόμενο του πολιτισμού και στο πώς ο σύγχρονος πολιτισμός διαμορφώθηκε στις βιομηχανικές κοινωνίες, στη βάση ενός κυρίαρχου μοντέλου ανάπτυξης. Η συμβατική, όπως την ονομάζουμε, αντίληψη για την ανάπτυξη συντείνει στην κρίση του περιβάλλοντος, τόσο από την πλευρά των φυσικών πόρων, όσο και από την πλευρά της αλλοίωσης των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων των λαών και των κοινοτήτων τους. Προσπαθήσαμε να δείξουμε, πως επιβάλλεται ένας επαναπροσδιορισμός της ανάπτυξης με έμφαση στην ποιότητα αντί για την ποσότητα, με την ενεργό συμμετοχή των πολιτών και των κοινοτήτων τους, που πρέπει να ανακτήσουν τον έλεγχο της αναπτυξιακής διαδικασίας από το κράτος και την αγορά.⁴

Στόχοι της διατριβής μας είναι :

1. Η μελέτη του περιβάλλοντος ενός ιδιάζοντος νησιού, συγκεκριμένα της Σπιναλόγκας, (ο φυσικός και δομημένος χώρος, η ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά) χρησιμοποιώντας την "ολιστική προσέγγιση", προκειμένου να προταθεί μια εναλλακτική αναπτυξιακή διαδικασία: η οικοτουριστική ανάπτυξη.

2. Η διερεύνηση της σημασίας που μπορεί να έχει ο ανθρώπινος παράγοντας (οι κάτοικοι της γύρω περιοχής) στη διαδικασία της ανάπτυξης αυτής.

4. Βλ., Dan Chodorkoff: "Να ορίσουμε ξανά την ανάπτυξη", Κοινωνία και Φύση, Τ.2, τ.4-6, Αθήνα 1993-94.

2. Δομή της διατριβής

Η διατριβή αποτελείται από τρία μέρη και συνολικά δεκατέσσερα κεφάλαια.

Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει το θεωρητικό πλαίσιο της διατριβής και αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια. Περιέχει την ανάλυση της **ολιστικής προσέγγισης** για το περιβάλλον από την πλευρά της Κοινωνικής Οικολογίας, την αποσαφήνιση και τις διακρίσεις της έννοιας του "Περιβάλλοντος", την ιστορική αναδρομή-γενεαλογία-της οικολογικής ιδέας στην Αρχαιότητα και σύντομη ανάλυση της Επιστήμης της Οικολογίας.

Ειδικότερα:

Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύεται η προσέγγιση της επιστήμης της Κοινωνικής Οικολογίας ως προς το περιβάλλον. Η θεωρητική αυτή προσέγγιση περιλαμβάνει την ανάλυση του φαινομένου "Πολιτισμός" σε σχέση με το "κυρίαρχο μοντέλο ανάπτυξης" στις βιομηχανικές κοινωνίες. Στα πλαίσια αυτά επιχειρείται και η αποσαφήνιση της έννοιας "του τοπικού χώρου", σε συνάρτηση με την "τοπική ανάπτυξη" και την τουριστική δραστηριότητα, εφόσον στόχος της διατριβής μας είναι η διερεύνηση για μια εναλλακτική μορφή τουριστικής ανάπτυξης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρείται η αποσαφήνιση της έννοιας "Περιβάλλον", των διακρίσεων της έννοιας του Περιβάλλοντος σε φυσικό και πολιτιστικό - ανθρωπογενές περιβάλλον και του περιεχομένου της έννοιας "Προστασία του Περιβάλλοντος".

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται σύντομη αναδρομή στη γενεαλογία της οικολογικής ιδέας στην αρχαιότητα, που εκφράζεται σε ολόκληρη τη φιλοσοφία των Αρχαίων Ελλήνων.

Στο τέταρτο κεφάλαιο διερευνάται το αντικείμενο της επιστήμης της Οικολογίας, της έννοιας του Οικοσυστήματος και παρατίθενται οι "Αρχές της Οικολογίας", που κατά τη γνώμη μας πρέπει να αποτελούν τη βάση για κάθε αναπτυξιακή διαδικασία, ως προς την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος.

Το δεύτερο μέρος με τίτλο : "Η επιλογή της Σπιναλόγκας" περιέχει το εμπειρικό μέρος της εργασίας μας και αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια. Η διερεύνηση και η μελέτη της "περίπτωσης" της Σπιναλόγκας περιλαμβάνει την περιγραφή του ιστορικού-πολιτιστικού παρελθόντος και περιβάλλοντος του νησιού, την "αναγνώριση" του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος του όπως παρουσιάζεται σήμερα και την καταγραφή και αξιολόγηση της άποψης και πρόθεσης των κατοίκων της απέναντι περιοχής, ως προς την πρόθεση συμμετοχής τους στην "αναβίωσή" του. Η άποψη και η πρόθεση των κατοίκων αξιολογήθηκε με τη συμπλήρωση συνταχθέντων ερωτηματολογίων και με προσωπικές συνεντεύξεις.

Ειδικότερα:

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται σύντομη περιγραφή του ελληνικού νησιωτικού χώρου και η κατάταξη των ακατοίκητων νησιών σε ειδικές κατηγορίες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο διερευνώνται, όσο είναι δυνατόν, τα ιστορικά δεδομένα και το ιστορικό παρελθόν της Σπιναλόγκας αλλά και της ευρύτερης περιοχής, από την εποχή της αρχαίας Ολούντος μέχρι το 1957, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η εκτίμηση του πολιτιστικού της περιβάλλοντος.

Στο τρίτο κεφάλαιο περιγράφεται η κατάσταση της Σπιναλόγκας σήμερα. Πιο συγκεκριμένα : η γεωγραφική της θέση, οι τρόποι πρόσβασης, ο αριθμός των επισκεπτών-τουριστών τη θερινή και χειμερινή περίοδο, η απέναντι περιοχή, η χερσαία και θαλάσσια κατάσταση του νησιού και του

βυθού καθώς και το ιδιοκτησιακό καθεστώς του, έτσι ώστε να αποσαφηνιστεί όσο είναι δυνατόν το φυσικό περιβάλλον που χρήζει προστασίας, ανάδειξης αλλά και αξιοποίησης.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρατίθενται, αναλύονται και αξιολογούνται με τη μέθοδο των ερωτηματολογίων και προσωπικών συνεντεύξεων, οι απόψεις μέρους των κατοίκων της γύρω περιοχής σε ότι αφορά τις δυνατότητες και πιθανότητες "αναβίωσης" του νησιού, καθώς και τη διάθεση και πρόθεσή τους να κατοικήσουν στο νησί και να συμμετέχουν στην ανάπτυξή του.

Το τρίτο μέρος περιλαμβάνει τις προτάσεις για μια εναλλακτική μορφή τουριστικής ανάπτυξης που ονομάζουμε "Οικοτουρισμό" και αποτελείται από έξι κεφάλαια. Με βάση τα δύο προηγούμενα μέρη, το θεωρητικό και το εμπειρικό της εργασίας μας, καθορίζουμε τους στόχους αλλά και τις προϋποθέσεις του συγκεκριμένου εναλλακτικού αναπτυξιακού προτύπου.

Ειδικότερα:

Στο πρώτο κεφάλαιο τονίζονται οι στόχοι της προτεινόμενης "ανάπτυξης" και οι απαραίτητες προϋποθέσεις για το είδος της ανάπτυξης που προτείνεται.

Στο δεύτερο κεφάλαιο διαμορφώνεται η πρόταση για μια νέα διοικητική - οργανωτική δομή. Προτείνεται η ίδρυση ενός ενιαίου Οργανισμού Τοπικής Αυτοδιοίκησης που από τη μια μεριά θα επιλύσει τα διοικητικά - οργανωτικά και επομένως λειτουργικά προβλήματα του νησιού και από την άλλη θα αποτελέσει **Πιλότο - Μοντέλο** για τη μετεξέλιξη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, από τη μορφή της διοικητικής αυτοτέλειας, στο οργανωτικό σχήμα της αυτοκυβέρνησης (Local Government). Στα πλαίσια αυτά

θα προβλέπεται στον οργανισμό λειτουργίας των υπηρεσιών του Οργανισμού Τοπικής Αυτοδιοίκησης η ίδρυση δυο Ειδικών Υπηρεσιών για τη διοργάνωση διεθνών επιστημονικών συνεδρίων.

Στο τρίτο κεφάλαιο επισημαίνεται η αναγκαιότητα εκπόνησης περιβαλλοντικής μελέτης για τη Σπιναλόγκα ως προς το φυσικό της περιβάλλον, σύμφωνα με τις "Αρχές της Οικολογίας", την προστασία και ανάδειξή του αλλά και ως προς το πολιτιστικό του περιβάλλον.

Στο τέταρτο κεφάλαιο προτείνεται το πλαίσιο λειτουργίας της εναλλακτικής μορφής τουριστικής ανάπτυξης, που ονομάζουμε **Οικοτουρισμό**. Εντάσσεται στα πλαίσια του πολιτιστικού τουρισμού αλλά δεν περιορίζεται στην ανάδειξη και προβολή ιστορικών μνημείων. Επεκτείνεται και στον παραδοσιακό τρόπο ζωής της περιοχής αυτής της Κρήτης, που θα είναι και "τρόπος ζωής" στη Σπιναλόγκα. Παράλληλα επεκτείνεται και με την εναλλακτική μορφή του Συνεδριακού Τουρισμού.

Στο πέμπτο κεφάλαιο προτείνεται η ίδρυση Αναπτυξιακού Φορέα της Σπιναλόγκας με τη μορφή της Δημοτικής ή Κοινοτικής Επιχείρησης. Η επιχείρηση αυτή θα είναι μια ιδιόμορφη τουριστική επιχείρηση, εφόσον η διάρθρωση και η λειτουργία όλων των υπηρεσιών της θα αποσκοπεί στην εισαγωγή και τήρηση των αρχών του **Οικοτουρισμού - Συνεδριακού Τουρισμού** που προτείνει η παρούσα μελέτη.

Στο έκτο κεφάλαιο προτείνονται οι πηγές χρηματοδότησης για τον Αναπτυξιακό Φορέα της Σπιναλόγκας, που μπορεί να εξευρεθούν είτε από τον Προϋπολογισμό των Δημοσίων Επενδύσεων είτε από τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες.

3. Μεθοδολογία της διατριβής

Λόγω της ευρήτητας του θέματος και της ανάγκης πολυδιάστατης, διεπιστημονικής αντιμετώπισής του, χρησιμοποιήσαμε για τη διεξαγωγή της ερευνητικής αυτής εργασίας πολλαπλές μεθόδους.

1. Στο πρώτο μέρος της διατριβής, το θεωρητικό, κατ' αρχήν καλύψαμε την ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία. Χρησιμοποιήσαμε την αναλυτική και συνθετική μέθοδο σε ότι αφορά την επεξεργασία της βιβλιογραφίας και των δευτερογενών πηγών.

2. Στο δεύτερο μέρος της διατριβής, χρησιμοποιήσαμε περιγραφική-ιστορική μέθοδο, ως προς την καταγραφή των ιστορικών-πολιτιστικών στοιχείων. Για την περιγραφή της σημερινής κατάστασης του νησιού χρησιμοποιήσαμε τη μέθοδο της άμεσης συμμετοχικής παρατήρησης. Επίσης για την καταγραφή και αξιολόγηση των απόψεων των κατοίκων της γύρω περιοχής χρησιμοποιήσαμε στατιστική ανάλυση των συγκεντρωθέντων εμπειρικών στοιχείων.

4. Σχεδιασμός της Έρευνας

4.1. Καθορισμός του προβλήματος της έρευνας

Κύριο πρόβλημα της μελέτης μας είναι κατά πόσον και με ποιό τρόπο μπορεί να επιτευχθεί μια εναλλακτική μορφή ανάπτυξης, δηλαδή οικοανάπτυξη ενός σήμερα ακατοίκητου νησιού και να προταθεί ένα πρότυπο αναπτυξιακό μοντέλο.

4.2. Διατύπωση Υποθέσεων

Σύμφωνα με το παραπάνω πρόβλημα της μελέτης καθορίστηκαν 4 υποθέσεις/ερωτήματα έρευνας, οι οποίες επιδέχονται αποδοχή ή απόρριψη, ήτοι:

Υπόθεση Α. Η προστασία, ανάδειξη και αξιοποίηση του φυσικού περιβάλλοντος αποτελούν βασική προϋπόθεση για την οικονομική ανάπτυξη.

Υπόθεση Β. Η προστασία, ανάδειξη και αξιοποίηση της ιστορικής - πολιτιστικής κληρονομιάς μιας περιοχής (στη συγκεκριμένη περίπτωση ενός ακατοίκητου νησιού) και του τρόπου ζωής των κατοίκων αποτελούν βασική προϋπόθεση για την οικονομική ανάπτυξη.

Υπόθεση Γ. Το θεσμικό πλαίσιο (οργάνωση και λειτουργία) μιας περιοχής αποτελεί βασική προϋπόθεση για την εφαρμογή του προτύπου οικονομικής ανάπτυξης.

Υπόθεση Δ. Η ενεργός συμμετοχή των πολιτών μιας περιοχής θεωρείται βασική προϋπόθεση για την εφαρμογή του προτύπου οικονομικής ανάπτυξης.

4.3. Καθορισμός Παραγόντων/Μεταβλητών

Σύμφωνα με τις παραπάνω διατυπωθείσες υποθέσεις/ερωτήματα της έρευνας, οι παράγοντες/μεταβλητές προς διερεύνηση καθορίζονται ως εξής:

Ως προς την Υπόθεση Α.:

Φυσικό περιβάλλον (έδαφος, χλωρίδα, πανίδα, θάλασσα, υποθαλάσσιο περιβάλλον)

Ως προς την Υπόθεση Β. :

Ιστορικό-πολιτιστικό περιβάλλον(αρχαία περίοδος, ενετική περίοδος, τουρκική περίοδος, περίοδος λεπροκομείου).

Ως προς την Υπόθεση Γ. :

Θεσμικό πλαίσιο (Τριχοτομημένο Καθεστώς: ιδιοκτησία του Ε.Ο.Τ., διοικητική ένταξη στην κοινότητα της Ελούντας και ενοριακή ένταξη στην κοινότητα του Βρουχά).

Ως προς την Υπόθεση Δ. :

Απόψεις των κατοίκων της περιοχής (Κοινότητας Βρουχά) - εμπειρικά στοιχεία (δυνατότητα κατοίκησης, ενεργός συμμετοχή σε μια εναλλακτική μορφή οικοανάπτυξης κλπ.)

4.4. Τρόπος συγκέντρωσης στοιχείων

Τα στοιχεία της έρευνας συγκεντρώθηκαν :

- Ως προς το βιβλιογραφικό - ιστορικό μέρος: Αναζήτηση δευτερογενών στοιχείων από σχετική βιβλιογραφία, αρχεία, στατιστικές επετηρίδες και λοιπές διαθέσιμες πηγές.

- Ως προς το εμπειρικό μέρος: Συγκέντρωση πρωτογενών στοιχείων ως προς το φυσικό περιβάλλον: Επισκέψεις στο νησί για την αναγνώριση του χερσαίου και δομημένου περιβάλλοντος. Καταδύσεις στον θαλάσσιο χώρο γύρω από το νησί για την αναγνώριση του υποθαλάσσιου περιβάλλοντος.⁵

- Απόψεις κατοίκων της γύρω περιοχής: Διακίνηση 110 ερωτηματο- λογίων και προσωπικές συνεντεύξεις.

5. Επισημαίνουμε ότι το υποθαλάσσιο περιβάλλον αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του φυσικού περιβάλλοντος και ότι ο υποθαλάσσιος πλούτος μπορεί να αποβεί σημαντικό στοιχείο και πηγή για την προτεινόμενη μορφή οικοανάπτυξης.

4.4.1. Ποσοτικά στοιχεία

Τα ποσοτικά στοιχεία συγκεντρώθηκαν από:

- Την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία (ΕΣΥΕ) ως προς τον αριθμό των κατοίκων της απέναντι περιοχής.
- Τον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού (ΕΟΤ) ως προς τον αριθμό των τουριστικών μονάδων και κλινών στην περιοχή.
- Το Λιμεναρχείο Αγίου Νικολάου (ΥΕΝ) ως προς τον αριθμό των σκαφών προς και από το νησί κατά τη διάρκεια τόσο της θερινής όσο και της χειμερινής περιόδου.
- Τα ερωτηματολόγια ως προς τον αριθμό των κατοίκων και ορισμένα χαρακτηριστικά της Κοινότητας του Βρουχά.

4.4.2. Ποιοτικά στοιχεία

Τα ποιοτικά στοιχεία συνδυάστηκαν με την υπάρχουσα σύγχρονη ελληνική και ξένη βιβλιογραφία και έγινε συγκριτική ανάλυση περιεχομένου.

Τα ποιοτικά στοιχεία συγκεντρώθηκαν από:

- Αρχεία και ανέκδοτες πηγές⁶.
- Την Αρχαιολογική Υπηρεσία (ΥΠΕ) ως προς το χαρακτηρισμό του νησιού σαν "προστατευόμενος αρχαιολογικός χώρος."

6. Σημ.: Ο Κ. Νίκος Ζερβογιάννης, τελευταίος Διευθυντής του λεπροκομείου μας εμπιστεύθηκε ανέκδοτα χειρόγραφα του και το προσωπικό του Αρχείου.

- Τις επισκέψεις στο νησί για την αναγνώριση του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος. Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας πραγματοποιήσαμε 60 επισκέψεις στο νησί και στην απέναντι περιοχή.
- Τις καταδύσεις στο θαλάσσιο χώρο γύρω από το νησί ως προς την αναγνώριση του υποθαλάσσιου περιβάλλοντος γύρω από το νησί. Πραγματοποιήθηκαν 12 συνολικά καταδύσεις στις ακτές και γύρω από το νησί.⁷
- Προσωπικές συνεντεύξεις ως προς τα ιστορικά και πολιτιστικά στοιχεία του νησιού, αλλά και την έκφραση των απόψεων για την ανάπτυξη του.
- Συμπλήρωση των ερωτηματολογίων.

Η διακίνηση και συμπλήρωση των ερωτηματολογίων έγινε στην Κοινότητα Βρουχά, απέναντι ακριβώς από τη Σπιναλόγκα. Η Κοινότητα του Βρουχά αποτελείται από 350 κατοίκους. Οι λόγοι επιλογής της κοινότητας αυτής, τα προβλήματα και οι δυσκολίες που συναντήσαμε, οι εν δυνάμει περιορισμοί της συγκεκριμένης μεθόδου καθώς και τα συμπεράσματα της στατιστικής ανάλυσης των στοιχείων που συγκεντρώσαμε, αναφέρονται διεξοδικά στο 4ο Κεφάλαιο του 2ου μέρους της διατριβής.

7. Σημ.: Τις καταδύσεις πραγματοποίησε ο Επ. Καθηγητής Θαλάσσιας Περιβαντολογίας του Πανεπιστημίου Πειραιά, Β. Τσελέντης, σε βάθος μέχρι 30 μέτρα, μετά από σχετική άδεια της Εφορίας Εναλίων Αρχαιοτήτων (Υπηρεσία του Υ.Π.Ε.).

4.5. Ανάλυση στοιχείων

- Η ανάλυση των στοιχείων των ερωτηματολογίων έγινε με τη χρήση Η/Υ και στατιστικών πακέτων.
- Η ανάλυση των ποιοτικών στοιχείων πραγματοποιήθηκε με απαγωγική, συγκριτική και ιστορική μέθοδο.

4.6 Παρουσίαση δεδομένων

Η παρουσίαση των δεδομένων αφορά :

- Τα ευρήματα του νησιού, ως προς το χερσαίο θαλάσσιο, υποθαλάσσιο και δομημένο περιβάλλον.
- Τα ευρήματα ως προς την κίνηση τουριστών στο νησί.
- Τα ευρήματα ως προς το ιδιοκτησιακό καθεστώς του νησιού.
- Τα ευρήματα των ερωτηματολογίων, και των συνεντεύξεων, ως προς την έκφραση των απόψεων των κατοίκων της απέναντι περιοχής για την πρόθεση κατοίκησης και τη συμμετοχή τους στην αναβίωσή του.

~~7/~~ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μετά από τη συγκριτική ανάλυση διαφόρων θεωριών και τάσεων στη διεθνή βιβλιογραφία σε θέματα οικοανάπτυξης σε συνδυασμό με ποσοτικά στοιχεία που αφορούν τάσεις και απόψεις μέρους των πολιτών (πληθυσμού της γύρω περιοχής) καταλήγουμε σε συμπεράσματα, που μπορεί να αποτελέσουν έναυσμα για περαιτέρω μελέτη και επιστημονική έρευνα.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ - ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΝΝΟΙΩΝ

1. ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

1.1. Η έννοια της Κοινωνικής Οικολογίας

Η Κοινωνική Οικολογία, επιστημονικός κλάδος και έννοια σχετικά νέα, εισάγει μια άλλη διάσταση στην προβληματική που αναπτύσσεται έντονα τα τελευταία χρόνια γύρω από το περιβάλλον και την ανάγκη για την προστασία του. Η βασική αρχή και αφετηρία της Κοινωνικής Οικολογίας είναι η αντιπαράθεση στη θεώρηση της κοινωνίας και της φύσης σαν δυο μεμονωμένες και ανεξάρτητες οντότητες που βρίσκονται σε αιώνια διαμάχη μεταξύ τους.⁸ Τόσο η μυθοποίηση της φύσης και η υποταγή σ' αυτήν όσο και η κυριαρχία του ανθρώπου πάνω της, είναι αποτέλεσμα της "δυϊστικής" αντίληψης που κατατρέχει τον Πολιτισμό μας. Ο δυϊσμός αντιπαραθέτει το πνεύμα στην ύλη, τη ψυχή στο σώμα, τον άνθρωπο στη φύση.⁹ Η κοινωνία όμως αναδύεται από τη φύση και επομένως η κοινωνική εξέλιξη είναι συνέχεια και μέρος της φυσικής εξέλιξης. Κατά συνέπεια η γνώση του ανθρώπου ότι αποτελεί "μέλος" της κοινωνίας δεν είναι εμπειρική αλλά μια γνώση "a priori". Προηγείται γενετικά των σταδίων της συνείδησης και της λεγόμενης συνείδησης αξιών (Selbstwertbewusstsein). Κανένα "εγώ" χωρίς

8. Βλ., Μ. Μπούκτσιν, **Τι είναι Κοινωνική Οικολογία**, Αθήνα 1992, J. Clarc, "Τι είναι Κοινωνική Οικολογία", Κοινωνία και Φύση, τ. 1, 1992, σ. 107-126.

9. Μ. Μπούκτσιν, **Τι είναι Κοινωνική Οικολογία**, σ. 30: "Δυϊσμός σημαίνει ακόμα αντιπαράθεση της λογικής στο συναίσθημα, της υποκειμενικότητας στην αντικειμενικότητα και παραπέρα συνδέεται άμεσα με τις κοινωνικές διαιρέσεις που υπήρξαν το κέντρο της ιστορίας του πολιτισμού: κυβερνώντες εναντίον κυβερνωμένων, πλούσιοι εναντίον φτωχών, πόλη εναντίον υπαίθρου, "πολιτισμένοι" εναντίον "αγρίων", αρσενικό εναντίον θηλυκού, με λίγα λόγια εξουσιαστές εναντίον εξουσιαζομένων".

"εμείς" και κανένα "εμείς" δεν ολοκληρώνεται χωρίς το "εγώ".¹⁰

θα αποδεχθούμε στο σημείο αυτό το διαχωρισμό ανάμεσα σε μια "ανθρώπινη φύση γενικά" και στην "ανθρώπινη φύση που τροποποιείται" σε κάθε ιστορική εποχή.¹¹ Διακρίνουμε επομένως δυο τύπους ανθρώπινων ορμών και επιθυμιών: τις σταθερές ή καθορισμένες, οι οποίες αποτελούν σημαντικό τμήμα της ανθρώπινης φύσης και τις σχετικές ορμές και επιθυμίες, που δεν αποτελούν σημαντικό τμήμα της ανθρώπινης φύσης και των οποίων η γέννηση βρίσκεται θεμελιωμένη μέσα σε ορισμένες κοινωνικές δομές και ορισμένους όρους της παραγωγής και της κυκλοφορίας.¹² Ο άνθρωπος όπως κάθε ζωντανός οργανισμός έχει σαν πρώτο στόχο να διατηρεί και αναπαράγει τη δομή του, δηλαδή να "υπάρχει".¹³ Η ιδιαιτερότητα όμως της ύπαρξης του ανθρώπου έγκειται στο γεγονός ότι υπάρχει και **κοινωνικά**. Από τη μιά διατηρεί τη δομή του και αναπτύσσει τις ικανότητες που απορρέουν απ' αυτή τη δομή και από την άλλη υπάρχει σε σχέση με την ομάδα και τις αξίες της.¹⁴ Οι αξίες αυτές όμως αντικατοπτρίζουν, όπως και παραπάνω αναφέραμε την κατάσταση των κοινωνικών σχέσεων. Στην αναζήτηση *στοιχείων ευχαρίστησης* που τους

10. Βλ., M. Scheller, **Die Wissensformen und die Gesellschaft**, Muenchen 1980, σ. 42.

Πρβλ., G. Gurvitch, **Etudes sur les classes sociales**, Paris 1966, σ. 12-14.

11. Βλ., E. Fromm, **Η εικόνα του ανθρώπου στον Μαρξ**, Αθήνα 1975, σ. 44.

12. Βλ., K. Marx-F. Engels, **Die heilige Familie**, Berlin 1956, Bd. 2, σ. 146-165

13. Πρβλ., Κ. Λόρεντς, **Τα 8 θανάσιμα αμαρτήματα του πολιτισμού μας**, Αθήνα 1989, σ. 71-89, R. Passet, **Οικονομία και Περιβάλλον**, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 167-169: "Στους δυο ισχυρούς αναδραστικούς μηχανισμούς κάθε έμβιου όντος αντιστοιχούν δυο ομάδες αναγκών: α) της διατροφής με την οποία διατηρεί την εσωτερική του οργάνωση, αντλώντας από το περιβάλλον μόρια πλούσια σε ενέργεια, β) της διευθέτησης του εξωτερικού περιβάλλοντος με την οποία τείνει πρώτα να διατηρήσει το περιβάλλον αυτό μέσα στα όρια των μεταβολών που συμβιβάζονται με τις απαιτήσεις της ζωής ή να το κάνουν ευνοϊκότερο για την ανάπτυξη της ζωής.

14. Βλ., W. A. Weisskopf, **Alienation, Ideologie, Repression**, Paris, 1976, σ. 62.

προτείνει το περιβάλλον τα άτομα συγκρούονται. Η σύγκρουση αυτή δεν μπορεί να λυθεί ούτε με φυγή ούτε με υποταγή. Ρυθμίζεται συνεπώς μέσα από το σύστημα προσαρμογής, δηλαδή "παθητικής αποφυγής και υποταγής" μέσα από την εγκαθίδρυση ασύμετρων σχέσεων κυριότητας και κυριαρχίας του πιο δυνατού στον πιο αδύνατο. Έτσι η συνείδηση ότι το κάθε μέλος είναι "δεμένο" μαζί με τα άλλα σε μια ενότητα και πως το σύνολο που συνθέτουν δεν είναι κάτι το ξένο και το μακρινό η "αλληλοδιείσδυση του εγώ και του εμείς" σηματοδοτούν στην Κοινωνιολογία την έννοια της **κοινωνικής συνοχής**, που στην ουσία βασίζεται σε ιεραρχικές σχέσεις επιρροής, καταναγκασμού και εξάρτησης.¹⁵

Οι σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες διακρίνονται από μια κοινωνική δομή που διαμεσολαβεί ανάμεσα στη βάση (οργάνωση και καταμερισμός της εργασίας) και τα εποικοδομήματα (θεσμοί, ιδεολογίες, λειτουργίες και συστήματα αξιών) μέσα από διαρθρωμένες σχέσεις παραγωγής και ιδιοκτησίας. Η δομή αυτή τροποποίησε κατά τέτοιο τρόπο αυτές τις "σχετικές" ορμές του ανθρώπου ώστε όχι μόνον να ανταγωνίζονται τις σταθερές ορμές αλλά και να απειλούν αυτή την ίδια ανθρώπινη ύπαρξη.¹⁶

Το γεγονός όμως ότι ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να αναρωτηθεί ποιά είναι η θέση του στη φύση σημαίνει ότι αναγνωρίζει πως μπορεί να "δημιουργήσει" τη θέση του αυτή και όχι απλά να προσαρμοστεί. Το ερώτημα λοιπόν δεν είναι αν θα υποταχθεί ή αν θα εξουσιάσει τη φύση αλλά αν θα

15. Πρβλ., Μ. Μπούκτσιν, *Ιεραρχία και Κυριαρχία*, Αθήνα 1977, σ.7-14.

16. Βλ., Ε. Fromm, *Η εικόνα του ανθρώπου στον Κ. Μαρξ*, Αθήνα 1975, σ.43: "Αυτή η ίδια η φύση δεν μπορεί να κατασκευαστεί από την αρχή της ωφελιμότητας. Αν κανείς θέλει να κρίνει την ανθρώπινη δράση, την κίνηση, τις σχέσεις, εξετάζει πρώτα την ανθρώπινη φύση γενικά και μετά την ανθρώπινη φύση που τροποποιείται ιστορικά".

χρησιμοποιήσει τις δυνάμεις και τις ικανότητές του για να προωθήσει τη μελλοντική εξελικτική ανάπτυξη, τόσο τη φυσική όσο και την κοινωνική ή αν θα τις χρησιμοποιήσει για να καταστρέψει τον πλανήτη. Σ' αυτό το ηθικό και κοινωνικό ερώτημα η απάντηση είναι επίσης κοινωνική, διότι αυτό που θα καθορίσει την πορεία της μελλοντικής ανάπτυξης είναι το είδος της κοινωνίας που θα οικοδομήσει η ανθρωπότητα. Η Κοινωνική Οικολογία εισάγει μια πλατιά **"ολιστική"** αντίληψη του εγώ, της κοινωνίας και της φύσης. Ξεκινά από τη βασική οικολογική αρχή της *οργανικής ενότητας* και υποστηρίζει ότι το καλό του συνόλου μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω της πλούσιας ατομικότητας και των σύνθετων σχέσεων των μερών, τη *δυναμική ενότητα της διαφοράς*.¹⁷ Αποτέλεσμα της ενότητας - στη - διαφορά είναι η σταθερότητα, όχι σαν συνάρτηση της απλότητας και της ομοιογένειας αλλά της πολυπλοκότητας και της ποικιλομορφίας. Ολοκληρη επομένως η πορεία της εξέλιξης θεωρείται μια διαδικασία που αποσκοπεί στην επέκταση αυτής της διαφοροποίησης. Υπάρχει δηλαδή ένας διαρκώς μεγαλύτερος πλούτος διαφορών, όχι μόνο με την έννοια της βιολογικής ποικιλίας αλλά και με την έννοια του πλούτου των αξιών.

Η εξέλιξη θα πρέπει να θεωρηθεί μια διαδικασία πλανητικής ανάπτυξης, η οποία έχει συγκεκριμένη *κατευθυντικότητα* και συνεπάγεται την προοδευτική *εκδίπλωση των δυνατοτήτων*. Με αυτή την έννοια η εξέλιξη της της ζωής και του πνεύματος δεν είναι απλά μια "κίνηση" της ύλης αλλά η

17. Βλ., J. Clark, οπ., π., σ. 107: "Ο Μπούκτσιν ορίζει ως δυναμική ενότητα της διαφοράς την ισορροπία και την αρμονία που επιτυγχάνονται με συνεχώς μεταβαλλόμενες διαφοροποιήσεις".

δυναμική και αυξανόμενη ικανότητά της για αυτο-οργάνωση σε όλο και πιο σύνθετες μορφές.¹⁸ Η ζωή και το πνεύμα δεν είναι τυχαία και συμπτωματικά συμβάντα μέσα σ'ένα σύμπαν χωρίς συνείδηση. Αντίθετα, μέσα στην ίδια την ύλη υπάρχει η τάση να παράγει ζωή, συνείδηση και αυτοσυνείδηση. Στη φύση, κάθε στάδιο αυτής της εξέλιξης ενσωματώνεται στα επόμενά του στάδια. Συνεπώς είναι πολύ σημαντικό να θεωρήσουμε ότι σε όλες τις διαβαθμίσεις της εξέλιξης διακρίνονται η συνέχεια και το αλληλένδετο, που διαφυλλάτουν τη σοφία του κυττάρου και του σώματος, τη φυσική ιστορία του πνεύματος και τη δομή του. Η Κοινωνική Οικολογία κατανοεί με έναν τρόπο, άγνωστο στην παράδοση, ότι το πνεύμα, όπως και κάθε φαινόμενο, έχει τις ρίζες του στη φύση και στην ιστορία.¹⁹

1.2. Η έννοια του Πολιτισμού στα πλαίσια της Κοινωνικής Οικολογίας.

Η ολιστική, αναπτυξιακή αντίληψη, που έχει η Κοινωνική Οικολογία για τις οργανικές ολότητες και την εξέλιξή τους, αποτελεί καθοριστική και αποφασιστική αφετηρία και σημείο αναφοράς για τον "Πολιτισμό" των κοινωνικών οργανώσεων. Θεωρούμε σκόπιμο στο σημείο αυτό να αναλύσουμε σύντομα το φαινόμενο του πολιτισμού σαν διαμορφωτική κοινωνική διαδικασία. Η έννοια του πολιτισμού είναι σύνθετη, πολυσήμαντη, πολλές φορές πολύπλοκη. Δεν είναι μόνον αντικείμενο ερευνών στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, αλλά χρησιμοποιείται και στην καθημερινή ανταλλαγή

18. βλ., Murray Bookchin, "Toward a Philosophy of Nature", Deep Ecology California 1984, σ.229.

19. βλ., Μ. Μπούκτσιν, **Η Ριζοσπαστικοποίηση της Φύσης**, Αθήνα 1985, σ.12.

εμπειριών και πρακτική. Έτσι είναι εύλογο να αλλοιώνονται τα κατηγορήματα της έννοιας, να φορτίζονται με στοιχεία υποκειμενικά, πάντα σε σχέση και συνάρτηση με τις υπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες.

Σύμφωνα με την Κοινωνιολογία η έννοια του πολιτισμού εντάσσεται στα κοινωνικά φαινόμενα, όπου αναλύεται και ερευνάται σαν το πλέον σύνθετο και σε μεγάλο βαθμό, κατά τη γνώμη μας, ταυτίζεται με την εν γένει εξελικτική πορεία του ανθρώπου - τόσο σαν άτομο όσο και σαν μέλος κοινωνικών οργανώσεων - με την ευρύτερη έννοια της Ιστορίας και την έννοια της "κοινωνικής αλλαγής".²⁰ Ένας ενιαίος και γενικά παραδεκτός ορισμός του πολιτισμού δεν υπάρχει, επειδή ο πολιτισμός αποτελεί ένα σύνθετο φαινόμενο, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τις συστηματικές προσπάθειες στο χώρο των κοινωνικών επιστημών να διακριθεί ο πολιτισμός σε Culture και Civilization.²¹

-
20. Πρβλ., Α. Εμμανουήλ, **Ιστορικές και Επιστημονικές Θεμελιώσεις της Κοινωνιολογίας**, Πειραιάς 1988, σ.309-331,
Λ.Νικολάου-Σμοκοβίτη, **Σημειώσεις Κοινωνιολογίας**, Πειραιάς 1993, σ.106-122,
Δ.Γ.Τσαούσης, **Η Κοινωνία του Ανθρώπου**, Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία, Gutenberg, Αθήνα 1991, σ.116-121,
Τ.Β. Bottomore, **Κοινωνιολογία**, Κεντρικά προβλήματα και βασική βιβλιογραφία, Αθήνα 1974, σ.155-164,
Π.Κονδύλης, **Η παρακμή του Αστικού Πολιτισμού**, Αθήνα 1991, σ.64-89
Α.Τόφλερ, **Το τρίτο Κύμα**, Αθήνα 1982, σ.38-164,
Ν.Μόρρις, **Ο ανθρώπινος ζωολογικός κήπος**, Αθήνα 1977, σελ.7-43,
Ρ.Ρίχτα, **Ο Πολιτισμός στο Σταυροδρόμι**, Αθήνα 1978, σελ.188-224,
H. Schoeck, **Soziologisches Woerterbuch**, Freiburg 1972, σ.208-210,
P. Kluckhohn, **Neuere Geschichte**, Bd.5, Frankfurt a. Main, 1969, σ.12-15,
I. Seger, **Knaurs Buch der modernen Soziologie**, Muenchen/Zuerich 1970, σ.79-83,
D. Walsh, **Sociology and the Social World**, in *Modern Sociology*, 1980, σ.79-91,
B.A. Malinowski, **A Scientific Theory of Culture and Other Essays**, Oxford, 1960,
H. Fischer, **Theorie der Kultur**, Koeln 1965,
W.E. Muelmann, (Hrsg.), **Kulturanthropologie**, Muenchen 1966,
M. Buhr - A. Kosing, **Lexikon der Marxistischen Philosophie**, Berlin 1974, σ.207-209,
A. Weber, **Kulturgeschichte als Kultursoziologie**, 1963, σ.66-102,
H. Bahrtdt, **Wissenschaftssoziologie**, O.J. Duesseidorf 1971, σ.12-24,

Η έννοια του πολιτισμού υποδηλώνει την όλη κοινωνική κληρονομιά της ανθρωπότητας, δηλαδή μια δυναμική κοινωνική πραγματικότητα, που δημιουργήθηκε από τον άνθρωπο για την ικανοποίηση των αναγκών του, ένα σύστημα κανόνων και "προτύπων" συμπεριφοράς, που αναγνωρίζονται σε μία ορισμένη χρονική περίοδο της ιστορίας, ανεξάρτητα από διακρίσεις και **μεταδίδεται - μεταβιβάζεται** από γενιά σε γενιά με διαδικασίες **κοινωνικές**. Το χαρακτηριστικό αυτό τον καθιστά ξεχωριστή οντότητα και τον διαστέλει από το οικείο κοινωνικό σύστημα.²²

Το περιβάλλον της Γης στα 4.600 εκατομμύρια χρόνια ζωής του έχει υποστεί τρομακτικές αλλαγές που επήλθαν και από γεωλογικές μεταβολές και φυσικές διεργασίες. Οι σημαντικότερες όμως μεταβολές οφείλονται στην ιδιόμορφη εξελικτική πορεία ενός παράγοντα των φυσικών οικοσυστημάτων, του παράγοντα "άνθρωπος"²³.

21. Σημ.: Στην ελληνική γλώσσα και οι δύο όροι αποδίδονται με τη λέξη "Πολιτισμός". Με τον όρο *culture*, ή *la culture*, ή *Kultur* εννοούμε το σύνολο των πνευματικών, ηθικών, καλλιτεχνικών και γλωσσικών εμπειριών, που μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά, ενώ με τον όρο *civilization*, ή *la civilisation*, ή *Zivilisation*, (ανώτερο πολιτισμό) εννοούμε τον υλικό πολιτισμό, το σύνολο δηλαδή των μηχανικών και τεχνικών γνώσεων, που μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά.
Πρβλ., I. Seger, οπ., π., σ. 83,
A. Weber, οπ., π., σ. 79,
Α. Εμμανουήλ, οπ., π., σ. 309,
Δ. Γ. Τσαούση, οπ., π., σ. 118.

22. Βλ., T. Parsons, **The Social System**, N.Y. 1951.

23. Ο πλανήτης Γη υπάρχει εδώ και 4.600 εκατομμύρια χρόνια περίπου. Αν μετατρέψει κανείς το ασύλληπτο αυτό χρονικό διάστημα σε μία κατανοητή τάξη μεγέθους, τότε η Γη μπορεί να συγκριθεί με έναν άνθρωπο 46 ετών. Για τα πρώτα 7 χρόνια της ζωής του δεν είναι τίποτα γνωστό. Και ενώ για τα μετέπειτα χρόνια υπάρχουν απλά κάποιες αποσπασματικές πληροφορίες, γνωρίζουμε πως η Γη μόλις στην ηλικία των 42 χρόνων άρχισε να ανθεί. Οι δεινόσαυροι και τα μεγάλα ερπετά εμφανίστηκαν ακριβώς ένα χρόνο πριν, όταν δηλαδή ο άνθρωπος ήταν 45 ετών. Τα θηλαστικά μόλις πριν 8 μήνες. Στα μέσα της προηγούμενης εβδομάδας μεταβλήθηκαν οι ανθρωπόμορφοι πιθηκοί σε πιθηκόμορφους ανθρώπους και το τελευταίο Σαββατοκύριακο μπήκε η Γη στην εποχή των παγετώνων.

Ο σημερινός άνθρωπος υπάρχει ακριβώς εδώ και τέσσερις ώρες. Κατά τη διάρκεια της προηγούμενης ώρας έμαθε να καλλιεργεί το έδαφος και πριν ένα

Επομένως η έννοια "Πολιτισμός" είναι ακριβώς αυτή η εξελικτική πορεία του ανθρώπου ή ακόμα πιο απλά κάθε ανθρώπινη πράξη, ενέργεια ή παρενέργεια που παρατηρείται σε κάθε φάση της ιστορικής εξέλιξης.²⁴

Θα υιοθετήσουμε όμως έναν ορισμό του πολιτισμού που κατά τη γνώμη μας αποσαφηνίζει το πλαίσιο προσέγγισής μας: "Πολιτισμός είναι το μέτρο επεξεργασίας των ουσιαστικών δυνάμεων του ανθρώπου, σε όλα τα πεδία της δραστηριότητάς του, στα υλικά και στα πνευματικά παράγωγά τους καθώς και στις κοινωνικές μορφές ζωής".²⁵

Παράλληλα όμως ο Πολιτισμός έχει έναν έντονα δεσμευτικό χαρακτήρα που ασκεί πίεση στα μέλη κάθε κοινωνικής οργάνωσης²⁶ ώστε να αποτελεί το

λεπτό άρχισε η βιομηχανική επανάσταση. Στα τελευταία εξήντα δευτερόλεπτα ο σύγχρονος άνθρωπος κατάφερε να μετατρέψει τη Γη από παράδεισο σε σκουπιδότοπο. Πολλαπλασιάστηκε ο ίδιος σε κλίμακα επιδημίας, προκάλεσε την εξαφάνιση πεντακοσίων ζωικών ειδών, βγήκε στο διάστημα για να αναζητήσει πρώτες ύλες και τώρα στέκεται σαν ένα ανόητο παιδί μπροστά στις φοβερές επιπτώσεις που προκάλεσε η μετέωρη άνοδος του, στο χείλος ενός πολέμου, που θα σημάνει το τέλος όλων των πολέμων και την καταστροφή της όλης της ζωής στο ηλιακό σύστημα".
Βλ., Γκρ. Μόνικα, **Greenpeace**, Αθήνα 1986, σ.7.

24. Σημ.: Διευκρινίζουμε στο σημείο αυτό πως οι έννοιες "Πολιτισμός", "Κουλτούρα", "Ανώτερος Πολιτισμός", "Πρωτόγονος Πολιτισμός", "Προϊστορικός Πολιτισμός", κ.ά. τόσο στον επιστημονικό χώρο όσο και στην καθημερινή χρήση τους εμπεριέχουν μια ποιοτική χροιά, έτσι που να εκλαμβάνεται η ευρύτερη έννοια του πολιτισμού πάντα σαν έννοια "θετική" με γνώμονα την πρόοδο και την κοινωνική ανάπτυξη. Επίσης συναντάμε διακρίσεις και αντιδιαστολές όπως: "πολιτισμένοι-απολίτιστοι", "ανεπτυγμένες κοινωνίες-υπανάπτυκτες" (developed-underdeveloped), "παραδοσιακές κοινωνίες - σύγχρονες" (traditional - modern), "απλές-σύνθετες" (simple-complex), "βιομηχανικές - προβιομηχανικές" (industrial-preindustrial).
Βλ., Τ. Β. Bottomore, **Κοινωνιολογία**, Αθήνα 1974, σ.21.

25. Βλ., Μ. Buhr-A. Kosing, **Lexikon der Marxistischen Philosophie**, Dietz-Verlag, Berlin 1974, σ.208

26. Πρβλ., R. Passet, **Οικονομία και Περιβάλλον**, Θεσσαλονίκη 1987, σ.172, : "Η πολύ μεγάλη υπεροχή του επίκτητου πολιτιστικού στοιχείου πάνω στο έμφυτο του ανθρώπου μας οδηγεί στο να υπογραμμίσουμε την ευθύνη που έχει στην οικοδόμηση της μοίρας του ανθρώπινου είδους".

θεμελιακό στοιχείο της κοινωνικής συνοχής. Σαν κοινό πλαίσιο ζωής και μνήμης, επιτελεί τρεις ταυτόχρονα σημαντικές λειτουργίες : α) της αναγνώρισης, β) της ένταξης και γ) της συμμετοχής.²⁷ Χάρη στον πολιτισμό τα μέλη του κοινωνικού συνόλου αναγνωρίζονται μεταξύ τους, εντάσσονται στο κοινωνικό σύνολο, αποκτούν την ατομική τους ταυτότητα και συμμετέχουν στην κοινωνική ζωή.

Ο κύριος προβληματισμός της Κοινωνικής Οικολογίας είναι ακριβώς αυτός που πρόβαλε από τη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι, η σύγχρονη κοινωνία, χαρακτηρίζεται από μια ένταση ανάμεσα στο "εγώ" και στο "εμείς",²⁸ δηλαδή μια τάση διάσπασης της κοινωνικής συνοχής, που ονομάζουμε "φαινόμενο αλλοτρίωσης"²⁹ ή "αποξένωσης" ή "ανομίας".³⁰

27. H. Fischer, οπ., π., σ. 133 και επ.

28. Σημ.: Μεγάλο μέρος της κοινωνιολογικής σκέψης του 19ου και του 20ου αιώνα στρέφεται γύρω από την προσπάθεια διάγνωσης της φύσης και των αιτιών της έντασης αυτής.

Πρβλ., K. Marx-F. Engels, **Gesammelte Werke (MEW)**, Berlin 1956, Bd. 1,

E. Durkheim, **Suicide-A Study in Sociology**, London 1972

G. Simmel, **The Philosophy of Money**, London 1978,

F. Toennies, **Gemeinschaft und Gesellschafte**, Darmstadt 1991.

29. Σημ.: Οι έννοιες "αλλοτρίωση", "αποξένωση", "ανομία", έχουν στην Κοινωνιολογία και στη Φιλοσοφία διάφορες ερμηνείες. Οι περισσότερες μπορούν να θεωρηθούν σαν παραλλαγές της ευρύτερης ερμηνείας που προκύπτει από την ετυμολογία και τη μορφολογία της λέξης "αλλοτρίωση", δηλαδή η πράξη ή το αποτέλεσμα της διαδικασίας εκείνης με την οποία πράγματα και πρόσωπα γίνονται ξένα μεταξύ τους.

Βλ., Γ. Πέτροβιτς, Β. Χόφμαν, Τ. Αντόρνο, **Αλλοτρίωση**, Αθήνα 1973, σ. 9.

30. Βλ., R. Merton, **Social Theory and Social Structure**, N. York 1968, σ. 188-200.

"Η έννοια της "ανομίας" αναφέρεται περισσότερο στη σχέση μεταξύ των πολιτιστικά προσδιορισμένων σκοπών και των πολιτιστικά προσδιορισμένων μέσων για την επίτευξή τους. Όταν οι σκοποί συνδέονται με τα μέσα η συμπεριφορά των ατόμων όχι μόνον μπορεί να προβλεφθεί αλλά οδηγεί και σε ένα αίσθημα ασφάλειας και συνοχής. Όταν στη σχέση σκοπών και μέσων υπάρξει σύγκριση και αντιδιαστολή τότε επικρατεί "ανομία ή πολιτιστικό χάος". "Η έκνομη συμπεριφορά είναι ένας από τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα προσαρμόζονται στην κατάσταση ελλειπούς συντονισμού σκοπών και μέσων. Όταν ένα σύστημα πολιτιστικών αξιών προβάλλει ουσιαστικά πάνω από οτιδήποτε άλλο, ορισμένους σκοπούς επιτυχίας ως κοινούς για ολόκληρο τον πληθυσμό ενώ η κοινωνική δομή

Σε αντίθεση με την ιστορία της φύσης, η ιστορία της κοινωνίας, δηλαδή ο πολιτισμός, δημιουργείται από τους ανθρώπους. Δεν είναι προϊόν θεϊκό ή ενσάρκωση κάποιας απόλυτης ιδέας. Η ιστορία και ο πολιτισμός δεν μπορούν να ξεχωρίζονται από "δρώντες" ανθρώπους και να αυτονομούνται, δεν χρησιμοποιούν τον άνθρωπο σαν μέσο για να επεξεργαστούν τους σκοπούς τους. Αντίθετα η ιστορία δεν είναι τίποτα άλλο από τη δραστηριότητα του ανθρώπου που επιδιώκει τους σκοπούς του. "Ο άνθρωπος αλλάζει, εξελίσσεται, μετασχηματίζεται, είναι το προϊόν της ιστορίας του και δεδομένου ότι αυτός δημιουργεί την ιστορία του είναι προϊόν του εαυτού του".³¹ Η δυσκολία του ανθρώπου να κατανοήσει τον εαυτό του σαν δημιουργό της ιστορίας και να αντιλαμβάνεται απλά τη ζωή του καθορισμένη από "υπερπροσωπικές" δομές και αλλαγές που συντελούνται βρίσκεται ακριβώς στον τρόπο θεώρησης του αισθητού κόσμου.³² Ο άνθρωπος "μαθαίνει"³³.

περιορίζει αυστηρά ή αποκλείει τελείως για ένα σημαντικό μέρος του ίδιου πληθυσμού την πρόσβαση στους αποδεκτούς τρόπους εκπλήρωσης των σκοπών αυτών, τότε επακολουθεί μεγάλης κλίμακας έκνομης συμπεριφορά"

31. Βλ., E. Fromm, *Η εικόνα του ανθρώπου στον Κάρολο Μάρξ*, Αθήνα 1975, σ. 45.

32. Σημ.: Η έννοια του "τρόπου θεώρησης" του αισθητού κόσμου εμπεριέχει και προσδιορίζεται από τις έννοιες "παρατήρηση", "αντίληψη", "παράσταση", "γνώση", "συνείδηση", "φαινόμενο-ουσία". Οι παραπάνω έννοιες αποτελούν αντικείμενο της "Κοινωνιολογίας της γνώσης" και είναι κατά τη γνώμη μας θεμελιακές για να κατανοήσουμε πώς ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τον πολιτισμό και γενικότερα το κοινωνικό γίγνεσθαι.

Πρβλ., K. Mannheim, *Ideologie und Utopie*, Frankfurt a. Main, 1978,

του ίδιου, *Diagnose unserer Zeit*, Zuerich 1951,

του ίδιου, *Essays on the Sociology of Knowledge*, N.Y. 1952,

E. Albrecht, *Die Beziehungen von Erkenntnistheorie, Logik u. Sprache*, Koeln 1956,

A. Baumgarten, *Bemerkungen zur Erkenntnistheorie des dialektischen und historischen Materialismus*, Muenchen 1957,

M. Scheller, *Die Wissensformen und die Gesellschaft*, Muenchen 1980,

R. Merton, *Social Theory and Social Structure*, N.Y. 1968.

33. Σημ.: Με τον όρο "μαθαίνει" εννοούμε την ένταξη του ατόμου στο κοινωνικό του περιβάλλον με τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, τη μεταβίβαση των γνώσεων και την εκμάθηση των προτύπων συμπεριφοράς της οικείας κοινωνίας.

να γνωρίζει και να αναγνωρίζει το περιβάλλον του μέσα από τη γνωστική διαδικασία. Με την πλατιά σημασία της είναι η ιστορικά αναπτυσσόμενη γνώση της αντικειμενικής πραγματικότητας. Η γνώση - θεωρητική αντανάκλαση της αντικειμενικής πραγματικότητας - δεν πηγάζει από μία μυστικιστική γνωστική ορμή αλλά έχει τη βάση της στην κοινωνική πρακτική. Η γνώση προσκρούει συνεχώς στην εξέλιξή της σε όρια, **ιστορικά καθορισμένα**, που μεταβάλλονται διαρκώς. Τα όρια αυτά διαμορφώνονται ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξης των κοινωνικών - παραγωγικών σχέσεων της κοινωνίας και ανάλογα με τα μέσα (εργαλεία, τεχνολογία) της οικείας κοινωνίας **καθώς και με το ήδη κατακτημένο επίπεδο** γνώσεων.³⁴ Ακριβώς αυτές οι κοινωνικές - παραγωγικές σχέσεις επιβάλλονται σαν τρόπος ζωής, που ο σύγχρονος άνθρωπος συλλαμβάνει σαν μια ξένη αυτεξούσια δύναμη η οποία κυριαρχεί πάνω του.³⁵ Οι άνθρωποι με τη δραστηριότητά τους παράγουν οι ίδιοι τις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες ζούν. Οι κοινωνικές αυτές συνθήκες προσδιορίζονται πρώτα από όλα από τις συνθήκες παραγωγής ή αλλιώς από την "κοινωνική οργάνωση της εργασίας" (παραγωγή και κατανομή των αγαθών). Πάνω σ' αυτή τη βάση θεμελιώνεται ένα επικοινωνιακό όλων των άλλων κοινωνικών συνθηκών, που φαίνεται μεν ανώνυμο και πολύπλοκο μέσα από την οργάνωσή του σε ιεραρχημένες δομές, σε θεσμούς

Βλ., H. Scoeck, όπ., π., σ. 297.

34. Βλ., K. Marx, **Η Γερμανική Ιδεολογία**, όπ., π., σ. 71: "Ο αισθητός κόσμος είναι ένα ιστορικό προϊόν, αποτέλεσμα δηλαδή της δραστηριότητας μιάς ολόκληρης διαδοχής από γενιές, που κάθε μιά τους στέκει πάνω στους ώμους της προηγούμενης αναπτύσσοντας τα μέσα της, τους πόρους της και την επικοινωνία της μεταβάλλοντας το κοινωνικό της σύστημα σύμφωνα με τις μεταβαλλόμενες ανάγκες".

35. Βλ., N. Ντούμ, **Το Άγχος στον Καπιταλισμό**, Αθήνα 1978, σ. 98-140.

και νόμους δεν είναι όμως τίποτα άλλο από το ιστορικό αποτέλεσμα ανθρώπινης δραστηριότητας. Το κύριο χαρακτηριστικό της αλλοτρίωσης είναι ακριβώς ότι οι άνθρωποι δεν είναι πια κύριοι πάνω στις κοινωνικές συνθήκες που δημιούργησαν αλλά κυριαρχούνται τώρα οι ίδιοι από αυτές.³⁶

θα καταλήξουμε σε δύο μόνον διακρίσεις, της έννοιας του πολιτισμού:

α) σαν δυναμική πραγματικότητα ιστορικά και κοινωνικά καθορισμένη στην εξελικτική θεώρηση της ιστορίας του ανθρώπου και

β) σαν πολιτισμό (εθνικό) - υποσύστημα του πολιτισμού - μιάς συγκεκριμένης κοινωνίας όπου το σύνολο των εμπειριών και των γνώσεων δημιουργούν συγκεκριμένο τρόπο ζωής, ο οποίος και τον διαφοροποιεί από άλλους πολιτισμούς (υποσυστήματα).³⁷

36. Πρβλ., C.W. Mills, **Η Κοινωνιολογική Φαντασία**, Αθήνα 1974, σ.10-12: "Σπάνια οι άνθρωποι βλέπουν το σύνδεσμο που υπάρχει ανάμεσα στην προσωπική τους ζωή και τα βάσανά τους, από τη μιά και στις ιστορικές αναταραχές και τις θεσμικές αντιθέσεις, από την άλλη. Δεν μπορούν να συλλάβουν την αλληλεπίδραση ανθρώπου και κοινωνίας, "βιογραφίας" και ιστορίας, "εγώ" και "κόσμου". Δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν τα προσωπικά τους προβλήματα με τέτοιο τρόπο ώστε να ελέγχουν και τους διαθρωτικούς μετασχηματισμούς που βρίσκονται πίσω από τα προβλήματα αυτά".

E. Fromm, οπ., π., σ.66: "Η αποξένωση ή αλλοτρίωση σημαίνει ότι ο άνθρωπος οικειοποιούμενος τον κόσμο δεν αισθάνεται τον εαυτό του σαν δρών άτομο, αλλά ότι ο κόσμος, δηλαδή η φύση, οι άλλοι και αυτός ο ίδιος παραμένουν ξένα γι' αυτόν. Βρίσκονται απέναντί του σαν εχθρικά αντικείμενα μολονότι έχουν δημιουργηθεί από αυτόν τον ίδιο. Αποξένωση σημαίνει να βιώνει κανείς τον κόσμο και τον ίδιο του τον εαυτό παθητικά, αποδεχτικά και διαχωρίζοντας το υποκείμενο από το αντικείμενο".

37. Βλ., T.B. Bottomore, οπ., π., σλ.21, Α. Εμμανουήλ, οπ., π., σ.310-311.

1.3. Το κυρίαρχο μοντέλο ανάπτυξης στις βιομηχανικές κοινωνίες

Η ανθρωπότητα βρίσκεται σήμερα στο τέλος ενός "πολιτισμού" που διαμορφώθηκε στη διάρκεια των δυο τελευταίων αιώνων με τη βιομηχανική επανάσταση. Οι βιομηχανικές κοινωνίες οριοθετούνται στην ιστορική εκείνη μεταβολή της εμφάνισης του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής σαν κοινωνικο-οικονομική οργάνωση. Ενώ όλες οι προκαπιταλιστικές κοινωνίες, από την αρχέγονη, τη δουλοκτητική έως τη φεουδαρχική κοινωνική οργάνωση, έχουν αποκληθεί συστήματα "υποτέλειας", ακριβώς για να τονιστεί η υποτέλεια της οικονομικής δραστηριότητας στα συμφέροντα της εκάστοτε πολιτικής ελίτ ή άρχουσας τάξης, η εμφάνιση του καπιταλισμού σημαδεύει αποφασιστικά ένα νέο τρόπο κοινωνικής οργάνωσης. Η αποφασιστική αυτή αλλαγή ήταν η εξάπλωση της δραστηριότητας της αγοράς σε κάθε περιοχή της οικονομικής ζωής. Η οικονομική δραστηριότητα δεν είχε πια σαν σκοπό την επίδειξη του πλούτου, αλλά τη συσσώρευσή του.³⁸

Παρά τις διαφορές των πολιτισμών των προκαπιταλιστικών κοινωνιών, υπήρχαν βασικές θεμελιώδεις ομοιότητες. Σε όλους τους πολιτισμούς η γη ήταν η βάση της οικονομίας, της οικογενειακής ζωής και της κοινωνικής οργάνωσης. Οι άνθρωποι αντλούσαν την ενέργειά τους από τη μυϊκή τους δύναμη και αυτή των ζώων. Εκμεταλεύονταν πηγές ενέργειας - τον ήλιο, τον άνεμο, το νερό - που ανανεώνονταν. Δεν ήταν ιδιαίτερα ευγενικοί με τη φύση

38. Πρβλ., C. Amery, *Die oekologische Chance, Das Ende der Vorsehung*, Muenchen 1991, σ. 231 και επ.

R. L. Heilbroner-L. C. Thurow, *Για την κατανόηση της Μικροοικονομικής*, Αθήνα 1984, σ. 20-25.

δεδομένου ότι, η αφετηρία της αντίληψης πως ο άνθρωπος πρέπει να κυριαρχήσει πάνω στη φύση μπορεί να εντοπιστεί από την εποχή της Γένεσης.³⁹ Η εργασία, το έδαφος και ο πλούτος, που πάντα υπήρχαν, δεν αποτελούσαν όμως εμπορεύματα για πώληση. Στις προβιομηχανικές κοινωνίες το άτομο εκτελούσε άμεσα κοινωνική εργασία αρμονικά ενσωματωμένο στον κοινωνικό του περίγυρο, περισσότερο βέβαια εξαιτίας των περιορισμένων αναγκών του, των οποίων είχε συνείδηση. Οι ανθρώπινες ανάγκες δεν μεταβάλλονταν ουσιαστικά καθόλου τουλάχιστον στη διάρκεια μιας γενιάς.⁴⁰

Στην πραγματικότητα η υλική φτώχεια της κοινωνίας και η αδυναμία των ανθρώπων απέναντι στη φύση ήταν οι πηγές της αλλοτρίωσης από τις ίδιες τις αντικειμενικές δυνατότητες.⁴¹

Με την αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων στις συνθήκες εκβιομηχάνισης παρουσιάζεται προοδευτικά ένα οικονομικό πλεόνασμα. Δημιουργεί τους υλικούς όρους της ανταλλαγής, της κατανομής της εργασίας και της εμπορευματικής παραγωγής. Σ' αυτήν το άτομο αποξενώνεται από το προϊόν της εργασίας του και από την παραγωγική του δραστηριότητα. Η εργασία από ενέργεια που προσ Xenεί χαρά γίνεται όλο και πιο πολύ αλλοτριωμένη εργασία, ιδιαίτερα με τη ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας.⁴²

39. Βλ., Α. Τόφλερ, *οπ.*, π., σ. 129.

40. Πρβλ., Ρ. Ρίχτα, **Ο Πολιτισμός στο Σταυροδρόμι**, Αθήνα 1978, σ. 173-179.

41. Βλ., Τ. Ι. Οϊσερμαν, **Die Entfremdung als historische Kategorie**, Berlin 1965, σ. 8: "Ο άνθρωπος κατέκτησε σιγά σιγά τις αυθόρμητες δυνάμεις της φύσης και ταυτόχρονα υποδουλώθηκε σιγά σιγά στις αυθόρμητες δυνάμεις της κοινωνικής εξέλιξης".

42. Πρβλ., Ε. Φ. Σουμάχερ, **Το μικρό είναι όμορφο**, Αθήνα 1980, σ. 136-139: "Η σύγχρονη τεχνολογία έχει στερήσει από τον άνθρωπο το είδος της εργασίας που απολαμβάνει περισσότερο, τη δημιουργική χρήσιμη εργασία, που γίνεται με χέρια και μυαλό και του έχει προσφέρει πληθώρα εργασιών που όμως δεν απολαμβάνει καθόλου. Θέλουμε να περιορίσουμε την παραγωγή σε χρήσιμα πράγματα αλλά ξεχνάμε πως η παραγωγή πολλών χρήσιμων πραγμάτων έχει σαν αποτέλεσμα την παραγωγή πολλών άχρηστων ανθρώπων".

Με την εμφάνιση του καπιταλισμού η εργασία, οι φυσικοί πόροι και το κεφάλαιο *μισθώνονται* και μεταμορφώνονται σε *συντελεστές παραγωγής*. Οι συντελεστές της παραγωγής είναι επομένως δημιουργήματα μιας διαδικασίας ιστορικής μεταβολής, που ξεχώρισε την εργασία από την κοινωνική ζωή, μετέτρεψε τη γη σε κτηματικό περιουσιακό στοιχείο και τον πλούτο σε κεφάλαιο.

Ο καπιταλισμός σαν αποτέλεσμα αυτής της επαναστατικής μεταβολής στους νόμους, στις απόψεις και στις κοινωνικές σχέσεις φαινόταν να υπόσχεται την πορεία προς την εκπλήρωση του γενικού προσανατολισμού κάθε ανθρώπινης κοινωνίας που ήταν και είναι η επιδίωξη της ουσιαστικής ελευθερίας του ανθρώπου από τα δεσμά της ένδειας, του μόχθου και της καταπίεσης, της εξάρτησης από τη φύση και από τους άλλους ανθρώπους. Οι ιδέες της εξέλιξης, της προόδου, του εκουγχρονισμού και της ανάπτυξης απετέλεσαν πλαίσια προσανατολισμού της δράσης των ανθρώπων αλλά και ισχυρά κίνητρα για την ανάληψη δράσης.⁴³ Η κυρίαρχη αντίληψη για την ανάπτυξη βασίστηκε στην υπόθεση ότι οι *ανάγκες* του ανθρώπου είναι *ακόρεστες* και ότι οι ανθρώπινες επιθυμίες για χρησιμότητα δεν μπορούν ποτέ να ικανοποιηθούν.⁴⁴ Απαραίτητη προϋπόθεση για την υλική αφθονία, την απέραντη ευτυχία για όλους τους ανθρώπους και την ανεμπόδιστη προσωπική ελευθερία είναι η κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στη φύση. Οι έννοιες της εξέλιξης, της ανάπτυξης⁴⁵, του εκουγχρονισμού και της προόδου⁴⁶ που έχουν

43. Πρβλ., Δ.Γ. Τσαούσης, **Η Κοινωνία του Ανθρώπου**, οπ., π., σ. 200.

44. Βλ., R.L. Heilbroner-L.C. Thurow, οπ. π. σ. 68.

45. Πρβλ., Θ. Σκούντζος, **Οικονομική Ανάπτυξη**, Αθήνα 1986, σ. 25-27, : "Ως ανάπτυξη μπορούμε να θεωρήσουμε τη συνεχή πρόοδο της ποιότητας ζωής μίας κοινωνίας. Τρία τουλάχιστον είναι τα κεντρικά συστατικά στοιχεία της ανάπτυξης:
α. Η ικανότητα για την εξασφάλιση των βασικών αναγκών του ανθρώπου.
β. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

τις ρίζες τους στη βιολογία πολλές φορές ταυτίζονται. Η εξελικτική θεωρία είχε μεγάλη απήχηση και οφείλεται στο γεγονός ότι προσέφερε το επιστημονικό υπόβαθρο και κύρος στις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αντιλήψεις για την πρόοδο. Μια πρόοδο που σήμαινε τη συνεχή και ατέρμονη πορεία από μια αρχική κατάσταση σε μια διαδοχική σειρά μεταγενέστερων καταστάσεων, όλο και πιο σύνθετων και προηγμένων. Η μεταφορά της θεωρίας της εξέλιξης στην κοινωνία του ανθρώπου - Κοινωνικός Δαρβινισμός - είχε σαν αποτέλεσμα να εκφραστεί ή καλύτερα να μεταφραστεί η αντίληψη της φυσικής επιλογής σαν βασική λειτουργία και στην πορεία του ανθρώπινου πολιτισμού. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή θα επιβιώσουν οι πλέον κατάλληλοι άνθρωποι - ισχυρότεροι, πλουσιότεροι - και οι κοινωνίες θα εξελίσσονται σύμφωνα με τον ίδιο νόμο της επιλογής. Η εκβιομηχάνιση και ο βιομηχανικός πολιτισμός, στα πλαίσια αυτά, θεωρήθηκε ήδη ένα ανώτερο στάδιο εξέλιξης.⁴⁷

Σ' αυτή την περίοδο, κατά τη γνώμη μας, η έννοια και η ιδέα της εξέλιξης αντικαθίσταται και εμφανίζεται η έννοια της ανάπτυξης, που αποτέλεσε την κύρια ιδεολογία ιδιαίτερα του μεταπολεμικού κόσμου.⁴⁸

γ. Η ανθρώπινη ελευθερία. Ελευθερία, με την ευρύτερη θεμελιώδη σημασία του όρου, δηλαδή από τις υλικές συνθήκες της ζωής που αλλοτριώνουν τον άνθρωπο και ελευθερία από την κοινωνική υποταγή του ανθρώπου σε άλλους ανθρώπους".

46. Πρβλ., J. Rex, **Grundprobleme der soziologischen Theorie**, Freiburg 1970, σ. 118,

C. E. Black, "The Dynamics of Modernization: An Overview", R. Nisbet 1972, σ. 242, M. Ginsberg, **Essays in Sociology and Social Philosophy**, London, 1968, σ. 22-23, W. W. Rostow, **The Stages of Economic Growth - A Non Communist Manifesto**, Cambridge 1962, σ. 48 και επ.

O. Lange - W. Brus - T. Kowalik - I. Sachs, **Οικονομική Επιστήμη**, Αθήνα 1986, σ. 69-70.

47. Πρβλ., A. Τόφλερ, *οπ.*, π., σ. 130-131.

48. Πρβλ., C. v. Krockow, **Politik und menschliche Natur**, Muenchen 1989, σ. 51-66,

Έτσι ενώ με την έννοια της εξέλιξης εξηγείται η αλλαγή ή μετάλλαξη με την παραγωγή νέου είδους και περιορίζεται στην κίνηση από σύστημα σε σύστημα, με την έννοια της ανάπτυξης εξηγείται η αλλαγή ή μετάβαση από μια φάση σε μια άλλη σαν πορεία ωρίμανσης και δηλώνει την κίνηση μέσα στο σύστημα.⁴⁹

Ο Πολιτισμός που ονομάζουμε βιομηχανικό πολιτισμό βασίζεται στη μεγάλη μαζική βιομηχανική παραγωγή, παραγωγή που κυριαρχεί στο σύνολο της οικονομίας και σφραγίζει τη ζωή των ανθρώπων. Το βασικό στοιχείο της παραγωγής είναι οι μηχανές, τα συγκροτήματα μηχανών και οι εργάτες που τα χειρίζονται, όπου ο καθένας εκτελεί ένα μικρό μέρος από το σύνολο της συνδυασμένης παραγωγικής δραστηριότητας. Η βιομηχανική επανάσταση αποδέσμευσε την παραγωγική διαδικασία από τους όρους και τους ρυθμούς της ατομικής εργασίας. Η μικρή παραγωγική μονάδα που βασιζόταν στον παραγωγό (χειροτεχνία) ή στο συνδυασμό τμηματικών λειτουργιών (μανιφακτούρα), αντικαταστάθηκε από τη μορφή της μονάδας των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων, δηλαδή της χρήσης των μηχανών και το συνδυασμό των εργατών που αντιστοιχεί σ' αυτήν. Η μηχανή που διαρκώς τελειοποιούνταν -

Μ.Μοδινός, "Τίνος κοινό μέλλον;", Ν.Οικολογία, τ.69, 1990, σ.70: "Η ανάπτυξη φαντάζει σήμερα ως "φυσιολογική" εξελικτική διαδικασία μέσω της αναγωγής από τις βιολογικές επιστήμες, όπου τη θέση του ζωικού και φυτικού είδους και του οικοσυστήματος καταλαμβάνουν τα άτομα και οι κοινωνίες. Οι τελευταίες δεν θεωρούνται ως ποικίλες μορφές πολιτιστικής έκφρασης στην επιφάνεια του πλανήτη αλλά ως στοιχεία μιας εξελικτικής διαδικασίας τελεολογικού χαρακτήρα".

49. C.E.Black, "The Dynamics...", οπ., π., σ.242-243: "Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός είναι η δυναμική διαδικασία με την οποία οι θεσμοί, που εξελίχτηκαν ιστορικά, προσαρμόζονται στις ταχύτατα μεταβαλλόμενες λειτουργίες. Οι λειτουργίες αυτές αντανakλούν την πρωτόγνωρη αύξηση των γνώσεων του ανθρώπου, που επέτρεψε τον έλεγχο του περιβάλλοντός του και συνόδευσε τη βιομηχανική επανάσταση".

και τελειοποιείται αποτελεί τον βασικό ενδιάμεσο συντελεστή, το κινητήριο στοιχείο των παραγωγικών δυνάμεων στη βιομηχανία. Στον ενεργειακό τομέα οι βιομηχανικές κοινωνίες άρχισαν να αντλούν την ενέργειά τους από μη ανανεώσιμες πηγές - κάρβουνο, αέρια πετρέλαιο - επαναστατική μεταβολή που σήμαινε πως για πρώτη φορά ένας πολιτισμός κατανάλισε το κεφάλαιο της φύσης αντί να ζει από τους τόκους που η ίδια η φύση του προσέφερε.

"Πρέπει να αντιληφθούμε πως έχουμε να κάνουμε με κεφάλαιο και όχι με εισόδημα. Τα ορυκτά καύσιμα δεν τα φτιάχνει ο άνθρωπος, δεν ανακυκλώνονται. Ένας επιχειρηματίας ποτέ δεν θα θεωρούσε πως η επιχείρησή του έχει λύσει το πρόβλημα της παραγωγής της και θα κατορθώσει να είναι βιώσιμη, αν την έβλεπε να αναλίσκει τόσο γοργά το κεφάλαιό της. Εμείς χρησιμοποιούμε το "φυσικό κεφάλαιο" σαν αγαθό καταναλωτικό ενώ είναι αναμφισβήτητο αγαθό κεφαλαιουχικό. Αν διασπαθίσουμε το κεφάλαιο που αντιπροσωπεύει η ζωντανή φύση δεν βάζουμε σε κίνδυνο μόνο τον πολιτισμό μας αλλά βάζουμε σε κίνδυνο τη ζωή την ίδια".⁵⁰ Η προσφυγή αυτή στα ενεργειακά αποθέματα της γης εξασφάλισε μεγάλη επιχορήγηση στο βιομηχανικό πολιτισμό επιταχύνοντας πολύ την ανάπτυξή του. Οι βιομηχανικές κοινωνίες βάσισαν τεράστιες τεχνολογικές και οικονομικές δομές πάνω στην αντίληψη πως τα φθηνά καύσιμα θα ήταν πάντα διαθέσιμα. Η μεγάλη αυτή μεταβολή στο νέο ενεργειακό σύστημα έγινε παράλληλα με μια αλματώδη πρόοδο στη τεχνολογία, στο σύστημα διανομής και πληροφόρησης. "Έτσι δημιουργήθηκε μια "πληροφοριο-σφαίρα", που συνδέθηκε και υπηρέτησε την "τεχνο - σφαίρα" και την "κοινωνιο - σφαίρα". Η τεχνο - σφαίρα παρήγε και διένειμε πλούτο, η κοινωνιο - σφαίρα με τους χιλιάδες οργανισμούς της

50. Βλ., Ε.Φ. Σουμάχερ, Το μικρό είναι όμορφο, Αθήνα 1980, σ.14-15.

καθόριζε το ρόλο του ατόμου μέσα στο σύστημα και η πληροφοριο - σφαίρα καθόριζε τις απαραίτητες πληροφορίες για να λειτουργήσει το όλο σύστημα".⁵¹

Σύμφωνα με τις παραπάνω ερμηνείες και με κυρίαρχη την πίστη στις απεριόριστες ικανότητες και γνώσεις του ανθρώπου για απεριόριστη παραγωγή, απόλυτη ελευθερία και ανεμπόδιστη πρόοδο⁵², ανάπτυξη σήμαινε και σημαίνει οικονομική μεγέθυνση, αύξηση της παραγωγής, χωρίς διάκριση για το πόσο αναγκαία ή επιθυμητά είναι τα προϊόντα που παράγονται. Το βιοτικό επίπεδο, ο εθνικός πλούτος και το επίπεδο ανάπτυξης θεωρούνται απλώς συνάρτηση του όγκου της παραγωγής εμπορευμάτων.

"Η εμπορευματική μας κοινωνία, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη κοινωνία στην ιστορία, έχει καθλώσει την ανθρώπινη κατάσταση μέσα στη σφαίρα της οικονομίας και στηρίζεται σε μια ιδεολογική δομή που βασίζεται πάνω στην ιδιοκτησία, την αγορά και την άνιση κατανομή των πόρων".⁵³ Η ανάπτυξη υπήρξε και είναι παραγωγός αυτών των προβλημάτων από τη στιγμή που σημαίνει διαρκώς μεγαλύτερη κατανάλωση φυσικών πόρων, αύξουσα ενσωμάτωση στην παγκόσμια αγορά, μεγαλύτερο κύκλο ανταλλαγών και υψηλότερο κοινωνικό κόστος.

51. Βλ., Α. Τόφλερ, *οπ., π., σ. 55*

Πρβλ., Η. Lenk-G. Ropohl, **Technische Intelligenz im Systemtechnologischen Zeitalter**, VDI-Verlag, Duesseldorf 1976, σ. 27-40,
M. v. Engelhardt-R. W. Hoffmann, **Wissenschaftlich-technische Intelligenz im Forschungsgroßbetrieb**, Frankfurt a. Main 1984, σ. 27-33,
Θ. Βακαλιός, "Κουλτούρα, Τεχνολογία-Κοινωνία", Το Συμπόσιο "Κουλτούρα και Τεχνολογία", Αθήνα 1990, σ. 25-41.

52. Πρβλ., Ε. Φ. Σουμάχερ, *οπ., π., σ. 12*.

53. Βλ., Μ. Μπούκτσιν, **Ιεραρχία και Κυριαρχία**, *οπ., π., σ. 7*.

Παράλληλα ανάπτυξη σημαίνει και απομάκρυνση από την παραδοσιακή κοινωνία. Απομάκρυνση δηλαδή από τον τρόπο παραγωγής και επακόλουθα των κοινωνικών σχέσεων και τρόπου ζωής των παραδοσιακών κοινωνιών. Κύριο χαρακτηριστικό των σύγχρονων αναπτυγμένων κοινωνιών, που τα διαφοροποιεί από τις παραδοσιακές κοινωνίες είναι, η προηγμένη και ταχύτατα αναπτυσσόμενη τεχνολογία και μια ταχύτατα αναπτυσσόμενη οικονομία με γνώρισμα τη μείωση του πρωτογενούς και αύξηση του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα παραγωγής, όσον αφορά την απασχόληση και τη συμμετοχή στη διαμόρφωση του εθνικού προϊόντος.⁵⁴ Παράλληλα κορυφώνονται τα φαινόμενα της αστυφιλίας και του εξαστισμού, της εξατομίκευσης της ζωής, η αποσύνδεση του ανθρώπου από το χώρο, η άμβλυνση των σχέσεων στις πρωτογενείς ομάδες της οικογένειας και της κοινότητας, και η άμεση εξάρτηση του ατόμου από τις παροχές και δραστηριότητες του κράτους. Ο κοινωνικός έλεγχος ασκείται από απρόσωπους θεσμούς, οι άνθρωποι υπακούουν και πειθαρχούν στην "αγορά" και στα εμπορεύματα, αναγνωρίζοντας τον εαυτό τους μέσα από "τα πράγματα που καταναλώνουν".⁵⁵

Ο ανταγωνισμός όμως μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και ποιότητας του περιβάλλοντος είναι στη βάση του αταίριαστος.⁵⁶ Η οικονομική ανάπτυξη είναι ένα μέσο ενώ η ποιότητα του περιβάλλοντος είναι ένας σκοπός, ένα συστατικό της ποιότητας της ύπαρξής μας. Η οικονομική ανάπτυξη πρέπει επομένως να συμβάλλει στην επίτευξη του σκοπού για όλο και καλύτερη

54. Βλ., J. Rex, οπ., π, σ. 84.

55. Βλ., Ε. Φρομ, **Να Έχεις ή να Είσαι**, Αθήνα 1978, σ. 45

56. Πρβλ., R. M. Solow, "Η θεώρηση της ρυπάνσεως και του Ελέγχου της από τον Οικονομολόγο", θέματα Περιβάλλοντος, Τ. 1, τ. 3, Αθήνα, Μάρτιος-Απρίλιος 1974, σ. 21 και επ.

ποιότητα της ύπαρξης του ανθρώπου. Ο προβληματισμός και τα καίρια ερωτήματα προκύπτουν από τη στιγμή που η ανάπτυξη ή οι ιδιόζουσες μορφές της οδηγούν σε μια αναστάτωση του περιβάλλοντος, που απειλεί την ποιότητά του. Η οικονομική ιστορία, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, δεν είναι παρά εκείνη της προοδευτικής άρσης των εμποδίων που αντιτίθεται στην απόλυτη *κυριαρχία του αποκτώ*.⁵⁷ Ανακαλύπτουμε όμως σήμερα και διαπιστώνουμε συνεχώς πως ο σύγχρονος άνθρωπος των αναπτυγμένων οικονομικά κοινωνιών, μέσα σε ανταγωνιστικά πλαίσια, αποδίδει σημασία μόνο στην "επιτυχία" εξαρτημένος από τις σύγχρονες " ανέσεις", που θεωρεί αυτονόητες. "Απομακρύνοντας από το δρόμο της επιτυχίας κάθε πόνο, αφαιρεί στην ουσία ένα ουσιαστικό μέρος της ανθρώπινης ζωής"⁵⁸, απλά **συσσωρεύει** και συνέχεια **αποκτά** υλικά αγαθά σε βάρος της ανθρώπινης ύπαρξης του.

Δεδομένου ότι το "αποκτώ" δεν μπορεί να είναι παρά ένα απλό μέσο για το "υπάρχω" και μια ενσωμάτωση της οικονομικής σφαίρας στη βιοσφαίρα δεν μπορεί να είναι τίποτα άλλο από το σεβασμό εκ μέρους της οικονομικής σφαίρας, των μηχανισμών αναπαραγωγής της βιοσφαίρας, η ανθρώπινη ύπαρξη και η ανθρώπινη ευτυχία δεν μπορεί να συγχέεται με την οικονομική αφθονία. Σε όλες τις περιπτώσεις της σύγχρονης οικονομικής ανάπτυξης ο

57. Βλ., R. Passet, οπ., π., σ. 164-166: "Ειδικότερα με τη γενιά των νεο-κλασικών οικονομολόγων, απορρίπτεται ρητά το πρόβλημα του προσδιορισμού των σκοπών έξω από το πεδίο της οικονομικής επιστήμης και επιμένοντας στον καθαρά υποκειμενικό και ανήθικο χαρακτήρα των αναγκών ανοίγεται ο δρόμος στο σχετικισμό. Με το πρόσχημα της ουδετερότητας η οικονομία δεν γνωρίζει παρά μόνο την αποτελεσματικότητα που μετρείται σε νομισματικές μονάδες".
Πρβλ., Ε. Φρομ, **Να Έχεις ή να Είσαι**, οπ., π., σ. 93 και επ.

58. Βλ., Κ. Λόρεντς, οπ., π., σ. 83.

νόμος της φύσης αντιτίθεται στον οικονομικό νόμο. Η λογική των τιμών παραμένει ριζικά ξένη προς τη λογική της ύλης, της ενέργειας ή του έμβιου περιβάλλοντος.⁵⁹

Δεν θα επεκταθούμε στην παρούσα εργασία μας στην ανάλυση του βαθμού αντιφατικότητας ανάμεσα στην οικονομική μεγέθυνση και την προσβολή του περιβάλλοντος⁶⁰, ούτε στην προβληματική πώς η παραγωγή και η τεχνολογία θα στραφούν προς νέες κατευθύνσεις που περιβαλλοντικά θα είναι πιο χρήσιμες, και ποιό θα είναι το κοινωνικό κόστος⁶¹ αν εγκαταλειφθεί η πολιτική της ανάπτυξης.

Όταν μια κοινωνία ή ένας πολιτισμός κλονίζονται ή καταρρέουν προβάλλει η ανάγκη να ανανεωθεί η σκέψη, να επαναπροσδιοριστούν οι πεποιθήσεις και οι παραδοχές, χρειάζονται νέα φιλοσοφικά θεμέλια.⁶²

59. Βλ., R. Passet, οπ., π., σ. 321.

60. Πρβλ., Θ. Σκούντζος, οπ., π., σ. 418 και επ., και ειδικότερα σ. 425: "Η αναγωγή του προβλήματος της ρύπανσης του περιβάλλοντος σε μια καθαρά οικονομική διάσταση και η υποτιθέμενη βάση του ότι, η υποβάθμιση του περιβάλλοντος μπορεί να κατανοηθεί μεμονωμένα, επικρίνεται έντονα, γιατί το περιβάλλον αποτελεί ένα πολύπλοκο σύστημα, όπου το συνολικό αποτέλεσμα των αλληλοδιάδοχων εκροών σ' αυτό πολλές φορές είναι πολύ διαφορετικό από το άθροισμα των μερικών αποτελεσμάτων. Περισσότερο σημαντικό είναι ίσως το γεγονός ότι τα ουσιαστικά μέρη του πολύπλοκου αυτού συστήματος μπορεί να αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους κατά πολύπλοκο τρόπο. Τέτοια αποτελέσματα δεν μπορούν να κατανοηθούν στα πλαίσια της μεθοδολογίας της οικονομικής της ευημερίας".

61. Βλ., Μ. Μοδινός, "Βιωσιμότητα και πράσινα Οικονομικά", Νέα Οικολογία, Μάρτιος 1992, σ. 29: "Το να υπολογίζεις το πολύπλοκο και πολυποίκιλο κόστος της τόσο σύνθετης σημερινής αναπτυξιακής διαδικασίας καταντά μια σισσύφεια προσπάθεια. Ο κόσμος όλος θα έπρεπε να μεταβληθεί σ' ένα τεράστιο κομπιούτερ, που δεν θα έκανε άλλο παρά να υπολογίζει το οριακό εξωτερικό κόστος ή, απλούστερα, τις επιπτώσεις της κάθε δραστηριότητας σε μια απειρία τομέων, έμβιων όντων και ενδιαίτημάτων".

62. Βλ., Η. Skolimowski, **Οικοφιλοσοφία**, Αθήνα 1984, σ. 15 και επ.

Από τη σκοπιά της **Κοινωνικής Οικολογίας** η έννοια της ανάπτυξης δεν μπορεί να σημαίνει μόνο οικονομική ανάπτυξη αλλά ανάπτυξη ολόκληρης της κοινωνίας. Κάθε αναπτυξιακή διαδικασία εξετάζεται με ποιοτικούς και όχι με ποσοτικούς όρους. Πέρα από τις επιδράσεις στο φυσικό περιβάλλον η ανάπτυξη επιδρά καταλυτικά στην ποιότητα της ζωής, όπως οι επαφές και σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους, οι οικογενειακοί και συγγενικοί δεσμοί, το αίσθημα κοινότητας, η διατήρηση της πολιτιστικής συνοχής.

Είναι δύσκολο να προσδιοριστεί ποσοτικά η ποιότητα ζωής. Η ευημερία απαιτεί αναμφισβήτητα ένα βαθμό οικονομικής ασφάλειας, στηρίζεται όμως περισσότερο σε μια αίσθηση κοινωνικο-πολιτιστικής ασφάλειας, έτσι ώστε μια συνεκτική κοινότητα να μπορεί πολλές φορές να προσφέρει περισσότερα για τις οικονομικές, κοινωνικές και πνευματικές ανάγκες ενός ατόμου απ' ότι ένα μεγάλο "εισόδημα".⁶³

Οι αυθεντικές προσεγγίσεις στην ανάπτυξη πρέπει να τονίζουν την ιδιαίτερη αναπτυξιακή προοπτική του κάθε πολιτισμού και να εξερευνούν κριτικά τις δυνατότητές του ως ξεχωριστής οντότητας. Η ιδιαίτερη αναπτυξιακή προοπτική δεν είναι τίποτα άλλο από την ανάγκη για αναγνώριση της εγγενούς πολυπλοκότητας και ανομοιοτητας των κοινωνικών συστημάτων, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τη βιοποικιλότητα των οικοσυστημάτων. Η ανάπτυξη αποτελεί δηλαδή μια διαδικασία ολιστική, που σημαίνει ενότητα στην ποικιλία, μη-ιεραρχικές σχέσεις, αμοιβαιότητα, ομοιόσταση και συνεξέλιξη. Θεμελιακά στοιχεία της ανάπτυξης πρέπει να είναι η έμφαση στην ποιότητα αντί για την ποσότητα και στις πολιτιστικές ιδιαιτερότητες των λαών και

63. Βλ., D. Chodorkoff, "Να ορίσουμε ξανά την ανάπτυξη", Κοινωνία και Φύση, σ.126 Τ.2/τ.4-6, Αθήνα 1993-94.

των κοινοτήτων τους, με την ενεργό συμμετοχή των πολιτών, που πρέπει να ανακτήσουν τον έλεγχο της αναπτυξιακής διαδικασίας από το κράτος και την αγορά.⁶⁴

1.4. Τοπικός χώρος και Ανάπτυξη

Οι έννοιες της "μικρής ομάδας", της "κοινότητας" αλλά και των "πρωτογενών ομάδων" (π.χ. οικογένεια), χωρίς να ταυτίζονται, ανάγονται σε κοινές θεωρητικές βάσεις και αφετηρίες για τη μελέτη και διερεύνησή τους.⁶⁵ Με τον όρο μικρή ομάδα εννοούμε ένα μικρό σύνολο ατόμων, που ζουν μαζί σε συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή και χαρακτηρίζονται κυρίως από στενές προσωπικές σχέσεις και συνεργασία.

Στα πλαίσια των μικρών ομάδων εντάσσεται και η έννοια της κοινότητας, ένα μικρό δηλαδή μέρος πληθυσμού, που "στηρίζεται σε καθημερινά πρότυπα αλληλεπίδρασης και αποτελεί το κοινωνικό πλαίσιο για τις περισσότερες καθημερινές οικονομικές, εκπαιδευτικές, ψυχαγωγικές κ.α. δραστηριότητες.⁶⁶ Τη σχετικά μικρή ομάδα την ονομάζουμε **κοινότητα** σε αντίθεση με τις μεγαλύτερες ομάδες που ονομάζουμε **κοινωνίες**. Η διάκριση αυτή οφείλεται κυρίως στον F. Toennies, ο οποίος το 1887 παρουσίασε το έργο του, *Gemeinschaft und Gesellschaft*⁶⁷ (Κοινότητα και Κοινωνία) και

64. Βλ., D. Chodorkoff, οπ.π.σ.117

65. Βλ., C.H. Cooley, *Social Organization - A Study of the Larger Mind*, N.Y. 1962, σ.23-27.

66. Βλ., Α. Νικολάου-Σμοκοβίτη, *Σημειώσεις Κοινωνιολογίας*, οπ.,π., σ.102.

67. Βλ., F. Toennies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Darmsadt 1991.

άσκησε έντονη επίδραση στον προβληματισμό γύρω από τους τύπους της κοινωνικής οργάνωσης. Στις έννοιες "κοινότητα" και "κοινωνία" διαπιστώνονται δυο αντίθετες δυνατότητες οργάνωσης της ανθρώπινης συμβίωσης. Η κοινότητα βασίζεται στην ουσιαστική βούληση, στην οργανική τάση των ανθρώπων, όπου οι σχέσεις τους είναι πραγματικές, αληθινές και δεμένες με τη ζωή, αφού συμμετέχουν άμεσα σε κάθε δραστηριότητα.⁶⁸ Η κοινωνία αντίθετα βασίζεται στην "αυθαίρετη" βούληση, δηλαδή σε σκόπιμη βούληση που καθορίζει την ανθρώπινη δράση σε σχέση με το μέλλον. Μια κοινωνική ομάδα, με άλλα λόγια, μπορεί να συσταθεί είτε "βουλευτικά", γιατί τα μέλη της αισθάνονται πως η μεταξύ τους σχέση αποτελεί μια αξία καθεαυτή είτε να δημιουργηθεί σαν μέσο για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου σκοπού.⁶⁹

Η παραπάνω τυπολογική κατάταξη και ο αυστηρός καθορισμός των ορίων ανάμεσα στις δυο αυτές κατηγορίες κοινωνικών οργανώσεων είναι, κατά τη γνώμη μας, μια θεώρηση απόλυτη και ίσως δογματική. Ιδιαίτερα όταν αναλύει την ανθρώπινη βούληση σε πραγματική και σκόπιμη. Παρόλα αυτά όμως δεν μπορούμε παρά να παρατηρήσουμε πως τα κύρια χαρακτηριστικά της κοινότητας, που αποτελούν και στοιχεία του κοινοτικού δεσμού είναι πολύ σημαντικά. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι: α) Τα μέλη της κοινότητας συνδέονται άμεσα μεταξύ τους με κάποια αίσθηση ταυτότητας. Η αίσθηση του

68. Βλ., F. Toennies, οπ., π. σ. 3-4, C. H. Cooley, οπ., π., σ. 27 και επ.: όπου οι μικρές ομάδες χαρακτηζονται ως "φυσικές" σε αντίθεση με τις ευρύτερες που χαρακτηρίζονται ως "τεχνητές".

69. Βλ., F. Toennies, οπ., π., σ. 4: "Κοινότητα της γλώσσας, των ηθών και εθίμων, της πίστης αλλά Κοινωνία της απόκτησης, του ταξιδιού, των επιστημών".

Σημ.: Στη γερμανική γλώσσα η λέξη "Gesellschaft" σημαίνει Κοινωνία αλλά και Εταιρεία γεγονός που σ' ένα βαθμό υποδηλώνει την έννοια της σκόπιμης και όχι ουσιαστικής βούλησης, όπως υποστηρίζει ο F. Toennies.

"εμείς" δηλώνει την ταύτιση με την ομάδα και τη διαφοροποίησή της από άλλες ομάδες. β) Τα όρια της κοινότητας είναι σαφή. γ) Τα μέλη της κοινότητας έχουν κοινές αξίες, που εκφράζονται μέσα από τα ήθη, τα έθιμα και τις διάφορες μορφές κοινωνικού ελέγχου, δηλαδή η κοινότητα αποτελεί ένα πρωταρχικό πολιτιστικό φορέα. δ) Τα μέλη της κοινότητας αποδέχονται και ακολουθούν ίδιους τρόπους συμπεριφοράς, γεγονός που αποτελεί άλλωστε την κύρια εκδήλωση της ταυτότητας και των κοινών αξιών. ε) Τα μέλη της κοινότητας χρησιμοποιούν μια κοινή γλώσσα που οι άλλοι την καταλαβαίνουν μόνο εν μέρει (τοπικές διάλεκτοι). ζ) Η κοινότητα ασκεί εξουσία πάνω στα μέλη της με διάφορες μορφές τυπικού ή άτυπου κοινωνικού ελέγχου.⁷⁰

Η κοινότητα ως **κοινωνιολογική οντότητα** υπήρξε άλλωστε η μορφή εκείνη της κοινωνικής οργάνωσης που ο άνθρωπος έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας του. Ακόμα και σήμερα, για τη συντριπτική πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού, ο ορίζοντας της ζωής του ανθρώπου δεν ξεπερνά τα όρια του τόπου που γεννήθηκε. Η διάλυση των κοινοτήτων αυτών από τις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες δεν υπήρξε απόλυτα επιτυχής.⁷¹ Ο τόπος γέννησης και ανατροφής καθορίζει σε τελική ανάλυση την ταυτότητα των ανθρώπων. Πραγματική ανάπτυξη μπορεί να υπάρξει εκεί που ο άνθρωπος ζει, δουλεύει, επικοινωνεί και συμμετέχει. Εκεί που συναντώνται "οι ατομικές βιογραφίες με την ιστορία". Ακόμα το πρωταρχικό κύτταρο της διοικητικής και πολιτικής ζωής στα σύγχρονα εθνικά κράτη, είναι η τοπική κοινότητα.

70. Πρβλ., W. Goode, "Community", *American Sociological Review*, vol. 22, 1957.
G. A. Hillery, "Definition of Community: Area of Agreement", *Rural Sociology*, vol. 20, 1955.

71. Πρβλ., A. Βίρο, "Ο τοπικός χώρος: Μια προνομιακή περίπτωση ανάπτυξης", *Κοινωνία και Φύση*, τ. 1, 1992, σ. 157, : "Παρά τη μανία για τη μεγάλη κλίμακα, νέοι τοπικοί χώροι εμφανίζονται σε μοντέρνα οικιστικά συγκροτήματα, μονάδες παραγωγής κλπ."

"Αυτό που χαρακτηρίζει τον κόσμο σήμερα είναι η "δυσανάπτυξη": οι περισσότεροι άνθρωποι αποκλείονται από τις πραγματικές διαδικασίες διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων, σε καθοριστικά κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά και πολιτιστικά ζητήματα".⁷²

Πιστεύουμε, σύμφωνα με όσα αναφέραμε παραπάνω σε σχέση με το φαινόμενο της αλλοτρίωσης και του τρόπου ζωής στα αστικά κέντρα πως ο διαχωρισμός ανάμεσα στην κοινότητα και στην κοινωνία είναι πάντα επίκαιρος. Όχι τόσο από την πλευρά της "βούλησης" ή της "εκούσιας" και "ακούσιας" ένταξης και των σχέσεων, που η διαδικασία αυτή συνεπάγεται όσο, στην περίπτωση μας, από την πλευρά της αίσθησης "ταυτότητας" και της "συμμετοχής" των ανθρώπων στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Πολύ δε περισσότερο αφού η συνειδητοποίηση των οικολογικών ζητημάτων και η ανάλυση δράσης για την αντιμετώπισή τους, είναι ζήτημα όλων των ανθρώπων, αφορά ολόκληρο το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων και προϋποθέτει τη "συμμετοχή".

Εάν δεχθούμε ότι η ανάπτυξη δεν μπορεί να είναι παρά μια *ενδογενής, αυτοδύναμη και με σεβασμό προς το περιβάλλον* διαδικασία, έτσι ώστε να είναι αυτοσυντηρούμενη και να μεριμνά για την ικανοποίηση των βασικών αναγκών, υλικών και μη, τότε η συμμετοχή πρέπει να αντικαταστήσει τον αποκλεισμό. Και ακριβώς σε τοπικό επίπεδο μπορεί να μετασχηματιστεί σε διάλογο ο μονόλογος του κράτους προς τον πολίτη, να ικανοποιηθούν οι βασικές ανάγκες και να συμμετέχει ουσιαστικά ο πολίτης στη διαμόρφωση και τη λήψη των αποφάσεων. Τα ενδογενή πολιτιστικά στοιχεία μπορούν να αναδειχθούν και να αναπτυχθούν στον τοπικό χώρο. Πιστεύουμε ότι με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η ανάκτηση του αυτοσεβασμού και της αυτοπε-

72. Βλ., A. Biro, οπ., π., σ. 156.

ποίθησης του ανθρώπου, η ικανότητά του για μια κριτική ανάλυση του κοινωνικο-οικονομικού και φυσικού περιβάλλοντος, έτσι ώστε ο άνθρωπος από αντικείμενο της ανάπτυξης να γίνει υποκείμενό της.

Οι παραπάνω θέσεις δεν αποτελούν βέβαια πρόταση για επιστροφή στο παρελθόν, όπου πολλές αυτάρκειες κοινότητες θα δημιουργηθούν ανεξάρτητες, στον αιώνα μάλιστα της ενοποίησης ή διεθνοποίησης της οικονομικής δραστηριότητας, της αγοράς της πληροφορικής και των πολιτιστικών προτύπων. Η "διεθνοποίηση" της υδρογείου όμως, στη βάση μιας οικουμενικής ενότητας, δεν αποκλείει την ύπαρξη και ανάπτυξη διαφορετικών αυτοδύναμων μονάδων, με ιδιαίτερο τρόπο ζωής και πολιτισμό, όπως και διαφορετικών εθνών με δικό τους δίκτυο πλουραλιστικής ανάπτυξης.⁷³ Ακόμα σε επίπεδο εθνικό μια χώρα επιβάλλεται να έχει μια εσωτερική δομή προσανατολισμένη στην αποκεντρωμένη αντίληψη της ανάπτυξης.⁷⁴ Η αποκέντρωση μπορεί να προσφέρει τον απαραίτητο χώρο για πρωτοβουλία και δράση. Η αυτοδυναμία και το "δικαίωμα της διαφοράς" γίνονται με τον τρόπο αυτό κοινωνική δύναμη ευρύτερης ανάπτυξης, σε αντίθεση με τα "παγκόσμια πρότυπα" που ενθαρρύνουν την εξάρτηση και την ομοιομορφία. Μικρές ομάδες-κοινότητες, αυτοδύναμες διοικητικά, οικονομικά και πολιτιστικά, μπορούν να συδέονται κάθετα και οριζόντια από το τοπικό ως το εθνικό επίπεδο και θα επιτρέπουν παράλληλα την εμφάνιση συγκεντρωτικών και αποκεντρωτικών τάσεων.

73. Βλ., J. Robin, "Le choix écologique", Le Monde diplomatique, Ιούλιος 1989, σ.16. Πρβλ., Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, άρθρο ΣΤ, Βρυξέλλες-Λουξεμβούργο 1992: "Η Ένωση σέβεται την εθνική ταυτότητα των κρατών μελών της, των οποίων τα κυβερνητικά συστήματα βασίζονται στις δημοκρατικές αρχές".

74. Βλ., Ε.Φ. Σουμάχερ, οπ., π., σ.162.

Η οικονομική αυτοδυναμία των κοινοτήτων θα πρέπει να συμβιβαστεί με την πραγματικότητα ενός πολυεπίπεδου οικονομικού συστήματος,⁷⁵ που συνεπάγεται την ανάγκη νέων προσεγγίσεων στον τομέα της απασχόλησης, της εργασίας, της βιομηχανίας, της γεωργίας, της τεχνολογίας, της ενέργειας κλπ. Οι προσεγγίσεις αυτές θα στοχεύουν στην αναζήτηση των τρόπων με τους οποίους:

α) Οι τοπικές ανάγκες μπορούν να καλυφθούν με την τοπική εργασία και η χρήση τοπικών πόρων.

β) Η αναλογία του τοπικού χρήματος που κυκλοφορεί τοπικά (αντί να διαρρέει έξω από την τοπική οικονομία) μπορεί να αυξηθεί ώστε να δημιουργήσει τοπική εργασία και τοπική οικονομική δραστηριότητα.

Δεν θα επεκταθούμε στη διερεύνηση των οικονομικών πλευρών της τοπικής αυτοδύναμης ανάπτυξης και των μηχανισμών εκείνων που θα επιτρέψουν τη σύνδεση της τοπικής οικονομίας με την ευρύτερη εθνική οικονομία. Θα περιοριστούμε στο να επισημάνουμε ορισμένες, σημαντικές κατά τη γνώμη μας, αλλαγές που συνεπάγεται η μετατόπιση προς μια μεγαλύτερη τοπική οικονομική αυτοδυναμία, βασισμένη στη χρήση της τοπικής εργασίας, των τοπικών πόρων και τη συμμετοχή των πολιτών. Η αυτοδύναμη τοπική ανάπτυξη θα βασίζεται ακόμα στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων καθώς και στην προστασία και μετάδοση τοπικών πολιτιστικών στοιχείων και αξιών. Πιο συγκεκριμένα, η μεγαλύτερη τοπική αυτοδυναμία θα επιφέρει αναζωογόνηση του "νοικοκυριού", της "γειτονιάς" και της κοινότητας ως ενεργών κέντρων

75. Βλ., J. Robertson, "Τα οικονομικά της τοπικής οικονομίας", Κοινωνία και Φύση, τ.1, 1992, σ.171 και επ.

παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών από τους ίδιους τους κατοίκους έτσι ώστε,σε πολλές περιφέρειες και επαρχίες να υποκατασταθούν πολλά αγαθά και υπηρεσίες που τώρα προσφέρονται απ'έξω.⁷⁶

1.5. Προς μια εναλλακτική μορφή τουριστικής ανάπτυξης

Η σπουδαιότητα του σύγχρονου τουριστικού θεσμού στην εποχή μας αποτελεί πλέον ένα βασικό σημείο αναφοράς για τους εξής λόγους:

α.) Ο σύγχρονος τουρισμός έχει ξεφύγει από το παραδοσιακό σχήμα των αρχών του αιώνα μας και το οποίο αφορούσε κοινωνικά και επαγγελματικά στρώματα υψηλών εισοδημάτων.⁷⁷

β.) Ο σύγχρονος τουρισμός αποτελεί μια σημαντική οικονομική δραστηριότητα για πολλές χώρες,συμβάλλοντας αποφασιστικά στο ισοζύγιο πληρωμών,ιδιαίτερα για χώρες υψηλής τουριστικής προσφοράς.

γ.) Ο σύγχρονος τουρισμός είναι μια σημαντική κοινωνική διεργασία και ένας σημαντικός και διαρκώς αναπτυσσόμενος τομέας απασχόλησης για τις χώρες με τουριστική ζήτηση.

δ.) Ο σύγχρονος τουρισμός αποτελεί μια καθόλα σύγχρονη μορφή άμβλυνσης των πολλών και μεγάλων κοινωνικών και ψυχοσωματικών επιβαρύνσεων που δέχεται ο σημερινός άνθρωπος των βιομηχανικά αναπτυγμένων χωρών. Στις επιβαρύνσεις αυτές,το μεγαλύτερο ρόλο παίζουν

76. Βλ.,J.Robertson,οπ.π.,σ.190,:"Πολλοί συνβουλευτικοί οργανισμοί και ακαδημαϊκά ιδρύματα στη Βρετανία ασχολούνται τα τελευταία χρόνια και αποκτούν ειδικότητα στην ενθάρρυνση των τοπικών κοινοτήτων,όπως: το CURS (Center of Urban and Regional Studies), INLOGOV (Institute for Local Government Studies)".

77. Βλ.,Π.Λύτρας,**Τουριστική Ψυχολογία**,Αθήνα 1988,σ.62:"Γίνεται προσπάθεια για επέκταση του χρόνου πληρωμένων διακοπών από τις 4 εβδομάδες στις 5,που ήδη ισχύει σε ορισμένες χώρες,όπως στη Σουηδία και στη Γαλλία".

τα τελευταία πενήντα χρόνια, ειδικά για τους κατοίκους των μεγάλων αστικών κέντρων, αυτές που προκύπτουν από την καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος.

Θα επιστημόνουμε στο σημείο αυτό τις βασικές προϋποθέσεις για τη δημιουργία της τουριστικής κίνησης καθώς και τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα του τουρισμού:

1. Η ύπαρξη και αύξηση του **ελεύθερου χρόνου**.

2. Η **αύξηση των εισοδημάτων**. Η άσκηση, η μορφή και το επίπεδο του τουρισμού αποτελούν συνάρτηση επαγγελματικού και εισοδηματικού επιπέδου.

3. Ο **πληρωμένες διακοπές**⁷⁸

4. Η **ασφάλεια των μετακινήσεων**⁷⁹

Η λειτουργικότητα του τουρισμού εξαρτάται συχνά από πλήθος "υποκειμενικών διαθέσεων", που δεν είναι δυνατόν να προβλεφθούν, αν και αποτελούν ένα ουσιαστικό σύμπλεγμα αγοραστικών επιρροών.⁸⁰

Οι υποκειμενικές διαθέσεις αποτελούν κατά την άποψή μας κύριο σημείο αναφοράς αλλά και έρευνας στον τομέα του τουρισμού, δεδομένου ότι οι κοινωνικοψυχολογικές ανάγκες, που η τουριστική δραστηριότητα καλείται να καλύψει είναι πολύ σημαντικές και πολύπλοκες. Ανάμεσα στις πολύπλοκες αυτές κοινωνικοψυχολογικές ανάγκες ξεχωρίζουν:

78. Βλ., Π. Λύτρας, "Ο ρόλος του Τουρισμού στη σύγχρονη Κοινωνία", **Ο Τουρισμός προς το 2000**, οπ., π., σ. 205: "Οι πληρωμένες διακοπές θεσμοθετήθηκαν από το 1962".

79. Βλ., Γ. Σχιζας, "Ο Τουρισμός δεν είναι μόνο συνάλλαγμα", Ν. Οικολογία, τ. 69, 1990, σ. 38.

80. Βλ., Ρ. Chisnall, **Marketing: A Behavioural Analysis**, Mc. Graw Hill, London 1975, σ. 93.

α. Η έντονη τάση για απομάκρυνση από την καθημερινότητα και τη ρουτίνα της επαγγελματικής ζωής.

β. Η ξεκούραση του οργανισμού, όχι μόνο από την εργασία, αλλά και από τον "ψυχοσωματικό κάματο" (άγχος), που έχει πιά εσωτερικευτεί και στιγματίζει την ποιότητα ζωής.⁸¹

γ. Η αλλαγή περιβάλλοντος και ειδικά η αναζήτηση του φυσικού περιβάλλοντος, στο οποίο περιλαμβάνονται το κλίμα, η θάλασσα, ακτές, παραλίες, νησιά, βουνά, δάση.⁸²

δ. Η έντονη εσωτερική παρόρμηση, στην οποία υπακούει κάθε τουρίστας-ταξιδιώτης για αλλαγή και επικοινωνία με νέους και άγνωστους πολιτισμούς και πολιτιστικά πρότυπα.

ε. Η αναζήτηση της ψυχολογικής ισορροπίας που επέρχεται με τη γνωριμία νέων και άγνωστων χώρων, νέων παραστάσεων, νέων νοοτροπιών και τρόπων ζωής, που επιτρέπουν στον τουρίστα να συνάψει διαπροσωπικές σχέσεις και παράλληλα να αλλάξει ή να παραλλάξει τους κοινωνικούς του ρόλους.

ζ. Τέλος, η απαραίτητη και τόσο σημαντική ανάγκη του για αναψυχή και διασκέδαση, που είναι συνάρτηση πλήθους παραγόντων και σχέσεων, στα πλαίσια της ελευθερίας των πράξεων και την αλλαγή της εν γένει συμπεριφοράς του.⁸³

81. Βλ., Κ. Horney, **Ο νευρωτικός άνθρωπος της εποχής μας**, Αθήνα 1975, σ. 12

82. Βλ., Παράρτημα ΙΙ, Σχήμα για τα αίτια επιλογής της Ελλάδας για διακοπές, σ. 62.

83. Σημ.: Η ανθρώπινη ανάγκη για αναψυχή και διασκέδαση, ειδικά στη σύγχρονη εποχή, αποτελεί ευρύτατο αντικείμενο έρευνας και μελέτης της Ψυχολογίας και της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Σε ότι αφορά τη ψυχολογία του σύγχρονου τουρίστα, ως προς την ανάγκη του για αναψυχή,
Πρβλ., Π. Λύτρας, **Η Ψυχολογία του Τουρισμού**, οπ., π.
Π. Λύτρας, **Τουριστική Κοινωνιολογία**, Αθήνα 1987

Η όλη δομή και λειτουργία του τουριστικού θεσμού βασίστηκε πάνω στην οικονομική ανάλυση και έρευνα του παραδοσιακού σχήματος "παραγωγή-κατανάλωση". Ο τουρισμός αποτελεί ένα οικοδόμημα που εδράζεται σε οικονομικές βάσεις, είναι μια επιχειρηματική δραστηριότητα στηριγμένη στις θεμελιώδεις οικονομικές έννοιες και αρχές, του "προϊόντος", της "αγοράς", της "προσφοράς-ζήτησης", της "δαπάνης", του "κόστους", του προϋπολογισμού" κλπ.⁸⁴ Με τον τρόπο αυτό, όπως και κάθε αναπτυξιακή διαδικασία που υπακούει στη λογική της "αγοράς", η τουριστική δραστηριότητα απέκτησε όλα τα βασικά και δομικά χαρακτηριστικά του παραδοσιακού αναπτυξιακού μοντέλου. Η σχέση τουρισμού και οικονομικού σχεδιασμού για ένα κράτος ή για την ιδιωτική πρωτοβουλία είναι γνωστή, γιατί αποτελεί την κυριώτερη συγκριτικά έκφραση του τουρισμού. Η προσφορά και η ζήτηση καθώς και η οργάνωση των μέσων για την ικανοποίηση των τουριστικών αναγκών, προσδίδουν την οικονομική διάσταση του τουριστικού θεσμού. Είναι γεγονός ότι στις περισσότερες χώρες, κυρίως μεταπολεμικά ο τουρισμός, ιδιαίτερα των αλλοδαπών αποτέλεσε σημαντικό οικονομικό και κοινωνικό μέλημα των κυβερνήσεων, που συνοδεύτηκε από μια διαρκώς αυξανόμενη κρατική παρέμβαση.

Ν. Αιγινήτης, **Τουριστική Ψυχολογία**, Αθήνα 1978,
Σ. Καλφιώτης, **Εισαγωγή στη Θεωρία του Τουρισμού**, Αθήνα 1976
R. Lanquar, **Sociologie du Tourisme et des Voyages**, P.U.F., Serie
Que sais-je, No 2213, France 1985.

84. Πρβλ., Ι. Δεσποτοπούλου, "Το Μάρκετινγκ στον Ελληνικό Τουρισμό", **Ο Τουρισμός προς το 2000**, Αθήνα 1989, σ. 31-39.

Π. Λύτρας, **Τουριστική Ψυχολογία**, οπ., π., σ. 33: "Η εισαγωγή στο χώρο του τουρισμού των εξειδικευμένων κλάδων της "Τουριστικής Οικονομικής", της "Οικονομικής των Τουριστικών Εκμεταλεύσεων" και του "Τουριστικού Μάρκετινγκ" οριοθετεί το πλαίσιο οικονομικής σημασίας του τουρισμού στις σύγχρονες αναπτυγμένες κοινωνίες".

Η Παγκόσμια Διάσκεψη Τουρισμού, που πραγματοποιήθηκε στη Μανίλα των Φιλιππίνων από 21.10. έως 10.10.1980,⁸⁵ με σκοπό να διερευνήσει την πραγματική φύση του τουρισμού σε όλες του τις μορφές και το ρόλο που καλείται διαδραματίσει, διαπίστωσε: "Το μερίδιο που εκπροσωπεί ο τουρισμός στην εθνική οικονομία και στο διεθνές εμπόριο τον καθιστά σημαντικό παράγοντα της παγκόσμιας ανάπτυξης. Ο σταθερός αποφασιστικός ρόλος του τουρισμού στην εθνική οικονομική δραστηριότητα, στις διεθνείς συναλλαγές και εξασφάλιση του ισοζυγίου πληρωμών τον καθιστά ως μια από τις κυριότερες δραστηριότητες της παγκόσμιας οικονομίας".

Στα πλαίσια αυτά κινήθηκε και η Ελλάδα κατά τη μεταπολεμική περίοδο, όπου "η κρατική παρέμβαση για τη ρύθμιση του τουρισμού αλλοδαπών στη χώρα παίρνει πλέον τη μορφή πολιτικής, της τουριστικής πολιτικής. Αυτή συγκαταλέγεται στις κύριες λειτουργίες του ελληνικού κράτους, αφού ο τουρισμός αντιμετωπίζεται ως ένας από τους βασικούς και παραγωγικούς τομείς της εθνικής οικονομίας".⁸⁶

Ανάμεσα στην εικοσαετία 1960-1980, ο διεθνής και εσωτερικός τουρισμός τριπλασιάστηκε, πλησιάζοντας τα 1650 εκατομμύρια επισκεπτών το χρόνο. Το 1980 η κατανάλωση τουριστικών προϊόντων και υπηρεσιών είχε πενταπλασιαστεί, σε σχέση με αυτήν της προηγούμενης δεκαετίας.⁸⁷

Τα βασικότερα χαρακτηριστικά σε παγκόσμια, μεσογειακή και ελληνική κλίμακα είναι:

85. Βλ., Π. Λύτρας, **Τουριστική Ανάπτυξη: υποδομή, εκπαίδευση, περιβάλλον**, Αθήνα 1983, Παράρτημα, όπου παρατίθεται η Διακήρυξη της Μανίλας του 1980, στην οποία συμμετείχαν 107 αντιπροσωπείες κρατών και 91 αντιπροσωπείες παρατηρητών.

86. Βλ., Γ. Α. Ζαχαράτος, "Τα προβλήματα και οι προοπτικές του τουρισμού στην Ελλάδα", **Η Ελλάδα προς το 2000**, Αθήνα 1988, σ. 273.

87. Βλ., Γ. Σχίζας, "Ο τουρισμός δεν είναι μόνον συνάλλαγμα", οπ., π., σ. 39

α) η ανισοκατανομή του τουριστικού ρεύματος στο χώρο και στο χρόνο, που αντιμετωπίζεται σαν βασικό πρόβλημα της τουριστικής βιομηχανίας. Η προτίμηση ορισμένων περιοχών και η προτίμηση ορισμένου χρόνου οδηγούν συχνά στην υπέρβαση των ορίων αντοχής των περιοχών αυτών.⁸⁸ Η αποκέντρωση του τουρισμού και η καλύτερη διασπορά του στο χώρο αποτέλεσε επιδίωξη της κρατικής πολιτικής, γεγονός που επιβεβαιώνεται με τη θέσπιση "κορεσμένων" τουριστικά περιοχών⁸⁹.

β) η μαζικότητα σε όλες τις φάσεις της τουριστικής δραστηριότητας (μαζική μεταφορά, μαζική εγκατάσταση - μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες, μαζική ξενάγηση κλπ.)

γ) η τυποποίηση των τουριστικών προτύπων σε τουριστικά πακέτα για πώληση.

Παρόλο που η ποσοτική προσέγγιση του τουρισμού και ειδικά του ελληνικού τουρισμού, αποτελεί μια αναγκαία φάση για την κατανόηση της συνολικής φυσιογνωμίας του και των επιπτώσεών του, δεν θα διερευνήσουμε περαιτέρω το τουρισμό από οικονομική άποψη. Δεχόμαστε ότι ο τουρισμός είναι παράγοντας αναδιανομής πόρων σε εθνική και διεθνή κλίμακα, καθώς και από τους σημαντικότερους παράγοντες ανάπτυξης της χώρας μας. Εκτός όμως από τη στενή "ταμειακή" ποσοτική λογική και τις κινήσεις του συναλλάγματος υπάρχει και η "ποιοτική" διάσταση του τουρισμού, όπως και οι περιβαλλοντικές και πολιτιστικές υπερβάσεις, που συνεπάγονται

88. Βλ., Γ. Σχίζας, "Ο τουρισμός δεν είναι μόνον συνάλλαγμα", οπ., π., σ. 39, : "Τηλεπικοινωνιακά, συγκοινωνιακά, αποχετευτικά και άλλα δίκτυα παροχής υπηρεσιών αδυνατούν να ανταποκριθούν στις "εξάρσεις" των τουριστικών πληθυσμών. Η άνιση κατανομή του τουριστικού ρεύματος συνδέεται με γενικότερες "πολώσεις" των δραστηριοτήτων στο χώρο, ιδιαίτερα στην Ελλάδα, που πάσχει έντονα από την ανισοκατανομή της οικονομικής και κοινωνικής ζωής".

89. Βλ., Παράρτημα ΙΙ, Έγγραφο του ΕΟΤ, σ. 3-14.

αρνητικές επιπτώσεις και αλλοιώσεις στη φυσιογνωμία κάθε χώρας και ιδιαίτερα της δικής μας. Ο τουρισμός, σαν φαινόμενο, όπου εγχώριοι και ξένοι πληθυσμοί συνευρίσκονται σε μια σχέση αρκετά περίπλοκη, υπακούει σε μια εσωτερική παρόρμηση για αλλαγή και επικοινωνία, ενέχοντας στην ίδια τη φύση του την αναζήτηση και την έρευνα. Παρόλα αυτά, όπως και όλες οι κοινωνικές δραστηριότητες, χειραγωγείται συχνά από τον κομφορμισμό και τη βιομηχανία αναψυχής και περιορίζεται σε μια τυπική "πελετειακή" σχέση και εξάρτηση. Οι αρνητικές επιπτώσεις και συνέπειες του τουρισμού, ειδικά στην περιβαλλοντική και πολιτιστική φυσιογνωμία της χώρας μας έχουν επισημανθεί από μεγάλο αριθμό επιστημόνων. Η εικόνα της Ελλάδας σαν "χώρας διακοπών" που προσφέρει "ήλιο, θάλασσα, σουρτάκι και λίγο Παρθενώνα", μέσα στη λογική του εύκολου κέρδους, προσφέρει ένα "σκηνοθετημένο" έτοιμο "πακέτο" για την παγκόσμια τουριστική αγορά.⁹⁰ Ο συγχρωτισμός ξένων και ντόπιων πληθυσμών επηρεάζει τελικά τα καταναλωτικά και πολιτιστικά πρότυπα των δευτέρων, ξεπερνώντας τα όρια μιας θετικής αφομοίωσης της ξένης εμπειρίας. Το αποτέλεσμα είναι να αλλοιώνεται και να αλλοτριώνεται η εθνική και πολιτιστική φυσιογνωμία, μέσα από την άκριτη μίμηση ξένων μορφών ζωής και κατανάλωσης.

Είναι γεγονός πως τα τυποποιημένα τουριστικά πρότυπα και πακέτα δεν ανταποκρίνονται πλέον και στις ανάγκες του σύγχρονου τουρίστα. Η καταναλωτική συμπεριφορά είναι σίγουρο ότι αλλάζει προς την κατεύθυνση

90. Πρβλ., Ι. Δεσποτοπούλου, "Το Μάρκετινγκ στον Ελληνικό Τουρισμό",
οπ., π., σ. 41,

Κ. Καστοριάδης, "Το θέαμα διευκολύνει τη λήθη", εφ. Τα Νέα, 22.3.1993,
σ. 12: "Χάνουμε το ιστορικό μέλλον όπως χάνουμε την παράδοση. Το παρελθόν έχει
πιά τουριστικό χαρακτήρα. "επισκεπτόμαστε την Ακρόπολη όπως τους καταρράκτες
του Νιαγάρα".

αναζήτησης μιας άλλης "ποιότητας". Στο προσεχές μέλλον δεν θα μπορούμε να διακρίνουμε γενικές τάσεις στους τουρίστες, που είναι σήμερα πολύ καλά πληροφορημένοι".⁹¹ Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, η Ευρωπαϊκή Ένωση δίνει μεγάλη σημασία στο ρόλο που παίζει ο τουρισμός στην ευρωπαϊκή ενοποίηση, μέσα από την αμοιβαία γνωριμία και κατανόηση των ανθρώπων.

Η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (ΟΚΕ) των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων παρουσίασε, το Μάιο του 1986, το κοινοτικό πλαίσιο δράσης του τουρισμού, με μια εκτενή ανακοίνωση 63 συνολικά σημείων πολύ σημαντικών για την Ε.Ο.Κ.⁹² Από την ανακοίνωση αυτή ξεχωρίζουμε δύο ειδικά σημεία, που αφορούν στην κατεύθυνση της "ποιότητας" του τουρισμού:

Σημείο 25: "Πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα η διατήρηση του περιβάλλοντος. Πρέπει να αποκτήσουμε μεγαλύτερη επίγνωση του γεγονότος ότι, οι παραλίες, οι ορεινές τοποθεσίες, η άγρια φύση, η ύπαιθρος, οι ιστορικές πόλεις, τα μνημεία και τα αξιοθέατα, αποτελούν αυτούς καθαυτούς τους πόρους από τους οποίους εξαρτάται ο τουρισμός. Η ανυπαρξία σχεδιασμού, σε συνδυασμό με τη σταθερή πίεση του μαζικού τουρισμού έχουν ήδη επιφέρει σημαντική υποβάθμιση του περιβάλλοντος, που θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο το μέλλον του ευρωπαϊκού τουρισμού. Η Ευρώπη είναι πλούσια σε φυσικές καλλονές και πολιτιστικά γεγονότα, που με

91. Βλ., Ι. Δεσποτοπούλου, "Το Μάρκετινγκ στον Ελληνικό Τουρισμό", οπ., π., σ. 47: "Μέχρι πρόσφατα οι τουρίστες ρωτούσαν: "πού, για πόσο καιρό και με ποιά οικονομική επιβέρνηση", όταν επρόκειτο να αποφασίσουν για την αγορά του προγράμματος διακοπών. Σήμερα ρωτούν: "πώς και για ποιές ιδιαίτερες δραστηριότητες", όταν πρόκειται να διαλέξουν το πακέτο".

92. Βλ., Παράρτημα ΙΙΙ, "Κείμενο της Ανακοίνωσης της Ο.Κ.Ε. των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων", Μάιος 1986, Τουρισμός και Οικονομία, τ., Ιουνίου Ιουλίου 1986, σ. 50-67.

μια ορθή εμπορική εκμετάλλευση,θα μπορούν να ανακουφίσουν τις ήδη κορεσμένες τουριστικές ζώνες, εξασφαλίζοντας την αρμονική ανάπτυξη τόσο από οικονομικής όσο και περιβαλλοντικής πλευράς".

Σημείο 36:"Σκοπός του **πολιτιστικού τουρισμού** είναι να προωθήσει τη γνώση της ιστορίας,της τέχνης και του **τρόπου ζωής** των χωρών μας,και για το λόγο αυτό η βελτίωση και η ανάπτυξη του έχουν σημασία για την Κοινότητα από πολλές πλευρές.Από τη μια για να προσελκύσει στην περιοχή μας,τόσο πλούσια από πολιτιστική άποψη,τους τουρίστες από τρίτες χώρες,και από την άλλη για να επιτρέψει στους πολίτες της Κοινότητας να, συνειδητοποιήσουν καλύτερα την πολιτιστική κληρονομιά και τις κοινές ρίζες τους".⁹³

93. Βλ.,Παράρτημα ΙΙ, "Κείμενο της Ο.Κ.Ε,των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων,

2. ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ – ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

2.1 Περιβάλλον - Διακρίσεις

Ο όρος **περιβάλλον** είναι πολύσημος⁹⁴. Ο προσδιορισμός και η οριοθέτηση της έννοιας του περιβάλλοντος αποτελεί πρωταρχικό μέλημα αφού θεωρείται βασικό "συλλογικό αγαθό" και με βάση το περιεχόμενο του όρου, οικοδομείται, διαρθρώνεται και εξειδικεύεται σε μεγάλο βαθμό οποιοδήποτε σύστημα νομικής προστασίας του⁹⁵.

Η αποσαφήνιση του όρου και της έννοιας του περιβάλλοντος παρουσιάζει, κατά τη γνώμη μας, αρκετές δυσκολίες⁹⁶, εφόσον στα πλαίσια της προσέγγισής μας οφείλουμε κατ' αρχήν να επισημάνουμε ότι:

Όλα τα αγαθά ή ωφέλιμα στοιχεία που υπάρχουν στον κόσμο μας, ανάλογα με το αν μπορούμε να τα εκφράσουμε σε χρηματική αξία, τα χωρίζουμε σε δυο κατηγορίες: α) τα εγχρήματα (pecuniary goods), δηλαδή αγαθά που έχουν αγοραία χρηματική αξία και ζητούνται - προσφέρονται στην αγορά σε ορισμένη τιμή και β) σε μη - εγχρήματα αγαθά (non-pecuniary goods) τα οποία αν και είναι απαραίτητα και πολύτιμα για τον άνθρωπο, εν

94. Βλ. Γ. Καρακώστας, **Περιβάλλον και Αστικό Δίκαιο**, Αθήνα 1986, σ.14

95. Βλ. Γ. Σαμιώτης-Γ. Τσάλτας, **Διεθνής Προστασία του Περιβάλλοντος**, Αθήνα 1990, σ.33.

A.Gilpin, **Dictionary of Environmental Terms**, London 1976, σ.121.

96. Πρβλ., J.Barros-J.Douglas, **The International Law of Pollution**, N.Y.-London 1974, σ.6 και επ.

τούτοις δεν εκφράζονται σε χρηματική αξία, γιατί δεν αποτελούν αντικείμενο συναλλαγής στην αγορά. Γι' αυτόν το λόγο δεν έχουν "δείκτη αξίας" (τιμή).⁹⁷

Οι ορισμοί που προέρχονται από το χώρο των φυσικών επιστημών είναι σαφείς και πολύ αντιπροσωπευτικοί:

1. Περιβάλλον είναι: "The physical, chemical and biotic conditions surrounding an organism" (οι φυσικές, οι χημικές και βιοτικές συνθήκες που περιβάλλουν έναν οργανισμό)⁹⁸.

2. Περιβάλλον είναι: "Die Gesamtheit der Seinsbereiche, die einem Organismus gegenuebertreten" (το σύνολο των συντελεστών ύπαρξης που περιβάλλουν έναν οργανισμό)⁹⁹.

Οι παραπάνω ορισμοί που είναι λιτά διατυπωμένοι έχουν σαν βασικό χαρακτηριστικό την έλλειψη ανθρωποκεντρισμού αφού ο άνθρωπος απλά ανήκει στην κατηγορία των οργανισμών.

Ακόμα και οι δυο εξειδικευμένες μορφές του περιβάλλοντος που έχουν προσδιοριστεί σε διεθνές επίπεδο αλλά και στο ισχύον Σύνταγμα της Ελλάδας, διακρίνουν το περιβάλλον σε **φυσικό** και **πολιτιστικό**¹⁰⁰, όπου:

Φυσικό περιβάλλον είναι: "Ο περιβάλλον τον άνθρωπο χερσαίος, θαλάσσιος και εναέριος χώρος με την σ' αυτόν χλωρίδα, πανίδα και φυσικούς

97. Βλ., Σ. Θεοφανίδης, "Σύστημα αξιολόγησης των δημοσίων έργων και η διερεύνηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων", Τεχνικά Χρονικά, 1/92, σ. 83-84.

98. Βλ. Allaby Michael, **Dictionary of the Environment**, London: Macmillan Press, 1983, σ. 183

99. Βλ. H. Schoeck, **Soziologisches Woerterbuch**, Herderbuecherei, Freiburg im Breisgau, σ. 332. Επισημαίνουμε ότι και σε αυτόν τον ορισμό ο άνθρωπος απλά ανήκει στην κατηγορία των οργανισμών.

100. Βλ. Σύνταγμα της Ελλάδας, αρ. 24, παρ. 1

πόρους¹⁰¹ και σαν πολιτιστικό περιβάλλον νοούνται: "Τα ανθρωπογενή στοιχεία πολιτισμού και χαρακτηριστικά, όπως αυτά διαμορφώθηκαν από την παρέμβαση και τις σχέσεις του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, περιλαμβανομένων των ιστορικών χώρων, της καλλιτεχνικής και πολιτιστικής εν γένει κληρονομιάς της Χώρας"¹⁰², μας επιτρέπουν να ισχυριστούμε ότι τα περιβαλλοντικά αγαθά είτε αφορούν το φυσικό περιβάλλον (αέρας, έδαφος, θάλασσα, ύδατα) είτε αφορούν το πολιτιστικό περιβάλλον (πολιτιστική κληρονομιά, παράδοση) είναι **δημόσια** ή **συλλογικά** αγαθά με την έννοια ότι ικανοποιούν τις βασικές και πρωταρχικές ανάγκες του κοινωνικού συνόλου, χωρίς να έχουν "αγοραία τιμή".

Από τη στιγμή όμως που στη διάκριση του όρου "περιβάλλον" αναφέρεται η έννοια "πολιτιστικό περιβάλλον" και αυτή ανταποκρίνεται ή ταυτίζεται με την έννοια του "ανθρωπογενούς περιβάλλοντος" προκύπτουν, κατά τη γνώμη μας, προβλήματα εννοιολογικά που συνεπάγονται συγχύσεις θεωρητικές και πρακτικές, στο βαθμό μάλιστα που στα πλαίσια της νομικής προσέγγισης για την προστασία του περιβάλλοντος θεωρείται η παραπάνω διάκριση σαν η ορθότερη και επικρατέστερη. Πιο συγκεκριμένα σαν περιβάλλον νοείται: "το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την

101. Φ.Ε.Κ.151/τ. Α/22.6.1976, Νόμος 360/1976 "Περί χωροταξίας και Περιβάλλοντος", αρ.1, παρ.5.

102. Βλ. Φ.Ε.Κ.151/τ. Α/22.6.1976, Νόμος 360/1976 "Περί χωροταξίας και Περιβάλλοντος", αρ.1, παρ.6,
Α.Τάχος, **Διοικητικό Οικονομικό Δίκαιο**, Θεσσαλονίκη 1982, σ.279.

ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες"¹⁰³, ή ακόμα πιο σύνθετα:

Περιβάλλον είναι: "συνδυασμός στοιχείων των οποίων οι πολύπλοκες αλληλεξαρτήσεις συγκροτούν τα πλαίσια, τις περιβάλλουσες συνθήκες του χώρου και τις συνθήκες ζωής του ατόμου και της κοινωνίας όπως είναι ή όπως γίνονται αντιληπτές"¹⁰⁴.

Σύμφωνα με τους παραπάνω ορισμούς, όταν οι ανθρωπογενείς παράγοντες, εκτός από την πολιτιστική παράδοση, αποτελούν συνδυασμό στοιχείων που συγκροτούν κοινωνίες και **μάλιστα όπως είναι ή όπως γίνονται αντιληπτές**, επιβάλλεται, κατά τη γνώμη μας, μια περαιτέρω διάκριση του πολιτιστικού - ανθρωπογενούς περιβάλλοντος σε:

α) Πολιτιστικό περιβάλλον (πολιτιστική κληρονομιά, παράδοση, ιστορικός χώρος κλπ.)

β) Κοινωνικό περιβάλλον που συνεπάγεται και θεσμικό περιβάλλον (ανθρώπινες κοινωνίες και ομάδες και η συγκεκριμένη οργάνωσή τους)

γ) τεχνητό περιβάλλον, το οποίο δεν είναι δυνατόν να οριστεί εξαντλητικά λόγω της ανομοιογένειάς του. Το τεχνητό περιβάλλον περιλαμβάνει και το οικιστικό περιβάλλον, δηλαδή τη διαμόρφωση της φυσικής κατάστασης του εδάφους με ανάλογα έργα (έργα υποδομής, δρόμους, πλατείες, γέφυρες, οικήματα κλπ.)¹⁰⁵

103. Βλ. Νόμο 1650/1986, αρ.2, παρ 1, Πρβλ., Γ. Σαμιώτης - Γ. Τσάλτας, **Διεθνής Προστασία του Περιβάλλοντος**, Αθήνα 1990, σ.34,

Θ. Παναγόπουλος, **Δίκαιο Προστασίας Περιβάλλοντος**, Πειραιάς 1992, σ.48 - 49.

104. Βλ. Ευρωπαϊκά Κείμενα, **"Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και το Περιβάλλον"**, Λουξεμβούργο, 1987, σ.14 - 15

105. Βλ. Γ. Καράκωστας, οπ., π., σ.14-15, Κ. Βουγιούκας, **"Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος στην Ελλάδα"**, Αρμενόπουλος, τ. 11, σ.981-990 : όπου γίνεται διάκριση με την ευρεία έννοια

Είναι προφανές ότι τα συλλογικά περιβαλλοντικά αγαθά που προκύπτουν από το κοινωνικό - θεσμικό και το τεχνητό - οικιστικό περιβάλλον, είναι εγγρήματα αγαθά με αγοραία τιμή υπακούουν σε άλλους νόμους και διαφοροποιούνται ριζικά από τα περιβαλλοντικά αγαθά, που υπακούουν στους φυσικούς νόμους και δεν μπορούν να αποτιμηθούν οικονομικά.

Επομένως υποστηρίζοντας την αναγκαιότητα εννοιολογικής αποσαφήνισης του όρου "περιβάλλον" το οριοθετούμε και υιοθετούμε την παρακάτω διάκριση:

2.2 Φυσικό Περιβάλλον - Πολιτιστικό Περιβάλλον

Όπως επισημάναμε παραπάνω, η έννοια του περιβάλλοντος στις περισσότερες περιπτώσεις είναι δύσκολο να διαχωριστεί, δεδομένου ότι το φυσικό περιβάλλον συνυπάρχει με ανθρωπογενή στοιχεία και παράγοντες αλλά και αντίστροφα.¹⁰⁶

Το Νοέμβριο του 1972 υπογράφηκε στο Παρίσι με τη μέριμνα του ΟΗΕ (UNESCO) η Συνθήκη για "την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς"¹⁰⁷, η οποία ορίζει σαν **φυσική κληρονομιά** επομένως και φυσικό περιβάλλον :

πριβάλλον - φυσικό και πολιτιστικό - και με τη στενή έννοια - φυσικό περιβάλλον -, χωρίς να αποκλείονται και πολιτιστικά στοιχεία, δευτερεύουσας αξίας σε σχέση με τα φυσικά.

106. Βλ. Α. Πορτόλου-Μιχαήλ, "Η έννοια του περιβάλλοντος και η ανάγκη προστασίας του", ΤοΣ, Νο 4, 1978α.

107. Βλ., Κείμενο της Σύμβασης (UNESCO), Παρίσι 1972, "Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς".

1.τα φυσικά μνημεία αποτελούμενα από φυσικούς ή βιολογικούς σχηματισμούς ή από ομάδες τέτοιων σχηματισμών παγκόσμιας αξίας από απόψεως αισθητικής ή επιστημονικής,

2.τους γεωλογικούς και φυσιογραφικούς σχηματισμούς και τις ακριβώς καθορισμένες εκτάσεις, που αποτελούν την κατοικία των απειλούμενων ζώικών και φυτικών ειδών παγκόσμιας αξίας και από απόψεως επιστήμης ή ανάγκης διατήρησης,

3.τα φυσικά τοπία ή τις ακριβώς καθορισμένες φυσικές εκτάσεις παγκόσμιας αξίας από απόψεως επιστήμης, ανάγκης διατήρησης ή φυσικού κάλλους.¹⁰⁸

Σαν **πολιτιστική κληρονομιά** επομένως και πολιτιστικό - ανθρωπογενές περιβάλλον:

1. τα μνημεία : αρχιτεκτονικά έργα, σημαντικά έργα γλυπτικής και ζωγραφικής έργα ή κατασκευές αρχαιολογικού χαρακτήρα, επιγραφές, σπήλαια και σύνολα έργων παγκόσμιας αξίας από την άποψη της ιστορίας, της τέχνης ή της επιστήμης,

2. τα σύνολα οικοδομημάτων : ομάδες κτιρίων μεμονομένων ή ενοτήτων (οικισμών) τα οποία λόγω της αρχιτεκτονικής τους, της ομοιογένειάς τους ή της θέσεώς τους, έχουν παγκόσμια αξία από την άποψη της ιστορίας, της τέχνης ή της επιστήμης,

3. τα τοπία : έργα του ανθρώπου ή συνδυασμός έργων του ανθρώπου και της φύσεως καθώς και εκτάσεις περιλαμβανομένων και των αρχαιολογικών χώρων, οι οποίες έχουν παγκόσμια αξία από άποψη ιστορική, αισθητική, εθνολογική και ανθρωπολογική.

108. Βλ., Κείμενο της Σύμβασης (UNESCO), Παρίσι 1972, "Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς", αρ. 2.

Στο σημείο αυτό επισημαίνουμε, ότι κάθε διάκριση και κάθε ορισμός της έννοιας περιβάλλον οφείλει να προσανατολίζεται προς τις παρακάτω ιδιαίτερα σημαντικές κατευθύνσεις :

1. να μην περιέχει το στοιχείο του ανθρωποκεντρισμού, με την έννοια της κυριαρχίας του ανθρώπου στο φυσικό περιβάλλον,

2. να δίνει έμφαση στο στοιχείο της δυναμικής αλληλεξάρτησης των συντελεστών και παραγόντων του περιβάλλοντος και τέλος,

3. να δίνει τη δυνατότητα όσο το δυνατόν ευρύτερης κάλυψης περιβαλλοντικών αγαθών.

2.3. Η Προστασία του Περιβάλλοντος

Είναι προφανές ότι το περιβάλλον συνολικά ή τα επι μέρους στοιχεία που το απαρτίζουν, υφίσταται αρνητικές εξωγενείς παρεμβάσεις. Φυσικά αίτια, φυσικές διεργασίες και εξελίξεις μπορούν επίσης να οδηγήσουν σε καταστροφή των περιβαλλοντικών αγαθών¹⁰⁹.

Στα πλαίσια της νομικής προστασίας του περιβάλλοντος το ενδιαφέρον συγκεντρώνεται στις εξωγενείς παρεμβάσεις του ανθρώπινου παράγοντα χωρίς να παραγνωρίζεται η αναγκαιότητα λήψης μέτρων για την πρόβλεψη, περιορισμό και αποκατάσταση προσβολών από φυσικά αίτια.¹¹⁰

Κάθε συμπεριφορά που οδηγεί σε "ρύπανση", "μόλυνση" ή "υποβάθμιση" του περιβάλλοντος, με ενδεχόμενες δυσμενείς επιπτώσεις είτε στο σύνολο

109. Σημ.: Περιβαλλοντικές καταστροφές προκύπτουν από φυσικά αίτια όπως : πλημμύρες, ηφαιστεια, τυφώνες κλπ., ή ακόμα από "φυσικά" αίτια στα οποία κύριο ρόλο ασκεί ο ανθρώπινος παράγοντας.

110. Βλ. Γ. Σαμιώτης - Γ. Τσάλτας, οπ.π., σ. 40

των ανθρώπων είτε σε συγκεκριμένα άτομα, συνιστά προσβολή του περιβάλλοντος¹¹¹.

Οι προσβολές αυτές ενδέχεται να προκαλούν είτε άμεσα δυσμενείς συνέπειες για τον άνθρωπο (π.χ. ραδιενεργείς ακτινοβολίες) είτε έμμεσες (π.χ. μόλυνση νερών) και μπορεί να προέρχονται από πράξη ή παράλειψη.¹¹²

Η σύγχρονη έξαρση του περιβαλλοντικού προβλήματος παγκοσμίως είχε σαν αποτέλεσμα την ανάλογη δημιουργία ρυθμίσεων και θεσμών νομικής φύσης, με σκοπό κυρίως την αποκατάσταση αλλά και την πρόληψη και τον περιορισμό των ανθρωπογενούς προέλευσης αρνητικών επιδράσεων στο περιβάλλον.¹¹³. Συνέπεια της παραπάνω παγκόσμιας προβληματικής και εξέλιξης ήταν η ύπαρξη ενός νέου αυτόνομου κλάδου δικαίου, που δόκιμα έχει χαρακτηριστεί σαν Δίκαιο του Περιβάλλοντος.

Η έννοια της προστασίας του Περιβάλλοντος είναι πολυσύνθετη γιατί:

1. Αποβλέπει ειδικά στην προστασία της ζωής του ανθρώπου από τη φύση, δηλ. από τις επιδράσεις του περιβάλλοντος στον άνθρωπο.

111. Πρβλ., Jabornegg - Strasser, **Privatrecht und Umweltschutz**, Muenchen 1976, σ.13 και επ.

112. Βλ. Γ. Καρακώστας, οπ.π., σελ.16

113. Σημ.: Προηγήθηκε ιστορικά η επιδίωξη αποκατάστασης των συνεπειών των προσβολών και ακολούθησε η προσπάθεια περιορισμού τους. Οι ρυθμίσεις για την πρόληψη αποτελούν σχετικά πρόσφατη εξέλιξη και σχετίζονται άμεσα με την όξυνση των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Χαρακτηριστική περίπτωση στο διεθνή χώρο, η διαμόρφωση περιβαλλοντικής πολιτικής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων καθώς και τα κείμενα της Διακήρυξης του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη. Βλ., Commission of the European Communities, "State of the Environment", First Report, Brussels - Luxembourg 1979, Commission of the European Communities, "Ten Years of Community Environment Policy" 1984, Ευρωπαϊκά Κείμενα, "Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και το Περιβάλλον" Λουξεμβούργο, 1987, ΕΝΩΜΕΝΑ ΕΘΝΗ, "Κείμενα Διακήρυξης για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη", Ρίο ντε Τζανέϊρο, 1992.

2. Αποβλέπει ειδικά στην προστασία της φύσης και της πολιτιστικής κληρονομιάς για το συμφέρον του ανθρώπου, δηλ. μεριμνά για την ισορροπία του περιβάλλοντος ώστε να μην κινδυνεύει η ζωή από τις άλογες τυχόν ενέργειες του ανθρώπου.

3. Αποβλέπει ειδικά στην προστασία της φύσεως καθ' εαυτή, δηλ. ανεξάρτητα από τις ενδεχόμενες ενέργειες του ανθρώπου, με τις οποίες καταστρέφεται η φύση, μεριμνά για την ύπαρξη οικολογικής ισορροπίας, εθνικής και παγκόσμιας χωρίς ειδικότερο και άμεσο σκοπό να ωφεληθεί ο άνθρωπος. Όταν όμως προστατεύεται το σύνολο του ανόργανου και οργανικού περιβάλλοντος προστατεύεται ταυτόχρονα και ο άνθρωπος αφού αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο του οικοσυστήματος¹¹⁴.

Ο προσδιορισμός της έννοιας της προστασίας του περιβάλλοντος σαν **έννομο αγαθό σύνθετο και συλλογικά** καθιστά επιβεβλημένη την έρευνα της έννοιας του **δικαιώματος** των ανθρώπων να απαιτήσουν συναφή δράση του Κράτους.¹¹⁵

Στο Σύνταγμα της Ελλάδας του 1975 περιλήφθηκαν ρητές διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος, οι οποίες μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες: α) Γενικές διατάξεις. Πρόκειται για εκείνες με τις οποίες προστατεύεται η "προσωπικότητα" καθενός¹¹⁶, η "ζωή" όλων¹¹⁷ και η "υγεία

114. Βλ., Α.Τάχος, οπ.π.σ.281 και επ.

115. Βλ., Α.Τάχος, οπ.π.,σ.299 : "Το προστατευόμενο έννομο αγαθό είναι σύνθετο, συλλογικό πρωτογενές, μοναδικό και αναντικατάστατο εφόσον η προστασία της οικόσφαιρας και της πολιτιστικής κληρονομιάς προϋποτίθεται για την επιβίωση κάθε ατόμου και συνεπώς του κοινωνικού συνόλου σε δεδομένο εθνικό χώρο ή παγκόσμια. Με αυτόν τον τρόπο η βλάβη του περιβάλλοντος συνιστά "ζημία συλλογικής φύσεως".

116. Βλ. Σύνταγμα της Ελλάδας ,1975, αρ.5, παρ.1.

117. Βλ. Σύνταγμα της Ελλάδας ,1975, αρ.5, παρ.2.

των πολιτών"¹¹⁸ β) Ειδικές διατάξεις. Πρόκειται για διατάξεις που αναφέρονται σαφώς στο πρόβλημα, δεν είναι όμως συστηματικές. Βασική ρύθμιση επιχειρείται με το άρθρο 24, με το οποίο ο συντακτικός νομοθέτης προσπαθεί να εκφράσει διεθνώς επικρατούσες απόψεις για την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, κάτω από φιλελεύθερο - ανταγωνιστικό οικονομικό καθεστώς. Στο ίδιο άρθρο υπάγονται διατάξεις που προβλέπουν ρητά άσκηση επεμβατικής αρμοδιότητας του Κράτους στην οικονομική δραστηριότητα των ιδιωτών.

Εφόσον αναγνωρίζουμε τόσο ατομικά όσο και κοινωνικά - οικονομικά δικαιώματα μπορούμε να διακρίνουμε το δικαίωμα του ατόμου περί προστασίας από το περιβάλλον και το δικαίωμα προστασίας του περιβάλλοντος.¹¹⁹ Και τα δύο είναι μικτά, δηλαδή μετέχουν τόσο της λειτουργίας του ατομικού δικαιώματος όσο και της λειτουργίας του κοινωνικού - οικονομικού δικαιώματος και στοιχειοθετούν το νέο δικαίωμα στην οικόσφαιρα και την ποιότητα της ζωής.¹²⁰

118. Βλ. Σύνταγμα της Ελλάδας, 1975, αρ.21, παρ.3.

119. Σημ.: Από τον 19ο αιώνα διαμορφώθηκε η συνταγματική προστασία της ελευθερίας του ατόμου και των ατομικών δικαιωμάτων. Οι αρχές αυτές συνοψίζονται σε δύο στοιχεία,:

α. προστασία του ατόμου απέναντι στο Κράτος μέχρι ενός ορίου, γιατί,
β. όριο προστασίας είναι η θεραπεία των αναγκών του κοινωνικού συνόλου.
Και κατά το ελληνικό Σύνταγμα διασφαλίζονται ατομικά δικαιώματα, αλλά μέχρι το ανωτέρω όριο. Έτσι "πάντες οι ευρισκόμενοι εντός των ορίων της Ελληνικής Επικράτειας απολαύουν απολύτου προστασίας της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας των,.." και "έκαστος δικαιούται να αναπτύσσει ελευθέρως την προσωπικότητά του και να συμμετέχει εις την κοινωνικήν, οικονομικήν και πολιτικήν ζωήν της Χώρας" και "η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστος... ουδείς περιορίζεται", εφόσον "δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων" και δεν προβλέπει "ο νόμος" περιορισμό (άρθρο 5 του Συντάγματος). Ιδιαίτερα χαρακτηριστικές είναι οι διατάξεις του άρθρου 25 του Συντάγματος, κατά τις οποίες "Η καταχρηστική άσκησης δικαιώματος δεν επιτρέπεται", όπως και του άρθρου 106 παρ.2, κατά τις οποίες "Η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται εις βάρος της ελευθερίας και της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, ή επί βλάβη της εθνικής οικονομίας". Βλ., Α. Τάχος, οπ.π.σ. 125.

120. Πρβλ. Πρ(Μ) Αθ. 5600/1976, ΕΔΔ, 1976, σ.309

Η "έκταση" και το "είδος" της προστασίας του περιβάλλοντος προϋποθέτουν ορισμένα κριτήρια σε σχέση με τους σκοπούς τους οποίους το Σύνταγμα επιδιώκει να διασφαλίσει. **Τίθεται επομένως το ζήτημα ποιā θέση κατέχει το "σύνθετο και συλλογικό έννομο αγαθό περιβάλλον" στα πλαίσια του "ύπατου έννομου αγαθού του δημοσίου συμφέροντος"**¹²¹

"Σε κοινωνικοοικονομικά καθεστώτα φιλελεύθερα - κεφαλαιοκρατικά και διευθυνόμενα το Σύνταγμα προστατεύει τα "ατομικά δικαιώματα - συμφέροντα" κατά τρόπο εξίσου αποτελεσματικό σε σχέση προς ότι συνιστά κάθε φορά το "δημόσιο συμφέρον". Έτσι, σε τελευταία ανάλυση, το δημόσιο συμφέρον της οικονομικής ανάπτυξης και προόδου της Χώρας λειτουργεί σαν επαλήθευση της προστασίας των ατομικών συμφερόντων των ιδιωτών. Για το λόγο αυτό δεν είναι δυνατή η διάκριση "ποιοτικά" του περιβάλλοντος σαν μέρος του ύπατου έννομου αγαθού του δημοσίου συμφέροντος από το έννομο αγαθό της οικονομικής προόδου".¹²²

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η προστασία του περιβάλλοντος δεν μπορεί να χαρακτηριστεί σαν πρωτεύουσα σε σχέση με μιā δευτερεύουσα προστασία της οικονομικής προόδου.

Αντίθετα, η συνεκτίμηση των παραγόντων που συνθέτουν το δημόσιο συμφέρον - προστασία της οικονομικής ανάπτυξης (δηλ. προστασία του κεφαλαίου και της εργασίας), **"δεν αποκλείεται να έχουν μάλλον βαρύνουσα σημασία σε σχέση προς την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος"**¹²³.

121. Βλ., Α. Τάχος, οπ.π.σ.282.

122. Πρβλ., Α. Τάχος, οπ.π., σ.117-179.

123. Βλ. Απόφασεις ΣτΕ 811/1977 και 3047-8/1980.

Συνεπώς το ισχύον δίκαιο δέχεται το **"περιβάλλον"** ως **αξία ισοτιμη με την αξία της οικονομικής ανάπτυξης και προόδου**, η οποία επιτυγχάνεται κυρίως "διά" της ιδιωτικής οικονομικής δραστηριότητας.

Στο σημείο αυτό διαπιστώνουμε ότι η συγκεκριμένη ερμηνεία του "ισχύοντος δικαίου" απεικονίζει πιστά τη σύγχρονη αντίληψη, τάση και ιδεολογία των κοινωνικοοικονομικών συστημάτων, στα πλαίσια του Πολιτισμού των βιομηχανικών κοινωνιών.

Η σύγχρονη οικολογική κρίση με τη μορφή της καταστροφής του περιβάλλοντος επιβάλλει όμως μία νέα οικονομική αντίληψη και μία νέα αναπτυξιακή ιδεολογία, με αφετηρία την αναθεώρηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς απέναντι στα αγαθά και τις ανάγκες. Επιβάλλεται η διαμόρφωση ενός νέου πολιτιστικού ήθους, νέων θεσμών και νέου συστήματος αξιών, **όπου το περιβάλλον σαν αξία τόσο το φυσικό όσο και το πολιτιστικό να έχει πρωτεύουσα και βαρύνουσα σημασία σε σχέση με κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα.**

Άλλωστε η αποσαφήνιση των εννοιών "δικαίωμα" (ατομικό και ιδιωτικό) και "δημόσιο ή γενικότερο συμφέρον" στην Επιστήμη του Δικαίου, αποδεικνύει ότι η έννοια του "δικαιώματος γεννά αξίωση" γίνεται αντικείμενο διαπραγματεύσεων και υπόκειται σε περιορισμούς, ενώ η έννοια του "γενικότερου συμφέροντος" κατοχυρώνεται από το Σύνταγμα δεν είναι διαπραγματεύσιμο και περιορίζει όλα τα δικαιώματα. Υπόκειται μόνο σε έναν περιορισμό: δεν θίγει τον πυρήνα του "ατομικού δικαιώματος"¹²⁴.

124. Βλ., Α. Μάνεσης, **Συνταγματικά Δικαιώματα**, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 55 και επ.: "Ατομικό Δικαίωμα": κατοχυρώνεται από το Σύνταγμα, ο πυρήνας του είναι απαραβίαστος και δεν περιορίζεται. "Ιδιωτικό Δικαίωμα": κατοχυρώνεται από κανόνες Ιδιωτικού Δικαίου, ενεργοποιεί αξίωση και υπόκειται σε περιορισμούς του κοινωνικού και οικονομικού του σκοπού με την ευρύτερη απαγόρευση της καταχρηστικής του άσκησης. "Γενικότερο Συμφέρον": κατοχυρώνεται από το Σύνταγμα και περιορίζει όλα τα δικαιώματα. Υπόκειται μόνο σε ένα περιορισμό: δεν θίγει

Η προστασία του περιβάλλοντος σαν "γενικότερο συμφέρον" περιορίζει επομένως κάθε δικαίωμα στο βαθμό μάλιστα που όχι μόνο δεν θίγει αλλά προασπίζει τον βασικό πυρήνα του "ατομικού δικαιώματος" για την ανθρώπινη ύπαρξη στον Πλανήτη.¹²⁵

Στο δίκαιο του περιβάλλοντος με στόχο την προστασία του, αποδίδονται τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά που το διακρίνουν από το υπόλοιπο σώμα του δικαίου:

1. Οι περιβαλλοντικές ρυθμίσεις σκοπεύουν στην επανόρθωση των δυσλειτουργιών από δραστηριότητες που βασικά θεωρούνται κοινωνικά χρήσιμες και επιθυμητές.

2. Οι περιβαλλοντικές ρυθμίσεις έχοντας τις ρίζες τους σε οικολογικές θεωρήσεις για τη φυσική αλληλεξάρτηση όλων των στοιχείων του περιβάλλοντος, αναφέρονται σε βλάβες αγαθών, (π.χ. νερών, αέρα, άγριας ζωής κλπ.) που παραδοσιακά δεν αντιπροσωπεύουν "οικονομική αξία"¹²⁶

3. Οι περιβαλλοντικές ρυθμίσεις αφορούν δραστηριότητες που οι **δυσμενείς επιπτώσεις τους έχουν συνεχή χαρακτήρα ή περικλείουν μόνιμα** την πιθανότητα εξαιρετικά μεγάλων ζημιών.

τον πυρήνα του "ατομικού δικαιώματος".
Δ. Τσάτσος, **Συνταγματικό Δίκαιο**, Τ. Γ, Θεμελιώδη Δικαιώματα, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σ. 146 και επ.

125. Σημ.: Άλλωστε, σύμφωνα με το αρθ. 281 του Αστικού Κώδικα, η άσκηση του "ιδιωτικού δικαιώματος" απαγορεύεται εάν υπερβαίνει προφανώς τα όρια που επιβάλλει το "κοινωνικό δικαίωμα".
Βλ., Α. Γεωργιάδης-Μ. Σταθόπουλος, **Αστικός Κώδιξ**, Τ. 1, Γενικαί Αρχαί, Αθήνα 1978, σ. 489 και επ.

126. Βλ., Β. Βογιατζής, **Εισαγωγή εις την θεωρητικήν Οικονομικήν**, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 5 και επ.,: "Οικονομικά αγαθά" είναι τα αγαθά που υπόκεινται σε στενότητα και είναι χρήσιμα".

4.Οι περιβαλλοντικές ρυθμίσεις συνήθως αναφέρονται σε βλάβες, όπου οι ζημιωθέντες δεν έχουν συμβατική σχέση με τους φορείς που ευθύνονται για αυτές τις βλάβες¹²⁷.

Το δίκαιο του περιβάλλοντος αφορά ένα σημαντικό τμήμα τόσο του εσωτερικού όσο και του διεθνούς Δικαίου αντίστοιχα.

Σημαντική εξέλιξη έχουν σημειώσει οι περιβαλλοντικές ρυθμίσεις τη δεκαετία 1970-1980, στα πλαίσια του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου. Το ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο του περιβάλλοντος είναι δίκαιο σε υπερεθνικό επίπεδο με ισχυρούς και σαφείς συνδέσμους με το δημόσιο διεθνές δίκαιο¹²⁸ Σημαντική είναι και η νομοθεσία των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων που αναφέρεται στο περιβάλλον και στην προστασία του.

Με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη του 1986¹²⁹, προστέθηκαν στην Ιδρυτική περί Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας Συνθήκη τα άρθρα 130 Π,Ρ,Σ για την προστασία του περιβάλλοντος και την οικονομική ανάπτυξη¹³⁰.

Στα πλαίσια της διεθνούς αντιμετώπισης και προστασίας του περιβάλλοντος, θα επισημάνουμε τους παρακάτω "σταθμούς" συνοπτικά, που θεωρούμε σημαντικούς στην παρούσα εργασία μας:

I. Σταθμό για τον προβληματισμό και την αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού προβλήματος και την προστασία του περιβάλλοντος απετέλεσε η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το ανθρώπινο

127. Βλ., S. Bleicher, "An overview of international environment regulation", ELQ (Ecology Law Quarterly) Vol.2, No 1,1972,σ.1-9

128. Βλ., Γ. Σαμιώτης, - Γ. Τσάλτας, οπ.,π.,σ. 30, Π. Δαγτόγλου, **Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο**, Αθήνα 1985,σ.48-49.

129. Σημ.: Κυρώθηκε με το ν.1681/1987.

130. Βλ.,θ. Παναγόπουλος,οπ.,π.,σ.27 και επ.,: παρατίθεται η σχετική κοινοτική νομοθεσία από το 1975 και εφεξής.

περιβάλλον, που πραγματοποιήθηκε στη Στοκχόλμη από τις 5 ως τις 16 Ιουνίου του 1972, "αναγνωρίζοντας την ανάγκη για κοινή επαγρύπνηση και κοινές αρχές που να εμπνέουν και να κατευθύνουν τους λαούς του κόσμου για τη διατήρηση και βελτίωση του ανθρώπινου περιβάλλοντος".

Η Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης μεταξύ άλλων, διακηρύσσει: "Ο άνθρωπος είναι και δημιουργήμα και δημιουργός του περιβάλλοντός του, που δίνει σ' αυτόν φυσική υπόσταση και του παρέχει την ευκαιρία να αναπτύσσεται διανοητικά, ηθικά, κοινωνικά και πνευματικά".

Το περιβάλλον δηλαδή δεν προσδιορίζει μόνο την ποιότητα της ζωής αλλά αποτελεί και την προϋπόθεση αυτής.

"Η ικανότητα της γης να παράγει ζωτικά, αναπαραγόμενα αγαθά πρέπει να διατηρείται και όπου είναι κατορθωτό να αποκαθίσταται ή να βελτιώνεται".

"Η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη είναι αναγκαία για την εξασφάλιση ευνοϊκών συνθηκών ζωής και εργασίας για τον άνθρωπο και για την δημιουργία συνθηκών πάνω στη γη απαραίτητων για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής".

Δηλαδή η οικονομική ανάπτυξη συνδέεται και σχετίζεται άμεσα με το πρόβλημα προστασίας του περιβάλλοντος.

"Τα κράτη οφείλουν να παρακολουθούν αν οι διεθνείς οργανισμοί παίζουν ένα ρόλο συντονιστικό, αποτελεσματικό και δυναμικό στην προστασία και βελτίωση του περιβάλλοντος" (Αρχή 25 της Διακήρυξης).

Η αρχή αυτή της Διακήρυξης της Στοκχόλμης, τοποθετεί για πρώτη φορά ουσιαστικά, το σωστό θεμέλιο της οργάνωσης σε διεθνές επίπεδο για την προστασία του περιβάλλοντος ενθαρρύνοντας την παρέμβαση διεθνών μηχανισμών και τη σύσταση νέων αρμοδιοτέρων.

II. Τον Νοέμβριο του 1972 υπογράφηκε στο Παρίσι με την μέριμνα του Ο.Η.Ε (UNESCO), η Συνθήκη σταθμός για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς. Ως πολιτιστική κληρονομιά νοούνται τα μνημεία, οι κατασκευές και τα τοπία που διαμορφώθηκαν από τον άνθρωπο (άρθρο 1) και ως φυσική κληρονομιά νοούνται τα φυσικά μνημεία, τα έχοντα εξαιρετική αξία για την ανθρωπότητα καθώς και οι γεωλογικές διαμορφώσεις και ορισμένα φυσικά τοπία (άρθρο 2)¹³¹.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να επισημάνουμε ότι ο όρος "πολιτιστική κληρονομιά" (cultural heritage) που περιέχει τους όρους "πολιτιστικά αγαθά" (cultural goods, bien culturel και "εθνικοί θησαυροί"¹³² είναι δύσκολο να προσδιοριστεί επακριβώς a priori, δεδομένου ότι παραπέμπει στην εξωνομική και ευρύτερη έννοια του Πολιτισμού ή ακριβέστερα της Κουλτούρας.

Στα πλαίσια της ευρύτερης και πραγματικής έννοιας του Πολιτισμού και της Κουλτούρας, έχει σήμερα μεταβληθεί η αντίληψη για τα "πολιτιστικά αγαθά", τους "εθνικούς θησαυρούς" και την "πολιτιστική κληρονομιά", από στενή αισθητική σε ευρύτερα πολιτισμική, που δίνει βάρος στην αξία τους ως μαρτυρία εποχών και πολιτισμών, σύμφωνα με την έκφραση που χρησιμοποιείται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς του 1969¹³³.

131. Βλ., Παράρτημα I, "Σύμβασις διά την Προστασίαν της Παγκοσμίου Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς", (UNESCO), Παρίσι 1972, σ.9-31.

132. Σημ.: Ο όρος "πολιτιστικό αγαθό" χρησιμοποιείται κατά προτίμηση στα κείμενα των διεθνών συμβάσεων, και ο όρος "εθνικοί θησαυροί" χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά σε διεθνές νομικό κείμενο στη Σύμβαση της Χάγης στις 14/5/1954, σχετικά με την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης.

Βλ. Δ. Βουδούρη, Η Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στην προοπτική της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς, Αθήνα 1972 σ.18-37.

Η εγκαθίδρυση της ενιαίας εσωτερικής αγοράς και δεδομένης μάλιστα της πρόβλεψης αρμοδιοτήτων της Κοινότητας στον πολιτιστικό τομέα από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, το όραμα της Ευρώπης χωρίς σύνορα θέτει για το θέμα της πολιτιστικής κληρονομιάς μια σειρά από προβλήματα οικονομικής, πολιτικής και πολιτιστικής ιδιαίτερα φύσης και ενεργοποιεί φόβους σχετικά με τη διαφύλαξη της εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς, που αποτελεί κύριο συστατικό στοιχείο της εθνικής πολιτιστικής ταυτότητας και απολαμβάνει νομικής προστασίας σε όλα τα κράτη μέλη¹³⁴

3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΙΔΕΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

3.1. Η έννοια του Περιβάλλοντος στην Αρχαιότητα

Με την απαρχή της φιλοσοφικής σκέψης δεν αρχίζει μόνο το "ερώτημα" για τη σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση αλλά ήδη από τους

133. Βλ., "Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την "Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς", Λονδίνο 1969. Η Σύμβαση κινείται στα πλαίσια των συστάσεων της UNESCO του 1956 και του 1964. Πρόκειται για ένα κείμενο απλό και σαφές, με περιεχόμενο αποδεκτό από τα κράτη-μέλη της ΕΟΚ. Ως τα τέλη 1991, η Σύμβαση του Λονδίνου είχε επικυρωθεί από 17 κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και από 4 άλλα κράτη. Η Ελλάδα την επικύρωσε με το νόμο 1127/81, ΦΕΚ Α' 32.

Η Σύμβαση του Λονδίνου δίνει έμφαση στο ιστορικό και επιστημονικό ενδιαφέρον των αρχαιολογικών αγαθών και όχι στην αισθητική αξία αρχαίων άγνωστης προέλευσης. Τα προστατευόμενα αρχαιολογικά αγαθά ορίζονται στο άρθρο 1, σαν "όλα τα ευρήματα και αντικείμενα ή κάθε άλλο ίχνος ανθρώπινης ύπαρξης που μαρτυρεί για εποχές και πολιτισμούς. Ο χαρακτήρας των προστατευόμενων αγαθών δεν βασίζεται, επομένως, στη χρονολογία κατασκευής τους, αλλά απορρέει από τη σχέση τους με μια ιστορική περίοδο, σε συνάρτηση και με τις πηγές επιστημονικής γνώσης για την περίοδο αυτή.

Βλ., Δ. Βουδούρη, οπ.π., σ.141

134. Βλ., Δ. Βουδούρη, οπ.π., σ.17

προσωκρατικούς φιλόσοφους αρχίζει η αναζήτηση των "πηγών και των αρχικών αιτιών" της φύσης.¹³⁵ Διαπιστώνουμε πως από την αρχέγονη επιστήμη, ακόμα και στον Ησίοδο και τον Όμηρο¹³⁶, εμφανίζεται μαζί με τη φιλοσοφία του Δικαίου και η φιλοσοφία της φύσης. Το να σκέφτεται κανείς "φυσικά" σημαίνει σε τελική ανάλυση να σκέφτεται "ολικά", δηλαδή να σκέφτεται "οργανικά". Ολόκληρη η φιλοσοφική σκέψη, που απεικονίζεται στην ιστορική εξέλιξη αναδεικνύει αυτό ακριβώς το μοντέλο της σύνδεσης του "όλου" με τα "μέρη" και των "μερών" με το "όλο".¹³⁷

Η αναζήτηση της "αρχής" της "αλήθειας" βρίσκεται επίσης σε αυτό το συσχετισμό του "όλου" με τα "μέρη". Η αδυναμία του ανθρώπου να κατανοήσει ότι αποτελεί "ύπαρξη" μέσα στην "ύπαρξη" και τη σχέση ανάμεσα "στην αρχή και το τέλος", αποτελεί το "κλειδί" για τα μεγάλα ερωτήματα που απασχολούν ή απειλούν την ανθρωπότητα σε όλη τη φάση της ιστορικής εξέλιξης.¹³⁸

135. Βλ., P.C. Mayer-Tasch, **Natur denken, Eine Genealogie der oekologischen Idee**, Band 1, von der Antike bis zur Renaissance, Fischer, Frankfurt am Main, 1991, σ.27 και επ.

136. Πρβλ., Αθ. Κανελλόπουλος, "Η ιστορική και φιλοσοφική άποψη του οικολογικού ζητήματος", Συμπόσιο για την Οικολογία και την Βιβλιογραφία της, Αθήνα 1991, σ.310: "Ο Όμηρος αποκαλεί "ευηγεσία" την αξίωση για λογική χρήση της φύσης, την παραγωγή αγαθών με εξοικονόμηση φυσικών υλών και δυνάμεων, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται εναρμόνιση με το περιβάλλον και δημιουργία ανάλογου πολιτιστικού, ηθικού και αισθητικού περιγυρού", Εμμ. Μικρογιαννάκης, **Παθολογία Πολιτευμάτων στην Αρχαιότητα**, Αθήνα 1992, σ.25.

137. Βλ., A. Frutiger, **Der Mensch und seine Zeichen**, Rohwolt, Wiesbaden 1989, σ.280 και επ.

138. Βλ., H. Rombach, **Substanz, System, Struktur**. Die Ontologie des Funktionalismus und der philosophische Hintergrund der modernen Wissenschaft, Fischer, Freiburg 1981, Bd. II, σ.305, W. Capelle, **Die Vorsokratiker**. Die Fragmente und Quellenberichte Frommann, Stuttgart, 1968, σ.112.

Από τις πρώτες φιλοσοφικές απόψεις ερευνάται η σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση. Διακρίνουμε την απαρχή μιάς "Πολιτικής Οικολογίας", όπου η φιλοσοφική σκέψη προσανατολίζεται στον άνθρωπο (άτομο-μέλος) και ενισχύει τον **"ανθρωποκεντρισμό"**, ο οποίος σήμερα κατέχει πρωτεύουσα θέση στη οικολογική διαμάχη.¹³⁹

Παράλληλα διαμορφώνεται και το ερώτημα: Πρέπει η οικολογική σκέψη να παραμείνει προσκολλημένη στον "ανθρωποκεντρισμό", επειδή ο άνθρωπος δεν μπορεί να παραβλέψει τον κυρίαρχο εαυτό του ή να είναι σε θέση οικολογική τέτοια ώστε να ξεφύγει από αυτόν;¹⁴⁰

Στη φιλοσοφική σκέψη των Ελλήνων Κλασικών ανακαλύπτουμε και τα **δύο αυτά βασικά μοντέλα** της οικολογικής σκέψης, όχι βέβαια σαν "Οικολογία" αλλά σαν καθοριστικές "Αρχές" (Konzepte) της φιλοσοφίας.¹⁴¹

Η φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων υπήρξε κατ'εξοχήν φιλοσοφία που οδηγούσε στην προστασία και στη φειδώ του φυσικού περιβάλλοντος. Η **ποιότητα της ζωής**, που θεωρείται σήμερα σαν προσδιοριστικό στοιχείο της ανθρώπινης ευημερίας, σαν περιοριστικός παράγοντας των "εξωτερικών αποτελεσμάτων" της ανάπτυξης και σαν αίτημα προσαρμογής και όχι κυριαρχίας στη φύση, αποτελούσε το κυρίαρχο ιδεώδες της ατομικής και κοινωνικής συμπεριφοράς.

139. Βλ., Εμμ. Μικρογιαννάκης, **Παθολογία Πολιτευμάτων...** οπ., π., σ. 75, :
"Η αντιπαράθεση με τη φύση είναι το θελκτικότερο θέμα του ανθρωπίνου στοχασμού. Ήδη με την διαστολή του ο άνθρωπος, με τον χωρισμό του από την φύση, την αποστασία του, έκαμε την μεγαλύτερα του επανάσταση. Επιμένει να τη βλέπει απέναντί του, ως αντικείμενο.

Διεκδικεί δικαιώματα και κυριαρχία επ'αυτής. Δεν θέλει να ακούσει ότι διέπεται, ότι είναι ενταγμένος μέσα στην φυσική νομοτέλεια, ότι δουλεύει με δυνάμεις φυσικές, ότι οι στόχοι, το τέλος, καθορίζονται ερήμην του".

140. Βλ., Ρ. C. Mayer-Tasch, οπ., π., σ. 27.

141. Σημ: Τον όρο "Konzept" ερμηνεύουμε στα ελληνικά ως "Αρχή", "Απόφθεγμα", "Δόγμα".

"Όπως παρατηρεί ο Bertrand Russell οι Έλληνες έχουν μια θεωρία (ή αίσθημα) για το σύμπαν, που μπορεί να χαρακτηριστεί θρησκευτική ή ηθική. Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία κάθε άνθρωπος και κάθε πράγμα έχει την προσδιορισμένη θέση του και την προσδιορισμένη λειτουργία του στον κόσμο. Και αυτό δεν εξαρτάται από τον Δία, γιατί και ο ίδιος υπόκειται στον ίδιο κόσμο που κυβερνά τους άλλους. Κάθε καταστροφή ή αλλοίωση του περιβάλλοντος που δεν είναι αποτέλεσμα των φυσικών στοιχείων αλλά βίαιη συνέπεια ανθρώπινων παρεμβάσεων, έπρεπε να αποδοκιμάζεται σαν ενέργεια εναντίον της θρησκευτικής, φυσικής και ανθρώπινης τάξης".¹⁴²

3.2 Θρησκεία και Φύση-Σχέση Θεών και ανθρώπων

Η προστασία της φυσικής λειτουργίας από τη θρησκεία και την αντίστοιχη θεοκρατική μορφή της πρώτης πολιτειακής οργάνωσης στην αρχαία Ελλάδα εξέφραζε ουσιαστικά το σεβασμό προς τη φύση και την ταύτισή της προς το ανθρώπινο γένος.¹⁴³

Είναι γνωστό ότι οι θεοί ήταν πνεύματα της φύσης. Οι ανθρώπινες δραστηριότητες απέναντι στο φυσικό περιβάλλον αποτελούσαν αντικείμενα ενδιαφέροντος των θεών και επιδοκιμάζονταν ή αποδοκιμάζονταν ανάλογα με τη θετική ή αρνητική επίδρασή τους στο οικοσύστημα.

Οι θεοί ήταν προστάτες της φύσης, της γης, των δασών, των ποταμών, των ζώων. Θεός του ουρανού ο Δίας, ο Ποσειδώνας θεός της θάλασσας, η Δήμητρα θεά των φυτών και ο μεγαλύτερος προστάτης για όλα τα πλάσματα της φύσης η Αρτεμις (Ντιάνα των Ρωμαίων).¹⁴⁴

142. Βλ., Αθ. Κανελλόπουλος, "Η Ιστορική και Φιλοσοφική...", οπ., π., σ. 30-31.

143. Βλ., Αθ. Κανελλόπουλος, **Οικολογία και Οικονομική του Περιβάλλοντος**, Αθήνα 1985, σ. 47 και επ.

Οι γιορτές για τη φύση και τις διάφορες εποχές επικύρωναν την προστασία των θεών.¹⁴⁵ Στις ιερές περιοχές των θεών απαγορευόνταν η θήρα η αλιεία και η κοπή των δένδρων. Τα ιερά αυτά άλση ήταν πολυάριθμα και μέσα σ'αυτά το περιβάλλον παρέμενε στη φυσική του κατάσταση, χωρίς καμιά ανθρώπινη επέμβαση. Οι κλασσικοί συγγραφείς γνώριζαν πως τα δάση ήταν οι πρώτοι ναοί.¹⁴⁶ Μέσα στα όρια των ιερών περιοχών η προστασία, εκτός από τα φυτά, κάλυπτε και τα ζώα. Δεν επιτρεπόταν στους κυνηγούς να εισχωρήσουν στα ιερά τεμένη με τα όπλα τους. Η προστασία των ιερών χώρων δεν αποτελούσε απλά και μόνον υλικό για μύθους αλλά αναφέρονται πολλά παραδείγματα πόλεων, οι οποίες θέσπισαν αυστηρούς νόμους για την κοπή των δένδρων, τη βοσκή ζώων ή την καλλιέργεια της ιερής γης.

Είναι φανερό όμως, πως η προστασία της φύσης από τους θεούς του Ολύμπου περιορίζονταν μέσα σε καθορισμένα όρια. Οι Έλληνες και οι Λατίνοι συγγραφείς, οι οποίοι εξέφρασαν το θαυμασμό τους για τη φύση μέσω

144. Βλ., D. Hughes, "Αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι περιβαλλοντολόγοι", Νέα Οικολογία, τ.1, Νοέμβριος 1984, σ.70 : "Σε πολλούς μύθους η Άρτεμις εμφανίζεται σαν ένα είδος θηροφύλακα, η οποία θανατώνει τον Ωρίωνα, τον τρανό κυνηγό, επειδή καυχήθηκε ότι θα σκότωνε όλα τα ζώα.

Ο Σοφοκλής αναφέρει ότι, αιτία της τιμωρίας του Αγαμέμνονα, ήταν το ασερνικό μακρυκέρατο ελάφι, που χτύπησε με το τόξο του, μέσα στο ιερό άλσος της Αρτέμιδος, και χτυπώντας το καυχήθηκε απερίσκεπτα. Η Άρτεμις αξίωσε "να ξεπληρωθεί η ζωή του αγριμιού" με τη ζωή της ίδιας της κόρης του Αγαμέμνονα. Το συμβάν αυτό αναφέρεται σαν το "παλιότερο ίσως παράδειγμα προστασίας θηραμάτων".

145. Βλ., Αθ. Κανελλόπουλος, **Οικολογία και Οικονομική του Περιβάλλοντος**, οπ., π., σ.53 : "Γιορτές: Θαργήλια, Αρρηφορία, Βουφονία, Καλλυντήρια, Διονύσια κλπ. (Ομηρος, Οδύσσεια, Η132, Ξ 457-58, Τ 592-93, Ιλιάς Φ 470-71, Ω 54).

146. Βλ., D. Hughes, "Αρχαίοι Έλληνες...", τ.1, οπ., π., σ.71 : "Τα δένδρα ήταν αφιερωμένα στους θεούς: η δρυς στο Δία, η δάφνη στον Απόλλωνα, η ιτιά στην Ήρα, το πεύκο στον Πάνα. Ο Βιργίλιος αναφέρει ότι όλα τα άλση ήταν αφιερωμένα στη Ντιάνα.

των Ολύμπιων θεών, στην ουσία έθεσαν τα όρια ανάμεσα σε μιὰ φύση που ήταν "ιερή" και σε μιάν άλλη που δεν ήταν. Διέκριναν ανάμεσα σ' αυτό που ήταν επιτρεπτό στην ανθρωπότητα και σ' αυτό που δεν ήταν, τιμωρώντας όσους παραβίαζαν αυτά τα όρια. Εκτός από τους θεούς του Ολύμπου υπήρχαν και θεότητες της Γης, οι "χθόνιες" θεότητες, μεταξύ των οποίων και η ίδια η Γη που κατείχε εξέχουσα θέση. Σύμφωνα με τη χθόνια άποψη¹⁴⁷ κάθε μορφή ζωής είναι ιερή γιατί προέρχεται από τη Μητέρα Γη, που τρέφει όλα τα πλάσματα. Ο άνθρωπος είναι απλά ένα από τα πολλά της πλάσματα, ζώο που περισσότερο μοιάζει στα άλλα ζώα, παρά διαφέρει από αυτά. Ο άνθρωπος σφάλλει μόνο όταν παύει να είναι εναρμονισμένος με τη φύση, που με την κυκλική της ισορροπία περνά από την αύξηση στην καρποφορία. Η χθόνια θρησκεία, ίσως επειδή συσχέτιζε άμεσα το φαινόμενο της ζωής με αυτό του θανάτου¹⁴⁸, ήταν πάντα ένα ανεκδήλωτο ρεύμα στην αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή σκέψη. Αν είχε αποτελέσει κυρίαρχη τάση η περιβαντολλογική ιστορία της κλασικής εποχής θα ήταν ίσως διαφορετική.¹⁴⁹

3.3 Η έννοια της φύσης στη φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων

Όταν ο ανθρώπινος νους άρχισε να απαλλάσσεται από την εξουσία των

147. Βλ., Νέα Παγκόσμιος Εγκυκλοπαίδεια, Μορφωτική Εταιρεία, Αθήνα 1953, Τ.28, σ.180: "Χθόνιοι θεοί ονομάζονταν όλοι οι θεοί και Δαίμονες των αρχαίων Ελλήνων που είχαν σχέση με τη χθόνα (Γη) ή τον Άδη, όπως η Περσεφόνη, ο Πλούτων, η Δήμητρα, ο χθόνιος Ερμής κλπ.

148. Βλ., Νέα Παγκόσμιος Εγκυκλοπαίδεια, οπ., π., σ.180 : "Στους χθόνιους θεούς προσφέρονταν σπονδές και γίνονταν επικλήσεις και προσευχές για να δεχτούν με ευμένεια τους προσφιλείς νεκρούς.

149. Βλ., D.Hughes, "Αρχαίοι Έλληνες....", τ.1, οπ., π., σ.72.

θεών¹⁵⁰ και να χειραφετείται η σκέψη από ανεξέλεγκτες δυνάμεις, θέτοντας τα θεμέλια της επιστήμης, η φιλοσοφία τείνει να αποκλείσει το θείκο παράγοντα και να διαχωρίσει την υπόλοιπη φύση από τον άνθρωπο. Η φύση θα αντιμετωπιστεί σαν μια σειρά φαινομένων προς ταξινόμηση και εξήγηση. Αυτή η προσέγγιση απέκλειε σε σημαντικό βαθμό την αίσθηση συμμετοχής, που δίνει η ταύτιση των ανθρώπινων πλασμάτων με το φυσικό κόσμο στο σύνολό του και θεωρείται η απαρχή της "δυϊστικής" αντίληψης που επικράτησε στον πολιτισμό.¹⁵¹

Η σημασία όμως που απέδιδε η αρχαιοελληνική σκέψη στο περιβάλλον και στην προστασία του συγκεκριμένου οικοσυστήματος είναι έκδηλη σε ολόκληρη τη φιλοσοφία της αρχαίας Ελλάδας.

Θα αναφερθούμε μόνο σε ορισμένα βασικά και χαρακτηριστικά, κατά τη γνώμη μας, σημεία της "οικολογικής - φιλοσοφικής" σκέψης, δεδομένου ότι τα κείμενα των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων αποτελούν ανεξάντλητη πηγή, η οποία θα ερευνάται, θα αναλύεται και θα ερμηνεύεται πάντα σε όλους τους επιστημονικούς χώρους. Από τους προσωκρατικούς φιλόσοφους - Αναξίμανδρο,

150. Βλ., Εμμ. Μικρογιαννάκης, **Παθολογία Πολιτευμάτων...**, οπ., π., σ. 35:

"Με τον Θουκυδίδη στην εποχή της σοφιστικής, της αναθεώρησης των πάντων, είμεθα εξ ολοκλήρου μέσα στα ανθρώπινα. Πέρασαμε από τον θεοκεντρισμό στον ανθρωποκεντρισμό".

151. Βλ., Ζ. Π. Ντελέζ, "Οικολογία: μια ανθρώπινη διαχείριση της βιόσφαιρας Η ΕΠΟΧΗ, Μάιος 1992 : "Η δυτική επιστήμη αρχίζει, έχει την καταγωγή της στις αρχές της χιλιετίας μας με τη μετάφραση των έργων των αρχαίων Ελλήνων. Παρόλο που στους Έλληνες και στους Ρωμαίους δεν υπάρχει η ανομολόγητη πίστη προς την απεριόριστη πρόοδο, συντελέστηκε η μεγάλη αλλαγή στην Ευρώπη του Μεσαίωνα, όταν επικράτησε ο Χριστιανισμός. Ο Χριστιανισμός, σε αντίθεση με τον αρχαιοελληνικό πανθεισμό, αποϊεροποίησε τη φύση και κατέστησε τον άνθρωπο εξουσία πάνω στη δημιουργία. Η αλλαγή αυτή στηρίχτηκε στον πολιτισμό της κυριαρχίας του ανθρώπου. Κυριαρχία του ανθρώπου στα φυτά και στα ζώα, του άνδρα στη γυναίκα, του πολιτισμένου στον απολίτιστο".

Πρβλ., J. Clark, "Τι είναι η Κοινωνική Οικολογία;" Κοινωνία και Φύση, τ. 1, 1992, σ. 107-114.

Ηράκλειτο, Παρμενίδη, Εμπεδοκλή, Αναξαγόρα, Διογένη Απολλωνιάτη, Φιλόλαο, ¹⁵²διερευνώνται οι συνθήκες κάτω από τις οποίες το ανθρώπινο γένος κατάφερε να επιζήσει, παρά το γεγονός ότι είναι το ασθενέστερο, σε σχέση με τα υπόλοιπα ζώα. Τα ζητήματα της φυσικής επιλογής και η βιωσιμότητα των πλασμάτων εκείνων, που διέθεταν κατάλληλο εξοπλισμό υπήρξαν πρωταρχικά και ερμηνεύτηκαν και από τις δυο κύριες τάσεις των κοσμογονικών θεωριών.

Η πρώτη τάση, δηλαδή η έμφαση σε μια βαθιά αίσθηση της συγγένειας, τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη, της ανθρώπινης με τη μη ανθρώπινη ζωή, υποστηρίχτηκε από τον Εμπεδοκλή και τον Πυθαγόρα¹⁵³, όπου η σχέση του σύμπαντος προς τον άνθρωπο είναι σχέση του όλου προς το μέρος. Η δεύτερη τάση, δηλαδή η έμφαση στον άνθρωπο, υποστηρίχτηκε από τους Σοφιστές και τον Πρωταγόρα, με το περίφημο έργο του "Περί της έν αρχή καταστάσεως". Πρόκειται για το μύθο περί δημιουργίας του κόσμου, στον οποίο υποστηρίζεται ότι τα ζώα εξοπλίστηκαν για την επιβίωσή τους με διάφορα αμυντικά μέσα, ο άνθρωπος, όμως, που δεν έλαβε παρόμοια όπλα, πήρε σαν αντάλλαγμα από τον Προμηθέα το πυρ και τη σοφία.¹⁵⁴

152. Βλ., P.C. Mayer-Tasch, **Natur denken**, οπ., π., σ. 31-50.

153. Βλ., D. Hughes, "Αρχαίοι Έλληνες....", τ.1, οπ., π., σ. 72, : "Ο Πυθαγόρας και ο Εμπεδοκλής μήπως είναι οι πρώτοι περιβαντολλόγοι που αναζητάμε; Αυτή η παράδοση, που συχνά ονομάζεται "Ορφική", από τον σχεδόν μυθικό ιδρυτή της τον Ορφέα, έδινε έμφαση στην αρμονία της φύσης και στην ενότητα όλων των ζωντανών οργανισμών, συμπεριλαμβανομένων και των ανθρώπων".

Βλ., Αθ. Κανελλόπουλος, **Οικολογία και Οικονομική**.... οπ., π., σ. 175, :

"Στα έργα του Εμπεδοκλή "Περί φύσεως" και "Καθαρός" διαπιστώνεται μια ιδιαίτερη προσπάθεια για τη διερεύνηση της γένεσης, από την ανάμιξη των τεσσάρων στοιχείων (πυρ, ύδωρ, αέρας, γη). Ο συνδυασμός των στοιχείων αυτών είναι αποτέλεσμα δυο αντίθετων δυνάμεων, της "έλξης" και της "απόθησης". Όταν επικρατεί η "έλξη", ο κόσμος συσπειρώνεται, ενώ όταν επικρατεί η "απόθηση" ανατρέπεται η αρμονία".

154. Πρβλ., Αθ. Κανελλόπουλος, **Οικολογία και Οικονομική**...., σ. 118, Ζ. Αμπυρζέ, **Δύναμη και Αδυναμία**, Αθήνα 1973, σ. 2 : "Κατά το μύθο του Προμηθέα, ο

Βασικό στοιχείο και καθοριστικό της φιλοσοφικής σκέψης ήταν αυτό της "ελλογης πειθαρχίας". Ο κόσμος είναι ένας συσχετισμός στοιχείων σε μια λογική κατεύθυνση αυτοσυντήρησης, επιβίωσης και προαγωγής του είδους.¹⁵⁵ Ο λόγος, ο νους δίνει την ενότητα και την ορθολογικότητα στο συσχετισμό. Ουσιαστικά ενοποιείται το "είναι", το "γίγνεσθαι" και το "νοεῖν".¹⁵⁶

Η διαλεκτική ενότητα των αντιθέσεων, η δυναμική πορεία του σύμπαντος και η θεωρία της εντροπίας έχουν τις ρίζες τους στον Ηράκλειτο.¹⁵⁷

Τιτάνας δωρίζει στους ανθρώπους την ουράνια φωτιά, που τους παρέχει τη νόηση, τη σοφία και τη δόξα, ενώ ο αδελφός του ο Επιμηθέας, δείχνοντας απερίσκεπτη εμπιστοσύνη στην απεσταλμένη του εκδικητή Δία, σκορπά ανάμεσα στους ανθρώπους τα γερατιά, την αθλιότητα και τη αρρώστια. Κι όταν όλα αυτά τα κακά ξεφυγαν από το πιθάρι της Πανδώρας, απόμεινε μονάχα η ελπίδα. Και από τότε ο άνθρωπος παρηγοριέται με την ελπίδα πως τα δώρα του Προμηθέα θα νικήσουν τα δώρα του Επιμηθέα."

Σημ.: Κατά τη γνώμη μας ο μύθος του Προμηθέα (Τραγωδίες του Αισχύλου, 460 π.χ.) είναι ενδεικτικός και επισημαίνει τον κυρίαρχο προβληματισμό για την εξουσία του ανθρώπου στη φύση. Πιστεύουμε ότι και σήμερα η ανθρωπότητα, στο μεγάλο ζήτημα της οικολογικής-πολιτιστικής της κρίσης, εξακολουθεί να ζει με την ελπίδα, πως η λογική και η ανθρώπινη σοφία και προπαντός η τεράστια τεχνολογική και επιστημονική εξέλιξη, θα νικήσουν τα δώρα του Επιμηθέα, δηλαδή τη δυστυχία και την αθλιότητα που μαστίζουν ακόμα τον πλανήτη μας, και προπαντός την καταστροφή που επέρχεται από τη γενικότερη εξάντλησή του.

155. Πρβλ., Λ. Νικολάου - Σμοκοβίτη, **Σημειώσεις Κοινωνιολογίας**, Πειραιάς, 1993, σ.61. : "Η συμβολή της Ελληνικής Φιλοσοφίας υπήρξε ουσιαστική στη διαμόρφωση και την πρόοδο της δυτικής σκέψης, με την ανακάλυψη της "λογικής αποδείξεως". Η εδραίωση της λογικής σαν μια διαδικασία της σκέψης, και η απόδειξη της μαθηματικής αλήθειας, υπήρξαν δύο ξεχωριστές επιτεύξεις της Ελληνικής σκέψης". Αθ.Κανελλόπουλος, **Οικολογία και Οικονομική**...., οπ., π., σ.81, :

"Είτε η φύση υπαγόρευε στο λόγο είτε ο λόγος υπαγόρευε στη φύση, στους νόμους δομής και λειτουργίας της φύσης δέσποζε ο λόγος, ο νους, ο θεός, που ίσως και να είναι πολλές μορφές της ίδιας ουσίας: "Εν αρχή ην ο λόγος".

156. Βλ., P.C.Mayer-Tasch, **Natur denken**, οπ., π., σ.35-37, : "Στον Παρμενίδη τονίζεται η ενότητα του κόσμου και της σκέψης: "Το αυτό νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι".

157. Πρβλ., P.C.Mayer-Tasch, **Natur denken**... οπ., π., σ.33-34, : "Η φύση αρέσεται στο να κρύβεται". "Αυτός ο κόσμος δεν δημιουργήθηκε ούτε από θεό ούτε από άνθρωπο. Υπήρχε πάντα και θα γεννιέται πάντα από το πύρ, την κινητήρια δύναμη του κόσμου, που περιοδικά αναλώνει τον κόσμο και πάλι τον αναγεννά". "Ο δρόμος

Η αφθαρσία της ύλης και των φυσικών πόρων, η "αποκατάσταση", ή "παλιγγενεσία", ή "ανακύκλωση", μέσω της "κοσμικής δικαιοσύνης" (Δίκης), επανορθώνουν, κατά τον Αναξίμανδρο τις διαταραχές και τις επερχόμενες φθορές που προκαλούνται στο σύμπαν. Η ενότητα της φύσης δεν είναι τίποτα περισσότερο ή λιγότερο από την ομοιομορφοποίηση και την ετεροποίηση των στοιχείων του σύμπαντος, που συνεργάζονται για την ισορροπία του.¹⁵⁸

Στους αρχαίους Έλληνες Κλασσικούς - Ιπποκράτη, Πλάτωνα, Αριστοτέλη, Θεόφραστο, Επίκουρο - επισημαίνεται η σημασία και ο ρόλος του περιβάλλοντος στη διαμόρφωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς.¹⁵⁹

Τόσο ο Ιπποκράτης όσο και ο Αριστοτέλης ερεύνησαν τις επιδράσεις του περιβάλλοντος στη φυσική και πνευματική υγεία του ανθρώπου. Η κατανόηση της φύσης σαν σύνολο συναπάγεται την κατανόηση του ανθρώπινου

προς τα πάνω και προς τα κάτω είναι ένας και ο αυτός. Όλα βρίσκονται σε κίνηση τίποτα δεν μένει στάσιμο, "Τα πάντα ρεΐ".

A. Frutiger, οπ., π., σ. 291 και επ.,

Αθ. Κανελλόπουλος, **Οικολογία και Οικονομική**...., οπ., π., σ. 88-91: "Ο γερμανός φυσικός Κλουάζιους, το 1850, ονόμασε εντροπία στη θερμοδυναμική τον τρόπο ανάλυσης της λειτουργίας του οικοσυστήματος και των δεσμών μεταξύ οικονομικών και οικολογικών συστημάτων. Αφετηρία της θεωρίας αυτής θεωρείται η περίφημη φράση του Ηράκλειτου "δix εις τόν αυτόν ποταμόν ούκ άν εμβαίης", με την οποία τονίζεται η μονοδρομική πορεία των φαινομένων στον κόσμο, που κινείται προς μια κατεύθυνση και δεν είναι αναστρεπτή.

Έννοια μη αντιστρεπτής μεταβολής υπάρχει στην περίπτωση της ενέργειας που αναλίσκεται με τη φλόγα, που δεν επιστρέφει στην εστία της για να την ξαναανάψει. Στις περιπτώσεις αυτές το σώμα αποκτά την ιδιότητα να αντιδρά στο να επανέλθει στην αρχική του κατάσταση. Η ιδιότητα ή η ικανότητα αυτή του σώματος λέγεται εντροπία."

158. Σημ.: Στο σημείο αυτό διαπιστώνουμε την απαρχή και τις ρίζες της Κοινωνικής Οικολογίας, η οποία προτείνει την αρχή της οικολογικής ενότητας και την ορίζει σαν "δυναμική ενότητα της διαφοράς", όπου η ισορροπία και η αρμονία επιτυγχάνονται με συνεχώς μεταβαλλόμενες διαφοροποιήσεις".

Βλ., J. Clark, "Τι είναι η Κοινωνική Οικολογία", οπ., π., σ. 107-109.

159. Πρβλ., P. C. Mayer-Tasch, **Natur denken**, οπ., π., σ. 61-89,

Αθ. Κανελλόπουλος, **Οικολογία και Οικονομική**...., οπ., π., σ. 34 και επ.,

D. Hughes, "Αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι Περιβαντολλόγοι", Ν. Οικολογία, τ. 2, Δεκέμβριος 1984, σ. 40-43.

σώματος και πνεύματος. Το κλίμα, η ποιότητα του εδάφους, η εναλλαγή των εποχών, τα ρεύματα του αέρα, η χλωρίδα, η πανίδα, καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη φυσική διάπλαση, τη ψυχοσύνθεση, τη νοημοσύνη και επομένως την πολιτιστική στάθμη των ανθρώπων.¹⁶⁰

Στους "Νόμους" του Πλάτωνα επισημαίνονται οι οικολογικές καταστροφές του οικοσυστήματος της Αττικής και προτείνονται μέτρα για την πρόληψή τους. Τονίζονται ακόμα, το άριστο μέγεθος της πόλης, ο ρόλος των αναγκών και της σχέσης τους προς τους φυσικούς πόρους καθώς και το "ωραίο" στις ανθρώπινες κατασκευές.¹⁶¹

Αυτό όμως που κατά τη γνώμη μας αποτελεί σημαντικό και καθοριστικό σημείο ολοκλήρης της σκέψης των αρχαίων Ελλήνων είναι ο τρόπος που όριζαν και αντιμετώπιζαν την ποιότητα της ζωής. Η επιθυμητή ποιότητα της ζωής, είχε μεν ένα δοσμένο επίπεδο υλικής ευημερίας αλλά πάντα σε σχέση με την ορθή αξιολόγηση των ανταγωνιστικών σκοπών και την ύπαρξη κλίμακας προτεραιοτήτων στις ανάγκες, στους σκοπούς και στα μέσα. Τόσο ο Ιπποκράτης όσο και ο Αριστοτέλης εισήγαγαν στη φιλοσοφική σκέψη την έννοια του "μέτρου".¹⁶² Η συγκεκριμένη αυτή στάση δεν σημαίνει απόρριψη

160. Πρβλ., D. Hughes, "Αρχαίοι Έλληνες...", τ.2, οπ., π., σ.40,

Α.Εμμανουήλ, **Ιστορικές και Επιστημονικές Θεμελιώσεις της Κοινωνιολογίας**, Πειραιάς 1988, σ.277-280 : "Ο "πατέρας" της Ιατρικής πίστευε ότι όσοι κατοικούν στον ευρωπαϊκό χώρο, σε ένα κλίμα με εναλλαγές, είναι δυναμικοί, θαρραλέοι και ευέξαπτοι, ενώ αντίθετα οι Ασιάτες, σε σχεδόν αμετάβλητες κλιματολογικές συνθήκες, είναι ήρεμοι, βραδείς και ευγενείς. Ο Αριστοτέλης υιοθετώντας τις θέσεις του Ιπποκράτη, παρατηρούσε ότι οι βόρειοι είναι ευκίνητοι, ευέξαπτοι, αλλά με περιορισμένες διανοητικές δυνάμεις, ενώ οι νότιοι είναι ευφυείς, εφευρετικοί και ευκολοκυβέρνητοι. Έτσι οι Έλληνες που δεν είναι μήτε βόρειοι μήτε νότιοι, αλλά κάτοικοι περιοχών με εύκρατο κλίμα, είναι και εύστροφοι και ευφυείς και ικανοί σε ζητήματα οργάνωσης των κοινωνιών τους".

161. Πρβλ., Αθ.Κανελλόπουλος, **Οικολογία και Οικονομική...** σ.119.
Λ.Νικολάου - Σμοκοβίτη, **Σημειώσεις Κοινωνιολογίας**, οπ.π., σ.58.

162. Βλ., P.C.Mayer-Tasch, **Natur denken**, οπ., π., σ.81-93.

των υλικών αγαθών, αλλά αξιολογούσε σαν ποιοτικά χρησιμότερη για τον άνθρωπο την επιδίωξη όσο το δυνατόν περισσότερων πνευματικών ψυχικών και ηθικών αγαθών. Ο Αριστοτέλης δέχεται την "κατά φύσιν κτητικήν" αλλά αρνείται την καταξίωση της "χρηματιστικής", που κάνει απεριόριστη την ανθρώπινη επιθυμία.¹⁶³

Η αντίληψη ότι η επιδίωξη συσσώρευσης αγαθών βαθμιαία καταντά αυτοσκοπός είναι κοινή στη φιλοσοφία. Αρκεί να αναφέρει κανείς μερικά από τα αποφθεύγματα των Ελλήνων, όπως "πάν μέτρον ἄριστον", "οὐκ εν τω πολλῷ το εὐ" ή "πάν το πολύ τῆ φύσει πολέμιον", για να τονιστεί η αρνητική επίδραση της πλεονεξίας στη ζωή των ανθρώπων και των κοινωνιών. Με την πλεονεξία, που ο Επίκουρος ονομάζει "ηδονισμό", όχι μόνο πολλαπλασιάζονται οι ανάγκες αλλά και κατασκευάζονται ψευδείς ή επίπλαστες ανάγκες.¹⁶⁴ Οι επίπλαστες ανάγκες και η επιδίωξη της ικανοποίησής τους οδηγούν τους ανθρώπους σε διενέξεις και πολέμους μεταξύ τους. Ο Επίκουρος μάλιστα τοποθέτησε το θέμα των αναγκών στη βάση ενός αυτοπεριορισμού και επιλογής των αγαθών, δεδομένου ότι οι τεχνητές ανάγκες οδηγούν πρώτα και κύρια σε σπατάλη των φυσικών πόρων.

Η φιλοσοφική σκέψη του Αριστοτέλη παρουσιάζει μια ιδιαίτερη σημασία¹⁶⁵ σε ότι αφορά την οικολογική του θεώρηση. Η σκέψη αυτή επικεντρώνεται στο φυσικό κόσμο, του οποίου "το σημείο εκκίνησης ήταν η

163. Βλ., Αθ. Κανελλόπουλος, **Οικολογία και Οικονομική**, οπ., π., σ. 60.

164. Σημ.: Η άποψη για κατασκευασμένες ή τεχνητές ανάγκες διατυπώθηκε και από τον K. Marx και αργότερα από τον A. Gorz και τον J. Galbraith, και πιο συγκεκριμένα από τον H. Marcuse στο έργο του, **One dimensional man**, Bacon Press, Boston 1969.

165. Πρβλ., D. Hughes, "Αρχαίοι Έλληνες....", τ. 2, οπ., π., σ. 41.
Α. Νικολάου - Σμοκοβίτη, **Σημειώσεις Κοινωνιολογίας**, οπ., π., σ. 59.

βιολογία και οι έννοιες ανάπτυξης και λειτουργίας των οργανισμών". Δεν διερεύνησε μόνο τους επιμέρους ζώντες οργανισμούς αλλά και τις σχέσεις ανάμεσά τους καθώς και τη σχέση τους με το φυσικό περιβάλλον.¹⁶⁶

Η συστηματική άποψη του Αριστοτέλη όμως για τη φύση δεν είναι οικολογική με την επιστημονική έννοια. Το σχήμα του είναι ιεραρχικό και πυραμοειδές.¹⁶⁷

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον στηρίζεται σε μια φυσική τελεολογία,¹⁶⁸ όπου η σκοπιμότητα μέσα στη φύση υπηρετεί αναγκαστικά τον άνθρωπο, που "επίσταται των άλλων ζώων". Για το λόγο αυτό επειδή επιβάλλει μια a priori δομή αξιών, που αντιτίθεται στη θεώρηση της φύσης σαν πλέγμα ή δίκτυο περίπλοκων αλληλεξαρτήσεων, που δεν είναι ούτε ιεραρχικό ούτε πυραμοειδές, θεωρήθηκε μεν "Πατέρας της Οικολογίας" αλλά μιας "αριστοκρατικής" θεώρητικής τοποθέτησης.¹⁶⁹

~~Αντίθετα ο μαθητής του Αριστοτέλη, Θεόφραστος, χωρίς να αρνείται την ύπαρξη σκοπού στη φύση, δεν αποδέχεται την αριστοτελική άποψη ότι η φύση~~

166. Βλ., Μ. Καρανδεινός, **Σημειώσεις Οικολογίας**, Αθήνα 1990, σ.1 :

"Ο Αριστοτέλης - όπως έκανε και σε άλλους κλάδους της τότε επιστήμης - προσπάθησε επί πλέον να ερμηνεύσει διάφορα οικολογικά φαινόμενα, όπως π.χ. τις πληθυσμιακές διακυμάνσεις των αρουραίων και ακρίδων. Τις μεγάλες εξάρσεις των πληθυσμών αυτών απέδιδε στους γρήγορους ρυθμούς αναπαραγωγής σε σχέση με την ανεπάρκεια των φυσικών τους εχθρών να ελέγξουν τους πληθυσμούς των ζώων αυτών".

167. Βλ., Α. Preus, **Science and Philosophy in Aristotle's Biological Works**, Hildesheim 1975, σ.213-217: "Ο Αριστοτέλης στα "Πολιτικά", όχι μόνο επιχειρηματολογεί υπέρ της δουλείας ως φυσικού προσδιορισμού, αλλά υποστηρίζει επίσης ότι τα φυτά υφίστανται "χάριν" των ζώων, και τα ζώα "χάριν" του ανθρώπου".

168. Βλ., Εμμ. Μικρογιαννάκης, **Παθολογία Πολιτευμάτων**...., οπ., π., σ.105, : "Η λέξη της καρδιάς του Αριστοτέλη είναι το τέλος. Και πράγματι στο έργο του συχνά τελ(ε)ολογεί. Βλέπει παντού σκοπούς και διαπιστώνει, εκφράζει την άποψη ότι: "ουδέν μάτην η φύσις ποιεΐ".

169. Βλ., Α. Preus, **Science and Philosophy**...., οπ., π., σ.214.

θεώρηση της φύσης σαν πλέγμα ή δίκτυο περιπλοκών αλληλεξαρτήσεων, που δεν είναι ούτε ιεραρχικό ούτε πυραμοειδές, θεωρήθηκε μεν "Πατέρας της Οικολογίας" αλλά μιας "αριστοκρατικής" θεωρητικής τοποθέτησης.¹⁶⁹

Αντίθετα ο μαθητής του Αριστοτέλη, Θεόφραστος, χωρίς να αρνείται την ύπαρξη σκοπού στη φύση, δεν αποδέχεται την αριστοτελική άποψη ότι η φύση δημιουργήθηκε για τον άνθρωπο. Κατ'αυτόν, ο σκοπός στη φύση είναι η αναπαραγωγή, η δημιουργία των προϋποθέσεων νέων γενεών σ'όλα τα είδη και γένη. Γι'αυτό πρέπει "να προσδιοριστούν οι όροι από τους οποίους εξαρτώνται τα φυσικά στοιχεία και οι σχέσεις μεταξύ τους, με βάση την επιστημονική παρατήρηση και όχι την εύκολη υιοθέτηση τελικών αιτίων".¹⁷⁰

.....
συχνά τελ(ε)ολογεί. Βλέπει παντού σκοπούς και διαπιστώνει, εκφράζει την άποψη ότι: "ουδέν μάτην η φύσις ποιεΐ".

169. Βλ., A. Preus, **Science and Philosophy**...., οπ., π., σ.214.

170. Πρβλ., Αθ. Κανελλόπουλος, "Ιστορική και φιλοσοφική άποψη....", οπ., π., σ.29. Μ. Καρανδεινός, **Σημειώσεις Οικολογίας**, οπ., π., σ.1: "Πρώτος ο Θεόφραστος περιέγραψε τις σχέσεις των οργανισμών μεταξύ τους και με το αβιοτικό τους περιβάλλον". D. Hughes, "Αρχαίοι Έλληνες....", τ.2, οπ., π., σ.42, : "Ο Θεόφραστος χρησιμοποίησε ορισμένους ταξινομικούς όρους που είναι και σήμερα πολύτιμοι στους οικολόγους. Για παράδειγμα, έκανε τη διάκριση δένδρων, θάμνων και υποθαμνώδους βλάστησης. Ανακαλύπτει ακόμα τις μεταβολές του κλίματος από

4. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

4.1. Η Οικολογία σαν επιστήμη Ορισμός και περιεχόμενο

Η Επιστήμη της Οικολογίας σαν κλάδος των φυσικών επιστημών έχει ιστορία εκατό χρόνων. Ο Γερμανός βιολόγος Ernst Haeckel (1834-1919) πρότεινε για πρώτη φορά τον όρο "Οικολογία" σαν κλάδο της Ζωολογίας, στο προγραμματικό του σύγγραμμα "Φυσική Ιστορία της Δημιουργίας" το 1868. Σαν κλάδος της Ζωολογίας είχε σκοπό να διερευνήσει όλες τις σχέσεις ενός ζωικού είδους προς το ανόργανο και οργανικό περιβάλλον του. Με την αποκάλυψη ολόκληρων οικολογικών συστημάτων αποδείχθηκε ανεπαρκής η προοπτική του Haeckel και η αλληλεξάρτηση ανάμεσα σε όλους τους κατοίκους των συστημάτων αυτών έδωσε στη νέα, σχετικά, επιστήμη της Οικολογίας νέες διαστάσεις και μεγαλύτερες προεκτάσεις προς τις άλλες επιστήμες χωρίς να μπορούν ακριβώς να διασαφηνιστούν τα όριά της.¹⁷¹

ανθρώπινες δραστηριότητες και επισημαίνει τις διαταράξεις του οικοσυστήματος από τις καταστροφές των δασών και τις αποξηράνσεις ελών και βιοτόπων".

171. Πρβλ., Μ.Καρανδεινός, **Σημειώσεις Οικολογίας**, Αθήνα 1990, σ.1-7,
Α.Εμμανουήλ, **Ιστορικές και Επιστημονικές Θεμελιώσεις της Κοινωνιολογίας**, Πειραιάς 1988, σ.57-58,
Λ.Νικολάου-Σμοκοβίτη, **Σημειώσεις Κοινωνιολογίας**, Πειραιάς 1993, σ.19
Χ.Μ.Εντσενμπέργκερ, "Η Οικολογία σαν Επιστήμη", **Περιβάλλον και Ποιότητα Ζωής**, Αθήνα 1975, σ.7-12,
Π.Βότσης, **Οικολογία**, Αθήνα 1981, σ.12-15.,
Σ.Καρβούνης, **Διαχείριση του Περιβάλλοντος**, Πειραιάς 1991, σ.41-69,
Γ.Βαλκανάς, **Οικολογία**, Αθήνα 1985, σ.17-24,
Ε.Σραμ, **Αλφαβητάριο της Οικολογίας**, Τ.Β., Αθήνα 1986, σ.11-19,
C.Amery, **Die oekologische Chance**, Muenchen 1991, σ.215-226,
H.M.Schoenherr, **Von der Schwierigkeit, Natur zu verstehen**, Entwurf einer negativen Oekologie, Frankfurt a.Main 1992, σ.112-124,
E.P.Odum, **Grundlagen der Oekologie**, Bd.1, Stuttgart 1980, σ.12-33,
H.Schoeck, **Soziologisches Woerterbuch**, Herderbuecherei, Freiburg 1972, σ.255,

Δίνονται πολλοί ορισμοί και αποδίδονται πολλές έννοιες στην Οικολογία¹⁷² Στις **γενικές της θεωρήσεις** η οικολογία ξεκινά από τη βιολογική αρχή ότι άνθρωποι, ζώα και φυτά σε μία ορισμένη εδαφική έκταση αποτελούν μία "συμβιοτική κοινότητα" και ότι κάθε μεταβολή στις σχέσεις ανάμεσα στα "μέλη" της "κοινότητας" αυτής επιφέρει, ανάλογα με την έκταση της μεταβολής, μικρές, μεγαλύτερες ή και απειλητικές διαταράξεις στη συμβίωση.¹⁷³ Σαν κλάδος της επιστήμης που ασχολείται με την αλληλο-συσχέτιση οργανισμών με το περιβάλλον τους ερευνά τις πολύπλοκες αλληλεπιδράσεις ζώντων οργανισμών και του περιβάλλοντός τους¹⁷⁴, που ο Δαρβίνος τις αποκάλεσε "συνθήκες ενός αγώνα για επιβίωση στην εξέλιξη των ειδών".¹⁷⁵

E.Odum, **Ecology**: The link between the Natural and Social Sciences, N.Y.-London 1975.

172. Βλ., Σ.Καρβούνης, **Διαχείριση του Περιβάλλοντος**, οπ., π., σ.41-42, : "Υπάρχει ετυμολογική αιτιολόγηση για την ευρεία χρήση του όρου "οικολογία". Πρώτο συνθετικό η λέξη "οίκος" και το δεύτερο συνθετικό η λέξη "λόγος" (γνώση, επιστήμη). Έτσι λογικά οικολογία (ecology) είναι η γνώση, η επιστήμη ή η μελέτη του "νοικοκυριού" της ανθρώπινης φυλής στο σύνολό της. Είναι αρκετά ενδιαφέρον να αναφερθεί εδώ, ότι και ο όρος "οικονομία" έχει σαν πρώτο συνθετικό τη λέξη "οίκος" και σαν δεύτερο συνθετικό τη λέξη "νόμος", και σημαίνει την οργάνωση ή την διαχείριση του "νοικοκυριού". Σήμερα όμως έχει γίνει μία κοινωνική επιστήμη, που μελετά την παραγωγή, τη διακίνηση και την κατανάλωση προϊόντων, έτσι ώστε από επιστήμη της διαχείρισης του ανθρώπινου νοικοκυριού σε όλες του τις διαστάσεις, να έχει περιοριστεί σε ένα ιδιαίτερο υποσύστημα της οικολογίας - την οικονομία του χρήματος - αντιμετωπίζοντας αυτό το υποσύστημα σαν να ήταν αυτόνομο".

173. Βλ., Α.Εμμανουήλ, **Ιστορικές και Επιστημονικές...**, οπ., π., σ.57, : "Η Επιστήμη της Οικολογίας μελετά τα φυτά και τα ζώα, τις σχέσεις ανάμεσά τους, τις αμοιβαίες διαδικασίες προσαρμογής και συμβίωσης, καθώς και τις επιδράσεις του οικείου φυσικού περιβάλλοντος. Όταν η Οικολογία μελετά τον άνθρωπο και γενικά την κοινωνία του, στρέφεται κατά κύριο λόγο στη διερεύνηση των σχέσεών του με το οικείο περιβάλλον του και την ιδιοτυπία της οικείας περιοχής".

174. Βλ., Καρβούνης, Σ., οπ.π. σελ.41.

175. Πρβλ., Μ.Καρανδεινός, **Σημειώσεις Οικολογίας**, οπ., π., σ.2: "Όταν το 1859 δημοσιεύτηκε το έργο του Δαρβίνου η "Καταγωγή των Ειδών", ο Haeckel αναγνώρισε αμέσως ότι η θεωρία αυτή της

Η επιστήμη της Οικολογίας, στα πλαίσια μιας ολιστικής προσέγγισης¹⁷⁶ σαν επιστήμη με την οποία ο άνθρωπος μελετά την ύπαρξη του αναφορικά με τις υπόλοιπες μορφές ζωής με τις οποίες ορίζει ένα ενιαίο σύστημα, ωρίμασε στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας.

Εμφανίζεται η "Ανθρωποοικολογία", που μελετά τις επιπτώσεις από τη συμβίωση των ατόμων σε ορισμένο χώρο και χρόνο. Διερευνά ειδικότερα τα φαινόμενα που προκύπτουν στην κοινωνική πραγματικότητα από τις δυνατότητες και τα όρια της διαχείρισης ενός συγκεκριμένου περιβάλλοντος τόσο του φυσικού όσο και του ανθρωπογενούς.¹⁷⁷

Η "ανθρώπινη οικολογία" αρχίζει από απλές παρατηρήσεις πάνω στις σχέσεις ανάμεσα στη φύση και τους ανθρώπους τις οποίες αναπτύσσει σε μεγαλύτερο βάθος και με περισσότερη λεπτομέρεια και σχετίζεται άμεσα με την "κοινωνική ανθρωπολογία".¹⁷⁸

εξέλιξης συνέδεε πολλά φαινόμενα με τη φύση, που μέχρι τότε εμφανιζόταν σαν άσχετα μεταξύ τους".

Γ. Βαλκανάς, **Οικολογία**, οπ., π., σ. 17: "Κατά την αρχή της εξέλιξης του Δαρβίνου και τις νεότερες αρχές, που αναφέρονται στην ανάπτυξη της ζωής, γίνεται δεκτό, πως η ανάπτυξη αυτού του πλήθους και του πολυμορφισμού της ζωής ορίζει ένα αλληλοεξαρτώμενο σύστημα, ένα πολύπλοκο πλέγμα βιολογικών διεργασιών, που την κορυφή σε τελειότητα την έχει ο άνθρωπος".

Ε. Σραμ, **Αλφαβητάριο της Οικολογίας**, οπ., π., σ. 11: "Ο Haeckel βασιζόμενος στις ιδέες του Δαρβίνου, διατύπωσε ένα "βιογενετικό θεμελιώδη νόμο": κατά την ανάπτυξη ενός ατόμου κάποιου είδους, επαναλαμβάνεται σε συντομία η ιστορική εξέλιξη του εν λόγω είδους. Ο Haeckel προχώρησε και στη λεπτομερή περιγραφή όλων των δυνατοτήτων, που κρύβονταν στην εξελικτική θεωρία του Δαρβίνου, και που θα μπορούσαν να αποδειχτούν χρήσιμες στη Βιολογία".

176. Βλ., Μ. Καρανδεινός, **Σημειώσεις Οικολογίας**, οπ., π., σ. 5.

177. Βλ., H. Schoeck, **Soziologisches Woerterbuch**, οπ., π., σ. 255: "Στη γερμανική βιβλιογραφία συναντάμε τον όρο: Humanoekologie (Ανθρωποοικολογία)".

178. Πρβλ., Γ. κ. Λιενχάρντ, **Κοινωνική Ανθρωπολογία**, Αθήνα 1985, σ. 53-84.:

"Οι άνθρωποι ζουν στην κοινωνία όπως ζουν στη φύση. Χωρίς να εξετάζουν το χαρακτήρα της. Όπως οι φυσικοί επιστήμονες προχωρούν πέρα από την κοινή εμπειρία, έτσι και οι κοινωνικοί επιστήμονες προσβλέπουν σε μια γνώση πιο βαθιά και πιο επιστημονική. Οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι άρχισαν από την μελέτη των "πρωτόγονων" κοινωνιών με την πεποίθηση ότι τα θεμελιώδη γνωρίσματα των κοινωνικών θεσμών θα είναι περισσότερο εμφανή σ' αυτές τις

Επομένως ανθρώπινη οικολογία είναι ένας κλάδος της οικολογίας που μελετά τη σχέση μεταξύ μίας κοινότητας ανθρώπων και του περιβάλλοντός της. Ειδικά μελετά τις σχέσεις στο χώρο και στο χρόνο μεταξύ ανθρώπων και της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής τους οργάνωσης.¹⁷⁹

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό, κατά τη γνώμη μας, η σύνθετη φύση της Οικολογίας και η αντιφατική μορφή της, ειδικά με την έννοια της ανθρωποοικολογίας, από τη στιγμή που συμπεριέλαβε στις έρευνές της ένα ορισμένο "ζωικό είδος", τον άνθρωπο. Αν η Οικολογία είναι η μελέτη του τρόπου με τον οποίο συναρμολογείται ο κόσμος, όπως υποστηρίζει ο B. Schultz, τότε οικολόγος - τουλάχιστον σε οριακές περιπτώσεις - μπορεί να είναι ο καθένας.¹⁸⁰

Η Ανθρωποοικολογία ή η ανθρώπινη Οικολογία εφαρμόζει παράλληλα κατηγορίες και μεθόδους των φυσικών και κοινωνικών επιστημών χωρίς να διασαφηνίζει θεωρητικά τις προεκτάσεις που προκύπτουν από αυτές. Τείνει να απορροφά διαρκώς νέους κλάδους κάτω από την επιτακτικότητα του ερευνητικού της σκοπού έτσι ώστε δύσκολα να μπορεί να εγγυηθεί για την ορθότητα του τεράστιου υλικού πάνω στο οποίο στηρίζει τις υποθέσεις της και το οποίο συγκεντρώνει από όλους σχεδόν τους επιστημονικούς τομείς.¹⁸¹ Η μεθοδολογική σύγχυση που δημιουργείται από μία τέτοια

κοινωνίες".

179. Πρβλ., Λ. Νικολάου-Σμοκοβίτη, **Σημειώσεις Κοινωνιολογίας**, οπ., π., σ. 19, "Η ανθρώπινη Οικολογία συνδέεται στενά με την κοινωνική οργάνωση και την "Ανθρωπογεωγραφία".

180. Βλ., Χ. Μ. Εντσενμπέργκερ, "Η Οικολογία σαν Επιστήμη", οπ., π., σ. 8.

181. Βλ., Χ. Μ. Εντσενμπέργκερ, "Η Οικολογία σαν Επιστήμη", οπ., π., σ. 8: "Σε ένα από τα γνωστότερα οικολογικά εγχειρίδια του Paul και της Anne Ehrlich, "Αύξηση του πληθυσμού και κρίση περιβάλλοντος", γίνεται επεξεργασία υλικού των παρακάτω επιστημονικών κλάδων: βιολογίας, βιοχημείας, ιατρικής, φυσιολογίας, επιδημιολογίας, τοξικολογίας, ατομικής, φυσικής, στατιστικής, κυβερνητικής, θεωρίας των παιγνίων και των προγνώσεων, θερμοδυναμικής,

σύνθεση είναι πολύ μεγάλη. Εφόσον η Οικολογία, όπως υποστηρίζει ο οικολόγος Rauí Sears, είναι " η επιστήμη της αλληλοσυσχέτισης μεταξύ ζωής και περιβάλλοντος και ο τρόπος προσέγγισης αυτού του ευρύτατου πεδίου εμπειρίας και πρέπει να χρησιμοποιήσει τις καλλίτερες πληροφορίες που διατίθενται από οποιαδήποτε πηγή κι αν προέρχονται", τότε για να γίνουν οικολόγοι όπως τους εννοεί ο Sears, φαίνεται ότι απαιτείται να ολοκληρώσουν το καλλίτερο μέρος όλης της ανθρώπινης γνώσης που σαφώς αποτελεί ένα απίθανο στόχο.¹⁸²

4.2. Οικοσύστημα

Η έννοια του "συστήματος" έχει μεγάλη σημασία για όλες τις επιστήμες. Κάθε επιστήμη διερευνά και μελετά ορισμένου είδους συστήματα.

"Σύστημα" είναι ένα σύνολο μερών (στοιχείων) που συνδέονται μεταξύ τους με ορισμένο τρόπο, που έχουν διαρθρωθεί σύμφωνα με ταξινομητικές αρχές. Σύνολο ποικιλόμορφων υλικών πραγμάτων, διαδικασιών, εννοιών και ιδεών. Οι σχέσεις ανάμεσα στα μέρη (στοιχεία) είναι οι συσχετισμοί και το σύνολο των συσχετισμών αποτελεί τη δομή ενός συστήματος. Η διαλεκτική του όλου και του μέρους υποστηρίζει ότι το όλο αποτελείται από το άθροισμα των μερών του αλλά δεν μπορεί να αναχθεί απλά σε αυτά γιατί όσον αφορά τη συμπεριφορά του έχει ποιοτικά νέες δικές του νομοτέλειες. Το όλο είναι "κάτι παραπάνω" από το άθροισμα των μερών του.¹⁸³

δημογραφίας, γεωπονίας, κοινωνιολογίας κλπ".

182. Βλ., Σ. Καρβούνης, οπ., π., σ. 42

183. Πρβλ., E. Durkheim, **Κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου**, Αθήνα 1978, σ. 14.: "Η κοινωνία δεν είναι απλά ένα σύνολο ατόμων, αλλά ένα σύστημα που σχηματίζεται από την επαφή μεταξύ των ατόμων - μιὰ ιδιαίτερη και δημιουργούμενη πραγματικότητα που έχει τα δικά της

Προϋπόθεση για την ύπαρξη των συστημάτων είναι η ύπαρξη των μερών-στοιχείων, το σύνολο δηλαδή των ατόμων του ίδιου είδους που ζουν σε μια περιοχή. Στην Οικολογία αλλά και στην Κοινωνιολογία το σύνολο αυτό ονομάζεται **πληθυσμός**.¹⁸⁴

Βασικό και θεμελιακό χαρακτηριστικό κάθε συστήματος που αποτελεί προϋπόθεση ώστε η διάρθρωση των μερών (στοιχείων) να αποβεί σε συγκεκριμένη δομή - σύνολο συσχετισμών - είναι η λειτουργία της **διάδρασης ή διαντίδρασης**.¹⁸⁵

Κάθε σύστημα - οργανικό σύνολο - διαιρείται σε μερικότερα συστήματα (υποσυστήματα) τα οποία με την διαδικασία της διάδρασης έχουν αλληλοεπιδράσεις μεταξύ τους τόσο πολύπλοκες που συχνά είναι πολύ δύσκολο να καθοριστούν, επειδή κανένα από αυτά δεν μπορεί να λειτουργήσει ανεξάρτητα από τα άλλα.¹⁸⁶

χαρακτηριστικά".

Λ.Νικολάου - Σμοκοβίτη, **Οργανισμοί, Διοίκηση και Κοινωνία**, Πειραιάς 1990, σ.33-35,:

"Ονομάζουμε "σύστημα", μια σειρά από αλληλοσυνδεόμενα και αλληλοεξαρτώμενα μέρη, που αλληλοεπιδρούν και συνεργάζονται μεταξύ τους και μ'αυτὸν τον τρόπο επηρεάζουν το σύνολο".

Δ.Γ.Τσαούσης, **Η Κοινωνία του Ανθρώπου**, Αθήνα 1991, σ.81-83,

T.Parsons, **The Social System**, N.Y. 1951, συνολικά.

184. Βλ., Μ.Καρανδεινός, **Εισαγωγή στην Πληθυσμιακή Οικολογία**, Πειραιάς 1991, σ.9-13.: "Ο πληθυσμός, από δυναμικής πλευράς, δεν είναι απλώς το άθροισμα των ατόμων που το αποτελούν. Ο πληθυσμός συνιστά ένα **νέο επίπεδο οργάνωσης** ζωής ανώτερο εκείνου του ατόμου (όπως ακριβώς το άτομο συνιστά ένα επίπεδο οργάνωσης ανώτερο των διαφόρων οργάνων που το αποτελούν). Είναι επομένως μια νέα οντότητα που χαρακτηρίζεται από **νέες ιδιότητες**, μη προερχόμενες κατ'ευθείαν από τις ιδιότητες των ατόμων - μελών του".

185. Σημ.: Με τον όρο "διάδραση", "διαντίδραση" ή "αλληλεπενέργεια" αποδίδεται ο όρος "Interaction" και εννοείται κάθε κατάσταση όπου η δράση ή ενέργεια ενός ή περισσότερων μερών (στοιχείων) είναι αποτέλεσμα της ενέργειας ή της δράσης ενός ή περισσότερων άλλων μερών (στοιχείων). Η δράση ή η ενέργεια του ενός λειτουργεί σαν ερέθισμα ή κίνητρο για τη δράση ή την ενέργεια του άλλου.

Πρβλ. Α.Εμμανουήλ, **Κοινωνιολογία - Βασικά προβλήματα**, Πειραιάς 1983, σ.47,

Λ.Νικολάου-Σμοκοβίτη, **Οργανισμοί, Διοίκηση**..., οπ., π., σ.36,

T.Parsons, **Theorie der modernen Gesellschaft**, Heyne, Muenchen 1969, σ.12-39,

T.Parsons, **Beitrag zur soziologischen Theorie**, Neuwied 1964, σ.10 και επ.

186. Βλ., Κ. Lorenz, **Τα 8 θανάσιμα αμαρτήματα**..., οπ., π., σ.26,: "Π.Βαίς, Το έμβιο σύστημα : διαστρωματωμένος ντετερμινισμός, (Determinisme stratifie),: "Σύστημα είναι καθετί που διαθέτει αρκετή ομοιογένεια, ώστε να αξίζει να του δοθεί ένα όνομα".

Το **οικοσύστημα** σαν θεμελιώδης οικολογική μονάδα είναι το σύνολο των βιολογικών και φυσικών παραγόντων που χαρακτηρίζουν και εξασφαλίζουν την παρουσία μίας ομάδας οργανισμών σε ένα βιότοπο. Πρόκειται για έννοια δυναμική που βρίσκεται σε μιά συνεχή μεταβολή και εξέλιξη.¹⁸⁷

Οικοσύστημα ή οικολογικό σύστημα είναι το βασικό στοιχείο της οικολογίας με το οποίο οι οικολόγοι εννοούν την κοινότητα των οργανισμών που ζούν σε ένα καθορισμένο φυσικό πλαίσιο μαζί με τους βιολογικούς παράγοντες του περιβάλλοντος - αέρα, νερό, έδαφος κλπ. - που τους ενισχύουν όπως και την συμπλήρωση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ όλων αυτών των στοιχείων.¹⁸⁸

Το οικοσύστημα - το φυσικό περιβάλλον και η ζωή στον πλανήτη - συνιστούν την **βιόσφαιρα** ή **οικόσφαιρα**, η οποία αποτελείται από τη μη ζωντανή (ξηρά, νερό-θάλασσα, ατμόσφαιρα, ηλιακή ενέργεια) και από τους ζωντανούς οργανισμούς.¹⁸⁹

Χαρακτηριστικό της βιόσφαιρας είναι το γεγονός ότι αποτελεί ένα **κλειστό κύκλωμα** χωρίς εισαγωγή και εξαγωγή υλικών για τη λειτουργία της. Τούτο σημαίνει ότι αποτελεί σύστημα κλειστό, ευαίσθητο και πεπερασμένο. Με άλλα λόγια η φύση δεν παράγει απορρίμματα ούτε

187. Πρβλ., *The Ecologist*, Σχέδιο για την Επιβίωση, Αθήνα 1980, σ.87-97, Π.Βότσης, *Οικολογία*, οπ., π., σ.12,

188. Βλ., Σ.Καρβούνης, *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, οπ.π., σ.43

189. Βλ., Μ.Καρανδεινός, *Σημειώσεις Οικολογίας*, οπ. π., σ.81 και επ.,:

"Οι οικολογικές σχέσεις δεν εκδηλώνονται στο κενό, αλλά σε φυσικά-χημικά πλέγματα του αβιοτικού περιβάλλοντος που περιλαμβάνει βασικά ανόργανα στοιχεία και ενώσεις (νερό, φωσφόρο κλπ.).

Περιλαμβάνει επίσης φυσικούς παράγοντες, όπως υγρασία, άνεμος, ρεύματα, ηλιακή ακτινοβολία. Σ' αυτό το **αβιοτικό** υπόβαθρο, τα **βιοτικά** στοιχεία - φυτά, ζώα και μικροοργανισμοί - αντιδρούν κατά τρόπον, που βασικά εξαρτάται από την ενέργεια. Το **λειτουργικό σύστημα** του αβιοτικού περιβάλλοντος και των βιοτικών στοιχείων ονομάζεται **οικοσύστημα**".

Πρβλ., Π.Σάμουελ, *Οικολογικό Μανιφέστο*, Αθήνα 1990, σ.44-51

δημιουργεί ρύπανση. Η λειτουργία της βιόσφαιρας στηρίζεται στην αρχή της συνεχούς κυκλοφορίας και της ανάπλασης των υλικών "διά" μέσου της σύνθεσης της ζωντανής ύλης χωρίς δημιουργία παραπροϊόντων ή απορριμμάτων¹⁹⁰. Η περιγραφή του περιβάλλοντος με τη μορφή του οικοσυστήματος, οικόσφαιρας ή βιόσφαιρας γίνεται για να τονιστεί η ενότητα του. Γιατί ένα σύστημα απαρτίζεται από αλληλένδετα μέρη σε δυναμική αλληλεπίδραση και ικανά κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, σε συνεργασία με ένα κοινό πρόγραμμα συμπεριφοράς.

Ένα τέτοιο πρόγραμμα πρέπει να θεωρείται ότι κατευθύνεται από τον σκοπό της διατήρησης της σταθερότητας. Η σταθερότητα είναι ο βασικός σκοπός όλων των αυτορρυθμιζόμενων διαδικασιών της συμπεριφοράς, που αποτελούν την οικόσφαιρα. "Όλα τα οικοσυστήματα τείνουν σε μία σταθερότητα, και όσο πιο ποικίλο και πολύπλοκο το οικοσύστημα τόσο σταθερότερο είναι. Δηλαδή, όσο περισσότερα είδη υπάρχουν και όσο περισσότερο διασυνδέονται, τόσο σταθερότερο είναι το περιβάλλον τους. Σταθερότητα νοείται η ικανότητα της επιστροφής στην αρχική θέση μετά από οποιαδήποτε αλλαγή, αντί της αναγκαστικής αποδοχής ενός εντελώς διαφορετικού μοντέλου"¹⁹¹

Η σταθερότητα ορίζεται καλλίτερα σαν η ικανότητα του συστήματος να διατηρεί τα βασικά χαρακτηριστικά του με άλλα λόγια να επιβιώνει

190. Πρβλ., *The Ecologist*, οπ., π., σ. 90,

Α. Τάχος, *Διοικητικό Οικονομικό Δίκαιο*, Αθήνα 1982, σ. 270-271,

Μ. Καρανδεινός, *Σημειώσεις Οικολογίας*, οπ., π., σ. 109, : "Η αντίληψη ότι σ' ένα οικολογικό σύστημα μία περιορισμένη ποσότητα κάποιου θρεπτικού στοιχείου συνεχώς ανακυκλώνεται δεν είναι εντελώς ακριβής, αφού συνεπάγεται την ύπαρξη ενός πλήρους κλειστού κύκλου χωρίς απώλειες ή κέρδη. Πραγματικά, ενώ σε επίπεδο βιόσφαιρας μπορεί να μην υπάρχουν απώλειες ή κέρδη, στο επίπεδο του οικοσυστήματος δεν συμβαίνει αναγκαστικά το ίδιο, και μπορεί να έχουμε εισφορές ή εξαγωγές από ή προς ένα άλλο οικοσύστημα".

191. Βλ., *The Ecologist*, οπ., π., σ. 21..

αντιμετωπίζοντας τις μεταβολές του περιβάλλοντος. Αυτό σημαίνει ότι σε ένα σταθερό σύστημα η αλλαγή του θα ελαχιστοποιηθεί και θα εμφανιστεί μόνο τόση όση θα είναι αναγκαία για την εξασφάλιση της προσαρμογής στη μεταβολή του περιβάλλοντος.¹⁹²

Το σημαντικότερο, ίσως, όλων των χαρακτηριστικών της οικόσφαιρας είναι ο βαθμός οργάνωσής της. Απαρτίζεται από αναρίθμητα οικοσυστήματα, οργανωμένα σε μικρότερα, που και αυτά με τη σειρά τους οργανώνονται σε ακόμα πιο μικρά. Το καθένα από αυτά αποτελείται από πληθυσμούς διαφορετικών ειδών σε στενή επίδραση μεταξύ τους μερικά από τα οποία συνήθως είναι οργανωμένα σε κοινότητες και οικογένειες και ακόμα σε κύτταρα, μόρια και άτομα. Στο πλαίσιο της οργάνωσης κάθε καλά διαρθρωμένου οργανικού συστήματος βασικό χαρακτηριστικό είναι η ρύθμιση με μηχανισμούς "feed-back", που οδηγούν σε "ομοιόσταση".¹⁹³ Τα συστήματα δηλαδή σχεδιάστηκαν για να αυτοσυντηρούνται και να αυτοελέγχονται προκειμένου να προσεγγίζουν μία μακροπρόθεσμη ισορροπία ή αλλιώς δυναμική ισορροπία.¹⁹⁴

192. Βλ., Λ. Λουλουδής, **Πολιτοικολογία**, Αθήνα 1986, : "Η σταθερότητα αυτή, που εκφράζεται ως ικανότητα προσαρμογής ή επιστροφής στην κατάσταση ισορροπίας μετά από κάθε "ενόχληση", εξαρτάται από το βαθμό οργάνωσης της οικόσφαιρας και τους μηχανισμούς αντίστασης που έχει αναπτύξει μέσα στο χρόνο".

193. Πρβλ., Κ. Lorenz, **Τα 8 θανάσιμα αμαρτήματα του Πολιτισμού μας**, Αθήνα 1979, σ.2-48, : "Feed back ονομάζεται η ανάδραση ή αντίστροφη δράση ή οπισθενέργεια. Ομοιόσταση ονομάζεται η διατήρηση της σταθερότητας ανάμεσα στα στοιχεία ενός οργανισμού ή μίας ομάδας και η τάση προς αποκατάσταση της σταθερότητας αυτής σε περίπτωση κάποιας μεταβολής".

Σ. Καρβούνης, **Διαχείριση του Περιβάλλοντος**, οπ.π., σ.45,

Λ. Νικολάου-Σμοκοβίτη, **Οργανισμοί, Διοίκηση**, ..., οπ.π., σ.38, :

"Η ανατροφοδότηση (feedback) μπορεί να είναι "αρνητική" ή "θετική". Η "αρνητική" περιγράφει τις δυνάμεις που αντιστέκονται στην αλλαγή. Η "αρνητική" αντίθετα χρησιμοποιείται για την αλλαγή της πορείας της οργάνωσης".

194. Βλ., Κ. Lorenz, **Τα 8 θανάσιμα αμαρτήματα**, ..., οπ.π., σ.28-29.

Στη φύση υπάρχουν αναρίθμητα παραδείγματα ομοιοστάσης. Οι ομοιοστάσεις είναι τόσο απαραίτητες για τη διαφύλαξη της ζωής που δεν είναι δυνατόν να συλλάβουμε την καταγωγή της ζωής χωρίς την ταυτόχρονη λειτουργία του ρυθμιστικού κυκλώματος. Ο συνολικός μηχανισμός του συστήματος δεν μπορεί να διαταραχθεί επικίνδυνα παρά μόνο όταν η απορύθμιση (αποδιοργάνωση) μιάς δευτερεύουσας λειτουργίας φτάσει σε τέτοια ένταση ώστε να μην μπορεί πια να διατηρηθεί η ομοιοστάση ή μόνο όταν λειτουργεί ελαττωματικά ο ίδιος ο ρυθμιστικός μηχανισμός.

Συνεπώς η σταθερότητα των οικοσυστημάτων απειλείται μόνο από μακροπρόθεμες αλλαγές του κλίματος και από άλλα φαινόμενα σχετιζόμενα με γεωλογικές μεταβολές και από τις δραστηριότητες των ανθρώπων.¹⁹⁵

Το αντίθετο της οργάνωσης είναι το τυχαίο ή αυτό που συχνά αναφέρεται σαν "εντροπία".¹⁹⁶ Η οικόσφαιρα διαφέρει από την επιφάνεια της σελήνης και πιθανόν και όλων των άλλων πλανητών του ηλιακού συστήματος κατά το ότι η εντροπία έχει προοδευτικά ελαττωθεί και η οργάνωση ή η αρνητική εντροπία¹⁹⁷ έχει αντίστοιχα αυξηθεί. Σε όλα τα συστήματα υπάρχει μιά τάση προς την αύξηση του τυχαίου ή της εντροπίας.

195. Βλ.,Σ.Καρβούνης,**Διαχείριση του Περιβάλλοντος**,οπ.π.,σ.45

196. Σημ.: Εντροπία ονομάζεται στη θερμοδυναμική το μέγεθος εκείνο που επιτρέπει τον υπολογισμό της ελάττωσης της ενέργειας ενός συστήματος. Τονίζουμε στο σημείο αυτό ότι ο όρος "εντροπία" χρησιμοποιείται και στις κοινωνικές επιστήμες,ειδικότερα στην επιστήμη της Κοινωνιολογίας.

197. Σημ.:Στο σημείο αυτό επισημαίνουμε ότι ο όρος "αρνητική εντροπία" ταυτίζεται με τον όρο του Lorenz "αρνητικό feed-back".

Βλ.,Κ.Lorenz,**Τα 8 θανάσιμα αμαρτήματα.....**,οπ.π.,σ.34,:"Η οργανική ζωή,σαν ένα παράξενο φράγμα,έχει στηθεί καταμεσής του ρεύματος της παγκόσμιας ενέργειας.Απορροφά την αρνητική εντροπία,μαζεύει λαίμαργα ποσότητες ενέργειας,αναπτύσσεται και γίνεται με την ίδια της την αύξηση,διαρκώς πιό ικανή να εξασφαλίσει περισσότερη ενέργεια.Το ότι αυτή η κατάσταση πραγμάτων δεν έχει οδηγήσει ακόμα σε έναν καταστροφικό πολλαπλασιασμό οφείλεται στις ανηλεείς ανόργανες δυνάμεις και στους νόμους των πιθανοτήτων,που διατηρούν την αύξηση των ζώντων οργανισμών μέσα σε ορισμένα όρια.Οφείλεται επίσης στο γεγονός ότι σχηματίζονται ομοιοστάσεις ανάμεσα στα διάφορα είδη των έμβιων οργανισμών".

Αυτό είναι προφανές εφόσον η πορεία προς την κατεύθυνση αυτή αποτελεί το δρόμο με τις μικρότερες αντιστάσεις και ακόμα γιατί όταν γίνεται μετατροπή (μετασχηματισμός)¹⁹⁸ ενέργειας - πράγμα που συμβαίνει σε όλες τις διαδικασίες της συμπεριφοράς - προκύπτουν κατάλοιπα ή τυχαία μέρη.

Η οικόσφαιρα κατόρθωσε να δράσει ανταγωνιστικά στην τάση αυτή μέσω ορισμένων μοναδικών χαρακτηριστικών και ακόμα επειδή είναι ένα ανοιχτό δυναμικό σύστημα σε συνεχή εξέλιξη το οποίο δέχεται ενέργεια και δίνει ενέργεια. Ενώ όμως η οικόσφαιρα είναι ένα ανοιχτό σύστημα ως προς την ενέργεια, είναι κλειστό ως προς τα υλικά που την αποτελούν και για το λόγο αυτό τα υλικά πρέπει να ανκυκλώνονται και τα κατάλοιπα μίας διαδικασίας πρέπει να αποτελούν τα υλικά της επόμενης. Ορισμένα από τα υλικά με ανώτερη οργάνωση, που είναι απαραίτητα στις πιο πολύπλοκες διαδικασίες, χρειάστηκαν εκατοντάδες εκατομμύρια χρόνια για να εξελιχθούν (π.χ. τα ορυκτά υγρά καύσιμα). Είναι λοιπόν φανερό ότι για να αποφευχθεί ή αύξηση της εντροπίας δεν θα πρέπει τα υλικά αυτά να χρησιμοποιούνται ταχύτερα από ότι παράγονται.

Το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό των διαδικασιών της ζωής είναι ότι είναι αυτόματες, αυτοσυντηρούμενες και αυτορρυθμιζόμενες. "Η αυτορρύθμιση εξασφαλίζεται με έναν μόνο τρόπο : το σύστημα πρέπει να αποκαλύψει τα δεδομένα αυτά, να μετατραπούν σε κατάλληλο υλικό πληροφορίας και να οργανωθούν έτσι ώστε να αποτελέσουν ένα μοντέλο ή πρότυπο της σχέσης του συστήματος με το περιβάλλον του. Όταν αυτή η σχέση μεταβάλλεται με τρόπο που αποκλίνει από το βέλτιστο το μοντέλο επηρεάζεται αντίστοιχα και μπορεί να χρησιμεύσει σαν οδηγός προς την κατάλληλη δραστηριοποίηση

198. Σημ.: Παράγοντες μεταφοράς ύλης και ενέργειας και μετασχηματιστές ύλης και ενέργειας είναι τα φυτά και τα ζώα.

και σαν παραίνεση για κάθε επόμενη κίνηση εως ότου επιτευχθεί μιὰ νέα θέση ισορροπίας. Έτσι εξηγείται ο τρόπος που όλα τα συστήματα, ανεξάρτητα από το επίπεδο της πολυπλοκότητάς τους, προσαρμόζονται στο αντίστοιχο περιβάλλον τους. Το γεγονός ότι όλα τα μέρη της οικόσφαιρας είναι δεμένα μεταξύ τους με τον τρόπο αυτό, εξασφαλίζει το ότι μπορεί να συμβεί μιὰ γενική αναπροσαρμογή εξαιρετικά λεπτού χαρακτήρα για να αποκαταστήσει τη βασική δομή της μετά από κάθε διαταραχή".¹⁹⁹

Η δράση των αυτορρυθμιζόμενων συστημάτων επιδιώκει τη δημιουργία μιὰς σταθερής σχέσης όχι μόνο με ένα άλλο υποσύστημα αλλά και με το περιβάλλον στο σύνολό του. Δεν έχει στόχο την ικανοποίηση μιὰς συγκεκριμένης ανάγκης αλλά την επίτευξη ενός συμβιβασμού ανάμεσα σε μιὰ ολόκληρη σειρά συχνά "ανταγωνιστικών"²⁰⁰ αναγκών, του συμβιβασμού δηλαδή που ικανοποιεί τις ανάγκες του περιβάλλοντος στο σύνολό του.

Ολόκληρη η δομή του συστήματος βασίζεται στην αρχή της οργάνωσης : για κάθε μεταβλητή θα πρέπει να υπάρχει μιὰ βέλτιστη τιμή της και με τον όρο αυτό γίνεται η περιγραφή του συστήματος. Δεν υπάρχει τιμή που να αυξάνεται ή να ελαττώνεται απεριόριστα, χωρίς να επιφέρει κάποια στιγμή την καταστροφή του συστήματος.

Αν ο άνθρωπος θέλει να επιζήσει, κύρια προσπάθειά του πρέπει να είναι η εξασφάλιση της καλής λειτουργίας των μηχανισμών αυτορρύθμισης της οικόσφαιρας. Για να γίνει αυτό πρέπει να σεβαστούμε τις βασικές

199. Βλ., *The Ecologist*, οπ.π., σ.90.

200. Πρβλ., W. Trager, *Symbiosis*, Van Nostrand Reinhold Co, N.Y., 1970, σ.7.:

"Η σύγκρουση στη φύση ή ο ανταγωνισμός μεταξύ διαφορετικών οργανισμών έχει πλατιά εκφραστεί με φράσεις όπως, "ο αγώνας για την ύπαρξη" και η "επιβίωση του ικανότερου". Λίγοι όμως άνθρωποι έχουν συνειδητοποιήσει ότι η αμοιβαία συνεργασία μεταξύ των οργανισμών, η συμβίωση, είναι εξίσου σημαντική και ότι ο "ικανότερος" είναι εκείνος που βοηθάει τον άλλον να επιζήσει".

δομές της οικόσφαιρας. Αποκλίσεις μπορεί να υπάρχουν αλλά μόνο σε ορισμένα όρια. Ένας τρόπος να ξεπεράσουμε τα όρια αυτά είναι να διοχετεύουμε στο σύστημα περισσότερα κατάλοιπα από όσα μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την εξασφάλιση των υλικών για τις άλλες διαδικασίες. Σ' αυτές τις συνθήκες το σύστημα είναι "υπερφορτωμένο" και οι μηχανισμοί αυτορρύθμισης δεν μπορούν να λειτουργήσουν.

Άλλος τρόπος επέμβασης και καταστροφικής παρέμβασης του ανθρώπου στην οικόσφαιρα είναι και η μείωση της **πολυπλοκότητας** των οικοσυστημάτων.²⁰¹ Όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των διαφόρων φυτικών και ζωικών ειδών στο οικοσύστημα τόσο μεγαλύτερη είναι η σταθερότητά του.²⁰² Αντίθετα τα απλά οικοσυστήματα τείνουν να είναι ασταθή. Στα ασταθή συστήματα υπάρχει πάντα η περίπτωση η κατάρρευση να είναι ολική για κάποιο είδος και ακόμα να καταστραφεί η ομοιοστατική ισορροπία.²⁰³ Η απουσία τέτοιας πολυπλοκότητας και η προτίμηση απλών συστημάτων από τον βιομηχανικό και τεχνολογικό άνθρωπο είναι εμφανέστατη στις αγροτικές καλλιέργειες, όπου οι οικονομικές πιέσεις αναγκάζουν τους αγρότες σε μείωση του αριθμού των διαφόρων ποικιλιών που καλλιεργούν.

"Η πίστη ότι η φύση είναι ανεξάντλητη αποτελεί ένα σφάλμα ευρύτατα διαδεδομένο. Η οικολογία του ανθρώπου μεταβάλλεται ασύγκριτα πιο γρήγορα

201. Βλ., Σ. Καρβούνης, **Διαχείριση του Περιβάλλοντος**, οπ.π., σ.48: "Η πολυπλοκότητα είναι ένας από τους κυριότερους τρόπους που χρησιμοποιεί η φύση για να πετύχει την σταθερότητα".

202. Βλ., **The Ecologist**, οπ.π., σ.96: "Στα πολύπλοκα οικολογικά συστήματα κάθε οικολογική γωνιά είναι κατειλημμένη, δηλαδή κάθε ανάγκη του συστήματος εκπληρώνεται από είδη εξειδικευμένα με διαφοροποιημένες λειτουργίες για τις ανάγκες αυτές. Είναι εξαιρετικά δύσκολο να προκύψει μία οικολογική εισβολή από ξένο προς το σύστημα είδος, να εισχωρήσει δηλαδή και να εγκατασταθεί ή ακόμα χειρότερα να πολλαπλασιαστεί και να απειλήσει τη βασική δομή του συστήματος".

203. Βλ., Σ. Καρβούνης, **Διαχείριση του Περιβάλλοντος**, οπ.π., σ.48

από την οικολογία των άλλων οργανισμών".²⁰⁴

Η μεταχείριση του περιβάλλοντος είναι ένα πρόβλημα σύνθετο με δύο όψεις κυρίως. Η μία όψη είναι να εντοπίσουμε μέχρι ποιο σημείο "αντέχει" το περιβάλλον για να ικανοποιήσει τις ανθρώπινες ανάγκες και η άλλη όψη είναι πώς θα περιοριστεί η ανθρώπινη παρέμβαση ώστε να μην οδηγηθούμε στην καταστροφή. Με τον τρόπο αυτό γεννάται το δίλημμα και μία σύγκρουση ανάμεσα στις ανάγκες του ανθρώπου και στην αντοχή της φύσης.²⁰⁵ Κάθε οργανισμός και κάθε οικοσύστημα έχει τα όριά του. Η έννοια και η αξία της έννοιας "όριο" είναι ότι αποτελεί μέρος της αυτορρυθμιστικής διεργασίας, που οδηγεί στην ομοιοστασία της κοινότητας. Οι οργανισμοί **μαθαίνουν** να χρησιμοποιούν τα περιβαλλοντολογικά όρια δημιουργικά. Για να υπάρξει ένα σύστημα πρέπει να σχεδιαστούν τα όριά του. Συνεπακόλουθο του σχεδιασμού και άμεσα συνδεδεμένο με την έννοια του ορίου είναι η έννοια του **περιορισμού**. Στο βαθμό που η φύση είναι περίπλοκα σχεδιασμένη για να λειτουργεί με ορισμένους τρόπους, είναι εξαναγκασμένη να λειτουργεί **μόνο** με αυτούς τους τρόπους,²⁰⁶ στη βάση των παρακάτω οικολογικών Αρχών:

204. Βλ., Π. Βότσης, **Οικολογία**, οπ.π., σ. 12.

205. Βλ., Π. Βότσης, **Οικολογία**, οπ.π., σ. 17: "Είναι σαν να ρωτάμε κάποιον πώς προτιμά να πεθάνει από πείνα ή από πολύ φαγητό, χωρίς καν να ρωτάμε αν θέλει να πεθάνει".

206. Βλ., Σ. Καρβούνης, **Διαχείριση του Περιβάλλοντος**, οπ.π., σ. 56-57.

4.3. Αρχές της Οικολογίας²⁰⁷

1. Όλα τα μέρη της ζωτικής πολυπλοκότητας είναι αλληλένδετα - Όλα είναι αλληλένδετα.

Όλα τα μέρη του συνόλου αλληλοεξαρτώνται. Το σύστημα σταθεροποιείται από τις δυναμικές δράσεις των εσωτερικών αντισταθμιστικών ιδιοτήτων του. Όταν αυτές οι ιδιότητες υποστούν ισχυρές τάσεις, μπορούν να γνωρίσουν μια δραματική ρήξη. Η πολυπλοκότητα του οικολογικού πλέγματος και οι εσωτερικοί ρυθμοί λειτουργίας του καθορίζουν τους βαθμούς τάσης, που είναι ικανό να απορροφήσει και τη διάρκεια των τάσεων, που μπορεί να ανεχθεί χωρίς ρήξη. Όλο αυτό το οικολογικό δίκτυο έχει ιδιότητες με μεγεθυντικές συνέπειες έτσι που μια περιορισμένη διαταραχή, σ' ένα δεδομένο σημείο, να έχει σημαντικές συνέπειες μακροπρόθεσμα και σε μεγάλες αποστάσεις.

2. Η ύλη κυκλοφορεί και ξαναβρίσκεται πάντα σε κάποιο μέρος - Το κάθε τι κάπου πηγαίνει

Πρόκειται για την επιβεβαίωση του βασικού νόμου της φυσικής: του νόμου της αφθαρσίας της ύλης. Εφαρμοζόμενος στην Οικολογία δηλώνει ότι στην ύλη δεν μπορεί να υπάρξει "απώλεια". Σε κάθε φυσικό σύστημα αυτό που απορρίπτεται ως απόβλητο από έναν οργανισμό χρησιμοποιείται ως τροφή από έναν άλλον οργανισμό.

207. Πρβλ., Μ.Καρανδεινός, **Σημειώσεις Εργαστηρίου Οικολογίας**, οπ., π., σ.1-13, Π.Σάμουελ, **Οικολογικό Μανιφέστο**, οπ., π., σ.58-63.

Μια από τις κύριες αιτίες της περιβαλλοντικής κρίσης είναι ότι πολύ συχνά προκαλείται συσσώρευση βλαβερών ουσιών σε μέρη, που δεν είναι αυτά όπου, σύμφωνα με τη φυσική τάξη, θα έπρεπε να βρουν θέση.

3. Η φύση ξέρει καλύτερα

Η Αρχή αυτή φαίνεται ότι αντιφάσκει με την πλατιά διαδεδομένη ιδέα της ανθρώπινης παντοδυναμίας. Χαρακτηριστική είναι η σύγχρονη αντίληψη που προτείνει "να βελτιώσουμε τη φύση" με μέσα πολύ ανώτερα, από αυτά που ο άνθρωπος μπορεί να βρει στη φύση. Κάθε μεταβολή όμως που επιφέρει ο άνθρωπος σ' ένα φυσικό σύστημα μπορεί να έχει βλαβερές συνέπειες γι' αυτό το σύστημα. Η οικόσφαιρα είναι το αποτέλεσμα εκατομμυρίων χρόνων εξέλιξης με φυσική επιλογή, που εξαφάνισε είδη που δεν προσαρμόστηκαν, καθώς και χημικές συνθέσεις, που δεν εντάχθηκαν σε κυκλικούς μηχανισμούς.

Συχνά ο άνθρωπος νομίζει ότι μπορεί να τα καταφέρει καλύτερα από τη φύση. Η πορεία όμως προς την περιβαλλοντική καταστροφή αποδεικνύει το αντίθετο.

4. Στη φύση τίποτα δεν "Χαρίζεται"

Στα οικολογικά θέματα, όπως και στα οικονομικά η Αρχή αυτή έχει την αξία της προειδοποίησης: Κάθε κέρδος πρέπει να έχει κάποιο κόστος. Κάθε ενέργεια που καταναλίσκεται σ' ένα σημείο θα πρέπει να αφαιρεθεί από κάποιο άλλο. Επειδή το οικοσύστημα αποτελεί ένα σύνολο ολικών σχέσεων, όπου τίποτα δεν χάνεται ούτε κερδίζεται και το οποίο επομένως δεν γνωρίζει την πρόοδο, κάθε τι που μετά από ανθρώπινη προσπάθεια θα

καταστεί ισχυρότερο, θα πρέπει να δεχθεί κάποια αντισταθμιστική εισφορά. Μπορεί να υπάρχουν προθεσμίες αλλά όποιες κι αν είναι, το αντίτιμο πρέπει να πληρωθεί.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Πρώτου Μέρους

Από τις πρώτες φιλοσοφικές σκέψεις στην αρχαιότητα παρατηρούμε ότι, κύριο μέλημα της ανθρώπινης διανόησης υπήρξε η φύση και το περιβάλλον. Η φύση, που δεν νοείται απλά σαν φυσικό περιβάλλον αλλά σαν συσχετισμός φυσικού περιβάλλοντος, ανθρώπινης κοινωνίας και πολιτείας. Αντικείμενο των κοσμολογικών αναζητήσεων ήταν η ισορροπία ανάμεσα στα στοιχεία της φύσης και στον άνθρωπο, σαν απαραίτητη προϋπόθεση για την ισορροπία και ανάμεσα στους ανθρώπους. Αφού η κοσμική τάξη διέπεται από το "λόγο" και μια έννομη πειθαρχία, ο λόγος αυτός υπαγορεύει συγκεκριμένο ήθος, "αρετή", απέναντι στη φύση και στον άνθρωπο. Η ουσία της επιταγής αυτής είναι ότι, **το λογικό ενυπάρχει στο φυσικό στοιχείο και ο καθολικός ορθός λόγος είναι η ίδια η φυσική τάξη.** Ο σεβασμός των φυσικών και λογικών κανόνων είναι η διαβίωση "κατ'αρετήν", δηλαδή υποταγή στο μέτρο και αποφυγή των υπερβάσεων. Η διατάραξη της φυσικής ισορροπίας εθεωρείτο υπέρβαση της λογικής, του μέτρου και της ισότητας. Η υπέρβαση των ορίων κρίνονταν σαν αυθάδεια, "ύβρις".²⁰⁸ Η ανάγκη διαφύλαξης και προστασίας τόσο του φυσικού περιβάλλοντος όσο και της ύπαρξης του ανθρώπου υπήρξε θεμελιακή προϋπόθεση και βασικό κριτήριο ολόκληρης της φιλοσοφικής σκέψης.

208. Πρβλ., Εμμ. Μικρογιαννάκης, *Παθολογία Πολιτευμάτων...*, οπ., π., σ. 93-104.
Αθ. Κανελλόπουλος, *Οικολογία και Οικονομική...*, οπ., π., σ. 57-72.

Η επιστήμη της σύγχρονης Οικολογίας έχει αντικείμενο έρευνας και μελέτης τις σχέσεις αλληλεξάρτησης ζωϊκών και φυτικών οργανισμών καθώς και συγκροτημένων ομάδων - κοινοτήτων οργανισμών με το περιβάλλον μέσα στο οποίο διαβιούν και αναπαράγονται. Η διερεύνηση των οικοσυστημάτων έχει προχωρήσει πολύ έτσι ώστε τα αποτελέσματα των ερευνών της και τα συμπεράσματά της να παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τη λειτουργία της οικόσφαιρας. Το γεγονός ότι τα συμπεράσματα της Οικολογίας σχετίζονται άμεσα με τον ανθρώπινο παράγοντα αφού, από τη μια μεριά ο άνθρωπος ανήκει στη φύση και από την άλλη επεμβαίνει καθοριστικά στη λειτουργία της, μάς επιτρέπει να ισχυριστούμε πως η "οικολογική σκέψη" πρέπει να παίξει ρόλο "καθοδηγητικό". "Σήμερα μπορεί κάτι να είναι *αντιοικονομικό, αντιεπιστημονικό ή παράνομο, αντιοικολογικό όμως δεν επιτρέπεται να είναι*. Η Οικολογία περιγράφει ένα τρόπο σκέψης ή ένα οικοδόμημα γνώσης από το οποίο οφείλουν να ζητούν νομιμοποίηση τα πάντα",²⁰⁹ εφόσον επισημαίνονται συνεχώς οι σοβαροί κίνδυνοι που προκύπτουν από μη αντιστρεπτές οικολογικές καταστροφές, αν συνεχιστεί η ανεξέλεγκτη ανάπτυξη, κύρια οικονομική, των κοινωνικών συστημάτων.

Η σύγκριση των οικοσυστημάτων και των κοινωνικών συστημάτων επιχειρείται και προσεγγίζεται από την Κοινωνική Οικολογία *ολιστικά*. Βασική Αρχή της προσέγγισης αυτής είναι ότι : Η κοινωνία "αναδύεται" από τη φύση και επομένως η κοινωνική εξέλιξη είναι συνέχεια της φυσικής εξέλιξης. Ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να *δημιουργεί* τη θέση του στο φυσικό περιβάλλον, να δημιουργεί δηλαδή *πολιτισμό*, που σημαίνει ότι δεν προσαρμόζεται απλά, αλλά χρησιμοποιεί τις δυνάμεις του και τις ικανότητές

209. Πρβλ., L. TrepI, "Η χρησιμότητα της Οικολογίας για ένα κίνημα χειραφέτησης", Ο Πολίτης, τ.97, Μάρτιος 1989, σ.50.

του για να οικοδομήσει το **είδος** της κοινωνίας εκείνης που θα προωθήσει τη μελλοντική του εξέλιξη, τόσο τη φυσική όσο και την κοινωνική. Από στη στιγμή όμως που πρωταρχικά και κύρια, κατεύθυνση και προσανατολισμός του πολιτισμού γίνεται η **κυριαρχία** πάνω στη φύση, η **δυσίτικη** δηλαδή αντίληψη της αντιπαράθεσης και του ανταγωνισμού, ο άνθρωπος έχει προδιαγράψει τα όρια τόσο της "φυσικής" όσο και της "κοινωνικής" αντοχής του.

Η επονομαζόμενη "κρίση του περιβάλλοντος" είναι κατά τη γνώμη μας "κρίση του πολιτισμού" μας. Ολόκληρο το οικοδόμημα του πολιτισμού επιβάλλεται να στραφεί προς την οικολογική αρχή της **οργανικής ενότητας**, η οποία πραγματοποιείται μέσω της πλούσιας ατομικότητας και των σύνθετων σχέσεων των μερών, δηλαδή τη **δυναμική ενότητα της διαφοράς**. Σαν δυναμική ενότητα της διαφοράς ορίζεται η ισορροπία και η αρμονία που επιτυγχάνονται με συνεχώς μεταβαλλόμενες διαφοροποιήσεις και συνεπάγονται τη σταθερότητα. Τη σταθερότητα, όχι σαν συνάρτηση της απλότητας και της ομοιογένειας, αλλά της πολυπλοκότητας και της ποικιλομορφίας, αυτή τη σταθερότητα που ονομάζει **βιοποικιλότητα** η Οικολογία.

Προς την κατεύθυνση της δόμησης της **οικολογικής κοινωνίας**, που ίσως είναι η μοναδική διέξοδος από την τωρινή περιβαλλοντική κρίση, πρωταρχικό ζήτημα αποτελεί η ανάπτυξη και το κυρίαρχο αναπτυξιακό μοντέλο, που σηματοδοτεί τον πολιτισμό μας.

Το ερώτημα δεν είναι, πιστεύουμε, αν πρέπει και αν μπορεί να σταματήσει η ανάπτυξη. Η μη-ανάπτυξη δεν μπορεί να είναι η εναλλακτική λύση. Κατά την άποψή μας **το κυρίαρχο ερώτημα είναι ποιά ανάπτυξη και γιατί**. Ποιές ανάγκες καλείται να καλύψει η οικονομική ανάπτυξη και ποιές είναι οι προτεραιότητες στην κλίμακα των αναγκών αυτών. Η "συμβατική" προσέγγιση για την ανάπτυξη δεν κάνει διάκριση ανάμεσα σε

επιθυμητές και μη επιθυμητές παραγωγικές δραστηριότητες, καθιερώνοντας ως υπέρτατο στόχο της την "οικονομική μεγέθυνση". Η υπερβολική έμφαση στην όλο και μεγαλύτερη παραγωγή, με κινητήρια δύναμη την αγορά και το κέρδος, απελευθερώνει καταστροφικές κοινωνικές δυνάμεις.²¹⁰ Όταν οι δυνάμεις της αγοράς γίνονται ο σπουδαιότερος παράγοντας της κοινωνικής λειτουργίας, διαμορφώνουν μια συγκεκριμένη θεώρηση για τον άνθρωπο²¹¹, δηλαδή διαμορφώνουν οικονομικές - κοινωνικές συμπεριφορές.²¹² Οι συμπεριφορές αυτές έχουν σαν αποτέλεσμα να εξισώνουν τον "άνθρωπο" με τη χρηματική αξία του προϊόντος που παράγει με τα κριτήρια της "αγοράς", υπολογίζοντας και μετρώντας τι κοστίζει μια ανθρωπινή ζωή σε συνάρτηση με την παραγωγή, πάντα με βάση ένα λογιστικό σύστημα που έχει επινοηθεί για τα πράγματα και όχι για τους ανθρώπους.

Έτσι και η περιβαλλοντική κρίση δεν αντιμετωπίζεται με οικονομικά κριτήρια και μετρήσιμα μεγέθη. Η "διευθέτηση" ή η "διαχείριση" της περιβαλλοντικής καταστροφής με τον ορισμό της *άριστης ρύπανσης* με βάση πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα, που αξιολογούνται κι αυτά χρηματικά μπορεί προσωρινά να δώσει μια παράταση ζωής, αλλά δεν παρεμβαίνει στην *πηγή* του προβλήματος. Εκτός αυτού "μία πολιτική απορύπανσης βελτιώνει ίσως μεσοπρόθεσμα την ποιότητα ζωής των πληθυσμών, παράλληλα όμως *κοστίζει* στους παραγωγούς. Είναι ορθολογική, τότε μόνο, όταν τα πλεονεκτήματα που παρέχει στους πληθυσμούς είναι μεγαλύτερα από το κόστος με το οποίο επιβαρύνει τους παραγωγούς".²¹³

210. Βλ., T.Trainer, "Τι είναι ανάπτυξη;", Κοινωνία και Φύση, Τ.2., τ.4-6, σ.47, Αθήνα 1994.

211. Βλ., R.Passet, **Οικονομία και Περιβάλλον**, οπ, π., σ.161 και επ.

212. Βλ., M.Bloch, **Apologie pour l'histoire ou metier d'historien**, Paris 1950, σ.76 και επ.

213. Βλ., F.Perroux, **Pouvoir et Economie**, Paris 1973, σ.31-32.

Υποστηρίζουμε ότι το μεγάλο πρόβλημα της υποβάθμισης και καταστροφής του περιβάλλοντος, που συνεπάγεται απειλή της ανθρώπινης ύπαρξης, μπορεί να αντιμετωπισθεί μόνο στα πλαίσια μιας **οικολογικής αυθεντικής προσέγγισης**, που προϋποθέτει όχι μόνο την απόρριψη του κυρίαρχου αναπτυξιακού μοντέλου, αλλά και τον **επαναπροσδιορισμό της ανάπτυξης και επομένως και της "αξίας του ανθρώπου"**, καθώς και της ευρύτερης πολιτισμικής αντίληψης για την αξία αυτή.

Θεμελιακά στοιχεία ενός νέου ορισμού της ανάπτυξης πρέπει να είναι η έμφαση στην ποιότητα αντί για την ποσότητα και στις πολιτιστικές ιδιαιτερότητες των λαών και των κοινοτήτων τους. Αυτό σημαίνει ότι οι ίδιες **οι κοινότητες με την ενεργό συμμετοχή των πολιτών, πρέπει να ανακτήσουν τον έλεγχο της αναπτυξιακής διαδικασίας από την αγορά**. Κάθε άνθρωπος, κάθε πολίτης έχει άποψη για την ιδιαίτερη αναπτυξιακή προοπτική της κοινότητας στην οποία ζει, μπορεί να εξερευνά κριτικά τις δυνατότητές του, να διαχειρίζεται την ανάπτυξή του και να αναγνωρίζει την ποιότητα της ζωής του.

Ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ, Μπούτρος Γκάλι, στη Διάσκεψη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη επισημαίνει: "Η υπερανάπτυξη μας ανησυχεί το ίδιο με την υποανάπτυξη". Η οικονομική ανάπτυξη είναι κάτι πολύ ευρύτερο από την οικονομία και την οικονομετρία. Δεν μπορεί να "σχεδιαστεί" και να "παραχθεί" από "ειδικούς", χωρίς την ουσιαστική συμμετοχή των ανθρώπων, στους οποίους απευθύνεται, χωρίς τη δημιουργική εργασία που προσφέρει χαρά, χωρίς την επικοινωνία των ανθρώπων μεταξύ τους, σε τεχνητά περιβάλλοντα ασφυκτικά που εγκυμονούν κινδύνους για την ακεραιότητα των ανθρώπων αλλά και των κοινωνιών τους και σε τελική ανάλυση χωρίς να θέτει τα κύρια ερωτήματα: "γιατί" και "πώς". Ποιές

ανάγκες θα καλύψει, με ποιές προτεραιότητες και με ποιούς τρόπους, ώστε πρώτα και κύρια να διασφαλιστεί η ίδια η ζωή στον πλανήτη. Οι προσπάθειες για την προστασία του περιβάλλοντος και η μάχη εναντίον της υποβάθμισης του δεν μπορούν να επιτύχουν τους στόχους τους, εφόσον δεν τεθεί υπό έλεγχο η "λογική της παραγωγής" που επιβάλλει πρότυπα συμπεριφοράς εντελώς αντίθετα προς τη λογική της ζωής."

Μέσα στα θεωρητικά αυτά πλαίσια, προσεγγίσαμε το ακατοίκητο νησί της Σπιναλόγκας, που πραγματικά αποτελεί παράδεισο από την άποψη του φυσικού του περιβάλλοντος και ένα θησαυρό πολιτιστικής κληρονομιάς.

Θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε τόσο το φυσικό και δομημένο περιβάλλον του, όσο και την ιστορική-πολιτιστική κληρονομιά του. Ακόμα θα διερευνήσουμε τη δυνατότητα της συμμετοχής των κατοίκων της περιοχής, ως προς την κατεύθυνση μιας εναλλακτικής ανάπτυξιακής διαδικασίας, στην περίπτωση μας τουριστικής ανάπτυξης, από την πλευρά της ολιστικής αναπτυξιακής προσέγγισης. Αυτός ο "μικρός τοπικός χώρος" αποτέλεσε για μας κίνητρο και πρόκληση για την πειραματική εφαρμογή και υλοποίηση ενός προτύπου αυτοδύναμης οικοανάπτυξης, σε συνεργασία - λόγω της γεωγραφικής του θέσης - με τον απέναντι "τοπικό χώρο", με στόχο το σεβασμό στη φύση, στην ιδιαίτερη πολιτιστική φυσιογνωμία και στην ποιότητα ζωής του ανθρώπου.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΣΠΙΝΑΛΟΓΚΑΣ

$$\begin{array}{r} 191 \\ 107 \\ \hline 94 \\ \hline \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 106 \\ 16 \\ \hline 90 \end{array}$$

1. ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

ΜΙΚΡΑ ΚΑΙ ΑΚΑΤΟΙΚΗΤΑ ΝΗΣΙΑ

Εισαγωγή

Στη σύγχρονη εποχή τα ελληνικά νησιά είναι αντικείμενο διεθνώς, συζητήσεων, έρευνας και αξιοποίησης σε τομείς ευρύτερους, όπως η πολιτική, η οικονομία, η κοινωνιολογία, η ανθρωπολογία, η ιστορία, η λαογραφία, η οικολογία, ο τουρισμός κλπ.

Ειδικότερα για τους Έλληνες, σε θέματα που αφορούν την άμυνα της χώρας, ο θαλάσσιος και υποθαλάσσιος χώρος που περιβάλλει σημαντικό τμήμα της ελληνικής "πολυνησίας", αποτελεί μέρος καθημερινού προβληματισμού. Με την ένταξη της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, προβάλλει περισσότερο έντονη η νησιωτική ιδιαιτερότητα της Ελλάδας και τα οικονομικά, αναπτυξιακά, πολιτικά και στρατηγικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της ιδιαιτερότητας αυτής.¹

Η Ελλάδα περιλαμβάνεται ανάμεσα στις περισσότερο νησιωτικές και παράκτιες χώρες του κόσμου. Ειδικά στο χώρο της Μεσογείου είναι η πιο νησιωτική χώρα με δεκάδες κατοικημένα και εκατοντάδες ακατοίκητα νησιά. Η χώρα μας έρχεται πρώτη σε βαθμό "νησιωτικότητας" στη Μεσόγειο σε σχέση με την έκταση και τον πληθυσμό της αφού το 19,1% της επιφάνειάς της είναι νησιωτικό και συγκεντρώνει το 14% του πληθυσμού της. Το αντίστοιχο ποσοστό της Ιταλίας - διπλάσιας σε επιφάνειας - είναι 16,7% και το 10% του πληθυσμού της.²

1. Βλ., Γ. Γιαγκάκης, **Συστηματική Θεώρηση των ελληνικών νησιών 1951-1981**, Αθήνα 1984, σ. 2.

2. Βλ., Η. Μπεριάτος, "Ο ελληνικός νησιωτικός χώρος", Ανακοίνωση σε Ημερίδα για τα ακατοίκητα Νησιά, ΕΕΠΠ, 5.10.91, σ. 3.

Τα τρία από τα τέσσερα σημεία της Ελλάδας ορίζονται αντίστοιχα από τρία μικρά νησάκια:

- α. νότια η Γαύδος,
- β. ανατολικά η Στρογγυλή και
- γ. δυτικά οι Θρωνοί.

Ο μεγάλος αριθμός των νησιών, η ποικιλία έκτασης και πληθυσμού καθώς και ο κατακερματισμός τους σε χιλιάδες πολύ μικρά, μερικές δεκάδες μεσαία, λίγα μεγάλα, ελάχιστα πολύ μεγάλα - μόνο 4 - δυσχεραίνουν την ταξινόμησή τους.

Η χωρική διασπορά τους, ο θαλάσσιος χώρος στον οποίο βρίσκονται, υπερδυσπλασιος της ηπειρωτικής επιφάνειας και η γεωγραφική τους διάταξη, προσδίδουν έντονα "πολυνησιακό" χαρακτήρα στη νησιωτική διάρθρωση.

Το σύνολο της έκτασης των ελληνικών νησιών ξεπερνά τα 25.000 τχμ και ο πληθυσμός τους, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή του 1991, τα 1.400.000 άτομα. Ως προς τον πληθυσμό τους υπάρχουν προβλήματα, όπως π.χ. της διάκρισης ανάμεσα στη μόνιμη και προσωρινή κατοικία ή εγκατάσταση ανθρώπων, ιδιαίτερα σε μικρά νησιά. Πόσα νησιά είναι ακατοίκητα; Πώς κατανέμονται στον υδάτινο χώρο; Πόσα από αυτά ήταν κατοικημένα στο παρελθόν; Γιατί εγκαταλείφθηκαν; Υπάρχουν προοπτικές ανάπτυξής τους;

1.1 Ειδικές κατηγορίες Νησιών, δύο ειδικές κατηγορίες

Στο νησιωτικό χώρο υπάρχουν νησιά και νησίδες που ξεχωρίζουν λόγω του ιδιαίτερου χαρακτήρα των δραστηριοτήτων και χρήσεων που αναπτύσσονται στο έδαφός τους. Θα αναφερθούμε σε δυο κατηγορίες μικρών νησιών - μερικών σήμερα ακατοίκητων - που παρουσιάζουν μιὰ κραυγαλέα αντίθεση:

- α. Τα νησιά κάποιων εύπορων ομάδων ή οικογενειών και

β. τα νησιά απομόνωσης και εγκλεισμού, κοινωνικά ανεπιθύμητων ομάδων ή ατόμων κάθε μορφής.³

Τα νησιά της πρώτης κατηγορίας αποτελούν νησιά "παράδεισους", όπου 33 οικογένειες ή κοινωνικές ομάδες υψηλών εισοδημάτων ("έλιτ") μπορούν να αποσύρονται, όποτε επιθυμούν, μακριά από το λαϊκό τουρισμό. Το φαινόμενο αυτό εμφανίστηκε μεταπολεμικά. Ιδιαίτερα γνωστά στη χώρα μας στην κατηγορία αυτή, είναι τα ιδιόκτητα νησιά των ελλήνων κροίσων, κυρίως εφοπλιστών.

Κλασσικά παραδείγματα :

Η Σπετσοπούλα (1,3 τχ.), στο σύμπλεγμα του Αργοσαρονικού, αγορασμένο το 1958 από τον Νιάρχο με τεχνητές αμμουδιές, αγρούς, βλάστηση, χλωρίδα, πανίδα και σύγχρονα συστήματα ηλεκτρονικής προστασίας,

Ο Σκορπιός (1 τχ.), δίπλα στη Λευκάδα, ανάμεσα σε άλλα μικρά νησιά με πλούσια βλάστηση και εξοπλισμένο με τις απαραίτητες εγκαταστάσεις αναψυχής και προστασίας, και

Η Κορονίς του Λιβανού κοντά στο Κρανίδι της Αργολίδας με ανάλογες εγκαταστάσεις.

Και τα τρία παραπάνω νησάκια, χαρακτηριστικά στην κατηγορία τους, είναι μικρής έκτασης και αυστηρά ελεγχόμενα.

Τα νησιά της δεύτερης κατηγορίας σε αντίθεση με τα πρώτα αποτελούν μία πραγματικότητα από πολύ παλαιότερες περιόδους.

Ο συνδυασμός της εκτεταμένης νησιωτικής περιοχής και ορισμένων "ιδιαιτέρων" κοινωνικών και πολιτικών καταστάσεων και συνθηκών οδήγησαν κατά καιρούς στην εντατική χρησιμοποίηση διαφόρων μικρών νησιών σαν χώρων απομόνωσης και εγκλεισμού ανθρώπων.

3. Βλ., Η. Μπεριάτος, οπ., π., σ. 4.

Διακρίνουμε τέσσερις περιπτώσεις στην κατηγορία αυτή:

1. Νησιά που υπήρξαν τόποι εξορίας και εκτόπισης.
2. Νησιά με φυλακές και σωφρονιστήρια.
3. Νησιά όπου βρίσκονται ψυχιατρικά άσυλα.
4. Νησιά που υπήρξαν κάποτε λεπροκομεία.

Στην πρώτη περίπτωση, οι τόποι εξορίας και εκτόπισης, λειτούργησαν κυρίως στα νησιά των Κυκλάδων σε τρεις περιόδους της πολιτικής ζωής της σύγχρονης Ελλάδας :

- α. στη δικτατορία του Μεταξά (1936 - 1940),
- β. στον εμφύλιο πόλεμο (1946 - 1949),
- γ. μεταπολεμικά μέχρι το 1963 και
- δ. στο δικτατορικό καθεστώς στις 27.4.1967, μέχρι το 1974.

Στην δεύτερη, τρίτη και τέταρτη περίπτωση εντάσσονται χαρακτηριστικά η Γυάρος, η Λέρος και η Σπιναλόγκα αντίστοιχα.

Οι δύο παραπάνω κατηγορίες μικρών νησιών και οι κραυγαλέες αντιθέσεις τους αποτελούν αντικείμενο κοινωνιολογικής ανάλυσης και μελέτης με βάση την "έννοια" της κοινωνικής απομόνωσης κοινή και στις δύο κατηγορίες.⁴

Το μικρό νησάκι Σπιναλόγκα, που βρίσκεται στη βορειοδυτική είσοδο του κόλπου της Ελούντας στο Νομό Λασιθίου στην Κρήτη⁵ είναι γνωστό περισσότερο για τη χρονική περίοδο που λειτουργούσε σαν λεπροκομείο από το 1903 μέχρι το 1957. Το νησί είναι από τότε ακατοίκητο. Είναι λιγότερο γνωστό όμως σαν "Χερσόνησος" την περίοδο της αρχαίας Ολούντος, σαν ένα από τα ισχυρότερα

4. Βλ., Η. Μπεριάτος, οπ., π., σ. 6, : "Η λέξη νησί στις λατινογενείς γλώσσες - insula, isola, île, Insel κ.λ.π. - έχει την ίδια ρίζα με την έννοια της απομόνωσης - Isolation".

5. Σημ.: Το Κρητικό Σύμπλεγμα αποτελείται και από αρκετά μικρά και ακατοίκητα νησιά. Βλ., Παράρτημα ΙΙ, σ. 1.

φρουρία την περίοδο της Ενετοκρατίας, από το 1579 μέχρι το 1715 και σαν τουρκικός οικισμός - χωριό, την περίοδο της τουρκοκρατίας από το 1715 μέχρι το 1901.

Πιστεύουμε πως το νησάκι της Σπιναλόγκας, που σήμερα είναι ερειπωμένο, εγκαταλειμμένο και δεν προστατεύεται, είναι μοναδικό, τουλάχιστον στο χώρο της Μεσογείου, όσον αφορά το φυσικό του κάλλος και τους διαδοχικούς πολιτισμούς του.

2. ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ - ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

2.1 Εισαγωγή

Η προϊστορία της Κρήτης αρχίζει περίπου από τα 7000 χρόνια π.χ. Η Νεολιθική Περίοδος φτάνει μέχρι τα 3000 χρόνια π.χ.⁶

Η κύρια προϊστορική εποχή της Κρήτης, η Εποχή του Χαλκού (2800 - 1100 π.χ.), ονομάζεται Μινωική Εποχή από το όνομα του μυθικού βασιλιά της Κνωσού. Και η μεγάλη αυτή περίοδος χωρίζεται σε τρεις φάσεις: στην Πρωτομινωική (2800-2100 π.χ.), στην Μεσομινωική (2100 - 1560 π.χ.) και στην Υστερομινωική (1560 - 1050 π.χ.).⁷

6. Βλ., **ΚΡΗΤΗ, Ιστορία και Πολιτισμός**, Τ.1, 1987, σ.3: "Στην Κρήτη δεν έχουν εντοπισθεί ακόμη οι παλαιότερες φάσεις της Εποχής του Λίθου, η λεγόμενη Παλαιολιθική Εποχή και η Μεσολιθική Εποχή. Μόλις κατά τη μετάβαση από τη Μεσολιθική στη Νεολιθική Εποχή, στη λεγόμενη Προκεραμική Περίοδο (6100 - 5700 π.χ.) διαπιστώνεται η πρώτη ανθρώπινη παρουσία στο νησί και η εξέλιξη του ανθρώπου παρακολουθείται πια συνεχώς από την τελευταία φάση της Εποχής του Λίθου, τη Νεολιθική Εποχή (5700 - 2800 π.χ.) και εξής."

Οι χρονολογικές υποδιαιρέσεις καθώς και τα συστήματα διάκρισης των περιόδων της προϊστορικής Κρήτης, όπως και η ιστορική εξέλιξη δια μέσου των αιώνων, δεν αποτελεί βέβαια αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Θεωρούμε όμως απαραίτητη μια σύντομη αναφορά στον αρχαιότερο Πολιτισμό της Ευρώπης.

Ο Μινωικός Πολιτισμός ήταν ειρηνικός και εξωστρεφής. Τα αρχαιολογικά ευρήματα αποκάλυψαν, κατά περιόδους, την ανεκτίμητη ευαισθησία στη Τέχνη, Τεχνοτροπία, Αρχιτεκτονική, τη χρήση απaráμιλλης τεχνολογίας, την ύπαρξη δομημένης κοινωνικής, οικονομικής, πολιτικής και στρατιωτικής οργάνωσης, ένα σημαντικό δίκτυο συγκοινωνιών και μεταφορών και μια ισχυρή ναυτική δύναμη.⁸

7. Βλ., **ΚΡΗΤΗ, Ιστορία και Πολιτισμός**, οπ., π., σ.3.: "Η τριπλή αυτή διαίρεση της Εποχής του Χαλκού στην Κρήτη αντιστοιχεί και πάλι σε ανάλογες υποδιαιρέσεις που ισχύουν και για τις γειτονικές περιοχές της Μικράς Ασίας, της Αιγύπτου, της Εγγύς Ανατολής και βέβαια των Κυκλάδων (Κυκλαδική Περίοδος) και της κυρίως Ελλάδας (Ελλαδική Περίοδος)".

8. Σημ.: Ενδεικτικά και χωρίς συγκεκριμένη σειρά αναφέρουμε : Από το ανάκτορο της Κνωσού είναι γνωστό το τεράστιο έργο της ύδρευσης και της αποχέτευσης. Διαμορφώθηκε σύστημα πήλινων σωλήνων που έφερναν το νερό στο ανάκτορο της Κνωσού από τις Αρχάνες.

Στη Μεσομινωική Εποχή παρατηρείται γενική και ραγδαία άνθηση των τεχνών, αποτέλεσμα της οργάνωσης του διοικητικού συστήματος με τον καταμερισμό της εργασίας και της ισχυρής κεντρικής εξουσίας, που είχε τον γενικό συντονισμό της λειτουργίας του κράτους καθώς και των επαφών με τον έξω κόσμο.

Η μεσομινωική κεραμική φθάνει σε ύψιστο βαθμό πρωτοτυπίας και λεπτότητας ώστε τα αγγεία να ονομάζονται "ωκέλυφα" με πλούτο φαντασίας και συνδυασμό χρωμάτων και θεμάτων.

Οι τεχνίτες του λίθου μεγαλουργούν στη σφραγιδογλυφία σκαλίζοντας κυρίως σκληρούς ημιπολύτιμους λίθους, όπως ο αμέθυστος, ο αχάτης ο ίασπις και ο αιματίτης και δημιουργούν σχήματα τυπικά για ολόκληρη τη μινωική Κρήτη αλλά και τη μυκηναϊκή Ελλάδα.

Στο κλάδο της χρυσοχοΐας χρησιμοποιούνται ο χρυσός και το σήμι. Αναφέρουμε το γνωστότερο κόσμημα του Μουσείου του Ηρακλείου, τις θαυμάσιες *μέλισσες*, ένα ανεκτίμητο έργο τέχνης με περίτεχνη εφαρμογή της συρματοτεχνικής και της κοκκίδωσης.

Ένα ισχυρό ναυτικό διαπλέει συγκροτημένο το Αιγαίο, πρώιμότετα δε οι Κρήτες ενδιαφέρθηκαν να εξασφαλίσουν καλό ελλιμενισμό. Στην Υστερομινωική Περίοδο είναι γνωστές οι στενές σχέσεις μεταξύ Κρήτης και Αιγύπτου, με διαδρομή μέσω των ακτών της Μικράς Ασίας, της Συρίας και της Παλαιστίνης έτσι ώστε να εκμεταλευτούν εμπορικά τους ενδιάμεσους σταθμούς και να επεκτείνουν το εξαγωγικό τους εμπόριο και σε διαμετακομιστικό.

Τέλος είναι χαρακτηριστικό ότι η *Rax Minoica*, η γνωστή ειρήνη μεταξύ των μινωικών κέντρων δεν έχει μέχρι σήμερα αμφισβητηθεί σοβαρά. Τα οχυρωματικά έργα

Ο πολιτισμός αυτός δημιουργήθηκε στην Κρήτη αυτοδύναμα όσο κι αν επηρεάστηκε από ανατολικά στοιχεία στη διαμόρφωση και στην εξέλιξή του. Οι δημιουργοί του μινωϊκού Πολιτισμού δεν ήταν Έλληνες. Έλληνες όμως ήταν οι αποδέκτες του, οι κληρονόμοι και διάδοχοι του στην Κρήτη και σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο. Θα αρκεστούμε να επισημάνουμε τα ιστορικά, πολιτιστικά και πολιτισμικά στοιχεία εκείνα της μακραίωνης ιστορίας του νησιού, που κρίνουμε απαραίτητα και αναγκαία για το αντικείμενο που ερευνούμε, το ακατοίκητο νησί της Σπιναλόγκας και την ευρύτερη περιοχή της Ελούντας δεδομένου ότι βασιζόμαστε κατά το μεγαλύτερο μέρος τη μελέτη μας αυτή στο πολύπλοκο φαινόμενο της **πολιτιστικής συνέχειας**⁹

Κρήτη τις γαι'έστι, μέσω ενί οίνοπι πόντω,
Καλή και πίειρα, περίρρυτος, έν δ' άνθρωποι
Πολλοί, απειρέσιοι, και έννήκοντα πόληες.
Άλλη δ' άλλων γλώσσα μεμιγμένη έν μέν Αχαιοί,
Έν δ' Ετεόκρητες μεγαλήτορες, έν δέ Κύδωνες,
Δωριέες τε τριχάϊκες διοί τε Πελαγοί

είναι ανύπαρκτα στην Κρήτη και μόνον σε ιερά και τεμένη διαπιστώθηκαν περίβολοι και κάποιοι σποραδικοί και κακοδιατηρημένοι τοίχοι, σε λίγες θέσεις, που δεν μπορούν να ερμηνευθούν ως οχυρωματικά τείχη.
Πρβλ., **ΚΡΗΤΗ, Ιστορία και Πολιτισμός**, οπ., π., σ. 42-66,
Κρήτη, Το Αφιέρωμα, Αθήνα 1985, Τ. 4, σ. 121-147.

9. Πρβλ., Α. Εμμανουήλ, **Ιστορικές και Επιστημονικές Θεμελιώσεις της Κοινωνιολογίας**, Πειραιάς 1988, σ. 316: "Η πολιτιστική συνέχεια ερμηνεύεται και σαν διαδικασία που συνιστά το νόμο της κοινωνικοπολιτιστικής οικονομίας, ανάλογο με το φαινόμενο της κληρονομικότητας. Η καλλιέργεια και η συσσώρευση πολιτιστικών εμπειριών και αγαθών είναι διαδικασίες κοινωνικές. Τα ιστορικά δεδομένα επιζούν σε κάθε περίπτωση έστω κι αν αμβλύνεται η πολιτιστική τους σημασία ή αν επιδέχονται πολλαπλές ερμηνείες. Ποτέ δεν απαλείφονται από τη συλλογική πολιτιστική εμπειρία".

Ἐν δ' Ἐτεόκρητες μεγαλήτορες, ἐν δὲ Κύδωνες,
Δωριέες τε τριχᾶϊκες διοί τε Πελασγοί
Τῆσι δ' ἔνι Κνωσός, μεγάλη πόλις, ἐνθα τε Μίνως
Ἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου σαριστῆς.

(Οδύσσεια, τ, 172 - 179)

Ἡ ομηρική εικόνα τῆς Κρήτης εἶναι πιστή. Δὲν ονομάζεται "νήσος" ἀλλὰ, ἐξαιτίας τοῦ μεγέθους τῆς "γαῖα". Εἶναι πυκνὰ κατοικημένη. Δίνεται ἓνας συμβατικός ἀριθμὸς ἐνενήντα - ἑκατὸ σὴν Ἰλιάδα - πόλεων.¹⁰

Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει μετὰξὺ τῶν κατοίκων τῆς Κρήτης ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Κύδωνες, τοὺς Ἐτεόκρητες, τοὺς Δωριεῖς καὶ τοὺς Πελασγοὺς. Ἐτεόκρητες ἦταν οἱ παλαιοὶ γνήσιοι Κρήτες ποὺ εἶχαν ἀναμιχθεῖ μετὰ τὸ ἀχαϊκὸ στοιχεῖο καὶ μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Δωριέων ἐγκατέλειψαν τὴν κεντρικὴ Κρήτη.¹¹

Δὲν εἶναι γνωστὸ καὶ ἐπιστημονικὰ τεκμηριωμένο πότε καὶ πῶς ἔφθασαν σὴν ἱστορικὴ περιοχὴ τῆς Ελοῦντας - Σπιναλόγκας οἱ διάφοροι λαοί, τοὺς οὗοιους ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος καθὼς καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ὡπως ὁ Διόδωρος, Ἡρόδοτος, Ἰσίδος, Θουκυδίδης, Πausanias, Στράβων κ.ά., οἱ οὗοιοι ονομάζουσι τοὺς κατοίκους τῆς Κρήτης "Κουρήτας" καὶ "Καρύβαντας".

10. Βλ., Παράρτημα ΙΙ, Πίνακας, Πόλεις τῆς Κρήτης κατὰ τὸν Ὅμηρο, σ.2-3.

11. Σημ.: Ὁ Στράβων τοποθετεῖ τοὺς Ἐτεόκρητες σὴν νότια Κρήτη καὶ ἡ ὑπαρξὴ τοὺς εἶναι γνωστὴ σὲ μεταγενέστερα χρόνια σὴν ἀνατολικὴ Κρήτη.
Πρβλ., ΚΡΗΤΗ, Ἱστορία καὶ Πολιτισμὸς, σπ., π., σ.125.

Στα προϊστορικά χρόνια και στις νεώτερες εποχές¹² ανάγονται διάφορες ονομασίες πόλεων και τοπωνυμίων γύρω από την περιοχή της σημερινής

12. Σημ.: Η "περίοδος της ακμής" του Μινωϊκού Πολιτισμού δικόπτεται γύρω στα 1450 π.χ. από μία πρωτοφανή καταστροφή. Ο Αρχαιολόγος Καθηγητής Σπ. Μαρινάτος συσχέτισε την καταστροφή με αυτή της μυθικής Ατλαντίδας του Πλάτωνα, την οποία προσπάθησε να ταυτίσει με τη θήρα. Είναι βέβαιο ότι την ίδια περίοδο γίνονται τεράστια κλίμακας καταστροφές σε όλη την ανατολική Μεσόγειο, όπως πληροφορούν και αναφέρουν αιγυπτιακά κείμενα και η Βίβλος. Με το ηφαιστειο της Σαντορίνης και το παλιρροϊκό κύμα καθώς και με τους σεισμούς και τις πυρκαγιές που επακολούθησαν θα μπορούσε να συνδυασθεί η καταστροφή των παραλιακών μινωϊκών κέντρων. Μετά την καταστροφή οι παλαιότεροι φίλοι και σύντροφοι των μινωϊτών στα υπερπόντια ταξίδια Μυκηναίοι αναλαμβάνουν ολοκληρωτικά τη διακίνηση των εμπορευμάτων, το μυκηναϊκό πνεύμα έχει επιβληθεί στο νησί έτσι ώστε ο πολιτισμός αλλά και η διοίκηση προσλαμβάνουν νέο χαρακτήρα. Λίγο μετά το 1450 π.χ. μία αχαϊκή δυναστεία έχει εγκατασταθεί στη Κνωσό. Την παρουσία των Μυκηναίων στην Κρήτη επιβεβαιώνουν τα στοιχεία από την αποκρυπτογράφηση της Γραμμικής Β γραφής το 1952. Λίγο μετά το 1400 π.χ. ήλθε η νέα καταστροφή. Ο τελικός αφανισμός του ανακτόρου της Κνωσού υπήρξε μοιραίος σταθμός. Η Κρήτη θα χάσει την ιστορική πρωτοβουλία και θα αποτελέσει πολιτικά μία επαρχία του μυκηναϊκού κράτους χωρίς δυνατότητες να συναγωνισθεί την αρχαία Ελλάδα.

Τον μινωϊκό πολιτισμό τον διαδέχθηκε ο ελληνικός, που απλώθηκε από τη Μακεδονία ως τις ακτές της Λιβύης και από τη Μικρά Ασία ως την Κάτω Ιταλία και τη Σικελία επικαλύπτοντας το γεωγραφικό χώρο εξάπλωσης του μυκηναϊκού πολιτισμού. Επόμενος η πολιτιστική ιστορία της Κρήτης μετά τη διάλυση του μυκηναϊκού κόσμου δεν αποχωρίζεται από την ιστορία του ελληνικού πολιτισμού, παρά τις ιδιομορφίες της, λόγω της γεωγραφικής θέσης, της προϊστορίας και της πολιτικο-οικονομικής οργάνωσης των κατοίκων του νησιού. Η ιστορική διαδρομή από το 1100 μέχρι το 300 π.χ. βασίζεται στη μέθοδο της συγκριτικής παραβολής του μέρους με το όλον, δηλαδή της Κρήτης με την άλλη Ελλάδα. Η περίοδος αυτή, που ονομάζεται και "Κρητών Πολιτεία", υποδιαιρείται σε:

Γεωμετρική Εποχή (1100-700π.χ.)

Αρχαϊκή Εποχή (700-550π.χ.) και

Κλασική Εποχή (550-300π.χ.)

Οι επόμενες εποχές είναι με χρονολογική σειρά :

Ελληνιστική Εποχή (300-67μ.χ.)

Ρωμαϊκή Εποχή (67-325μ.χ.)

Α' Βυζαντινή Περίοδος (325-674μ.χ.)

Αραβοκρατία (674-961μ.χ.)

Β' Βυζαντινή Περίοδος (961-1204μ.χ.)

Ενετοκρατία (1210-1669μ.χ.), για τη Σπιναλόγκα 1714

Τουρκοκρατία (1669-1898μ.χ.).

Πρβλ., **ΚΡΗΤΗ, Ιστορία και Πολιτισμός**, οπ., π., σ. 124-133,

Κρήτη, Το Αφιέρωμα, Αθήνα 1985, Τ. 1-6,

Εμμ. Μικρογιαννάκης, **Η Κρήτη κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους**, Αθήνα 1957, σ.

Ν. Ζερβογιάννης, "Ελούντα", εφ. "Το Φως", Αγ. Νικόλαος 1961, φ. 60-88, Α. Μακριδάκης,

"Ελούντα", Περ. "ΑΜΑΛΘΕΙΑ", Αγ. Νικόλαος 1977, Τ. 32, σ. 261-263.

Ελούντας, όπως Χερσόνησος, Αμύκλα ή Αμύκλαιον, Κολοκύθα, Ολούς, Άλυγγος, Έλυρος, Νάξος ή Άξος ή Οξά, Ταλαϊόν όρος, Κάδιστος, Ζεφύριον ακρωτήριο, Σπιναλόγκα, Καλυδών κ.ά.

Η αρχαία Χερσόνησος φαίνεται ότι ήταν σε αυτό ακριβώς το μέρος, στο οποίο αποκόπηκε από τους Ενετούς ο στενός λαιμός, που χωρίζει σήμερα τη Χερσόνησο (μεγάλο νησί της Ελούντας) από τα μικρότερα, δηλαδή το φρούριο και μετέπειτα λεπροκομείο της Σπιναλόγκας.

Ο Ενετός χαρτογράφος P. Coronelli¹³, αναφέρει: "Ο βράχος της Σπιναλόγκας ήταν παλαιότερα ενωμένος με μία βραχεία και στενή γλώσσα στεριάς, η οποία τον έκανε χερσόνησο. Γι' αυτό ονομάζονταν "Χερσόνησος" η πόλη που είχε κτισθεί πάνω σ' αυτήν υπήρξε δε μία από τις κυριώτερες των εκατό πόλεων του Ομήρου και είχε κοσμηθεί με τίτλο επισκοπικό.¹⁴ Όταν δε η Ενετική Δημοκρατία το 1526 απέκοψε τον ισθμό και τον διαμόρφωσε σε διώρυγα, μήκους ενός τετάρτου του μιλίου, μεταβλήθηκε σε νησίδα και φρούριο. Στο φρούριο δόθηκε το όνομα Σπιναλόγκα, λόγω της μορφής του βράχου, ο οποίος έμοιαζε πολύ με "μακράν άκανθον" (ή σπονδυλική στήλη). Μετά το λιμάνι της Σούδας ήταν το ισχυρότερο και το μεγαλύτερο του Βασιλείου της Κρήτης".¹⁵

13. Βλ., P. Coronelli, "Isolario" ("Νησιωτικόν"), Χαρτογραφία, σχεδιάγραμμα του φρουρίου της Σπιναλόγκας, Περ. ΑΜΑΛΘΕΙΑ, σ. 220.

14. Βλ., Φλ. Κορνήλιος, Ενετός Συγκλητικός, "Ιερά Κρήτη", Κεφ. ΙΙ, ΑΜΑΛΘΕΙΑ, σπ. π., σ., 265 : "Μία από αυτές τις πόλεις, η οποία ήταν εμπορικό επίνειο της Λούστας και είχε κοσμηθεί με επισκοπικό τίτλο (ήταν δηλαδή έδρα Επισκόπου) και ο Αρχιεπίσκοπος Γόρτυνος υπήγαγε υπό το δόγμα του (δυτικό) σύμφωνα με τις αναγραφές περί των Ελλήνων Επισκόπων (Noticiae Graecorum Episcopatum) και της οποίας το όνομα δεν γνωρίζουμε, τοποθετείται στο μέρος εκείνο της νήσου, όπου κατόπιν θεμελιώθηκε το φρούριο της Σπιναλόγκας".

15. Σημ.: "Οι Ενετοί ονόμαζαν τη Κρήτη: Regno di Creta ή Regno di Candia.

Στο μέρος ακριβώς όπου οι Ενετοί ανήγειραν το μεγαλοπρεπές φρούριο της Σπιναλόγκας πρέπει να υπήρχε η αρχαία πόλη "Χερσόνησος" αλλά και η Αμύκλα ή Αμύκλαι ή και Αμυκλαίον, ονομασία που μάλλον παραμερίσθη και επικράτησε αυτή της "Χερσονήσου" ίσως λόγω της εδαφικής διάταξης, που αποτελούσε χερσόνησο.¹⁶

Η Αμύκλα ή Αμύκλαι, η οποία δεν μνημονεύεται από κανένα συγγραφέα¹⁷, ανάγεται στην εποχή της Καθόδου των Δωριέων.

Οι Δωριείς ήσαν λαοί οι οποίοι κατοικούσαν ως γνωστόν τα βόρεια ελληνικά μέρη. Γύρω στα 1200 π.χ. εξεστράτευσαν και κατέλαβαν διαδοχικά όλα τα τότε ελληνικά κράτη και κρατίδια μέχρι τη Πελοπόννησο.¹⁸

Την εποχή αυτή το σπουδαιότερο κράτος της Πελοποννήσου ήταν αυτό των Λακεδαιμονίων ή Σπαρτιατών, όπου βασιλεύε η δυναστεία των Ατρείδων, οι οποίοι ήταν απόγονοι του Ατρέως γιού του Μενέλαου.

Οι Ατρείδαι είχαν υποτελείς όλους τους άλλους βασιλείς της αρχαίας Σπάρτης μεταξύ των οποίων και το κρατίδιο των Αμυκλαιών, νότια της Σπάρτης - το

16. Βλ., "Περίπλους", ή "Σχεδιασμοί", ανών. σύγγραμμα, Περ. ΑΜΑΛΘΕΙΑ, οπ., π., σ., 263: "Από την Χερσόνησον εις Ολούντα. Σταδίοι 6. Ακρωτήριο με καλό λιμάνι και καλό νερό. "Σε υποσημείωση δε της ίδιας σελίδας επεξηγεί, διαφωνών με τον αρχαίο γεωγράφο Σκύλακα ότι ο τελευταίος "σφάλλει με το να τοποθετεί την αρχαία αυτή Χερσόνησο, που τώρα ονομάζεται Σπιναλόγκα, στη θέση ακριβώς της αρχαίας Ολούντος".

17. Βλ., Φλ. Κορνήλιος, "Ιερά Κρήτη", Περ. ΑΜΑΛΘΕΙΑ, οπ., π., σ. 267: "Η ονομασία διατηρείται "a nemine ex scriptoribus memorata", δηλαδή μόνο από την παράδοση και έτσι την παρέλαβαν οι νεώτεροι, όπως ο Στέφανος Βυζάντιος σαν "Αμύκλαι, πόλις Λακωνική, ήν Αμύκλας ο Λακεδαιμόνιος έκτισεν, έστι δέ και πόλις έν Κρήτη και όρμος".

18. Σημ.: Η ακριβής εποχή και πορεία της καθόδου των δωρικών φύλων αμφισβητούνται. Βέβαιο είναι ότι η καθόδος δεν έγινε διά μιάς ούτε ακολούθησε ευθύγραμμη διαδρομή και η κατάσταση που επικρατούσε διέφερε κατά περιοχές ως προς την πυκνότητα του πληθυσμού και το βιοτικό του επίπεδο. Γι αυτούς τους λόγους η χρονολόγηση της καθόδου των Δωριέων γύρω από το 1100 π.χ. με την οποία αρχίζουν οι αρχαίοι ιστοριογράφοι την ιστορία είναι συμβατική αλλά δεν απέχει και πολύ από την πραγματικότητα.

Πρβλ., ΚΡΗΤΗ, Ιστορία και Πολιτισμός, οπ., π., σ. 133.

σημερινό Σκλαβοχωρι - με ομωνυμη πρωτευουσα το Αμυκλαιον

Αφου υπέταξαν την Πελοπόννησο οι Δωριείς συμμάχησαν με τους Λακεδαιμόνιους και κατέλαβαν τη Κρήτη Ο Ηρόδοτος αναφέρει σαν αρχηγους της απόβασης τους Δωριείς στρατηγους Πόλλην και Κρατειδαν ¹⁹

Οι ιστορικοί στο σημείο αυτό δεν ομοφωνουν Είναι γεγονός ότι το κραταιό Μινωικό Κράτος είχε διαιρεθεί σε πολυ μικρότερα κρατίδια,τα οποία στην υστερομινωική αυτή εποχή εξ αιτίας των έριδων μεταξυ τους,είχαν παρακμάσει και δεν μπορούσαν να αντισταθουν στις επανειλημμένες επιδρομές και εφόδους των Δωριέων και των συμμάχων τους Λακεδαιμόνιων

Οι Δωριείς πάντως δυσκολευτηκαν πολυ να κατακτήσουν τη Κρήτη και όπως υποστηρίζουν οι ιστορικοί,την επιτυχία τους την όφειλαν στους Λακεδαιμόνιους,οι οποίοι και ανδρείοι ήταν αλλά και γνωρίζαν λόγω της συνεχους επικοινωνίας και των συναλλαγων τους,τα παράλια και τις συνθήκες των αποβατικων επιχειρήσεων της Κρήτης

Οι Δωριείς εγκαταστάθηκαν στα ανατολικά μέρη της Κρήτης (σημερινός νομός Λασιθίου) μαζί με τους συμμάχους τους Λακεδαιμόνιους Οι Λακεδαιμόνιοι (Σπαρτιάτες) έκτισαν και αυτοί πόλεις,στα ίδια μέρη,όπως οι "Αμυκλαι" ²⁰

19 Βλ ,**ΚΡΗΤΗ, Ιστορία και Πολιτισμός**, οπ , π , σ 135 "Οι γραπτές μαρτυρίες για την ιστορία της Κρήτης σπανίζουν ως τον 4ο αιωνα Τα έργα των τοπικων συγγραφέων, όπως του Δωσιάδα και του Σωσικράτη έχουν χαθεί και το πανελλήνιο ενδιαφέρον αρχίζει από το 350 περίπου, όπως δείχνουν οι σχετικές αναφορές στα έργα του Πλάτωνα, του Εφόρου και του Αριστοτέλη Από τον Όμηρο (8ος αιωνας) ως τους τραγικούς ποιητές (5ος, 4ος αιωνας) και τον θησέα του Πλουταρχου (46 - 120 μ χ) οι υπαινιγμοί για την Κρήτη περιορίζονται στο παλιό, ηρωικό παρελθόν της Το ιστορικό γεγονός της εγκατάστασης στη Πελοπόννησο και στην Κρήτη φυλων που μιλούσαν τη δωρική διάλεκτο καλύπτει ο μυθος της "επιστροφής των Ηραλειδων", δηλαδή των τριων γιων του ήρωα Ηρακλή, που ίδρυσαν βασιλεια στο Άργος, στη Σπάρτη και στη Μεσσηνία Μια γενιά αργότερα κάποιος Τέκταμος, γιός του Δώρου, ηγήθηκε μεικτής φυλετικά ομάδας από προέλληνες Πελασγους, μυκηναίους Αχαιους και Δωριείς και ίδρυσε τη πρώτη δωρική δυναστεία στη Κρήτη Ιστορικός πυρήνας αυτής της παράδοσης είναι ότι ο δωρικός εποικισμός της Κρήτης έγινε μία γενιά μετά την εγκατάσταση των Δωριέων στη Πελοπόννησο"

20 Βλ , Α Κριάρης, **Ιστορία της Κρήτης**, Αθήνα 1960, σ 23-37

Οι Λακεδαιμόνιοι πέτυχαν τη ποθητή αποίκηση τους σαν αμοιβή εκ μέρους των Δωριέων για τη συμμαχία και την συμβολή στη δύσκολη κατάκτηση της Κρήτης ²¹ Η αποίκηση των Δωριέων φαίνεται από λείψανα και άλλα μνημεία που σωζονται ακόμα αλλά και από διάφορα τοπωνύμια, όπως το χωριό "Δωριές", πάνω από το χωριό "Φουρνή" της Ελούντας ²²

Το ακριβές σημείο που βρίσκονταν η αρχαία αυτή πόλη "Αμυκλα" ή "Αμυκλαι" ή "Χερσόνησος", ²³ όλοι συμφωνούν στο ότι έκειτο προς τη βραχώδη πλευρά στο στενό εκείνο σημείο, το οποίο απέκοψαν οι Ενετοί το 1526 ²⁴

Διακρίνονται ακόμα και σήμερα, ιδίως προς τη Χερσόνησο - μεγάλο νησί ή Κολοκυθα - αρχαίοι τάφοι και ερείπια, πολλά από τα οποία βρίσκονται κάτω από τη θάλασσα. Κάτω από τη θάλασσα βρίσκεται και το μεγαλύτερο μέρος της αρχαίας "Ελούντας" ²⁵

21 Βλ ,Περ ΑΜΑΛΘΕΙΑ,οπ ,π "Ο Στράβων αναφέρει στο έργο του "Γεωγραφία",σ 476 "Ας ομολογηθεί για την Κρήτη ότι την διεκδικούσαν οι καλλίτεροι των Ελλήνων,μεταξυ των οποίων πρωτιστοι οι Λακεδαιμόνιοι, όπως μας αποκαλύπτει ο Πλάτων εις τους Νόμους"

22 Σημ : Συμφωνα με τη παράδοση η ονομασία της τοποθεσίας προέρχεται από το ασυναίρετο της Δωρικής και της Ομηρικής διαλέκτου "Δωριέες"
Βλ ,**Ομήρου Οδύσσεια** Τ 177,"την Κρήτη κατοικούσαν "Δωριέες τε Τριχαικές Δίοι τε Πελασγοί" Από "Δωριέες" απλοποιήθηκε, προφανως για ευκολότερη προφορά και έγινε "Δωριές"

23 Βλ ,Α Μακριδάκης,"Ελούντα",Περ ΑΜΑΛΘΕΙΑ,οπ ,π ,σ 266 "Ο Ραγκαβής στο αρχαιολογικό του λεξικό αναφέρει την "Αμυκλα" μόνον νότια της Σπάρτης,την αναφέρει όμως με την άλλη ονομασία "Χερσόνησος" πόλις επί του Ακρωτηρίου Ζεφυρίου"
"Ζεφυριον" είναι η μυθολογική ονομασία του σημερινου ακρωτηρίου του Αγίου Ιωάννη ή "Αφωρεσμένου",στη βόρεια πλευρά πάνω από τη Σπιναλόγκα"
Βλ ,Παράρτημα ΙΙ,Χάρτης της περιοχής Ελούντας,σ 17

24 Βλ ,Παράρτημα Ι,Χάρτης της περιοχής Ελούντας,σ 1

25 Σημ Είναι γνωστό το φαινόμενο της βυθισης,το οποίο οφείλεται στη βραδεία καθίζηση της Κρήτης από το ανατολικό μέρος

2 2 Η αρχαία Ολους

Η αρχαία Ολους βρισκονταν κοντά στο παραλιακό χωριό της σημερινής Ελουντας "Σχίσμα", γυρω από τον ισθμό, που σήμερα έχει διανοιχθεί το λεγόμενο "κανάλι" και έφτανε μέχρι τους πρόποδες του υψωματος "Λουτρας" προς τη Χερσόνησο (ή μεγάλο νησί) και των "Αλυκων". Στα νότια δε μεγάλο μέρος της αρχαίας πόλης έχει βυθιστεί κάτω από το θαλάσσιο χωρο που ονομάζεται "Πόρος", όπως αναφέρθηκε παραπάνω ²⁶

Η Ολους ήταν μία πολυ σημαντική πόλη - από τις εκατό - της Κρήτης με πληθυσμό πάνω από 40 χιλιάδες κατοίκους και αποτελούσε κρατίδιο μεταμινωικό. Άκμασε γυρω στον 5ο-2ο π.χ. αιώνα και ανήκε στο συγκρότημα της γνωστής συμμαχίας των πόλεων της ανατολικής Κρήτης ²⁷. Η αρχαία πόλη της Ολουντας είχε υδραγωγείο, ίχνη του οποίου καθώς και αγωγών που μετέφεραν το νερό στη πόλη, υπάρχουν και σήμερα ²⁸. Η περιοχή περικλείεται από τα βουνά

26 Βλ. ,Παράρτημα I, Χάρτης της περιοχής Ελουντας, σ 1

27 Βλ. ,**Κρήτη, Το Αφιέρωμα**, οπ. , π. , Τ 2, σ 49. "Στα τέλη του 4ου ή στις αρχές του 3ου αιώνα π.χ. ιδρύθηκε η Ομοσπονδία των Ορειών, γυρω από την περιοχή Ορεία, που βρίσκεται κοντά στα Λευκά Όρη, στη νοτιοδυτική Κρήτη. Σκοπός της Ομοσπονδίας ήταν η κατάπαυση των εχθροπραξιών μεταξύ των πόλεων της Κρήτης και η συνένωση των δυνάμεων τους για την από κοινού απόκρουση της εξωτερικής απειλής. Η συμπραξη όλων εναντίον κοινών εχθρών ονομάστηκε "Συγκρητισμός". Κατά τους χρόνους που δρούσε η Ομοσπονδία των Ορειών, υπήρχε παράλληλα μία ένωση πόλεων της Ανατολικής Κρήτης, που την αποτελούσαν οι πόλεις Δρήρος, Λατώ, Μίλητος, Ιστρός, Ιεράπυτνα και Ολους."

28 Σημ. Οι ντόπιοι κάτοικοι υποστηρίζουν ότι οι αγωγοί έφταναν ως την μακρινή Κριτσά (πάνω από την πόλη του Αγ. Νικολάου), μύθος στον οποίο στηρίζεται και μία εκδοχή για την ονομασία της Σπιναλόγκας,
Πρβλ. ,**Κρήτη, Το Αφιέρωμα**, οπ. , π. , σ 43,
Α Μακρινδάκης, "Ελουντα", Περ ΑΜΑΛΘΕΙΑ, οπ. , π. , σ 280

Οξά,Καρφή και Κεφάλαια ²⁹ Οι πλαγιές των βουνων ήταν και είναι κατάφυτες από αμυγδαλόδεντρα και ελαιόδεντρα Ονομαστή στην αρχαία Ολουντα η "ακονόπετρα" η οποία εξορυσσεται και σήμερα ³⁰ Τα σπουδαιότερα αρχαιολογικά ευρήματα,που επέτρεψαν τη μελέτη της αρχαίας Ολουντος είναι οι Επιγραφές των αρχαίων πόλεων της Κρήτης ³¹ Από τη μελέτη των επιγραφων της Ολουντος,η οποία υπήρξε λεπτομερής και ως προς το είδος της γραφής και ως προς την εικόνα τους και το περιεχόμενό τους,προκυπτουν οι πολλαπλές ονομασίες της περιοχής καθώς και οι θεότητες που λατρευονταν ³²

Η πιο γνωστή θεότητα ήταν η "Βριτόμαρτις" της οποίας το ξυλινο ιερό άγαλμα κατασκευασμένο από τον Δαίδαλο φυλάσσονταν στην αρχαία Ολουντα Υπήρχε

29 Σημ : Το βουνό Οξά ονομάζονταν και Νάξος από μια πόλη που λέγεται ότι είχε κτίσει ο Νάξος,γιός της Ακακαλλίδας,κόρης του Μίνωα,της οποίας οι άποικοι έφτασαν μέχρι το νησί των Κυκλάδων που έχει το ίδιο όνομα
Πρβλ ,**Κρήτη, Το Αφιέρωμα**, οπ ,π ,σ 43

30 Πρβλ ,**Ομήρου Ιλιάς**,Β,στ 649 "φαίης κέ νιν ανδράσιν,εν αθληταίσιεν έμμεν Ναξία πέτραις εν άλλες,Χαλκοδάμαν ακόναν "
Σημ Η ακονόπετρα ονομάζονταν και "Ναξία λίθος" ή "Κρητική ακόνη"ή "σμουρις"και είναι ένα είδος λεπτόκοκκης σμουριδας από όπου γίνονται τα ακόνια,που χρησιμοποιούνται για το ακόνισμα διαφόρων εργαλείων Τα ακόνια αυτά ήταν από πολυ παλιά γνωστά στους Ευρωπαίους σαν "τουρκικες πέτρες" ή "πέτρα του Τουρκου" (turquel stones)
Πρβλ **Κρήτη, Το Αφιέρωμα**,οπ ,π ,σ 43

31 Σημ : Με τα αρχαιολογικά ευρήματα της αρχαίας Ολουντος έχουν ασχοληθεί πολλοί αρχαιολόγοι,μεταξυ των οποίων οι Έβανς,Ξανθουδίδης, Μαρινάτος, Μαυροειδής, Αλμπέρ,Ντεμαρνυ και Ντεμανζέλ,οι οποίοι τελευταίοι τρεις διηύθησαν τις ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, κ ά
Ιδιαίτερα ασχολήθηκε η καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο της Ρωμης Margarita Guarducci,που στο κλασσικό έργο της "Inscriptiones Creticae" (Κρητικές Επιγραφές),έκδ του Βασιλικου Ινστιτουτου Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Ιταλίας, (1935-1950),κατέγραψε με θαυμαστή ακρίβεια και επιστημονική συνέπεια όλες τις μέχρι τότε επιγραφές με κάθε λεπτομέρεια Το κεφάλαιο για τις επιγραφές της Ολουντος είναι εκτενέστατο και περιλαμβάνονται στον πρωτο τόμο, από τη σελίδα 243 και επ
Πρβλ ,Α Μακριδάκης,"Ελουντα",Περ ΑΜΑΛΘΕΙΑ,οπ ,π ,σ 267

32 Πρβλ ,BoIndemontius Christophoro,"Inscriptiones Candiae",Decharme "Μυθολογία της αρχαίας Ελλάδας",Νουχάκις "Κρητική Χωρογραφία",Περ ΑΜΑΛΘΕΙΑ,οπ ,π ,σ 269,
Κρήτη ,Το Αφιέρωμα,οπ ,π ,τ 12,σ 42-44

"Ιερὸν" αφιερωμένο στη θεότητα αυτή και γίνονταν γιορτές και τελετές προς τιμήν της, που ονομάζονταν "Βριτομάρτεια" ή "Βριτομάρπεια". Η Βριτομάρτις δεν ήταν άλλη από την θεά Ἄρτεμι μεταπλασμένη από την κρητική παράδοση ³³

Ἄλλη θηλυκή θεότητα δεν λατρευόταν στην αρχαία Ολουντα και αυτό πιστοποιείται από τις επιγραφές πλακών που βρέθηκαν κτισμένες στο φρουριο της Σπιναλόγκας ³⁴

Στην αρχαία Ολουντα λατρευόταν ακόμα ο Ζεύς ο "Ταλαίος", ο Απόλλων με τη γνωστή προσωνομία "Φοίβος" και ο Ασκληπιός ο οποίος τον 2ο αιώνα π.χ. έσωσε τους Ολουντιούς από φοβερή αρρωστία ³⁵

33 Βλ. ,Α Μακριδάκης, "Ελουντα", Περ ΑΜΑΛΘΕΙΑ, οπ , π , σ 274 "Η λέξη Βριτομάρτις ανήκει στο πελασγικό κρητικό ιδίωμα και σημαίνει γλυκειά-παρθένος (βριτο-μάρτιν). Ενσάρκωνε στην Κρήτη τη θεά Ἄρτεμι και ονομάζονταν και Δίκταινα ή Δίκτυννα. Ο μύθος διηγείται πως η νεαρή και ωραιότατη παρθένα, που διέτρεχε τα όρη και τα δάση με τα βέλη της κυνηγώντας άγρια ζώα, συγκίνησε τόσο πολύ τον Μίνωα, ο οποίος την ερωτεύθηκε παράφορα ώστε να την καταδιώξει μέχρι τη θάλασσα κοντά στο ακρωτήριο "Ζεφυριο" στην Ολουντα. Η Βριτομάρτις κυνηγημένη προσπαθώντας απεγνωσμένα να σωσει την αγνότητά της, πεφτει στη θάλασσα να πνιγεί. Διασώθηκε όμως στα δίχτυα των ψαράδων, οι οποίοι ήταν Ολουντιοί. Η περιπέτειά της τους συγκίνησε τόσο πολύ ώστε την έκαναν θρυλο και αντικείμενο λατρείας. Σύμφωνα με άλλο μυθο η "σεληνιακή" Βριτομάρτις ήταν προσωποποίηση της σελήνης, που οδηγούσε τους ναυτικούς και τους ψαράδες δίνοντά τους θάρρος με τη μορφή της πάνω στην επιφάνεια της θάλασσας".
Πρβλ. ,Σ Ξανθουδίδης, **Επίτομος Ιστορία της Κρήτης**, Ηράκλειο 1960, σ 54-56

34 Σημ. Στη τοποθεσία Ἄγιος Ιωάννης πάνω στη χερσόνησο της Σπιναλόγκας ανακαλυφθηκε τμήμα πλάκας, όχι σε καλή κατάσταση, με επιγραφή: -ΑΣ-ΕΡΟΝ. Οι αρχαιολόγοι Ολίβεριο και Guarducci συμπλήρωσαν την επιγραφή ως εξής (ΘΕ)ΑΣ (Ι) ΕΡΟΝ.
Βλ. ,Α Μακριδάκης "Ελουντα", Περ, ΑΜΑΛΘΕΙΑ, οπ , π , σ 270

35 Σημ. Ο "Ταλαίος" Δίας πήρε το όνομά του από το βουνό πάνω από την Ολουντα που ονομάζονταν "Ταλαίον" και αργότερα "Νάξος" ή "Άξος" και σήμερα "Οξά". Η πλάκα με την προσωνομία του Απόλλωνα "Φοίβος" βρέθηκε στον ισθμό του Πόρου όταν τα γαλλικά στατεύματα κατοχής διένοιξαν τη διώρυγα (κανάλι) το 1897-1898. Η πλάκα μεταφέρθηκε στο φρουριο της Σπιναλόγκας και το 1900 οι Ιταλοί αρχαιολόγοι Αλμπέρ και Τζερόλα την ανακάλυψαν και την παρέδωσαν στο μουσείο του Ηρακλείου. Ο Ασκληπιός ταυτιζόταν με τον Δία.
Πρβλ. ,Μ Guarducci ,Κεφ "Res sacrae", Περ ΑΜΑΛΘΕΙΑ, οπ , π , σ 243

Όλες οι επιγραφές εκτός από τις ονομασίες και τις θεότητες αναφέρουν τις "συνθήκες" και τους "ὄρκους" των Ολουντίων με τους γείτονές τους, τις γυρω δηλαδή πόλεις. Οι συνθήκες αφορούσαν τα πλαίσια φιλίας και συμμαχίας, ειδικότερα με τους Λατίους και τους Ιεράπυτνίους.³⁶ Η Λατω και η Ιεράπυτνα θεωρούνται συγχρονες της Ολουντος, άκμασαν δηλαδή τον 5ο και 2ο π.χ. αιώνα. Οι Ολουντιοί και οι Λάτιοι ήταν κατά κανόνα καλοί γείτονες εκτός από ορισμένες χρονικές περιόδους που βρίσκονταν σε πόλεμο μεταξύ τους και όπου πάντα υπερίσχυαν οι Λάτιοι ως πιο ισχυροί.³⁷ Οι Ολουντιοί δεν διέθεταν σπουδαία φρουρία ή μάλλον είχαν πρόχειρες οχυρώσεις, διότι, από ότι αναφέρουν οι συγγραφείς, ειδικά οι Ενετοί αρχαία ερείπια οχυρώσεων βρέθηκαν μόνο πάνω στη χερσόνησο της Σπιναλόγκας (Νησί) και τα οποία απεδίδοντο στους Ολουντίους. Το διοικητικό σύστημα και η όλη δημόσια ζωή της αρχαίας Ολουντος καθώς και των άλλων πόλεων, ήταν το λεγόμενο "Ευνομία", ένα είδος Δημοκρατίας. Οι ἄρχοντες, που ονομάζονταν "Κόσμοι" είχαν τη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία. Οι Κόσμοι εξέλεγαν κάθε χρόνο τους "Κοσμιόντας" το συλλογικό νομοθετικό και εκτελεστικό ὄργανο καθώς και τον "Πρωτόκοσμο", τον αρχηγό του Κράτους.³⁸

36 Σημ. Η πόλη Λατω (Λατω-Καμάρα και Λατω-Ετέρα) βρισκόταν γυρω στη περιοχή του σημερινού Αγίου Νικολάου, πρωτεύουσα του νομού Λασιθίου και η πόλη Ιεράπυτνα στη σημερινή πόλη Ιεράπετρα, τη νοτιότερη της Κρήτης.

37 Βλ. M Guarducci, Περ ΑΜΑΛΘΕΙΑ, οπ., π., σ. 263. "Κατά τον 2ο αιώνα π.χ., σε μία συνθήκη, μεταξύ του βασιλέως της Περγάμου Ευμένους και διαφόρων κρητικών κρατιδίων δεν αναφέρονται οι Ολουντιοί διότι εκείνο το καιρό ήταν υπό την κυριαρχία των Λατίων. Η παλαιά φιλία μεταξύ Ολουντίων και Λατίων αποκαταστάθηκε και έγιναν πάλι συμμαχοί με τη μεσολάβηση και τη διαιτησία των Ρωμαίων και ιδίως των Κνωσίων, όπως φαίνεται από το κείμενο μίας επιγραφής πάνω σε σκέτη πέτρα, που περιέχει ολόκληρο το ιστορικό της διαμάχης και την απόφαση των Κνωσίων διαιτητών οι οποίοι χαράσσουν και την οροθετική γραμμή μεταξύ των δυο πόλεων".

38 Βλ. Α. Μακρινδάκης, "Ελουντα", Περ Αμάλθεια, οπ., π., σ. 274, "Μία επιγραφή-συνθήκη μεταξύ Ολουντίων και Λατίων αναφέρει τη συναψη φιλίας, συμμαχίας και επιμειξίας τον καιρό που Πρωτόκοσμοι ήταν των μεν Λατίων ο Πυλερος των δε Ολουντίων ο Σοφρωννυμος, γιός του Αριστίωνος".

Οι συνθήκες με τα οριστικά τους κείμενα χαράσσονταν πάνω σε πλάκες και τοποθετούνταν στα πιο δημόσια μέρη-ναους ή πλατείες - των πόλεων, που συμμετείχαν στη συμμαχία ή συνέπρατταν ως διαιτητές. Κάθε πόλη - κρατίδιο διατηρούσε αντιπροσωπεία στις πρωτεύουσες των άλλων πόλεων, της οποίας έργο ήταν να παρακολουθεί την τήρηση των συμφωνιών, ένα είδος δηλαδή πρεσβείας. Οι αντιπρόσωποι αυτοί εκτελούσαν χρέη συνδέσμων μεταξύ των συμμαχών πολιτειών, των οποίων οι σχέσεις διέπονταν από ένα είδος κανόνων διεθνούς δικαίου. Οι εξωτερικές σχέσεις των Ολουντιών επεκτείνονταν και εκτός της Κρήτης. Ιδιαίτερα σχετιζόνταν με τους Ρόδιους και τους Μιλησίους. Επίσης από επιγραφές διαπιστώθηκε πως οι Ολουντιοί βρίσκονταν σε σχέση υποταγής προς τους Κνωσίους.³⁹ Ο κόλπος της Ελουντας και το λιμάνι της Σπιναλόγκας σχηματίζεται από μία μακριά χερσόνησο η οποία συνδέεται με την άλλη Κρήτη με ένα χαμηλό και στενό ισθμό (Πόρος) στο νοτιοδυτικό άκρο της. Ο ισθμός αυτός έχει μόλις 3 πόδια πλάτος πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας και εκεί βρίσκονται τα ερείπια μίας αρχαίας ελληνιστικής πόλης, τα οποία είναι τώρα κάτω από τη θάλασσα και από τις δυο μεριές του ισθμού. Η θέση που εξελέγη για την αρχαία ελληνιστική πόλη της Ολουντος ήταν προτιμότερη για την ευκολία του επιτόπιου εμπορίου από αυτήν που επέλεξαν οι Ενετοί πάνω στη μακρά χερσόνησο της Σπιναλόγκας.⁴⁰ Η αρχαία πόλη της Ολουντος προστατευόταν σε ολόκληρη την

39 Σημ : Η πόλη της Ολουντος ήταν ένα είδος προτεκτοράτου της Κνωσου, γεγονός που μαρτυρούν διάφορες επιγραφές με χαραγμένα σύμβολα, όπως θυρεοί, αστέρες, ιδιωτικά αναθήματα κλπ, που βρέθηκαν στην Ολουντα. Πρβλ, **ΚΡΗΤΗ Ιστορία και Πολιτισμός**, οπ, π, σ 422

40 Πρβλ, T Spratt, "Ταξείδια και Ερευνες στην Κρήτη" (Αγγλος Πλοίαρχος του Βασιλικού Ναυτικού, ο οποίος από το 1850 μέχρι το 1854 πραγματοποίησε θαλασσογραφικές έρευνες και μελέτες στα παράλια της Κρήτης), Περ, Αμάλθεια, οπ, π, τ 1, 1970, σ 46, Ν Σταυρινίδης, "Ιστορικές Σημειώσεις", Περ ΑΜΑΛΘΕΙΑ, οπ, π, τ 10, 1970, σ 22-29. Βλ, Σ Σπανάκης, **Η Κρήτη**, Ηράκλειο 1964, σ 193. "Ο ισθμός του Πόρου, που στα ενετικά έγγραφα αναφέρεται και με την ονομασία Lerli αποκόπηκε το 1897 με διαταγή του Γάλλου Ναυάρχου Dupuyguez Βυθίστηκε από τοπική καθίζηση και δεν

νοτιοανατολική πλευρά με ένα ογκώδες ελληνιστικό τείχος το οποίο εκτείνονταν από την παραλία της χερσονήσου της Σπιναλόγκας μέχρι τον ισθμό του Πόρου. Πάνω σε μέρος των ερειπίων του τείχους αυτού έκτισαν αργότερα οι Ενετοί το φρούριο της Σπιναλόγκας ⁴¹

2.3 Σπιναλόγκα

Ενετική Περίοδος

Η Κρήτη ελευθερώθηκε από τους Σαρακηνούς (Άραβες) το 961 μ.χ. από τον στρατηγό και μετέπειτα αυτοκράτορα του Βυζαντίου Νικηφόρο Φωκά. Στη συνέχεια το Νησί κατακτήθηκε από τους Σταυροφόρους. Στη Δ. Σταυροφορία και τη διανομή των Σταυροφόρων του Βυζαντινού Κράτους η Κρήτη παραχωρήθηκε στον Βονιφάτιο, Πρίγκηπα του Μομφεράτου, ο οποίος με τη σειρά του την παραχώρησε το 1204 στους Ενετούς. Εν τω μεταξύ την είχαν καταλάβει οι Γενουάτες πειρατές, τους οποίους εξεδίωξαν οι Ενετοί το 1210 ⁴²

οφείλεται, όπως υποστηρίζει ο Stratt σε γενική καθίζηση του ανατολικού τμήματος της Κρήτης"

41 Βλ. Παράρτημα Ι, Χάρτης της περιοχής της Ελουντας, σ. 4
Σημ. Οι Γάλλοι Αρχαιολόγοι της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, σε ανασκαφές τους από το 1937, σε ολόκληρη τη περιοχή, ανακάλυψαν και ομόφωνα υποστήριξαν από τα ευρήματά τους, ότι πριν την αρχαία Ολουντα υπήρξε και άκμασε η πόλη "Ολους", σαν Μινωική πόλη της πρωτομινωικής περιόδου.
Πρβλ. Εμμ. Μαυροειδής, "Η αρχαία Ολουντα", όπ., π., σ. 564

42 Πρβλ. **Κρήτη, το Αφιέρωμα**, όπ., π., τ. 14, σ. 98,
Σ. Σπανάκης, **Η Κρήτη**, τ. 1, όπ., π., σ. 483,
Σ. Σπανάκης, "Πόλεις και χωριά της Κρήτης", Περ. "Κρητικές Εικόνες",
Ηράκλειο 1982-83,
Ν. Ψιλάκης, **Σπιναλόγκα**, Ηράκλειο 1984, συνολικά
Ν. Σταυρινίδης, "Ιστορικές Σημειώσεις", Περ. ΑΜΛΘΕΙΑ, 1970, τ. 10

Σπιναλόγκα : Με το όνομα αυτό είναι γνωστό στην ιστορία των τελευταίων αιώνων το νησάκι - βράχος, επιφάνειας 83 000 μέτρων, στη βορειοδυτική είσοδο του Κόλπου της Ελούντας, της επαρχίας Μεραμβέλου του νομού Λασιθίου

Με βασιλικό Διάταγμα στις 28 4 1954 μετονομάστηκε σε "Καλυδων" ⁴³

Το όνομα Σπιναλόγκα όμως δεν ξεχάστηκε ποτέ. Υπάρχουν διάφορες εκδοχές για την προέλευση του ονόματος και οι περισσότερες βασίζονται σε θρυλους και παραδόσεις. Στα ενετικά έγγραφα αναφέρεται σαν παραφθορά της ελληνικής φράσης "στην Ελούντα" σε λατινική γραφή "Stinelonda". Αργότερα διαμορφώθηκε σε "Spinalonga" που σημαίνει "αγκάθι μακρύ". Η ονομασία Σπιναλόγκα είναι γνωστή στους Ενετούς από μία νησίδα κοντά στη Βενετία με το ίδιο όνομα και που σήμερα ονομάζεται Giudecca ⁴⁴

Η εκδοχή να σημαίνει το όνομα "μακριά σπονδυλική στήλη" (Spina σπονδυλική στήλη), λόγω του γεωγραφικού σχήματος του νησιού, δεν ευσταθεί, διότι το σχήμα του δεν θυμίζει σπονδυλική στήλη.

Οι Τούρκοι ονόμαζαν το νησί "Σπιρλόγκα" δική τους παραλλαγή του ονόματος βασισμένη σε θρυλλούς της εποχής ⁴⁵

43 Σημ. Υποστηρίζεται πως "Καλυδων" ήταν η αρχαία ονομασία της χερσονήσου και μία άλλη εκδοχή είναι πως μετονομάστηκε για να ξεχαστεί η τραγική ιστορία του λεπροκομείου.

Βλ. **Κρήτη, το Αφιέρωμα**, οπ., π., σ. 98,
Ν. Ψιλάκης, **Σπιναλόγκα**, οπ., π., σ. 3

44 Βλ. G. Gerola, **Monumenti Veneti nell'Isola di Creta**, Istituto Veneto di Scienza, Lettere ed Arti, Venezia M. CM. VI Volume primo, Parte seconda, La Fortezza di Spinalonga, 1900, σ. 570-611. Στο μουσείο της Βενετίας υπάρχει μακέττα από ξυλό πριν οικοδομηθεί το ενετικό φρούριο με το όνομα Σπιναλόγκα.
Βλ. Σ. Σπανάκης, **Η Κρήτη**, οπ., π., σ. 330

45 Ο θρυλλός διηγείται την ιστορία και το άδοξο τέλος μίας πανέμορφης αρχόντισσας της Βενετίας που την έλεγαν Longa και του μνηστήρα της Spiro (Σπιρος). Σύμφωνα με την παράδοση "η αρχόντισσα ήταν περιζήτητη νύφη αλλά δεν αποφάσιζε να δώσει την καρδιά της σε κάποιον. Οι μνηστήρες την πίεζαν τόσο πολύ ώστε εκείνη αναγκάστηκε να θέσει έναν πολύ δύσκολο όρο. Θα γινόταν άντρας της όποιος κατάφερνε να φέρει το νερό του χωριού Κριτσά στη Σπιναλόγκα" (Σημειώνουμε στο σημείο αυτό ότι το ονομαστό νερό της Κριτσάς, κοντά στον

Στην εποχή των Ενετών το νησάκι ονομάζονταν και "Κολοκυθα" ονομασία που αργότερα περιορίστηκε στον μικρό βράχο νοτιοανατολικά της Σπιναλόγκας ⁴⁶

Στην αρχαιότητα υπήρχε στη χερσόνησο της Σπιναλόγκας φρουριο που προστάτευε το λιμάνι της αρχαίας Ολουντος. Τα υπολείματα του αρχαίου αυτού φρουρίου είδαν οι Ενετοί και τα χρησιμοποίησαν σαν βάσεις για τα δικά τους οχυρωματικά έργα ⁴⁷

Η σπουδαιότητα της γεωγραφικής θέσης της Σπιναλόγκας εκτιμήθηκε από τους Ενετούς μόλις κατέστη σαφής η ανάγκη να οχυρωθούν οι ακτές και τα παράλια της Κρήτης, εν όψει εχθρικών αποβάσεων ⁴⁸

Αγ Νικόλαο, συνδέεται από την αρχαιότητα με τη Σπιναλόγκα) "Οι μνηστήρες απογοητευτηκαν όλοι εκτός από τον Spiro ο οποίος κατάφερε, με σκληρή δουλειά, να φέρει το νερό στο άγονο νησί. Όταν οι ετοιμασίες του γάμου τελείωσαν και λίγο πριν να αρχίσει η τελετή, η Longa ανέβηκε ψηλά στο βράχο του νησιού και έπεσε στη θάλασσα. Από τότε το νησί ονομάστηκε Σπιρλόγκα, δηλαδή του Σπυρου και της Λόγκας"

Βλ , Ν Ψιλάκης, **Σπιναλόγκα**, οπ , π , σ 4

46 Βλ , G Gerola , οπ , π , σ 571

Βλ , Παράρτημα Ι, Χάρτης ενετικός της Σπιναλόγκας, σ 2

47 Βλ , G Gerola , οπ , π , υποσ σ 571 " Οι Ενετοί Filippo Pigafeta και Brunoro Zampeschi στη περιγραφή του νησιού και στην έκθεσή τους προς την ανωτατή διοίκηση της Βενετίας το 1574, αναφέρουν " Muraglie antique, conserve d'aqua e segni di fortezza" (αρχαία τείχη, δεξαμενές νερού και ίχνη φρουρίου) και παρακάτω, "Καλά ήξεραν οι πρόγονοί μας πως το νησάκι ήταν οχυρωμένο. Πραγματικά υπάρχει ένα μακρύ τείχος 8 ποδών και περιφέρεια 545 βημάτων. Τα θεμέλιά του φαίνονται πάνω από τη γη. Είναι σίγουρο ότι χτίστηκε για να υπερασπίζει το λιμάνι και την είσοδο του κόλπου, παρά για να πάρει τη μορφή πόλης. Κανένα ίχνος δεν μαρτυρεί πως ήταν ποτέ πόλη, δεν συνάντησα τίποτα σε αυτό το βράχο. Μόνο μερικά μικρά κτίσματα που με λίγη προσθήκη και μικρή δαπάνη θα γίνουν άριστες κατοικίες για στρατιώτες"

48. Σημ. Πρωτος οχυρωθηκε ο κόλπος της Σουδας (Χανιά), ωστόσο γρήγορα διαπιστώθηκε και η ανάγκη οχυρωσης της Σπιναλόγκας. Η Σπιναλόγκα έγινε ένα από τα σπουδαιότερα και ισχυρότερα οχυρά της Κρήτης και θεωρούνταν απόρρητο. Στο σημείο αυτό θα επισημάνουμε μία υποσημείωση του Gerola : "Δεν γνωρίζουμε ακριβώς από που πηγάζει η πληροφορία ότι ο βράχος της Σπιναλόγκας ήταν παλαιότερα ενωμένος με τη χερσόνησο και ότι στα 1526 απέκοψαν οι Ενετοί το στενό λαιμό και έγινε νησίδα"

Βλ , G Gerola , οπ , π , υποσ σ 571

Τη Σπιναλόγκα επισκέφθηκαν από το 1571 πολλοί Ενετοί Μηχανικοί του στρατού, Διοικητές, Προβλεπτές (Επόπτες), Φρουραρχοί, Αξιωματικοί όλων των βαθμίδων, Συμβουλοί, Δουκείς και άλλοι τίτλουχοι ⁴⁹

Η Ενετική Γερουσία στέλνει στις 5 Οκτωβρίου του 1571 αμέσως μετά τη κατάκτηση της Κύπρου από τους Τούρκους το 1570-1571 διαταγή στον Γενικό Διοικητή της Κρήτης, να προχωρήσει στην οχύρωση της Σπιναλόγκας μετά από υπόμνημα των Sforza Pallavicini και Giulio Savorgan ⁵⁰

Χρειάστηκαν όμως τρία χρόνια διαβουλεύσεων και μελετών ωπου το Νοέμβριο του 1574, μετά από νέα υπομνήματα, με πρόταση του Προβλεπτή Iacopo Foscarini φτάνουν στο νησί οι πρώτοι μηχανικοί ⁵¹ Ο επικεφαλής μηχανικός των κατασκευών Genese Bressani ⁵², ο οποίος είχε και την εμπειρία της κατασκευής των φρουριών του Ρεθυμνου και της Σουδας, ανέλαβε την εκτέλεση λεπτομερών σχεδίων του οχυρου, τα οποία υπογεγραμμένα από τον Προβλεπτή de Michiel στάλθηκαν για έγκριση στη Βενετία ⁵³

Ο μηχανικός Bressani αξιοποίησε εν μέρει τα παλαιά τείχη στη συνολική οχύρωση της περιμέτρου του νησιου κατασκευάζοντας ένα σχεδόν συνεχές τείχος. Κυριος στόχος των μηχανικών και των υπευθύνων η κατασκευή ενός απόρθητου

49 Σημ. Οι τίτλοι και οι ονομασίες αποτελούν δική μας μετάφραση από *ingegneri militari, governatori, provveditori, capitani, generali, consiglieri, duce*

50 Πρβλ. ,Περ ΜΥΣΩΝ, Ιστορικό και Λαογραφικό Περιοδικό Λασιθίου, Αθήνα 1933, Τ Β, σ 35

51 Βλ. ,G Gerola, οπ. π., σ 572: "Οι διαφωνίες για την κατασκευή του φρουριού ήταν πολλές Αφορούσαν τη θέση του νησιου γιατί ήταν μακριά από τον Χάδακα (Ηράκλειο) και την έλλειψη νερού Επίσης το κόστος της κατασκευής και οι υπόλοιπες δαπάνες θεωρούνταν από πολλούς πολύ μεγάλο"

52 Βλ. ,G Gerola, οπ. π., σ 579 "Ο μηχανικός Bressani χαρακτηρίστηκε το 1579 από τον νέο Κυβερνήτη Baldissera Rangone σαν ο "ingegnere indefesso alle operationi" (αδιαφιλονίκητος μηχανικός των έργων)

53 Βλ. ,Παράρτημα Ι, Χάρτης: Modello della Fortezza di Spinalonga, σ 3

φρουρίου με δυο γιγάντιους προμαχωνες για την υπεράσπιση του στενότερου σημείου στο νότιο μέρος, δυο μεγαλοπρεπή "ημικυκλια" (Mezzelune) για την εγκατάσταση πυροβόλων και κανονιων, μικρότερους προμαχώνες, μεσοपुरγια, γωνίες και προεξοχές. Παράλληλα προβλέπονταν καταλυμματα για τους αξιωματικούς, στέρνες και δεξαμενές νερού⁵⁴, μπαρουταποθήκες, αποθήκες υλικου, εκκλησία και άλλες εγκαταστάσεις⁵⁵

Στις 4 Αυγούστου του 1578 η Γερουσία αποφασίζει την έναρξη των εργασιων στη Σπιναλόγκα, με πλήρη μυστικότητα ωστε να αρχίσουν και να προχωρήσουν τα έργα χωρίς να υποψιαστεί ο τουρκικός στρατός

Έτσι στις 15 Ιουνίου του 1579, με μεγάλη επισημότητα ο *provveditore Michiel*, τοποθετεί τον θεμέλιο λίθο του φρουρίου της Σπιναλόγκας,⁵⁶ στο νοτιοανατολικό άκρο του νησιου που κατόπιν χτίστηκε ο προμαχωνας *Dona*⁵⁷

Αμέσως άρχισαν οι εργασίες στο ημικυκλιο (*mezzaluna*) *Michiel*, στο βόρειο άκρο του νησιου, που ήταν το πιο μεγαλοπρεπές και όμορφο σε όλη την Ευρωπη. Στην μεγάλη αψίδα του είναι χαραγμένο και σωζεται ακόμα σήμερα, το όνομα του *Luca de Michiel*⁵⁸

54 Βλ ,G Gerola, οπ ,π ,σ 600 "Το νερό μεταφέρονταν από κοντινά πηγάδια και από τον χείμαρο *Istrona* στα 14 μίλια απόσταση"

55 Βλ ,N Ζερβογιάννη, "Η ιστορία της Σπιναλόγκας", Περ ΑΜΑΛΘΕΙΑ, Τ 23, τ 90-93, Ιανουάριος 1992, σ 19-20

56 "la prima pietra segnata del millessimo et principato della Serenita Vostra"
Βλ ,G Gerola , οπ ,π ,σ 578

57 Βλ ,Παράρτημα I, Χάρτης: *Pianta de la Fortezza di Spinalonga* (Σχεδιάγραμμα του φρουρίου) σ 7-9, σημείο 10 *Baluardo Dona*

58 Βλ ,Παράρτημα I, Χάρτης: Σχεδιάγραμμα του φρουρίου σ 4-6, σημείο 6 *Mezzaluna Michiel*
Επίσης, βλ ,Παράρτημα I, φωτογραφία *Mezzaluna Michiel*, με επιγραφή, σ 7

Μεγάλη επιγραφή με το όνομα του Luca Michiel υπάρχει και σωζεται ακόμα στην κεντρική είσοδο του φρουρίου,στη δυτική πλευρά του νησιου:

LUCAS MIC PRO GE R CR

LUCAS MICHEL PROCONSUL GENERALIS REGNI CRETAE

ΛΟΥΚΑΣ ΜΙΧΑΗΛ ΑΝΘΥΠΑΤΟΣ - ΠΡΟΒΛΕΠΤΗΣ ΓΕΝΙΚΟΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ⁵⁹

Για την κατασκευή των οχυρωματικων έργων χρησιμοποιήθηκαν τεχνίτες λιθοξόοι⁶⁰,επιστάτες και εργάτες από τις περιοχές: Ακρωτήρι,Ηράκλειο και Σητεία Οι εργάτες ονομάζονταν "αγγαρείες",δηλαδή εργάτες χωρίς αμοιβή και δουλευαν 100 την ημέρα αντί ελάχιστης τροφής Για την μεταφορά των υλικων- νερου,ασβέστη κόκκινου χωματος,πέτρας κλπ - χρησιμοποιουνταν γαλέρες με κοπηλάτες κατάδικους κρητικούς,που υπηρετουσαν στα "κάτεργα"(πλοία) και ονομάζονταν κατεργάρηδες ⁶¹

Το κόστος κατασκευής του φρουρίου ενω είχε προβλευθεί να μην ξεπεράσει τα 20 000 ως 30 000 δουκάτα έφθασε το 1585 τα 100 000 δουκάτα ⁶²

59 Βλ ,Παράρτημα I,Σχεδιάγραμμα του φρουρίου,σημείο 3,σ 4-6, και φωτογραφία της κυρίας εισόδου του φρουρίου,σ 7

60 Βλ ,G Gerola,οπ ,π ,σ 578 "Οι λιθοξόοι (spezzamonti) αμοιβονταν 4 1/2 perperi την ημέρα"

61 Βλ ,Περ "ΜΥΣΩΝ",οπ ,π ,υποσ ,σ 35 "Επί Ενετων οι Κρήτες υπεχρεουντο κατ'έτος εις δυο ειδων αγγαρείας διαρκείας δωδεκα ημερων Το έν εξαήμερον διετίθετο υπέρ του Δημοσίου το δε άλλο υπέρ των φεουδαρχων Ο αγγαρευόμενος ελάμβανε μόνον τροφήν και ταυτην αθλίαν,ουδέν δε ημερομίσθιον Και σήμερον εν Κρήτη υπάρχουν "αγγαρικοί εργάτες" Αλλά ουτοι εργάζονται εξ ηθικής υποχρεωσεως, προερχομένης εξ ευεργεσίας ή φιλίας και επ'αμοιβαιότητι" "Η λέξις "κατεργάρης" σημαίνει σήμερον εν Κρήτη άνθρωπον πονηράς ευφυσιας, πολυμήχανον,άπιστον ως είναι συνήθως οι κατάδικοι Υπάρχει και επώνυμον Κατεργαράκης εν Ζήρω Σητείας"

62 Βλ ,G Gerola,οπ ,π ,σ 582-584 "Όταν τον Αυγουστο του 1581 έφθασε στη Σπιναλόγκα ο πρωτος απεσταλμένος Προβλεπτής από τη Βενετία,Lorenzo Venier,το στάδιο της κατασκευής απείχε πολυ από τις προσδοκίες του Ο capitano generale Giovanni Mocenigo του επισήμανε : "ogni giorno piu si va trovando durezza et difficulta,et per conseguenza si convien fare molta spesa" (Κάθε μέρα

Ενω ήδη από τα τέλη του 1579 η Σπιναλόγκα είχε αλλάξει όψη και δέσποζε απόρθητος βράχος, εντούτοις οι εργασίες και οι κατασκευές συνεχίστηκαν μέχρι το 1654⁶³ Το φρούριο της Σπιναλόγκας, όπως ήδη αναφέρθηκε, ήταν από τα σπουδαιότερα και τα πλέον απόρθητα Ο οπλισμός του το 1630 αποτελούνταν από 35 κανόνια διαφόρων διαμετρημάτων

Το νησί αποτελεί από μόνο του ένα είδος φυσικού φρουρίου, δεδομένου ότι είναι ένας πανυψηλός βράχος, ιδιαίτερα από την εξωτερική ανατολική πλευρά του και οι ακτές του γυρω γυρω εξαιρετικά απόκρημνες⁶⁴ Σε αυτό το βράχο οικοδομήθηκε το φρούριο που ήταν συνεχόμενο, περικυκλώνε ολόκληρο το νησί, σε τρία, θα μπορούσαμε να πούμε, επίπεδα, μέχρι την κορυφή του βράχου, υψους περίπου 80-100 μέτρων

Το πρώτο επίπεδο, το οποίο σταδιακά και ομαλά ανεβαίνει διακόπτεται από τέσσερις μεγάλους προμαχώνες (Baluardi), δυο μεγαλοπρεπή ημικυκλικά (Mezzaluna) και ένα μικρότερο προμαχώνα (Oreccione)⁶⁵

παρουσιάζονται σκληρά προβλήματα και δυσκολίες, που για να ξεπεραστούν πρέπει να δαπανηθούν περισσότερα) Τον Ιανουάριο του 1984 έφθασε στο νησί ο Latino Orsini, ένας από τους ένθερμους υποστηρικτές του έργου για να παρακολουθήσει από κοντά την πρόοδο των εργασιών"

63 Βλ ,G Gerola, οπ ,π ,σ 590-611:" Το φρούριο χτιζόταν, τροποποιούνταν, επισκευάζονταν, ιδίως στα σημεία που σαν θεμέλια είχαν χρησιμοποιηθεί "Ξερολιθιές" (muraglie a secco) και ανάλογα κάθε φορά με τους κυβερνήτες, επόπτες, προβλεπτές, αξιωματικούς και επιστάτες που έφτασαν στη Σπιναλόγκα από το 1578 μέχρι το 1669, όταν οι Ενετοί παρέδωσαν τη Κρήτη στους Τούρκους"

64 Βλ ,Σ Σπανάκης, **Η Κρήτη**, οπ ,π ,σ 484: "Το βράχο και το φρούριο της Σπιναλόγκας παρομοιάζει ο ναυτικός Spratt (Travels and Researches, vol I, 118) σαν ένα μικρό Γιβραλτάρ"

65 Βλ ,Παράρτημα I, Σχεδιάγραμμα του φρουρίου της Σπιναλόγκας, σ 4-6, στα σημεία: 1 ,4 ,8 ,10 , οι προμαχώνες, (Tierolo Genesi, Rangone και Dona), στα σημεία 6 και 11, τα ημικυκλικά, όπου στο ημικυκλικό 11 (Mezzaluna Moceniga) εικονίζεται ο "Λέων" έμβλημα της Βενετίας, και στο ημικυκλικό 6 (Mezzaluna Michiel) το όνομα του Luca Michiel και στο σημείο 9 ο μικρότερος προμαχώνας (Oreccione Scaramella)
Βλ ,Παράρτημα I, Φωτογραφία Mezzaluna Moceniga, σ 8, Φωτογραφία Mezzaluna Michiel, σ 7-8, Φωτογραφία Προμαχώνας Rangone, σ 9 και

Στο δευτερο επίπεδο εντυπωσιάζουν οι δυο πλατείες και τα δυο μεσοपुरγια (Cortine), που οδηγουν στο τρίτο επίπεδο ⁶⁶

Στο τρίτο και ψηλότερο επίπεδο προς την ανατολική πλευρά δεσπόζουν δυο επιπρομαχωνες (Cavalieri), δυο μεσοपुरγια (Cortine) καθώς και μία επιβλητική εξέδρα (Punta)⁶⁷

Το φρουριο ανεβαίνει ανάμεσα στα τείχη με δρόμο πλάτους 2 έως 2,5 μ εκτός από μερικά σημεία που το πλάτος του φθάνει και τα 5 μέτρα. Τα διαφορετικά επίπεδα ενωνονται με σκάλες σε πολλά σημεία και γέφυρες.

Υπάρχουν τρεις εισοδοι στο φρουριο, η κυρία είσοδος, η σημερινή είσοδος και μία μικρή είσοδος - έξοδος στο βορειοανατολικό μέρος του νησιου ⁶⁸

Δεξιά και αριστερά όπως ανεβαίνει το τείχος, διακρίνονται τα καταλυμματα (ερείπια), οι διάφορες εγκαταστάσεις, οι δεξαμενές του νερου, η εκκλησία καθώς και τα ίχνη από τους τρεις ανεμόμυλους που κατασκευασε ο δουκας Giacomo Barbaro για την άλεση των σιτηρων της φρουράς ⁶⁹

Michiel, σ 7-8, Φωτογραφία Προμαχωνας Rangone, σ 9 και
Φωτογραφία Oreccione Scaramella, σ 8-9

66 Βλ , Παράρτημα I, Σχεδιάγραμμα του φρουρίου της Σπιναλόγκας, σ 4-6, στα σημεία 12 (Piazza Moreta ή Castello degli spiriti-καστρο των πνευμάτων) και 13 (Piazza Mosta) Επίσης τα σημεία 16 (Cortina Mema) και 18 (Cortina Falieta)
Βλ , Παράρτημα I, Φωτογραφία του κάστρου των πνευμάτων, σ 10

67 Βλ , Παράρτημα I, Σχεδιάγραμμα του φρουρίου της Σπιναλόγκας, σ 4-6, στα σημεία 22 (Cavalieri Miani ή Belvedere), στο σημείο 25 (Cavalieri Orsini) και στο σημείο 23 (Punta Veniera)

68 Βλ , Παράρτημα I, Σχεδιάγραμμα του φρουρίου της Σπιναλόγκας, σ 4-6, στα σημεία 3 (Porta Maestra), σημείο 29 , η σημερινή είσοδος, που δεν υπάρχει στον ενετικό χάρτη και το σημείο 28 (Portello di fuori ή Molino)
Βλ , Παράρτημα I, Φωτογραφίες της Porta Maestra, και Portello di fuori, σ 10

69 Πρβλ , Σ Σπανάκη, **Η Κρήτη**, οπ , π , σ 484
Σημειωνουμε στο σημείο αυτό ότι διαπιστωσαμε και αναγνωρίσαμε με την επιτόπια έρευνά μας όλα τα παραπάνω σημεία της περιγραφής του φρουρίου και τα διασταυρωσαμε με τους ενετικούς χάρτες. Όπως θα περιγράψουμε και σε επόμενο κεφάλαιο σώζονται σήμερα όλα τα βασικά σημεία του φρουρίου, σε αρκετά καλή κατάσταση

2 4 Σπιναλόγκα

Τούρκικη Περίοδος

Μετά την πτώση του Χάνδακα (Ηράκλειο) και τη συνθηκολόγηση των Ενετών με τους Τούρκους, το 1669, η Σπιναλόγκα μαζί με τη Σουδα και τη Γραμβουσα έμεινε για μισό αιώνα περίπου ακόμα στην κατοχή των Ενετών ⁷⁰

Οι Ενετοί κράτησαν τα παραπάνω φρουρία με σκοπό να τα χρησιμοποιήσουν ως βάσεις επίθεσης κατά της τουρκικής πλέον Κρήτης και ως προγεφυρώματα μελλοντικής ανακατάληψής της

Στο νησί κατέφυγαν πολλοί Κρητικοί Χριστιανοί για σωθούν από το μίσος των Τούρκων. Όπως αναφέρεται στα τουρκικά έγγραφα οι Κρητικοί που κατέφυγαν στη Σπιναλόγκα έκαναν εξόδους και εξορμήσεις στην απέναντι στεριά, έπαιρναν αιχμαλώτους τούρκους ή και χριστιανούς ακόμα, τους μετέφεραν στο νησί και ζητούσαν λυτρά για την απελευθέρωσή τους⁷¹. Είχαν δικούς τους ανθρώπους και παπάδες ακόμα που μεσολάβησαν για το έργο της εξαγοράς και απελευθέρωσης. Οι επιδρομείς αυτοί της Σπιναλόγκας - οι Τούρκοι τους ονόμασαν "χαινηδες", δηλαδή επίβουλους ή επίορκους - δημιούργησαν πολλά και μεγάλα προβλήματα στους Τούρκους, που έλαβαν σκληρά μέτρα εναντίον τους ⁷²

70 Βλ. G Gerola, οπ. π., σ. 598. "Μετά την παράδοση του Βασιλείου της Κρήτης στους Τούρκους, το 1669, ανακλήθηκαν όλοι σχεδόν οι αξιωματούχοι στη Βενετία. Έμειναν μόνο στρατιώτες και λίγοι αξιωματικοί και σταμάτησαν βέβαια τα οχυρωματικά έργα"

71 Βλ. Ν. Σταυρινίδης, "Ιστορικές Σημειώσεις για την πόλη του Αγ. Νικολάου", Περ. ΑΜΑΛΘΕΙΑ, οπ. π., τ. 1, Ιούλιος-Αυγούστος 1970, σ. 23-28

72 Βλ. Ν. Σταυρινίδης, "Ιστορικές Σημειώσεις", οπ. π., σ. 23, : "Αλλοίμονο σ' εκείνον που θα αιχμαλωτιζαν οι Τούρκοι. Τον περίμενε τυραννικός θάνατος, ανασκολοπισμός, κρέμασμα από το ένα μέρος του κορμιού του σε "τσιγγέλι" και τρομερά βασανιστήρια"

Γνωρίζοντας οι Τούρκοι ότι οι χριστιανοί κάτοικοι των απέναντι περιοχών της Σπιναλόγκας υπέθαλπαν τους χαινηδες διέταξαν να εκκενωθούν από τους κατοίκους τους τα χωριά αυτά σε μεγάλη ακτίνα Έτσι ερήμωθηκαν τότε σχεδόν όλα τα απέναντι χωριά, όπως η Αγ Πελαγία, που σήμερα σωζεται μόνο το εκκλησάκι κοντά στον οικισμό Πλάκα

Το 1715 οι Τούρκοι με τον Καπουδάν πασά πολιόρκησαν τη Σπιναλόγκα και την κατέλαβαν Συνθηκολόγησαν με τους Ενετούς και ανέλαβαν την υποχρέωση να μεταφέρουν τη φρουρά και τους εναπομείναντες κατοίκους στη Κέρκυρα Τον όρο όμως αυτόν της Συνθήκης δεν τον τήρησαν οι Τούρκοι

Κατά την διάρκεια της τουρκικής κυριαρχίας η Σπιναλόγκα ήταν τουρκικός συνοικισμός, ο οποίος αριθμούσε κατά καιρούς από 50 μέχρι 200 τουρκικές οικογένειες, που ασχολούνταν με τη ναυτιλία, την αλιεία και το εμπόριο ⁷³

Το 1832-1834 κατοικούσαν στο νησί 80 οθωμανικές οικογένειες Το 1858 περιήλθε και το "μεγάλο νησί" στο τουρκικό δημόσιο και το 1873, επί Κωνστ Αδοσίδου πασά, μοιράστηκε σε 180 κλήρους, όσες ακριβώς και οι οικογένειες του φρουρίου της Σπιναλόγκας Κάθε οικογένεια έλαβε τον κλήρο της με το δικαίωμα μόνο της επικαρπίας Τους κλήρους τους καλλιεργούσαν είτε οι ίδιοι οι κληρουχοί είτε οι περίοικοι Χριστιανοί Τα προϊόντα δε του άλυδρου νησιού ήταν δημητριακά, χαρουπια και λίγο λάδι ⁷⁴

73 Πρβλ, Σ Σπανάκης, **Η Κρήτη**, οπ, π, σ 483-484,
Περ ΜΥΣΩΝ, οπ, π, σ 3,
ΚΡΗΤΗ, το Αφιέρωμα, οπ, π, τ 14, σ 98

74 Βλ, Περ ΜΥΣΩΝ, οπ, π, υποσ, σ 36 "Η κυρίως Σπιναλόγκα ή "μεγάλο νησί" ανήκε μέχρι το 1858 εις τινά Ι Χλαπουτάκη εκ Χουμεριάκου Μεραμβέλλου Ζημειωθείς όμως ουτος ως ενοικιαστής φόρων δεκάτης και μη δυνάμενος να εκπληρώσει τας προς το δημόσιον Ταμείον υποχρεώσεις του, επώλησε το "μεγάλο νησί" εις το τουρκικόν δημόσιον προς εξόφλησιν της οφειλής του Μέλος της επιτροπής επί της διαιρέσεως του "μεγάλου νησιού" εις κλήρους ήτο και ο εκ Σητείας Θεόδωρος Ξενικάκης, δικαστής (Αζάς) εν Νεαπόλει Μεραμβέλλου Οι Τούρκοι αναχωρήσαντες εκ Σπιναλόγκας επώλησαν, ως κυριοί, τας κλήρους των εις τους περιούκους Χριστιανούς"

Συμφωνα με την απογραφή του 1881 οι κάτοικοι της Σπιναλόγκας έφταναν τους 1 112 και αποτελούσαν ιδιαίτερο δήμο

Σε όλο το διάστημα της Τουρκοκρατίας η Σπιναλόγκα υπήρξε το ορμητήριο των Τουρκων Εξορμούσαν για τις άγριες πραγματικά επιδρομές τους κατά των κοντινων χριστιανικων χωριων ⁷⁵

Στο φρουριο της Σπιναλόγκας κατέφευγαν πολλοί Τουρκοι για αν σωθουν από τυχόν αντίποινα των Χριστιανων Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1866 οι Τουρκοι του Μεραμπέλου, της Σητείας και της Ιεράπετρας κλείστηκαν για ασφάλεια - 1000 περίπου - στα τείχη του φρουρίου ⁷⁶

Μετά το 1899 οι περισσότεροι Τουρκοι της Σπιναλόγκας αποχώρησαν από το νησί και οι λίγοι που απέμειναν το εγκατέλειψαν το 1903 μόλις πληροφορήθηκαν πως το νησί θα γίνονταν λεπροκομείο

Τα οικήματα και οι εγκαταστάσεις που εγκατέλειψαν οι Τουρκοι - σπίτια, μαγαζιά, καφενεία κλπ - πολλά από τα οποία είχαν οικοδομήσει πάνω στα προηγούμενα οικήματα των Ενετων ⁷⁷ ήταν σε αρκετά καλή κατάσταση ⁷⁸

75 Σημ Στη Σπιναλόγκα έδρασε και ο αιμοβόρος Τουρκος Μεχμέτ Μπερπάντης, που μπροστά στα μάτια των έντρομων κατοίκων έσφαξε όλους τους άνδρες που συνέλαβε στο σπήλαιο της Μιλάτου το 1823
Πρβλ ,ΚΡΗΤΗ, Το Αφιέρωμα, οπ , π , σ 98

76 Βλ ,Σ Σπανάκης, οπ , π , σ 484: " Το 1867 οι Τουρκοι της Σπιναλόγκας έκαναν απόβαση και κτυπησαν τη φρουρά των επαναστατων Μετά από τρίωρη μάχη γυρισαν με τις βάρκες στο φρουριο"

77 Σημ Σήμερα, όπως προσωπικά διαπιστώσαμε τα ερείπια πολλων οπιτιων και άλλων εγκαταστάσεων παρουσιάζουν μια "μικτή" αρχιτεκτονική (διπλής εποχής) και κατασκευαστική εικόνα, δηλαδή σε βάσεις οικοδομικές, πέτρινες της ενετικής περιόδου έχουν προστεθεί ξυλινες κατασκευές - "οντάδες" και κουφωματα - καθώς και μεσοτοιχίες από πηλό και πέτρες ("τσакμάς")

78 Βλ ,Περ ΜΥΣΩΝ, οπ , π , σ 37: "Τα εγκαταλειφθέντα οικήματα εκτιμήθηκαν σε εκατόν είκοσι χιλιάδες χρυσές δραχμές, που κατατέθηκαν στον Ιταλό Γεν Πρόξενο σαν πρυτανή τότε του Προξενικου Σωματος στα Χανιά Το ποσόν θεωρήθηκε ευτελές και δεν παραλήφθηκε από τους ενδιαφερόμενους Τα οικήματα βρίσκονταν σε αρκετά καλή κατάσταση, ήταν ευάερα και ευήλια αλλά η έλλειψη επίβλεψης της Κρητικής Πολιτείας στη λειτουργία του ιδρυθέντος λεπροκομείου ανάγκασε τους λεπρους να

2 5 Σπιναλόγκα - Το Λεπροκομείο

2 5 1 Η λέπρα στην Κρήτη

Η Κρήτη, που από την αρχαιότητα υπήρξε σταυροδρόμι μεταξύ Ανατολής και Δυσης, υπέστη στο πέρασμα πολλών αιώνων τη βάνουση καταπίεση πολλών κατακτητών. Για λόγους κυρίως γεωπολιτικούς και ιστορικούς η λέπρα αποτελούσε κοινωνική μάστιγα του νησιού ανάμεσα σε πολλές άλλες, όπως η χολέρα και η πανώλης. Η λέπρα στις σχεδόν πάντα άθλιες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της Κρήτης ήταν συνδεδεμένη με την παραδοσιακή πενία των φτωχών τάξεων και αποτελούσε μόνιμη ενδημική μάστιγα.⁷⁹

Η Κρήτη υπήρξε η κυριότερη λεπρική εστία σε όλο τον ελληνικό χώρο και η μόλυνση αυτή χρονολογείται από πολύ παλιά εξ αιτίας των εμπορικών σχέσεων με τους Αιγυπτίους και τους Φοίνικες, όπου η λέπρα ήταν ενδημική.⁸⁰

αφαιρέσουν τις ξυλινές στέγες και να τις χρησιμοποιήσουν σαν καυσίμη υλη για τις ανάγκες τους"

79 Πρβλ ,Εμμ Δετοράκης, "Η Λέπρα στη Κρήτη", Περ ΑΜΑΛΘΕΙΑ, οπ , π , Τ 12, τ 46 1981, σ 275-292,

Μ Καταπότης, "Η λέπρα εν Κρήτη", Περ ΜΥΣΩΝ, οπ , π , σ 37-109,

Ν Ψιλάκης, "Το νησί του μαρτυρίου" Περ "Κρητικές Εικόνες", Ηράκλειο, 1981, τ 2,

Λ Παπαδάκης, "Ο Χρυσανθος της Σπιναλόγκας", Περ Κρητικές Εικόνες τ 40, 1984,

Σ Σπανάκης, **Σπιναλόγκα**, οπ , π , σ 6-7,

Θ Κορνάρος, **Σπιναλόγκα**, Αθήνα 1982, σ 89-160,

Μ Grmek, **Οι ασθένειες στην αυγή του δυτικού πολιτισμού**,

Αθήνα 1989, σ 227-260,

Ε Φραγκάκης, **Δημόδης Ιατρική της Κρήτης**, Αθήνα 1978, σ 145-146

Πηγές Ανέκδοτα χειρόγραφα του Διαχειριστή και αργότερα Διευθυντή του Λεπροκομείου Ν Ζερβογιάννη και προσωπικές συνεντεύξεις του ίδιου και πολλών ανωνυμων ανθρωπων που έζησαν και εργάστηκαν στο Λεπροκομείο της Σπιναλόγκας"

80 Βλ ,Ι Καπετανάκης, **Δερματολογία**, Αθήνα 1971, σ 323: "Η λέπρα (Leprosy Hansen's Disease, Lepre) είναι νόσος μικροβιακή, οφειλόμενη στο βάκιλλο του Hansen και μεταδίδεται από άνθρωπο σε άνθρωπο. Η νόσος προσβάλλει το γενικό οργανισμό με εκδηλώσεις στο δέρμα, στους βλενογόνους, στα νευρα και στα σπλάχνα και εξελίσσεται βραδυτάτα. Η λέπρα ήταν γνωστή από αρχαιοτάτων χρόνων. Αναφέρεται από τους Κινέζους, τους Αιγυπτίους, τους Ινδούς, στη Βίβλο και από τους αρχαίους

Τόσο στην περίοδο των Ενετών όσο και στην περίοδο των Τούρκων δεν λήφθηκε καμιά πρόνοια για τους λεπρούς εκτός από την απομόνωσή τους. Τα "Λαζαρέττα" την εποχή της Ενετοκρατίας ήταν χωροί απομόνωσης των λεπρών και των πασχόντων από λοιμώδεις ασθένειες-αργότερα λοιμοκαθατήρια - χωρίς όμως να εξασφαλίζονται ανθρωπινες συνθήκες διαβίωσης.⁸¹

Έλληνες, όπου ήταν γνωστή σαν Ελεφαντίαση (Ελεφαντίασις των Ελλήνων) Από τους Έλληνες ο πρώτος που αναφέρει τη νόσο, περί το 400 π.χ., είναι ο Αριστοτέλης"

Πρβλ., Μ. Γκρεκ, οπ., π., σ. 227,

Ε. Δετοράκης, οπ., π., υποσ., σ. 275: "Λέπρα (leprosy, lepre, Aussatz, lei-ring) ή λωβη ("μεσκήν" τουρκικά) χρόνια σοβαρή λοιμώδης νόσος, που προσβάλλει κυρίως το δέρμα, τα περιφερικά νεύρα και τα οστά. Οφείλεται σε ένα ειδικό μικρόβιο, το *Mycobacterium leprae* (Μυκοβακτηρίδιο της λέπρας) που ανακαλύφθηκε το 1871 από τον Α. Hansen. Ο άνθρωπος αποτελεί τη μοναδική πηγή μετάδοσης. Ο βάκιλλος μεταδίδεται τόσο με άμεση επαφή όσο και με τη μεσολάβηση αντικειμένων κοινής χρήσης. Η κλινική εξέλιξη της λέπρας είναι πολύ αργή αλλά αμείλικτη και καταλήγει σε αποτρόπαιες δυσμορφίες και ακρωτηριασμούς. Προκαλεί εξωτερικά σημάδια τόσο φρικαλές που την χαρακτήρισαν, ιδιαίτερα κατά τον Μεσαίωνα, μάστιγα παρόμοια με την πανούκλα. Ήταν γνωστή στους Ασσυρίους, Βαβυλωνίους και Φοίνικες από όπου διαδόθηκε στα λιμάνια της Μεσογείου και την Ελλάδα. Στους Εβραίους ήταν τόσο διαδεδομένη ώστε να θεωρούνται όλοι φορείς του μικροβίου και απομονωνόνταν από τους Αιγυπτίους.

Λέγεται μάλιστα ότι ο γνωστός διωγμός τους είχε σαν αιτία τη λέπρα. Στην Αγία Γραφή αναφέρεται συχνά στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο της Ευρώπης και της Ανατολής η νόσος ήταν πολύ διαδεδομένη, ιδιαίτερα μετά τις Σταυροφορίες που άνοιξαν νέες θαλάσσιες και χερσαίες συγκοινωνίες και δημιούργησαν μεγάλο ρεύμα εμπορικών συναλλαγών. Πήρε δραματικές διαστάσεις στην κεντρική Ευρώπη το XIII αιώνα οπότε ιδρύθηκαν και πολλά λεπροκομεία."

81 Σημ. "Λαζαρέττα" ονομάζονταν οι χωροί απομόνωσης των λεπρών και η ονομασία προέρχεται από τη λέξη Lazarus, Λάζαρος, ζωντανός νεκρός ή αρρώστος επαίτης. Λάζαροι λέγονταν οι λεπροί μετά την ίδρυση του Τάγματος του Αγ. Λαζάρου, που είχε σαν σκοπό την περίθαλψη και περιποίηση των λεπρών.

Βλ., Ε. Δετοράκης, οπ., π., σ. 276.

Βλ., Περ. ΜΥΣΩΝ, οπ., π., σ. 52. "Ο φόβος της λέπρας ήταν τόσο μεγάλος τον XIII αιώνα στην Ευρώπη ώστε εκδόθηκαν αυστηρότατοι νόμοι κατά των αρρώστων. Κάθε ασθενής παραδίδονταν στην εκκλησιαστική αρχή. Ο ιερέας τον παρελάμβανε από το σπίτι του και προπορευόμενος με τον σταυρό, με ψαλμωδίες τον οδηγούσε στην εκκλησία, όπου εψάλλετο η νεκρώσιμη ακολουθία. Αμέσως μετά του έριχνε χυμό στα πόδια του, ο ασθενής εθεωρείτο "νεκρός εν τοις ζώσι" και κλείνονταν για πάντα στο λεπροκομείο."

Βλ., Ι. Καπετανάκης, οπ., π., σ. 324: "Στο Μεσαίωνα παρατηρούμε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων σε ολόκληρη την Ευρώπη. Ο τρόμος και ο φόβος που προκαλούσαν οι δυσμορφίες και τα ακρωτηριασμένα μέλη δεν επέτρεπε στους λεπρούς να έρχονται σε επικοινωνία με τους υγιείς.

Διωγμένοι ενωνόνταν μεταξύ τους σε ομάδες και περιπλανιόνταν στους δρόμους και στους αγρούς αναζητώντας τροφή. Σ' αυτούς επιτρέπονταν η επαίτεια. Ήταν όμως

Στην Κρήτη υπήρχαν πέντε χωροί απομόνωσης λεπρών και βρισκόνταν οι μὲν τρεῖς στα προάστεια τῶν μεγάλων πόλεων, Χανιά, Ρέθυμνο καὶ Ηράκλειο, ἕνας στὴν Ιεράπετρα καὶ ἕνας στὴν περιοχή τῆς Μεσσαράς. Ἐκτὸς ὁμῶς τῶν συγκεκριμένων αὐτῶν χωρῶν υπήρχαν καὶ μικρότεροι συνοικισμοὶ λεπρῶν στὶς διάφορες ἐπαρχίες τῆς Κρήτης.⁸²

Μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Τούρκους φαίνεται ὅτι ἀτόνησε ἡ απομόνωση τῶν λεπρῶν στὰ "Λαζαρέττα" ἔτσι ὥστε οἱ λεπροὶ γυρνοῦσαν στους δρόμους ζητιανεύοντας προκαλώντας ἀποστροφή καὶ οἶκτο.

Οἱ ξένοι περιηγητὲς καὶ ἐπιστῆμονες ποὺ ἦλθαν στὴ Κρήτη τοὺς τελευταίους τρεῖς αἰῶνες ἀναφέρονται στὸ τεράστιο αὐτὸ κοινωνικὸ πρόβλημα καὶ περιγράφουν τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε.⁸³

υποχρεωμένοι νὰ φέρουν εἰδικὸ ἐπενδυτὴ καὶ νὰ κρατοῦν στὰ χέρια κρόταλα, τὰ ποῖα κτυποῦσαν γιὰ νὰ γίνονται ἀντιληπτοὶ ὥστε νὰ ἀπομακρυνοῦνται οἱ συνάνθρωποὶ τους"

82 Σημ. Στὸ Ηράκλειο ἀναφέρονται δύο Λαζαρέττα ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη. Τὸ ἓνα ἔξω ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ Παντοκράτορα (Χανιόπορτα) καὶ τὸ δευτέρο στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς πόλης (Μανδράκι, τῶρα Ἀλικαρνασσός). Ἀπὸ αὐτὸ ὀνομάστηκε Πόρτα τοῦ Λαζαρέττου ἢ Πύλη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου - Τρεῖς Καμάρες - ποὺ ὡδηγοῦσε στὸ Λαζαρέττο. Ἐκεῖ κοντὰ στὴ θέση Τρυπητὴ υπήρχε καὶ τὸ νεκροταφεῖο τῶν λεπρῶν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω "Λαζαρέττα" ἢ λεπροχωρῖα οἱ λεπροὶ ἐβρίσκαν καταφύγιο καὶ σὲ σπήλαια, ὅπως αὐτὸ τοῦ Μαρουλά (Ηράκλειο).
Πρβλ., Ε. Δετοράκης, ὁπ., π., σ. 276.

83 Σημ. Οἱ κυριότεροι ἀπὸ τοὺς περιηγητὲς καὶ ἐπιστῆμονες εἶναι οἱ Claude Savary, γάλλος περιηγητὴς τοῦ τέλους τοῦ 18οῦ αἰῶνα, Sonnini de Manoncourt ἐπίσης γάλλος περιηγητὴς τὴν ἴδια ἐποχὴ, F. W. Sieber βουργῶς περιηγητὴς, γιαντρός καὶ βοτανολόγος, ποὺ ἐπισκέφτηκε τὴ Κρήτη τὸ 1817, T. A. B. Spratt ἄγγλος πλοίαρχος, ποὺ ἐπισκέφθηκε τὴ Κρήτη ἀπὸ τὸ 1851 μέχρι τὸ 1853, K. Zeyfart γερμανὸς καθηγητὴς ποὺ ἐπισκέφθηκε τὸ λεπροκομεῖο τῆς Σπιναλόγκας τὸ 1925, G. Blanc ὁ διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου Pasteur τῆς Ἑλλάδας τὸ 1927, Ch. Nicolle γάλλος καθηγητὴς, διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου Pasteur τῆς Τυνίδας, οἱ γιανοὶ Ἐλερς καὶ Κανάιν καὶ πολλοὶ ἄλλοι.
Πρβλ., Σ. Ξανθοῦδίδης, **Χάνδαξ - Ηράκλειον**, Ηράκλειο 1964, σ. 79,
Κυρ. Σιμόπουλος, **Ξένοι Ταξιδιώτες** στὴν Ἑλλάδα, 1700-1800, Τ. Β., σ. 281, 388, 772,
M. L. Born, "L'île aux lépreux", Παρίσι 1979, Περ. ΑΜΑΛΘΕΙΑ, ὁπ., π., σ. 275-292,
Περ. ΜΥΣΩΝ, ὁπ., π., σ. 37-109.

Επίσης και πολλοί Έλληνες γιατροί και επιστήμονες επισκέφθηκαν κατά καιρούς τη Σπιναλόγκα οι οποίοι με μεγάλο ενδιαφέρον μελέτησαν τις συνθήκες διαβίωσης των λεπρών και εισηγήθηκαν ή πρότειναν λύσεις για την αντιμετώπιση της πραγματικής αυτής μάστιγας ⁸⁴

Το πρώτο επίσημο έγγραφο από τον Γεν Διοικητή προς τον Καντήν και τον Αγά των γενιτσάρων για την ανάγκη ανευρέσεως και απομόνωσης των λεπρών σε κατάλληλο μέρος έξω από την πόλη του Ηρακλείου χρονολογείται το 1717 Τότε πιθανωτάτα δημιουργήθηκε ο γνωστός συνοικισμός των λεπρών ανατολικά του Ηρακλείου, η Μεσκηνιά (στην Ενετοκρατία προάστειο του Μαρουλά) ⁸⁵

Οι συνθήκες που επικρατούσαν όμως στη Κρήτη την εποχή εκείνη, συνθήκες λαικής εξουθένωσης από τη τυραννία, τη φτώχεια και την εξαθλίωση δεν επέτρεπαν την "πολυτέλεια" μέριμνας και φροντίδας των δυστυχισμένων αρρωστων αλλά ούτε και την οργανωμένη προσπάθεια απομόνωσής τους Η εικόνα των "λωβιάρηδων" έξω

84 Σημ Μεταξύ των κυριότερων Ελλήνων αναφέρουμε τον Μιχάλη Καταπότη γιατρό, γερουσιαστή και λόγιο από τη Σητεία Εξέδιδε το μνημειώδες, όπως χαρακτηρίστηκε, περιοδικό ΜΥΣΩΝ στο οποίο υπάρχουν οι πιο τεκμηριωμένες και λεπτομερείς αναφορές για τη λέπρα στη Κρήτη Έχει μεγάλης εκτίμησής τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό για το σημαντικό ρόλο που έπαιξε ως προς την καταπολέμηση της λέπρας Συνεργαζόταν άμεσα για το σκοπό αυτό με τον Ελ Βενιζέλο και αναφέρεται από τον M Born: "Michel Katapotis, medecin, homme politique, grande figure de la Crete, passionne des problemes de lepre dans l ile"

Βλ ,Ε Δετοράκης, οπ ,π ,υποσ ,σ 286, και

Παράρτημα ΙΙΙ, Επιστολή του Ελ Βενιζέλου προς την διευθυνσιν των δημοσίων έργων Κρήτης 1933, σ 1, Επιστολή του Ελ Βενιζέλου 1925, σ 2, Επιστολή του Ch Nicolie, 1927, σ 3 και Επιστολή του Λ Μ Καλβοκορέση 1924, σ 4

Επίσης αναφέρουμε τους: Μ Χουρμουζίο το 1828, Ιωσ Χατζηδάκη το 1881, τους Κρήτες γιατρούς Βαρουχά και Ζαφειρίδη το 1887, Ζαμπακό το 1891, Φωτεινό, καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, τους Μαλανδρίνο, Γεωργιάδη, Αραβαντινό, καθηγητές Πανεπιστημίου, Κοπανάρη γενικό διευθυντή Υγιεινής, Καλβοκορέση, ευεργέτη του λεπροκομείου της Χίου, τους εκάστοτε Νομάρχες Λασιθίου και τον Ν Ζερβογιάννη, διαχειριστή και αργότερα τελευταίο διευθυντή του λεπροκομείου, εκδότη του περιοδικού ΑΜΑΛΘΕΙΑ, που συμπαραστάθηκε στο δράμα των λεπρών και στον οποίο εκφράζουν και ευχαριστίες στην εφημερίδα "Μεσόγειος" στις 19 7 1953

Πρβλ ,Περ ΜΥΣΩΝ, οπ ,π ,σ 48 και Περ "ΑΜΑΛΘΕΙΑ", οπ ,π ,σ 282 -291

85 Βλ ,Ν Σταυρινίδης, "Μαρουλάς, Μεσκηνιά, Χρυσοπηγή", εφ Πατρίς, 8 11 1956

από τις πόλεις, που ζούσαν σε καλυβες από λασπόχωμα, καλλιεργώντας μικρούς κήπους και περιμένοντας την ελεημοσύνη των περαστικών, οι λεπροί που φρικτά παραμορφωμένοι, προκαλούσαν πολλές φορές το κοινό αίσθημα,⁸⁶ θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήταν η κραυγαλέα απεικόνιση της κοινωνικής και επόμενα πολιτισμικής κατάστασης της υπόδουλης Κρήτης

Ο αριθμός των λεπρών στη Κρήτη ήταν δύσκολο να καθοριστεί ακριβώς. Εκτός από εκείνους που επαιτούσαν στις εισόδους των πόλεων και στα προάστεια υπήρχαν και πολλές περιπτώσεις αρρωστών, που δεν δηλώνονταν στις αρχές, ειδικά αν η οικογένειά τους ήταν σε θέση να τους συντηρήσει, να τους περιθάλψει ή και να χρηματίσει τις αρχές ώστε να μην απομονωθούν στα λεπροκομεία.⁸⁷

Οι λεπροί σε όλη τη Κρήτη υπολογίζονταν σε 800 ή σύμφωνα με άλλες μαρτυρίες σε 1000.⁸⁸

86 Σημ. Ο Ν Καζαντζάκης στον Καπετάν Μιχάλη αναφέρει στη σ 47 "Στην άλλη άκρη του Μεγαλόκαστρου, κοντά στη καινούργια πόρτα, την ώρα που οι Λωβιάρηδες αγκαλιάζονταν "

87 Σημ. Ο λεπρός, πέρα από το προσωπικό του δράμα, αποτελούσε και φοβερό στίγμα για την οικογένειά του. Έτσι πολλές περιπτώσεις αρρωστών δεν δηλώνονταν στις αρχές. Ο Ν Καζαντζάκης στον Καπετάν Μιχάλη, σ 51, αναφέρει την περίπτωση του γιου ενός φουρναρη του Μεγάλου Κάστρου (Ηράκλειου) "είχε ξυπνήσει ο γεροφουρναρης, θλιμμένος πάντα και αμίλητος και άρχισε ολομόναχος να φουρνοπολεμάει για να ξεχάσει τον πόνο του. Μα πώς να τον ξεχάσει, πουχε έναν μονάκριβο γιου, είκοσι χρονων παλικάρι ξανθό, όμορφο, τον είχε μη βρέξει και μη στάξει, καλοντυμένο μοσχαναθρεμένο. Και μιὰ μέρα φουσκωσε, γέμισε το πρόσωπό του σπυριά, άρχισαν τα ακροδάκτυλά του να μαδουν, έπεσαν τα νυχια του και τώρα κίνησαν τα χείλια του να σαπίζουν. Δεν ήθελαν ο κυρης του και η μάνα του να τον πάνε στη Μεσκηνιά, πως να χωριστούν το γιου τους, που άλλον δεν είχαν, και τον κρατούσαν κλειδωμένο στη κάμαρά του, μην τυχει και τον δει μάτι ανθρώπου" και στη σ 279, "τώρα το πρόσωπό του είχε ολότελα φαγωθεί, μήτε μυτη πιά, μήτε αυτιά, μήτε χείλια, και να τον δεις σέπιανε τρόμος. Αν τον άγγιζες μπορούσες να κολλήσεις και συ την αρρωστια. Κι ήρθαν προχτές ζαφτιέδες να τον πάρουν να τον κλείσουν στο λεπροχωρι, και η δυστυχη η μάνα έβαλε τις φωνές και ο γέρος γέμισε ασημένια μονέδα τις φούχτες τους και έφυγαν".
Βλ. Απόσπασμα από τον Καπετάν Μιχάλη του Ν Καζαντζάκη, στο περ ΑΜΑΛΘΕΙΑ, σπ , π , υποσ σ 286-287

88 Βλ. , Σ Ξανθουδίδης , σπ , π , σ 79

Τα λεπροκομεία ήταν χωροί απομόνωσης, ένα είδος φυλακών κάτω από άθλιες συνθήκες και ο εγκλεισμός των αρρωστών σε αυτά ήταν οριστικός χωρίς ελπίδα θεραπείας. Δεν αντιμετωπιζόνταν σαν ασθενείς αλλά σαν "απόκληροι". Έστω κι αν δεν έφταιγαν οι ίδιοι πλήρωναν το τίμημα της "σκληρής τους μοίρας" ⁸⁹

Γύρω από την ασθένεια της λέπρας, τα αίτια της και την αντιμετώπισή της δημιουργήθηκαν διάφορες δοξασίες, αντιλήψεις και δυσειδαιμονίες. Στην προσπάθειά τους τόσο οι ειδικότεροι - γιατροί, φυσιοδίφες - όσο και ο απλός κόσμος να εξηγήσουν και να καταπολεμήσουν αυτή την κοινωνική μάστιγα με τα λιγοστά, για την εποχή, επιστημονικά μέσα, προσέκρουαν, συναισθηματικά φορτισμένοι, όπως ήταν επόμενο, σε ερμηνείες λανθασμένες ⁹⁰

89 "Μισευγω, φίλοι, κλαίτε με και σεις, οχτροί χαρείτε, ετσά τανε γραμμένο μου, να μη με ξαναδείτε. Μισευγω κι αποχαιρετώ, δεν κάνει να πομείνω σήμερα θα με κλείσουνε, εις το Λεπροκομείο"
Βλ ,Ε Φραγκάκης, οπ ,π ,σ 146

90 Βλ ,Sonnini de Manoncourt(1779), Κ Σιμόπουλος ,οπ ,π ,σ 388: "Η νόσος, προσβάλλει το ίδιο, χωρίς διάκριση, πλούσιους και φτωχούς, Έλληνες και...
Βλ ,Claude Savary (1797), Κ Σιμόπουλος, οπ ,π ,σ 772 "Οι πλούσιοι δεν προσβάλλονται καθόλου από τη λέπρα. Μόνο την ελληνική φτωχολογία σημαδεύει η αρρωστία και αυτό επειδή διατηρεί τις σαρακοστές και τρέφεται μόνο με παστόψαρα, ελιές και τυρί. Έπειτα πίνουν και παλιόκρασα. Αυτή η διαίτα προκαλεί φλεγμονή στο αίμα και οδηγεί στη λέπρα. Απόδειξη ότι η λέπρα δεν εμφανίζεται διόλου στους πλούσιους Οθωμανούς, που τρώνε όλο το χρόνο κρέατα, ρυζία και λαχανικά"

Πρβλ ,Ε Φραγκάκη, ,οπ ,π ,σ 144 και

Εμμ Δετοράκης, οπ ,π ,σ 282: "Ο Μιχαήλ Χουρμουζιος, που επισκέφθηκε την Κρήτη το 1828 αναφέρεται στη λέπρα, την οποία αποδίδει στη κατάχρηση του λαδιού. Η εντύπωση πως το παλιό λάδι ήταν μία από τις αιτίες της λέπρας ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη στους χωρικούς της Ιεράπετρας. Οι απόψεις αυτές δεν έχουν επιστημονική βάση. Σίγουρα η αρρωστία ήταν συχνότερη στις φτωχές τάξεις, χριστιανικές και τουρκικές, για λόγους που δεν είχαν άμεση σχέση με το είδος της τροφής αλλά με τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης, που ευνοούσαν τη λεπρική μόλυνση"

Σημ : Στο σημείο αυτό θα επισημάνουμε τα πορίσματα της σύγχρονης επιστήμης της Διαιτολογίας, τα οποία αποδίδουν τη μακροβιότητα των Κρητικών ειδικά στη χρήση του ελαιόλαδου και γενικότερα στη διατροφή τους - λάδι, ελιές, ψάρια, χόρτα και μαυρο κρίθινο ψωμί. Συμπεραίνουμε ότι ακόμα και οι διατροφικές συνήθειες, που σχετίζονται άμεσα με την υγεία είναι στενά συνδεδεμένες με την ιστορικά καθορισμένη φάση κοινωνικής και πολιτιστικής εξέλιξης κάθε κοινωνίας. Αλλάζουν και αυτές στο βαθμό που αλλάζουν οι κοινωνικές συνθήκες. Οι σύγχρονες

Το 1884, για πρώτη φορά, η Γενική Συνέλευσις των Κρητών μετά από εκτενή και λεπτομερή εισήγηση επιτροπής γιατρών, ψήφισε πίστωση 300 000 τουρκικών γροσίων για την ίδρυση αποικίας λεπρών. Η επιτροπή πρότεινε σαν κατάλληλους χώρους δυο νησίδες το Κουφονήσι και τις Διονυσάδες.⁹¹ Η παραπάνω πίστωση δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ.

Η ανάγκη ίδρυσης αποικίας λεπρών και η γενικότερη αντιμετώπιση του προβλήματος γινόταν όλο και πιο πιεστική.⁹²

2.5.2 Η Ίδρυση και λειτουργία του Λεπροκομείου της Σπιναλόγκας

Στις 9 Ιουλίου του 1901 με το Νόμο 375 η Κρητική Πολιτεία θέσπισε την απομόνωση των λεπρών.⁹³

Στις 11 Νοεμβρίου του 1903 ακολουθήσε Κανονιστικό Διάταγμα "περί λειτουργίας του Λεπροκομείου της Σπιναλόγκας". Η επιλογή της νησίδας της

αναπτυγμένες "πλουσιες" κοινωνίες, που "πάσχουν" από παχυσαρκία, έλκος του στομάχου και πλήθος άλλων συναφών παθήσεων, επαναθεώρησαν τη αντίληψη τους για τις διατροφικές συνήθειες του περασμένου αιώνα

91 Βλ. Παράρτημα III, Επιστολή-Εισήγηση της επιτροπής γιατρών Ι Βωμ, Ι Σφακιανάκη και Ι Τσουδερού προς την Γενικήν Διοίκησιν Κρήτης, σ 5-12

92 Βλ. εφ ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ, 27 Ιανουαρίου 1894, σε κυριο άρθρο της, υποστηρίζει την επιτακτική ανάγκη ίδρυσης Λεπροκομείου. Μεταξύ άλλων αναφέρει "Η ημετέρα πόλις εξωραίζεται καθ'εκάστην, τη φιλοτίμω ενεργεία των Διοικητικών και Δημοτικών αρχών. Αλλά πότε άραγε, θα γίνη δυνατόν να εκλείψη η μεγάλη τις ασχημία - και επικίνδυνος ασχημία - προσκειμένη τη ημετέρα πόλει; Το ζήτημα της απομόνωσης των λεπρών εν Λεπροκομείοις, συζητείται από πολλών ετών, αλλ' ουδεμία μέχρι σήμερον ελήθη απόφασις". Το άρθρο παρατίθεται αυτοουσιο στο Περ ΑΜΑΛΘΕΙΑ, οπ. π., σ 284-286

93 Βλ. Παράρτημα III, Νόμος 375 της 9 7 1901, αποτελούμενο από 7 άρθρα, σ 13-16. Το κείμενο του Νόμου είναι αντιγραφή από ανέκδοτο χειρόγραφο του Διευθυντή του Λεπροκομείου Ν Ζερβογιάννη.

Σπιναλόγκας έγινε μετά από έκθεση του γιατρού Κανάιν, τον οποίο η τότε Κρητική Κυβέρνηση έστειλε στο νησί για να γνωματεύσει την καταλληλότητα ή όχι του χωριού

Η γνωμάτευση ήταν θετική εφόσον στη Σπιναλόγκα υπήρχαν ήδη οικήματα και καταλυμματα και λόγω της παραγωγής δημητριακών μπορούσε να θρέψει 150 οικογένειες περίπου. Παρόλα αυτά όμως ο εισηγητής Κανάιν καταλήγει: "Η εγκατάσταση θα γίνει προσωρινά, μέχρι να εξευρεθούν τα απαιτούμενα κεφάλαια για οριστική άλλη εγκατάσταση" ⁹⁴

Στις 13 Οκτωβρίου του 1904 οι αρχές οδήγησαν στη Σπιναλόγκα 251 λεπρούς, 148 άνδρες και 103 γυναίκες. Στο Λεπροκομείο της Σπιναλόγκας από τον Οκτώβριο του 1904 μέχρι το Δεκέμβριο του 1926 εισήλθαν 730 λεπροί, από τους οποίους απεβίωσαν οι 465. Βγήκαν 28, που θεωρήθηκαν υγιείς (θεραπεύτηκαν "αυτόματα" αφού δεν εφαρμόστηκε καμία θεραπεία) και δραπετεύσαν 16, χωρίς να επιστρέψουν. Από τους γάμους μεταξύ τους γεννήθηκαν 39 παιδιά, από τα οποία πέθαναν τα 16. Τα υγιή παιδιά ηλικίας 6 μηνών και πάνω μεταφέρονταν σε ορφανοτροφείο στην Αθήνα πάντα κάτω από ιατρική παρακολούθηση για να διαπιστωθούν τυχόν συμπτώματα της ασθένειας ⁹⁵

Ο αποχωρισμός των βρεφών από τη λεπρή μητέρα τους ήταν από τα πιο συγκλονιστικά γεγονότα του ανθρωπίνου δράματος στη Σπιναλόγκα ⁹⁶

94 Βλ. ,Περιοδικό ΜΥΣΩΝ, οπ. , π. , σ. 49

95 Βλ. ,Κ. Ζέυφαρτ, "Μια επίσκεψις εις το Λεπροκομείον της Σπιναλόγκας εν Κρήτη", Περ. ΜΥΣΩΝ, οπ. , π. , σ. 78

96 Βλ. ,Θ. Κορνάρος, οπ. , π. , σ. 155-157. "Όρες - ώρες η ψυχή τ'ανθρώπου μένει ακυβέρνητη. Πόνος και χαρά ή μίσος κι αγάπη, στένουνε πόλεμο. Αυτά συλλογίζομαι καθώς στέκομαι στην αποβάθρα και θωρώ τη θεονυμφη τη λεπρή, να κρατά το μωρό της στην αγκαλιά. Σήμερα της το παίρνουνε. Γεννήθηκε γερό. Ήρθε η διαταγή, να το στείλει η αστυνομία στο βρεφοκομείο στην Αθήνα. Και στέκεται τώρα δω πέρα η θεονυμφη, το σφίγγει στην αγκαλιά της και περιμένει να της το πάρουνε. Δεν ξέρει τί να κάνει, να χαρεί που γλυτώνει το παιδί της, για να πονέσει που το χάνει; Ένας χωροφυλάκας από τη βάρκα, κρατά με τό'να χέρι το

Το 1927 υπήρχαν στο νησί 257 λεπροί, 172 από τη Κρήτη και 85 από την υπόλοιπη Ελλάδα. Μεταξύ αυτών και 7 βρέφη, εκτός 11 άλλων, τα οποία είχαν μεταφερθεί στην Αθήνα χωρίς συμπτώματα της ασθένειας ⁹⁷

Η ηλικία των λεπρών κυμαινόταν από 16 μέχρι 75 ετών. Οι περισσότεροι ήταν ηλικίας 35-50 ετών και ο συνολικός αριθμός τους παρέμενε πάντα ο ίδιος, 200-250 άτομα. Κάθε χρόνο πέθαιναν περίπου 30 και εισάγονταν εξ ίσου άλλοι τόσοι.

Ανάμεσα στους λεπρούς υπήρχαν και τέσσερις υγιείς ηλικιωμένες γυναίκες, οι οποίες με τη θέλησή τους ακολουθήσαν τους δικούς τους στο λεπροκομείο ⁹⁸

τουφέκι και με τ' άλλο απλωμένο προς τη στεριά φωνάζει: Δωστο! Κι η καρδιά της μάνας χτυπά ξαγριεμένη: "Δωστε μου πίσω το παιδί μου. Που το πάνε το παιδί μου!" Η καρδιά νίκησε τη λογική. Έπνιξε ο πόνος τη συνείδηση."

97 Βλ. ,Περ ΜΥΣΩΝ, οπ , π , σ 49-50

Σημ : Ο ίδιος συγγραφέας Μ. Καταπότης αναφέρει ότι υπολόγιζε τους λεπρούς εκτός λεπροκομείου εκείνη την εποχή (1927-1933) σε 300 περίπου.

Βλ. ,Παράρτημα ΙΙΙ, Κατάσταση ονομαστική και τόπος προέλευσης των νοσηλευομένων λεπρών στη Σπιναλόγκα στις 30 Απριλίου 1933, σ 17-23

98 Βλ. ,Κ Ζεϋφάρτ, "Μία Επίσκεψις", Περ ΜΥΣΩΝ, οπ , π , σ 75 "Μία ενδιαφέρουσα περίπτωση είναι μια εξηντάχρονη πλυντριά, η οποία είχε παντρευτεί πριν από 35 χρόνια. Λίγο μετά το γάμο της παρουσιάστηκαν στον άνδρα της τα πρώτα συμπτώματα οζωδούς λέπρας. Εκείνη ήθελε να τον συνοδεύσει στο λεπροκομείο, αλλά απαγορευόταν αυστηρά. Για να το κατορθώσει όμως, παρουσία του γιατρού, έκοψε το χέρι της και στη πληγή έτριψε πύον και αίμα από τις πληγές του άνδρα της. Έτσι κατόρθωσε να μείνει μαζί του στη Σπιναλόγκα. Η γυναίκα αυτή παρέμεινε σαν πλυντριά στο νησί και ενώ βρισκόταν σε διαρκή επαφή με τους λεπρούς, δεν παρουσίασε κανένα σύμπτωμα της νόσου."

Σημ Στο σημείο αυτό αναφέρουμε χαρακτηριστικά την απέχθεια που ένιωθαν οι λεπροί για την παραπάνω πλυντριά.

Βλ. ,Θ Κορνάρος, οπ , π , σ 129-130: "Σε μίαν άκρη του τραπεζιού μας είναι στριμωγμένη μια γυναίκα. Δε μοιάζει γι' άρρωστη. Γελαστή, χαρούμενη, ταιρίζει 3-4 άρρωστους γύρω της και τρώει με το ίδιο πηρούνι. Μόλις τη βλέπει ο μπάρμπα Μιχάλης φωνάζει: "Βρε άτιμη, παλιογυναίκα! Τράβα όξω!" Η γυναίκα, σειστή και λυγιστή βγήκε όξω, μασώντας νευρικά μια μπουκιά ψωμί. Ο μπάρμπα Μιχάλης μου εξήγησε: "Γερή είναι! Ο άντρας της ήρθε λεπρός στο νησί. Τον ακολούθησε. Πέθανε. Αυτή δεν έφυγε. Περιποιείται πότε τον ένα, πότε τον άλλο, πλένει, κάνει τον έμπορα. Ξαναπαντρεύτηκε εδώ με λεπρό! Τον έθαψε. Παντρεύτηκε και τρίτο, τον έθαψε κι αυτόν. Κι εξακολουθά να μένει. Και θέλει λέει, να κολλήσει λέπρα για να παίρνει κι αυτή το εικοσιπεντάρικο που δίνει το κράτος. Κι αυτό το

Η περίπτωση των υγιών γυναικών που ζούσαν στη Σπιναλόγκα καθώς και η περίπτωση μιας υγιούς γυναίκας, που γεννήθηκε στο νησί το 1904 από λεπρούς γονείς και ζούσε στην Πλάκα, απασχόλησαν σοβαρά τον Καθηγητή της Δερματολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Γ Φωτεινό⁹⁹

Μέχρι το 1933 ο αριθμός των λεπρών της Σπιναλόγκας είχε φτάσει τους 954. Είχαν πεθάνει οι 588, γεννήθηκαν 72 παιδιά από τα οποία είχαν πεθάνει τα 38.

Η Σπιναλόγκα που αρχικά είχε επιλεγεί σαν προσωρινή εγκατάσταση των λεπρών, αποδείχθηκε ο πιο ακατάλληλος χώρος. Επανεξιλημμένες εκθέσεις ειδικών, γιατρών, Νομαρχών και διαφόρων επιτροπών επισημαίνουν την ακαταλληλότητα του νησιού. Από τις επιτροπές που, κατά καιρούς, συγκροτήθηκαν για τη διερεύνηση των συνθηκών του λεπροκομείου της Σπιναλόγκας πιστεύουμε ότι, η πιο σημαντική, ως προς τα πορίσματα της, ήταν η επιτροπή η οποία αποτελείτο από τους γιατρούς Χ Μαλανδρίνο, Ι Γεωργιάδη και Α Αραβαντινό. Η επιτροπή αυτή μετά από εντολή του Υπουργείου Εσωτερικών επισκέφθηκε τη Σπιναλόγκα το 1919, έκρινε το χώρο ακατάλληλο και εισηγήθηκε τη μεταφορά του λεπροκομείου στο νησί Διονυσάδες απέναντι από τη πόλη της Σητείας. Επίσης πρότεινε μία σειρά από

προτιμά, γιατί οι δουλειές στο χωριό της είναι βαριές! "Κι ο γεροντάκος πρόστεσε μ' αγανάκτηση "Τέτοιες ψυχικές λέπρες σε σκοτώνουνε άμα τις νοιώθεις δίπλα σου και να σκέβεσαι πως όλος ο κόσμος έξω είναι άρρωστος από παρόμοια λέπρα! Βρίζουνε τη ζωή, τη χαλαμίζουμε για το στομάχι, για τον παρά, για για για τη τεμπελιά μωρέ παιδί μου"

99 Βλ. Κ Ζεϊφάρτ, "Μία Επίσκεψις", Περ ΜΥΣΩΝ, σπ, π, σ 78-79
"Ο Καθηγητής εν Αθήναις κ Γ Φωτεινός ενήργησεν εξετάσεις του αίματος κατά Βάσσερμαν επί 204 λεπρών της Σπιναλόγκας. Αι 115 αντιδράσεις ήσαν θετικά και 89 αντιδράσεις ήσαν αρνητικά. Η κατά Βάσσερμαν αντίδρασις του αίματος της άνω ρηθείσης πλυντρίας υπήρξεν όπως και των περισσοτέρων λεπρών, θετική. Όμως ουδέν απολυτώς συμπτωμα της λέπρας επαρουσιάζεν. Διά τούτο και διά πολλά άλλα τονίζω ότι, εν Σπιναλόγκα υπάρχει άφθονον επιστημονικόν υλφκόν, όσον εις ουδέν άλλο λεπροκομείον εν Ευρώπη και το οποίον μένει ανεκμετάλλετον"

μέτρα, που έπρεπε να ληφθούν ώστε η διαμονή των λεπρών να καταστεί "αξία ανθρώπων", όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν ¹⁰⁰ Επίσης πολύ χαρακτηριστικές είναι και οι Επιστολές των Νομαρχών Λασιθίου Κ Αναγνωστάκη και Σ, Γεωργίου τον Αυγουστο και το Νοέμβριο του 1926, αντίστοιχα, όπου η Σπιναλόγκα χαρακτηρίζεται ως "ειρκτή καταδίκων και ως τάφος ακόμη ανεπαρκής που ίσως μόνον η μεγάλη φαντασία ενός Δάντη θα ηδυνάτο να περιγράψει" Αναφέρεται ακόμα ότι "Η απόγνωση εις ήν έχουσιν περιέλθει οι Λεπροί και η έμμονος απαίτησις των περί μεταφοράς των αλλαχού, φανερωνεται από τας συσσωμους απειλάς των "Μη φροντίζετε για σπίτια, θα τα κάψωμε να καουμε και μεις για να γλυτωσωμε από τα βάσανα", η αυτολεξει αναφερομένη απειλή, καίτοι βεβαίως δεν είναι πραγματοποιήσιμος, φανερωνει ζωντανά την οικτράν κατάστασιν των" ¹⁰¹

Για τη ζωή των λεπρών στη Σπιναλόγκα έχουν γραφτεί πολλά Υπάρχουν συγκλονιστικές μαρτυρίες ανθρώπων που την επισκέφτηκαν και θεραπευμένων λεπρών που έζησαν στο νησί Ένας ολοκληρος κόσμος με δικούς του νόμους και δική του, ξέχωρη, ζωή ¹⁰²

100 Βλ ,Περ ΜΥΣΩΝ, οπ , π , σ 47-48, έκθεση επιτροπής Χ Μαλανδρινού, Ι Γεωργιάδη και Α Αραβαντινού, 1919: "Το ενετικόν φρουριον, περικλειόμενον υπό υψηλου τείχους, ο πετρωδης βράχος της Σπιναλόγκας κάκιστα εξελέγη ως διαμονή των λεπρών Οικήματα τούρκικα, υγρά και ανήλια, των οποίων πολλά μόνον εκ της θύρας δέχονται φως και αέρα, χρησιμευουν ως κατοικίαι λεπρών, τελείως, δυνατά τις να είπη, υπό της Πολιτείας, εγκαταλειμένων Διότι ο εγκλεισμός και η απονομή εις έκαστον αυτων 3 50 δρχ ημερησίως, βεβαίως δεν δυναται να θεωρηθή κυβερνητική μέριμνα Λείπουν όχι μόνον τα μέσα ποιός τινος ανέσεως, αλλά και τα στοιχειωδη μέσα, αναγκαία όπως καταστήσουν την διαμονήν αξίαν ανθρώπων Νομίζομεν, ότι επιβάλλεται η διόρθωσις της καταστάσεως διά των εξής μέτρων 1 Βελτίωσις των οικημάτων και επιδιόρθωσις των κατεστραμμένων 2 Ανάθεσις της διευθυνσεως μετά διοικητικής και αστυνομικής εξουσίας εις ιατρόν, ο οποίος να επιβλέπη την υγείαν, την καθαριότητα 3 Καθαρισμός των υδαταποθηκών 4 Οργάνωσις συσσιτίου και επίβλεψις της ποιότητος των τροφίμων 5 Ίδρυσις φαρμακείου"

101 Βλ ,Παράρτημα ΙΙΙ, Επιστολές Νομαρχών Λασιθίου, σ 24-25

102 Βλ ,θ Κορνάρος, Σπιναλόγκα, οπ , π , σ 91

Οι Ενετοί στρατιώτες, οχυρωμένοι στο νησί της Σπιναλόγκας, δεν θα μπορούσαν να φανταστούν τί περίεργοι κάτοικοι θα τους διαδέχονταν σε αυτό το νησί "Άνδρες, γυναίκες και παιδιά συνωθούνται προς εκείνους που αποβιβάζονται. Χειρονομούν, απλώνουν τα χέρια τους - τί χέρια - μιλούν, φωνάζουν, κάτι ζητούν - με τί στόματα και πρόσωπα φρικτά - φαίνεται να περιμένουν σωτήρες και διαμαρτυρούνται για τη φρικτή ζωή τους

Ακόμη τραγικότερο είναι το θέαμα των δρόμων, όπου πάνω στις πέτρες, δεξιά και αριστερά, είναι κατάκρητοι οι ανάπηροι. Το νησί δεν έχει παρά μόνον κατοίκους λεπρούς, καταδικασμένους, που πίσω από τα ερειπωμένα τείχη, αιχμάλωτοι της θάλασσας, είναι ελεύθεροι" ¹⁰³

"Η πρώτη διαδρομή διά μέσου των κατεστραμμένων δρόμων της νεκράς πόλεως αφήνει βαθειάν εντυπώσιν. Παρέχει την εικόνα της απαίσιος ζωής των λεπρών ενταυθα. Δεξιά και αριστερά ίστανται ή κᾶθηνται οὗτοι προ των οικίων, με τα απαίσίως ακρωτηριασμένα ἄκρα και τας φρικτῶδεις ὄψεις των (λεόντειος ὄψις, σατυρίασις). Νέοι και γέροντες, γυναίκες και ἄνδρες, ἀσθενεῖς ελαφρῶς και βαρέως, ἀτενίζουσι με κατὰ πλῆξιν τον ξένον ο οποίος τους επισκέπτεται. Ἐνας νοσοκόμος προηγείται της μικρᾶς ἀκολουθίας, ἐπὶ κεφαλῆς της οποίας ἐγὼ βαδίζω και με ἓνα καταβρεχτήρι, γεμάτο ἀπὸ διάλυσιν φαϊνικου οξέος, καταβρέχει δεξιά και αριστερά τον δρόμον" ¹⁰⁴

Οι λεπροὶ στεγάζονταν στα ερειπωμένα τουρκικά οικήματα, τα οποία δεν μπορούσαν βέβαια να συντηρήσουν ούτε και να επισκευάσουν. Αντίθετα, για να καλύψουν τις διάφορες ανάγκες τους αποσπούσαν την ξυλεία από τις στέγες των σπιτιών και τις μεσοτοιχίες

103 Βλ. Ch Nicolle, "Σπιναλόγκα, η Νήσος των Λεπρών", Περ ΜΥΣΩΝ, οπ. π., σ. 72

104 Βλ. Κ. Ζεϋφάρτ, "Μια επίσκεψις", Περ ΜΥΣΩΝ, οπ. π., σ. 76-77

Κάθε λεπρός που έφτανε στη Σπιναλόγκα στεγάζονταν όπως μπορούσε και όπου έβρισκε Η δυναμη του ισχυρότερου ή ο οίκτος προμήθευαν τις καλλίτερες κατοικίες ¹⁰⁵

Οι συνθήκες της στοιχειώδους υγιεινής και η περίθαλψη των λεπρων στη Σπιναλόγκα,συμφωνα με τα στοιχεία μας πρέπει να ήταν ανυπαρκτες ¹⁰⁶

Η κοινωνία των λεπρων είχε τη δική της οργάνωση,τους δικους της νόμους,τις δικές της προτεραιότητες και τις δικές της αξίες ¹⁰⁷

Το κυριότερο χαρακτηριστικό,που τους διαφοροποιουσε κοινωνικά ήταν η έλλειψη εργασίας και απασχόλησης Καταδικασμένοι και απομονωμένοι δεγ είχαν λόγο να εργαστουν ¹⁰⁸ Κανένα αντικείμενο δεν μπορούσε να βγει από το νησί και σε αντίθεση με τους φτωχους κατοίκους της γυρω περιοχής,που ήταν αγρότες σε

105 Βλ ,Ch Nicolle,περ ΜΥΣΩΝ,οπ ,π ,σ 73

Σημ :Αντίθετα σε χειρόγραφο ανέκδοτο,του Ν Ζερβογιάννη (τελευταίου διευθυντή του λεπροκομείου) διαβάζουμε "Το ζήτημα της στέγασης,δηλαδή των επιβεβλημένων μεταθέσεων από τη μιά οικία στην άλλη,ατόμων ή οικογενειων λεπρων καθώς και η εγκατάσταση των νεοεισερχομένων ρυθμίζεται εκάστοτε από την Υψηρασία"

106 Βλ ,θ Κορνάρος,οπ ,π ,σ 144-147:"Η Σπιναλόγκα,δεν είναι μόνον ο τόπος που ξορίζουνε τους λεπρους Είναι σα να λέμε και νοσοκομείο,ένα είδος σανατόριο! Γιατί,αν δεν κάνω λάθος,άρρωστοι ανθρωποι είναι οι λεπροί Γι'αυτό μας έχει διορίσει και γιατρό το Κράτος Τον είδα! Δυό φορές έχει έρθει μέσα σε πέντε μήνες! Σήμερα ήρθε γιατί έχουμε 4-5 κρουσματα λυσοντεριάς αυτό το μήνα Απ'το νερό θάνατι! Συμφωνεί κι ο γιατρός Το "υδραγωγείο" γεμίζει το χειμωνα με βρόχινο νερό και κρατάει για όλο το χρόνο Μα καθώς πέφτει η βροχή ξεπλένει τους δρόμους και τις αυλές,παρασέρνει όλα τ'αποπατήματα και φτάνει στο υδραγωγείο Στις νεροδόχες έχουμε βάλει θυμάρια για να καθαρίζεται το νερό!"

Σημ Με τις παραπάνω μαρτυρίες διαφωνεί ο τελευταίος διευθυντής του λεπροκομείου,Ν Ζερβογιάννης,ο οποίος,σε προσωπική συνέντευξη,υποστήριξε ότι κατά τη διάρκεια της δικής του θητείας - από το 1950 και μετά,η κατάσταση είχε αλλάξει ριζικά,ειδικά στο θέμα της ιατρικής παρακολούθησης και της παροχής φαρμάκων

107 Βλ ,θ Κορνάρος,οπ ,π ,σ 91"Οι λεπροί της Σπιναλόγκας είναι κάτι παραπάνω από ζωντανοί Είναι οι πραγματικοί εκτιμητές της αξίας της ανθρωπινής ζωής"

108 Βλ ,Ch Nicolle,περ ΜΥΣΩΝ,οπ ,π ,σ 73 "Η μοίρα,η οποία έχει τη τέχνη να επιδεινώνει τα βασανιστήριά της,προσθέτει στην τραγωδία της αρρώστιας,την τραγωδία της πλήξης"

άγονη γη,οι λεπροί ήταν "πλουσιοι",έπαιρναν μισθό από την Πολιτεία ¹⁰⁹ Η κυριότερη απασχόλησή τους ήταν η καλλιέργεια μικρων κήπων και η διατήρηση περιορισμένου αριθμου κατοικίδιων ζων

Παρόλα αυτά υπήρχε μια αρκετά αναπτυγμένη εμπορική δραστηριότητα αφού οι λεπροί έπρεπε να προμηθευτούν τα απαραίτητα για την καθημερινή τους ζωή,¹¹⁰ και να πληρωσουν για την παροχή διάφορων υπηρεσιων ¹¹¹

Στο νησί,στον κεντρικό δρόμο,υπήρχαν καταστήματα-παντοπωλεία που ανανέωναν τις προμήθειές τους από τους μικροπωλητές με καικία από τη θάλασσα Αργότερα,μετά το 1930,η προμήθεια των αναγκαίων τροφίμων και ειδων, γινόταν μέσω προμηθευτικων σωματείων-συνεταιρισμων,που διηυθουναν οι ίδιοι οι λεπροί ¹¹²

Οι προμηθευτικοί συνεταιρισμοί δημιουργήθηκαν προφανως προς αποφυγή της εκμετάλλευσης των λεπρων από τους εμπόρους και τους μικροπωλητές των απέναντι περιοχων ¹¹³

109 Σημ Ο μισθός των λεπρων ήταν κατά περιόδους από 3 50 μέχρι 25 δρχ

110 Βλ ,Ν Ψιλάκης,οπ ,π ,σ 13"Τυχεροί όσοι μπορούσαν να βρουν δουλειά στο λεπροχωρι Άλλοι σαν βαρκάρηδες,άλλοι σαν έμποροι, άλλοι σαν νοσοκόμοι και οι γυναίκες σαν πλυντρίες,μαγείρισσες ή καθαρίστριες"

111 Σημ : Οι πλέον ανήμποροι ασθενείς ήταν αναγκασμένοι, αν ζουσαν μόνοι τους να πληρώνουν τον"ψωνιστή",τον "ταιστή"
Βλ ,θ Κορνάρος,οπ ,π ,σ 133

112 Σημ : Το 1925 ψηφίστηκε και δημοσιευτηκε ο καταστατικός οργανισμός της λειτουργίας του λεπροκομείου της Σπιναλόγκας (Ν Δ της 26ης Ιουλίου 1925) Ο οργανισμός αυτός για την οργάνωση και τη λειτουργία του λεπροκομείου,πιθανόν να όριζε τη δημιουργία προμηθευτικων συνεταιρισμων,προς αποφυγήν της εκμετάλλευσης από τους μικροπωλητές

Ενδεικτικά αναφέρουμε τη λειτουργία του τελευταίου συνεταιρισμου,το διάστημα 1950-1955,με πρόεδρο το λεπρό Μ Κουλουπάκη από το χωριό Τουρλωτή της Σητείας
Βλ ,Ν Ζερβογιάννης,"Χειρόγραφα ανέκδοτα"

113 Βλ ,θ Κορνάρος,οπ ,π ,σ 136-137: "Ένας γεροντάκος μου διηγότανε μια μέρα,πως δεν είχε κανένα να τον φροντίζει Όταν του πηγαίνανε το επίδομα,τις 750 δρχ ,έλεγε στον άνθρωπο που πλήρωνε και έβαζε τα χρήματα κάτω από μια πέτρα στη γωνιά Σωστά λειψά ,δεν τόξερε Πως να τα μετρήσει; Το μόνο που

Εκτός από τα εμπορικά καταστήματα υπήρχε κουρείο, ραφείο, επιδιορθωτήριο υποδημάτων και μερικά καφενεία. Η Σπιναλόγκα είχε ακόμα σχολείο με δάσκαλο λεπρό, για τη στοιχειώδη μόρφωση και απασχόληση των λιγοστών λεπρών παιδιών ¹¹⁴

Οι λεπροί παντρευονταν μεταξύ τους και δημιουργούσαν οικογένειες από πραγματική ανάγκη για επιβίωση. Πιστεύουμε ότι η μορφή αυτή του γάμου, που επικράτησε στη Σπιναλόγκα, μεταξύ των λεπρών, παρουσιάζει μεγάλο κοινωνιολογικό ενδιαφέρον.

"Ευτυχισμένοι του τόπου μας, που μπορέσανε να ζευγαρωθουνε 'Όλοι ψάχνουν να βρουνε το ταίρι τους. Ο ένας ζητάει ένα χέρι, άλλος γυρευει μάτια, άλλος πόδια και άλλος αυτιά. Εγώ έχω γίνει περιζήτητος γαμπρός. Θησαυρός ολάκερος είμαι! Μόνο η μυτη και ένα κομμάτι χείλι μου λείπουνε. 'Όλες οι Σπιναλογκίτισσες έχουνε ερωτευτεί τα χέρια μου, που μπορούνε να με ταιζουνε και τα πόδια μου, που με πηγαίνουνε ως την αγορά. Κάθε πρωί που πάω για ψωνία, κάποιες φωνές παραμορφωμένες, με καλουν μέσα από κλειστά παραθυρία. Γι αυτό οι γάμοι μας δεν χρειάζονται παπάδες και στεφάνια και ευλογίες. Φτάνει που τα κεφάλια βρεθήκανε και δυο άνθρωποι μπορέσανε και φτιάξανε τουλάχιστον ένανε. Η πιο θερμή ευχή για τους νιόπαντρους ήταν "Τρίτος ο αχρείαστος", που θα πεί να μην προχωρήσει η αρρωστεια, ωστε να μπορούν να βοηθιουνται οι δυο

ήξερε ήτανε, πως τη μέρα πουχε πλερωθεί, είπε στον έμπορα και τ'αφήκε ένα ψωμί και 50 δράμια τυρί. Τον έστειλε στην πέτρα και πλερώθηκε. Το ίδιο βράδυ πήγε ο ταιστής και τον τάισε. Τον έστειλε κι αυτόν στην πέτρα να πάρει το δεκάρικο, μα δεν είχε άλλα λεφτά! Μήτε μια δραχμή! Κι ο ταιστής τον έβρισε. Κι ο γεροντάκος βουρκωσε γεμάτος παράπονο. "Μόνο εμπόρους έχει ο κόσμος! Κανέναν τους δεν σκέβεται πως είναι και άνθρωπος. 'Όλοι εμπόροι γίνονται. Κρίμα στη Ζωή! Με την οκά, με τον πήχη, με το φράγκο τη διατιμουνε. Αχ μωρέ παιδί μου και να γινόμασταν καλά!!"

114 Βλ. Θ. Κορνάρου, οπ. π., σ. 153,

Σημ.: Είναι σχεδόν σίγουρο ότι το ημερολόγιο του λεπρού που παραθέτει ο Θ. Κορνάρου είναι το ημερολόγιο του δασκάλου της Σπιναλόγκας.

τους Αλλιως θα βρουνε και τρίτο Κάπως έτσι γίνεται βέβαια και στον έξω κόσμο,μα δε μπορούμε να το ξεδιακρίνουμε,γιατί είναι πιο μπερδεμένα τα περιθωρια εκεί,και πολλά πράματα παίζουνε το κρυφτουλι " 115

Είναι παράδοξο,και το επισημαίνουμε στο σημείο αυτό ότι στη Σπιναλόγκα γίνονταν καθημερινά γλέντια και όχι μόνο με την ευκαιρία των γάμων. Ειδικά στα καφενεία του νησιου τα γλέντια αυτά κατέληγαν πολλές φορές σε μεγάλους καυγάδες και ταραχές ¹¹⁶

Στο τεράστιο πρόβλημα της λέπρας στην Κρήτη και της αντιμετώπισής της η κοινή γνώμη έδειξε πολλές φορές ευαισθησία,που εκφράστηκε σε υλική και ηθική συμπαράσταση. Ουσιαστική συμβολή στην ανακούφιση των λεπρων υπήρξε η δωρεά Μιχαηνου (δέκα χιλιάδων λιρων) και την οποία,με εντολή του Μιχαηνου,χειρίζονταν προσωπικά ο Ελ Βενιζέλος. Επίσης η κληρονομιά Κουταβά (πέντε χιλιάδων λιρων) και εκείνη του γνωστου ευεργέτη του Ηρακλείου Α Καλοκαιρινου

Το 1929 ιδρύεται στα Χανιά ο Παγκρήτιος Συνδεσμος κατά της λέπρας με σκοπό τον αντιλεπρικό αγώνα στο νησί ¹¹⁷

Επισημαίνουμε ακόμα το έντονο προσωπικό ενδιαφέρον του Ελ Βενιζέλου για την αντιμετώπιση της λέπρας και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των λεπρων. Για το σκοπό αυτό έστειλε,με δικά του έξοδα,το Νοέμβριο του 1920 το γιατρό

115 Βλ ,θ Κορνάρου,οπ ,π ,σ 126,132-133

116 Βλ ,θ Κορνάρου,οπ ,π ,σ 122 "Κάθε βράδυ ο κόσμος χαλά από δυναμίτες Γέλια και φωνές και καυγάδες,ξεχειλουν από το λεπρονήσι" και Περ ΜΥΣΩΝ,"Η λέπρα εν Κρήτη",οπ ,π ,σ 73 "Όταν γίνονται πολυ μεγάλοι καυγάδες,τότε έρχονται από τη γειτονική ακτή δυο χωροφυλακες,κλείνουν τους παραχοποιους για λίγα λεπτά σε μια φυλακή και υστερα ξαναφευγουν"

117 Βλ ,Εμμ Δετοράκης,οπ ,π ,σ 290 "Το καταστατικό του Συνδέσμου συνέταξε ο γιατρός και γεροουσιαστής Μ Καταπότης. Ο Συνδεσμος είχε έδρα τα Χανιά και προέβλεπε την ίδρυση παραρτημάτων στις έδρες των νομων Ρεθυμνου,Ηρακλείου και Λασιθίου"

Δεσποτόπουλο στις Ινδίες και στις Φιλιππίνες, όπου εφαρμόζονταν νέες μέθοδοι
θεραπείας της λέπρας και παράλληλα συγκρότησε επιτροπή από Έλληνες και
Γάλλους γιατρούς ¹¹⁸

Από το 1924 αρχίζουν οι προσπάθειες για τη δημιουργία έργων στη
Σπιναλόγκα και το 1927 αποφασίζεται η ίδρυση επιστημονικού εργαστηρίου στην
Πλάκα (έδρα της διοίκησης του λεπροκομείου) για την έρευνα των διαφόρων
προβλημάτων της ασθένειας

Το 1933 με τη δραστηριότητα του Παγκρήτιου Συνδέσμου κατά της λέπρας και
με χρήματα των κληροδοτημάτων Μιχαηλίου και Κουταβά άρχισε η κατασκευή στη
Σπιναλόγκα 1) Νοσηλευτηρίου (αίθουσα ασθενών, δωμάτια νοσοκόμων, γραφείο,
φαρμακείο, χειρουργείο, ιατρείο κλπ), 2) Απολυμαντηρίου, 3) Μαγειρείου (αίθουσα
φαγητού), 4) Τριών συγκροτημάτων αποχωρητηρίων, 5) φυλακών, 6) Δω^κτίων για
πλυντρίες και 7) Δεξαμενών κοντά στο μαγειρείο ¹¹⁹

Επίσης προβλέπονταν και η κατασκευή άλλων έργων, όπως μεγάλη αίθουσα
ψυχαγωγίας και οικήματα για την εγκατάσταση των λεπρών ¹²⁰ Πολλά από τα
παραπάνω έργα δεν ξεκίνησαν καθόλου και άλλα δεν αποπερατώθηκαν

Η ουσιαστική εφαρμογή των αντιλεπρικών φαρμάκων, στους λεπρούς της
Σπιναλόγκας άρχισε αρκετά καθυστερη- μένα, μόλις το 1948 Έτσι μέχρι και το
1953 το αίτημα για μεταφορά των λεπρών παρέμενε στην επικαιρότητα ¹²¹

118 Βλ ,Περ ΜΥΣΩΝ,οπ ,π ,σ 37 και
Παράρτημα ΙΙΙ,Επιστολή της Επιτροπής γιατρών,σ 26,Επιστολή Ch Nicolle,σ 3 και
Επιστολή G Blanc,σ 27-28

119 Βλ ,Παράρτημα ΙΙΙ,Επιστολή του Διευθυντή του λεπροκομείου,σ 29

120 Βλ ,Περ ΜΥΣΩΝ,οπ ,π ,υποσ σ 109 "Ο Ελ Βενιζέλος θα εγκαταστήσει
κινηματογράφο εν Σπιναλόγκα ιδίαιας δαπάναις"

121 Βλ ,Εφ ΙΔΗ του Ηρακλείου,φ 3 12 52: "Η αδελφότης των λεπρών της
Σπιναλόγκας ζητεί την μεταφοράν των εις Αγίαν Βαρβάρα", φ 31 12 52 "24ωρη
απεργία πείνης των λεπρών"

Την τελευταία περίοδο της λειτουργίας του λεπροκομείου, από το 1952 μέχρι το 1957, υπήρχαν στη Σπιναλόγκα 250 περίπου λεπροί και 40 άτομα προσωπικό ¹²² Από τα άτομα αυτά 12 ήταν φυλακες, 6 ήταν νοσοκόμοι, 10 ήταν πλυντρίες και 12 ήταν "περιποιήτριες" Το παραπάνω προσωπικό προέρχονταν από τις γύρω περιοχές της Πλάκας, του Βρουχά, της Ελουντας και του Αγ Νικολάου Μερικοί έμεναν σε οικήματα έξω από το τείχος, στη δυτική πλευρά του νησιου μαζί με τον ιερέα Χρυσανθο

Η εγκατάσταση της γεννήτριας ηλεκτρικού ρευματος, την περίοδο αυτή βελτίωσε σημαντικά τις συνθήκες ζωής καθώς και η συστηματικότερη ιατρο-φαρμακευτική περίθαλψη από δυο γιατρούς, που κατοικούσαν στην Πλάκα

Το επίδομα για κάθε λεπρό ήταν 20 δρχ την ημέρα, δηλαδή 600 δρχ το μήνα, που ο Διαχειριστής του λεπροκομείου παρέδινε στον εκπρόσωπο κάθε οικογένειας ¹²³ Η δημιουργία του προμηθευτικού συνεταιρισμου από τους ίδιους τους λεπρους, που με καικία έφερναν από τον Αγ Νικόλαο τα απαραίτητα είδη και τρόφιμα, περιόρισε σημαντικά την εκμετάλλευση από τους μικροπωλητές

Τα μέτρα που λαμβάνονταν για την απολυμανση ήταν αυστηρά Το απολυμαντήριο βρίσκονταν στην αρχική κυρία ενετική είσοδο του νησιου και χαρακτηριστικά αναφέρουμε τη διαδικασία απολυμανσης των χρημάτων: Ο απολυμαντής τοποθετούσε τα χρήματα των λεπρών σε ειδικά μικρά κουτιά, σε ειδικό υγρό, όπου παρέμεναν για μια ώρα πριν παραδοθούν στους εμπόρους ή άλλους δικαιούχους Επίσης όσα είδη διατροφής, κυρίως αυγά, γάλα, τυρί και φρούτα δεν

122 Σημ Τα στοιχεία για την τελευταία περίοδο του λεπροκομείου 1951-1957 προέρχονται από προσωπική συνέντευξη με τον Διευθυντή του λεπροκομείου Ν Ζερβογιάννη

123 Σημ Υπήρχαν οικογένειες με πολλά άτομα, όπως για παράδειγμα η οικογένεια Κουλουπάκη, η οποία είχε 12 άτομα Το ποσό επομένως των 7 200 δρχ, που έπαιρνε η συγκεκριμένη οικογένεια κάθε μήνα ήταν πολύ μεγάλο για την εποχή εκείνη

κατάφερναν να πουλήσουν οι μικροπωλητές από τις βάρκες, τα έριχναν στη θάλασσα

Οι συγγενείς των λεπρων τους επισκέπτονταν συχνά και χωρίς περιορισμό αλλά τους έβλεπαν μόνο από μακριά

Στο διάστημα της τελευταίας περιόδου γεννήθηκαν 12 παιδιά, τα οποία μεταφέρονταν αμέσως, με συνοδό νοσηλεύτη στον Αντιλεπρικό Σταθμό της Αθήνας. Η ανακάλυψη και η χρήση των αντιλεπρικών φαρμάκων έδωσαν τέλος στο δράμα των λεπρων της Σπιναλόγκας.¹²⁴ Από τους 250 ασθενείς θεραπευθηκαν οι 140, που πήραν εξιτήριο από τη Σπιναλόγκα με τον όρο ότι θα υποβάλλονταν κάθε 6 μήνες σε ιατρικές εξετάσεις. Οι υπόλοιποι παρουσίασαν σημαντική βελτίωση και μεταφέρθηκαν στο νοσηλευτικό σταθμό Αγ. Βαρβάρα στην Αθήνα. Οι τελευταίοι 67 ασθενείς, ακρωτηριασμένοι, έφυγαν από τη Σπιναλόγκα με σκάφος του Πολεμικού Ναυτικού τον Ιούλιο του 1957 για το Νοσοκομείο Λοιμωδών Νόσων της Αθήνας.

Παρέμεινε όμως ένας κάτοικος ολομόναχος. Ο ιερέας των λεπρων, ο Χρυσανθος της Σπιναλόγκας για δυο ολόκληρα χρόνια. Ο ίδιος διηγείται: "Τρόφιμα έπαιρνα από την αποθήκη που υπήρχε στο νησί για τους χανσενικούς. Κηπευτικά και χορταρικά είχα αρκετά. Τα καλλιεργούσα ο ίδιος σε ένα μικρό κήπο. Στο νησί έβρισκα χόρτα που φυτρώνουν μόνο τους και είναι φαγωσιμα. Οι ψαράδες μου έφερναν πολλές φορές ψωμί, λάδι και ψάρια". Όταν ρωτήθηκε γιατί έμεινε μόνος του στο νησί απάντησε: "Λόγοι σοβαροί επέβαλλαν την παραμονή μου στο νησί. Έπρεπε να λειτουργώ στην εκκλησία του Αγ. Παντελεήμονα και στο εκκλησάκι του Αγ. Γιωργη. Έπρεπε να αναπέμψω επιμνημόσυνες δεήσεις για τους τραγικούς

124 Σημ. Το αντιλεπρικό φάρμακο "Promin" έφτασε στη Σπιναλόγκα μέσα σε δέμα για τον Μ. Κουλουπάκη από τον αδερφό του στην Αμερική. Δεδομένου ότι, για προληπτικούς λόγους, τα δέματα και τα γράμματα των λεπρών ανοίγονταν από την υπηρεσία, ο Διευθυντής του λεπροκομείου ανακάλυψε το φάρμακο και πριν επιτραπεί η χρήση του στάλθηκε στο Υπουργείο Υγείας. Το Υπουργείο μετά από σχετική έρευνα επέτρεψε τη χρήση του μετά όμως από αιματολογικές εξετάσεις, στις οποίες υποβλήθηκαν όλοι οι ασθενείς. Στάλθηκαν συνολικά 5 κιβώτια με αμπούλες στο νησί και η βελτίωση των ασθενών υπήρξε ταχυστατή.

χανσενικούς, βρισκόμενος κοντά στους τάφους τους" ¹²⁵ Η υγεία του κλονίστηκε και το 1959 έφυγε από τη Σπιναλόγκα ¹²⁶

Η Σπιναλόγκα μετονομάστηκε, άγνωστο γιατί, με βασιλικό Διάταγμα στις 28 4 1954 σε "Νέα Καλυδων" και το 1963 περιήλθε στην ιδιοκτησία του ΕΟΤ. Στην εφημερίδα "Μεσόγειος" της 17ης Μαΐου του 1967, διαβάζουμε: "Η Καλυδων θα μεταμορφωθεί σε Τουριστικό Παράδεισο μετά από εισηγήσεις στον ΕΟΤ" ¹²⁷

3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΣΠΙΝΑΛΟΓΚΑΣ ΣΗΜΕΡΑ

3 1 Γεωγραφική θέση

Το νησί Σπιναλόγκα ή Καλυδων, συνολικής έκτασης 83 000 μ² βρίσκεται στη βορειοδυτική είσοδο του κόλπου της Ελουντας, στα διοικητικά όρια του Νομού Λασιθίου, στην Κοινότητα της Ελουντας. Ανήκει στον ΕΟΤ, εντάσσεται διοικητικά στην κοινότητα της Ελουντας και ενοριακά στην κοινότητα του Βρουχά. Προστατεύεται από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, ως αρχαιολογικός χώρος ¹²⁸

125 Βλ. Δ. Παπαδάκης, "Ο Χρυσανθος της Σπιναλόγκας", Περ Κρητικές Εικόνες, τ 40, Μάιος 1984, σ 33-35

126 Σημ. Ο ιερέας Χρυσανθος της Σπιναλόγκας γυρισε στη Μονή του Τοπλου και πέθανε στις 3 Απριλίου του 1972

127 Βλ. Εμμ. Δετοράκης, οπ. π., σ 291

128 Βλ. Παράρτημα I, Χάρτης 1, σ 1, Παράρτημα III, Έγγραφο του ΕΟΤ, σ 30-40, Παράρτημα III, Έγγραφο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, σ 41-42

3 1 1 Τρόποι πρόσβασης

Η προσπέλαση προς τη Σπιναλόγκα διεξάγεται από το λιμάνι και το διεθνές αεροδρόμιο του Ηρακλείου (83 χλμ) μέσω της εθνικής οδου Ηρακλείου-Αγ Νικολάου(63 χλμ) και της επαρχιακής οδου Αγ Νικολάου-Ελουντας(15 χλμ) Επίσης και από το λιμάνι του Αγ Νικολάου Ο συνοικισμός Πλάκα,της Κοινότητας του Βρουχά,απέχει από την Ελουντα 5 χλμ

Ακτοπλοικως το νησί απέχει από τον Άγιο Νικόλαο 4 μίλια,από την Ελουντα 1000 μέτρα περίπου και από την Πλάκα μόλις 300-400 μέτρα

Συμφωνα με τα στοιχεία του Λιμεναρχείου του Αγ Νικολάου,κατά τη διάρκεια της θερινής περιόδου εκάστου έτους και συγκεκριμένα κατά το χρονικό διάστημα από 1 Απριλίου μέχρι 31 Οκτωβρίου, Επιβατηγά - Τουριστικά σκάφη εκτελούν ημερήσιους περιηγητικούς πλόες από τον Άγ Νικόλαο,την Ελουντα και την Πλάκα προς τη Σπιναλόγκα ¹²⁹

3.1 2. Κίνηση τουριστών

Συμφωνα με τα στοιχεία του Λιμεναρχείου του Αγίου Νικολάου το συνολο των τουριστων που επισκέφτηκαν τη Σπιναλόγκα την περίοδο του 1992(μέχρι τις 30 9) ήταν 152 564 Οι επισκέπτες αυτοί διακινούνται ακτοπλοικως και διαμένουν για περιήγηση και Ξενάγηση στο νησί μία ωρα περίπου

Το συνολο των επιβατων ημερησίως ήταν 1 860 το καλοκαίρι και 564 το χειμωνα Από τα σκάφη αυτά το "ΒΕΝΟΥΣ" (μεγαλυτερο) μετέφερε 304 επιβάτες το καλοκαίρι και 164 την περίοδο του χειμωνα,και το "ΟΛΟΥΣ" 49

129 Βλ ,Παράρτημα ΙΙΙ, Έγγραφα του Λιμεναρχείου του Αγ Νικολάου,σ 43-50

επιβάτες το καλοκαίρι και 9 το χειμώνα ¹³⁰

3 2 Περιγραφή της απέναντι περιοχής

Η Κοινότητα της Ελουντας βρίσκεται νότια της Σπιναλόγκας, αποτελείται από 8 χωριά - συνοικισμούς και έχει συνολικά 1 700 κατοίκους ¹³¹ Από τα χωριά αυτά ένα είναι ακατοίκητο (Σπιναλόγκα) και το μεγαλύτερο (Σχίσμα) έχει 1019 κατοίκους

Η περιοχή της Ελουντας, όπως χαρακτηρίζεται και από τον ΕΟΤ, είναι "κορεσμένη" τουριστικά με μικρά και μεγάλα οργανωμένα τουριστικά συγκροτήματα. Ορισμένες τουριστικές εγκαταστάσεις της Ελουντας είναι θέρετρα παγκόσμιας φήμης, υπερπολυτελή (δυναμικότητας 2 400 κλινών στην ΑΑ Κατηγορία και 7 124 κλινών στην Α Κατηγορία). Το είδος της τουριστικής κίνησης χαρακτηρίζεται σαν μαζικός (κυρίως) και επιλεκτικός τουρισμός, παραθεριστικός και περιγητικός, εξωτερικός (κυρίως) ¹³²

Οι κάτοικοι ασχολούνται και απασχολούνται, ειδικά την τελευταία δεκαετία, εκτός από τη γεωργία, με τα τουριστικά και τα συναφή με τον τουρισμό επαγγέλματα, μόνιμα ή περιστασιακά

Στην περιοχή απέναντι από τη Σπιναλόγκα βρίσκεται ο συνοικισμός Πλάκα (παραλιακός) με 43 κατοίκους, που ανήκει στην Κοινότητα του Βρουχά. Η Κοινότητα του Βρουχά αποτελείται από 4 χωριά-συνοικισμούς με συνολικό

130 Βλ. Παράρτημα ΙΙ, Πίνακες κίνησης σκαφών, σ 7-15

131 Βλ. Παράρτημα ΙΙ, Ε Σ Υ Ε, Απογραφές Πληθυσμού Κοινότητας Ελουντας 1981, σ 4-5

Σημ.: Τα στοιχεία της απογραφής του πληθυσμού του 1991 δεν έχουν ακόμα δοθεί από την Ε Σ Υ Ε. Με βάση τα στοιχεία της Κοινότητας δεν υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις

132 Βλ. Παράρτημα ΙΙΙ, Έγγραφο του ΕΟΤ, σ 31

πληθυσμό 330 κατοίκους Από αυτά το χωριό Βρουχάς, έδρα της Κοινότητας είναι ορεινό, έχει 281 κατοίκους και απέχει από τον συνοικισμό της Πλάκας 5 χλμ Το χωριό Μπαμπουρα είναι ακατοίκητο και το χωριό Μυρωνικήτας έχει 8 κατοίκους ¹³³

Η Κοινότητα του Βρουχά δεν έχει καθόλου τουριστική ανάπτυξη Στον παραλιακό συνοικισμό της Πλάκας υπάρχουν λίγες μικρές τουριστικές εγκαταστάσεις (μικρά ξενοδοχεία - ενοικιαζόμενα δωμάτια) Οι κάτοικοι έχουν χαμηλά εισοδήματα δεδομένου ότι η περιοχή είναι άγονη χωρίς εκτεταμένες καλλιέργειες και η παραγωγή περιορίζεται στο ελαιόλαδο

Συμφωνα με την άποψη μας ο πληθυσμός της Κοινότητας του Βρουχά χαρακτηρίζεται "μη προνομίουχος", σε σχέση με τον πληθυσμό της ευρύτερης περιοχής της Ελουντας αλλά και γενικότερα με τον πληθυσμό του Νομού Λασιθίου (καλλιέργειες πρωιμων κηπευτικων)

3 3. Περιγραφή της Σπιναλόγκας

3 3 1 Χερσαία περιγραφή

Το νησί Σπιναλόγκα, στη βορειοδυτική είσοδο του κόλπου της Ελουντας αποτελείται από έναν όγκο, έκτασης 85-100 στρεμμάτων περίπου Η διαμόρφωση των ακτων στο βόρειο και ανατολικό μέρος είναι βραχώδης και πολυ απότομη, ενώ στο δυτικό μέρος είναι ομαλή

Στο νότιο τμήμα, επειδή αποτελεί συνέχεια της χερσονήσου (Μεγάλο νησί)

133 Βλ ,Παράρτημα ΙΙ, Ε Σ Υ Ε, Απογραφές Πληθυσμου Κοινότητας Βρουχά 1981, σ 6 Σημ Συμφωνα με τα στοιχεία της Κοινότητας ο αριθμός των κατοίκων της Κοινότητας Βρουχά είναι σήμερα 350 περίπου

είναι επίσης ομαλή με αβαθή νερά. Σε ολόκληρο το νησί δεν υπάρχουν παραλίες και αμμουδιές καθώς και τόπος προσάραξης σκαφών ή λιμάνι.¹³⁴

Φυσικές συνθήκες

1. Έδαφος

Το νησί αποτελεί φυσική συνέχεια του μεγάλου επιμήκους νησιού (Κολοκυθα) με διεύθυνση νότος προς βορά. Η ακτογραμμή είναι περίπλοκη σχηματίζοντας πλήθος όρμων και κολπίσκων. Γεωλογικά αποτελείται εξ' ολοκλήρου από πλακώδη ασβεστόλιθο (plattenkalk). Πρόκειται για κρυσταλικό ασβεστόλιθο με καταθέσεις μάρμαρα, χρωματος τεφρου, καλά στρωμένα σε πάγκους με πάχος που ποικίλλει από λίγα εκατοστά έως ένα μέτρο. Φέρουν επίσης ενστρώσεις ή φακούς πυριτολίθων, πάχους μέχρι 20 εκατοστά, χρωματος λευκού.¹³⁵

2 Κλίση Εδάφους

Το υψόμετρο του νησιού υπολογίζεται σε 60 - 80 μέτρα, με ψηλές κλίσεις, που σε ορισμένα σημεία φτάνουν το όριο των 60%.

134 Βλ. Παράρτημα Ι, Φωτογραφίες της Σπιναλόγκας, σ 12-14

135 Βλ. Γεωλογικός χάρτης Ελλάδας 1:50000, Ι Γ Μ Ε (Ινστιτούτο Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών), 1985

3. Χλωρίδα

Παρατηρείται η συνήθης βλάστηση της περιοχής, η οποία περιλαμβάνει κωνοφόρα πευκα, αμυγδαλιές, πολλά ελαιόδενδρα (ειδικά στο βόρειο και ανατολικό τμήμα), θάμνους, πρίνους και σχίνα. Διαπιστώσαμε τη δυνατότητα καλλιέργειας δημητριακών και διαφόρων κηπευτικών, δεδομένου ότι υπάρχουν, ιδίως στο ανατολικό μέρος, διαμορφωμένοι μικροί κήποι από προηγούμενες εποχές, με την προϋπόθεση βέβαια υπαρξης νερού και γενικότερα αρδευτικής δυνατότητας.

4 Πανίδα

Κατά τη διάρκεια των επισκέψεων μας δεν διαπιστώσαμε την ύπαρξη ζώων και πουλιών. Διαπιστώσαμε όμως ίχνη τρωκτικών, φιδιών και άλλων ερπετών.¹³⁶

5 Οικήματα - Εγκαταστάσεις

Η σημερινή είσοδος του φρουρίου βρίσκεται στη νότια πλευρά της Σπιναλόγκας, όπου μια μεγάλη σήραγγα οδηγεί στον οικισμό Αμέσως μετά τη σήραγγα συναντάμε δεξιά ένα σπίτι που έχει συντηρηθεί - αναπαλαιωθεί.¹³⁷

Όλα τα άλλα οικήματα και οι εγκαταστάσεις της Σπιναλόγκα είναι

136 Σημ. Συμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων της απέναντι περιοχής, ειδικά τις νυχτερινές ώρες εμφανίζεται μεγάλος αριθμός αρουραίων και ποντικών.

137 Βλ. Παράρτημα Ι, Φωτογραφίες εισόδου και διατηρημένου κτίσματος, σ 15

ερειπωμένα και τα περισσότερα γκρεμισμένα ¹³⁸Ως εκ τούτου είναι πολύ δύσκολο να υπολογιστεί ακριβώς ο αριθμός των κτισμάτων. Καταγράψαμε 100-150 περίπου οικήματα μέσα στα τείχη του ενετικού φρουρίου, αρχιτεκτονικής τεχνοτροπίας διπλής εποχής, που περισσότερο θυμίζουν τουρκικό οικισμό ¹³⁹

Κυριο χαρακτηριστικό σχεδόν όλων των σπιτιών, που είναι διώροφα και χαμηλά η ύψωση εξωτερικής "παραστιάς" (μαγειρικής εστίας). Τα οικήματα αποτελούνται, στο πρώτο επίπεδο από τον κυρίως καθημερινό χώρο και στο δεύτερο επίπεδο από τον "οντά" ¹⁴⁰

Στον κεντρικό δρόμο, που αποτελούσε το εμπορικό κέντρο τόσο του τουρκικού όσο και του χωριού των λεπρών συναντάμε δεξιά και αριστερά τα καταστήματα και τα καφενεία του οικισμού ¹⁴¹

Στο νησί διαπιστώσαμε την ύψωση 7 δεξαμενών νερού, οι περισσότερες από τις οποίες είναι ενετικής κατασκευής, ολικής χωρητικότητας 1 770 κυβικών μέτρων νερού ¹⁴² Η μεγαλύτερη δεξαμενή από όσες διαπιστώσαμε

138 Βλ ,Παράρτημα I, Φωτογραφίες ερειπίων της Σπιναλόγκας, σ 16-20

139 Σημ Πάνω στις ενετικές βάσεις, δηλαδή τη θεμελίωση και την τοιχοποιία έγιναν προσθήκες υλικών της τουρκικής εποχής, δηλαδή ξυλείας και λάσπης, που ονομάζεται "τσακμάς" ή "μπαγδατή"
Βλ ,Παράρτημα I, Φωτογραφίες αρχιτεκτονικής τεχνοτροπίας διπλής εποχής, σ 16-20, και ειδικά σ 21

140 Βλ ,Παράρτημα I, Φωτογραφίες ερειπίων της Σπιναλόγκας, σ 16-21

141 Βλ ,Παράρτημα I, Φωτογραφίες καταστημάτων και καφενείων, σ 22
Σημ : Στον κεντρικό δρόμο του οικισμού επιλέξαμε και αποτυπώσαμε λεπτομερώς τα δύο καταστήματα, ένα καφενείο και ένα σπίτι, των φωτογραφιών στην σ 41, τα οποία παραθέτουμε σε αρχιτεκτονικά σχέδια, όπως ακριβώς υπήρξαν, προτείνοντας τη λειτουργική αναβίωσή τους Βλ ,3 Μέρος της διατριβής

142 Σημ : Συμφωνα με πληροφορίες οι δεξαμενές νερού στη Σπιναλόγκα είναι γυρω στις 20, πολλές μεταγενέστερης κατασκευής (από τσιμέντο), τις οποίες δεν κατέστη δυνατόν να εντοπίσουμε. Πολλές από αυτές θα υπάρχουν στις πίσω αυλές των σπιτιών, πιθανόν κάτω από τα ερείπια και τα χαλάσματα

είναι χωρητικότητας 610 και η μικρότερη 27 κυβικών μέτρων νερού ¹⁴³

Στη Σπιναλόγκα υπάρχουν δυο εκκλησίες βυζαντινού ρυθμού. Η πρώτη εκκλησία, ο Άγιος Παντελεήμονας, βρίσκεται στον κεντρικό δρόμο μετά τον οικισμό στη δυτική πλευρά, κοντά στην αρχική είσοδο του φρουρίου και έχει αναστηλωθεί. Η δεύτερη εκκλησία, ο Άγιος Γεωργιος, βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του νησιού, στο δεύτερο επίπεδο και διατηρείται σε αρκετά καλή κατάσταση. Κοντά στη δεύτερη εκκλησία βρίσκεται και το νεκροταφείο των λεπρών με 40 περίπου ομαδικούς τετράγωνους, ανοιχτούς τάφους ¹⁴⁴

Στο βορειοδυτικό μέρος του νησιού στο τέλος του κεντρικού δρόμου υπάρχουν τρία μεγάλα μεταγενέστερα κτίσματα ¹⁴⁵. Τα δυο από τα κτίρια αυτά είναι διώροφα και υπολογίσαμε, κατά προσέγγιση, την επιφάνεια του μεγαλύτερου σε 600-700 τμ ¹⁴⁶

Τέλος, έξω από τα τείχη, στη νότια πλευρά του νησιού, στη σημερινή είσοδο του φρουρίου βρίσκεται η βάση της γεννήτριας του ηλεκτρικού ρευματος και ένα οίκημα σε πολύ καλή κατάσταση ¹⁴⁷

143 Βλ. Παράρτημα Ι, Φωτογραφίες δεξαμενών της Σπιναλόγκας, σ 23

144 Βλ. Παράρτημα Ι, Φωτογραφίες εκκλησιών και νεκροταφείου της Σπιναλόγκας, σ 24

145 Σημ. Τα κτίρια αυτά κατασκευάστηκαν το 1936 από τον Ε Βενιζέλο, με χρήματα του κληροδοτήματος Κουταβά για να χρησιμοποιηθούν σαν Νοσηλευτήριο, Εξεταστήριο και Φαρμακείο των λεπρών

146 Βλ. Παράρτημα Ι, Φωτογραφίες μεγάλων κτιρίων, σ 25

147 Βλ. Η γεννήτρια του ηλεκτρικού ρευματος τοποθετήθηκε γύρω στο 1950 λίγα χρόνια πριν κλείσει το λεπροκομείο. Στο παραπλευρώς κτίριο κατοικούσαν, πιθανόν, μερικοί υπάλληλοι του λεπροκομείου (νοσοκόμες, πλυντρίες κλπ) και ο Ιερέας που ζούσε με τους λεπρούς, ο Πατέρας Χρυσάνθος της Σπιναλόγκας

3.3 2 Περιγραφή και κατάσταση θάλασσας¹⁴⁸

Όπως διαπιστώσαμε από τις επισκέψεις μας και τις καταδυσεις μας γυρω από τις ακτές της Σπιναλόγκας δεν υπάρχει θαλάσσια ρυπανση που να προέρχεται από πηγές τόσο του νησιου όσο και των απέναντι περιοχων

Δεν παρατηρήσαμε ουτε φερτή ρυπανση (πλαστικά, πετρελαιοειδή) δεδομένου ότι δεν υπάρχει βιομηχανική δραστηριότητα αλλά ουτε και μεγάλη τουριστική δραστηριότητα κοντά στη Σπιναλόγκα

Ο υποθαλάσσιος χωρος χαρακτηρίζεται από αμμώδες υπόστρωμα μέχρι βάθους 5 μέτρων με ομαλή κλίση, δηλαδή η επόμενη ισοβαθής των 10 μέτρων βρίσκεται σε απόσταση 30 μέτρων από αυτή των 5 μέτρων. Μετά τα 3 μέτρα βάθος το αμμώδες υπόστρωμα καλυπτεται από φυκία, τα οποία σε ορισμένες περιοχές, ιδιαίτερα στο ανατολικό τμήμα των ακτων καλυπτουν μεγάλες επιφάνειες - "λειβάδια" - με ποσειδωνειες. Η υπαρξη και η κατάσταση των φυκιων είναι ενδεικτική και πιστοποιεί ακριβως την έλλειψη ρυπανσης στη θάλασσα

Μετά τα 7 μέτρα βάθος το αμμώδες υπόστρωμα καλυπτεται από βράχους άγνωστης προέλευσης¹⁴⁹, που μάλλον αποτελουν γεωλογική συνέχεια της μορφολογίας της ξηράς

Όσον αφορά την υπαρξη κοραλιων στις ακτές της Σπιναλόγκας¹⁵⁰, μετά

148 Βλ , Παράρτημα I, Φωτογραφίες του Βυθου γυρω από τη Σπιναλόγκα, σ 26-28

149 Σημ : Οι βράχοι που παρατηρήσαμε δεν είναι δυνατόν να διαπιστωθεί αν αποτελουν γεωλογική διαμόρφωση ή αν ρίφθηκαν στα σημεία αυτά

150 Βλ , Ν Ψιλάκης, Σπιναλόγκα, οπ , π , σ 12, : "Ο κρητολόγος - ερευνητής Ν Σταυρινίδης, μελετώντας τα τουρκικά αρχεία του Ηρακλείου ανακάλυψε πως στον κόλπο του Μεραμβέλου γινόταν πριν 135-140 περίπου χρόνια συστηματική αλιεία κοραλιων. Το 1855, αναφέρει, είχαν εκτεθεί σε παγκόσμια έκθεση κρητικά

από ιδιαίτερη προσπάθεια, διαπιστώσαμε τα εξής:

Δεν υπάρχουν στην ευρύτερη περιοχή γύρω από τις ακτές της Σπιναλόγκας κοράλια, ομοταξίας "ανθόζωα" τα οποία θεωρούνται πολυτιμα

Στο νοτιοανατολικό μέρος του νησιού και σε βάθος 4-8 μέτρων, παρατηρήσαμε αρκετά ψευδοκοράλια, συνομοταξίας "βρυόζωα", τα οποία δεν θεωρούνται πολυτιμα ¹⁵¹

α Πανίδα της θάλασσας

Στην εξερεύνηση του βυθού παρατηρήσαμε και διαπιστώσαμε πλουσία πανίδα χαρακτηριστική του μεσογειακού χώρου

- 1) Σφουγγάρια διαφόρων τυπων στα 3 μέτρα βάθος,
- 2) Μαλάκια και όστρακα διαφόρων τυπων μέχρι τα 10 μέτρα βάθος,
- 3) Μεγάλο αριθμό χταποδιών,
- 4) Πλήθος ψαριών, όλων των τυπων, μικρών μεγεθών ¹⁵²

κοράλια, ενώ το 1844-45 είχαν αλιευθεί 30 περίπου κιλά του πολυτιμού αυτού αγαθού. Αναφέρει τέλος ένα τουρκικό φερμάνι με το οποίο δινόταν στις 28 Ιανουαρίου του 1845, άδεια σε κάποιον Οβανές Γκαμπριγιάν να ψαρεύει κοράλια στην περιοχή της Σπιναλόγκας

151 Σημ : Τα πολυτιμα κοράλια παρατηρούνται σε μεγάλα βάθη. Πιθανόν οι αλιείς κοραλιών του 1845, όπως αναφέρουν τα τουρκικά αρχεία του Ηρακλείου, να τα ψέρευαν σε βαθύτερα νερά, αρκετά μακριά όμως από τις ακτές της Σπιναλόγκας

152 Σημ Στην περιοχή δεν παρατηρείται ιδιαίτερη αλιευτική δραστηριότητα και δεδομένου ότι το νησί είναι προστατευόμενος αρχαιολογικός χώρος δεν πλησιάζουν σκάφη μετά τη δύση του ήλιου

3.4 Ιδιοκτησιακό Καθεστώς

Η Σπιναλόγκα ή Καλυδών ανήκει στον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού (ΕΟΤ) ¹⁵³ Η διοικητική μορφή (οργάνωση και λειτουργία) ¹⁵⁴ της Σπιναλόγκας είναι τριχοτομημένη καθόσον εμφανίζεται και λειτουργεί σε τρία διαφορετικά επίπεδα

1 Το πρώτο αφορά τη στενά οργανωτική - διοικητική συγκρότηση, δηλαδή την ένταξη του συγκεκριμένου νησιού μέσα στα όρια τοπικής άσκησης εξουσίας ¹⁵⁵ καθόσον ανήκει ή αλλιώς, διοικητικά εντάσσεται ως τμήμα της περιοχής Κοινότητας Ελούντας του Νομού Λασιθίου

2 Το δεύτερο αφορά το ιδιοκτησιακό καθεστώς καθόσον το συγκεκριμένο νησί αποτελεί ιδιοκτησία (περιουσία) του ΕΟΤ ¹⁵⁶

153 Βλ. ,Παράρτημα ΙΙΙ, Έγγραφο του ΕΟΤ "Κατά διοίκηση και διαχείριση (Τ Δ Κ -αίγιαλος), ΦΕΚ 160/Α, 27 9 63 και ΦΕΚ 55/Β, 13 2 64, σ 30

154 Πρβλ. ,Ε Σπηλιοτόπουλος, **Εγχειρίδιον Διοικητικού Δικαίου**, Αθήνα 1982, σ 195 και επ ,
Γ Παπαχατζής, Συστήμα του ισχυόντος στην Ελλάδα Διοικητικού Δικαίου, Αθήνα 1983, σ 274 και επ ,
Α Τάχος, Παρατηρήσεις επί της εφαρμογής της διοικητικής αποκέντρωσης εν Ελλάδι, Αθήνα 1972, συνολικά,
Α Τάχος, Η εποπτεία του Κράτους επί των αυτοδιοικουμένων Οργανισμών Δημοσίου Δικαίου, Αθήνα 1968, συνολικά

155 Βλ. ,Π Μηλιαράκης, **Θεσμικές μετεξελίξεις στο Διοικητικό Δίκαιο**, Αθήνα 1982, σ 19 και επ

156 Βλ. ,Ε Σπηλιοτόπουλος, οπ ,π ,σ 264 και επ

3 Το τρίτο αφορά την οργάνωση της Εκκλησίας της επικρατούσας θρησκείας στην Ελλάδα, που είναι η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού¹⁵⁷ αφού ενοριακά το συγκεκριμένο νησί εντάσσεται στην Κοινότητα του Βρουχά, του Νομού Λασιθίου

3 4 1 Η άσκηση τοπικής εξουσίας και το καθεστώς ιδιοκτησίας της Σπιναλόγκας

Η διοικητική οργάνωση του Κράτους λειτουργικά και οργανωτικά διχοτομείται από άποψη Οργάνων στα κεντρικά Όργανα του Κράτους¹⁵⁸ και στα περιφερειακά Όργανα του Κράτους¹⁵⁹ και από άποψη λειτουργίας διακρίνεται σε Κεντρική Διοίκηση και Τοπική Αυτοδιοίκηση¹⁶⁰

Γενική αρμοδιότητα των Δήμων και Κοινοτήτων είναι η διοίκηση των τοπικών υποθέσεων. Και επειδή στους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης παρέχεται νομοθετική εξουσιοδότηση για την έκδοση κανονιστικών Πράξεων, που αφορούν τη ρύθμιση της λειτουργίας πολλών αρμοδιοτήτων οικονομικού και κοινωνικού σκοπού, καταρχήν φέρεται το νομικό καθεστώς που διέπει τη διοίκηση του νησιού να τελεί υπό τον άμεσο έλεγχο της Κοινότητας της Ελούντας¹⁶¹

157 Βλ , Άρθρ 3 του Συντάγματος

158 Σημ Π χ Πρόεδρος Δημοκρατίας, Προθυπουργός, Κυβέρνηση, Υπουργοί

159 Σημ Π χ Νομάρχης, Νομαρχιακά Συμβουλια κλπ

160 Σημ : Η δημιουργία Νομικών Προσώπων Ειδικών Σκοπών, παρά τη διοικητική και περιουσιακή αυτοτέλειά τους εντάσσονται στην έννοια της Κεντρικής Διοίκησης. Τα εκκλησιαστικά Νομικά Πρόσωπα θεωρητικά και πρακτικά διαφοροποιούνται. Πρβλ , Ε Σπηλιότοπουλος, οπ , π , σ 255 και σ 285 και επ

161 Σημ Η Κοινότητα της Ελούντας μπορεί να επιβάλλει φόρους, τέλη και δικαιώματα, π χ φόρο ακαλυπτών χώρων και κοινοτικά τέλη (ανταποδοτικά). Πρβλ , Γ Προβόπουλος, **Ελληνικοί Δημοσιονομικοί Θεσμοί**, Αθήνα 1983, σ 191 και επ

Επίσης επειδή ο Δημοτικός και Κοινοτικός Κώδικας¹⁶² προβλέπει ευρεία γνωμοδοτική αρμοδιότητα σε μεγάλη σειρά ζητημάτων κοινωνικής και οικονομικής ζωής και ιδιαίτερα προβλέπει *συντρέχουσα αρμοδιότητα*¹⁶³ να λαμβάνει μέτρα για την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος και του δομημένου χώρου και να φροντίζει για την προστασία της ζωής των κατοίκων", είναι φανερό ότι το ιδιοκτησιακό καθεστώς του ΕΟΤ είναι δυνατόν να δημιουργήσει ζητήματα εμπλοκής καθόσον η έννοια της *συντρέχουσας αρμοδιότητας* μπορεί να οδηγήσει σε συγκρούσεις μεταξύ της "κεντρικής" και "περιφερειακής" αντίληψης περί του πρακτέου. Δεδομένου ότι το Κράτος έχει την υποχρέωση της προστασίας του περιβάλλοντος¹⁶⁴ είναι φανερό ότι η ένταξη του συγκεκριμένου νησιού στα διοικητικά όρια της Κοινότητας της Ελούντας και υπό την ιδιοκτησία του ΕΟΤ μπορεί να οδηγήσει σε διοικητικές δυσλειτουργικές περιπλοκές.

3 4 2 Εκκλησιαστικό-Ενοριακό Καθεστώς

Είναι σαφές από το Σύνταγμα της χώρας ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας είναι "αυτοκέφαλη" και "διοικείται" από τα Ιερά Όργανα Διοίκησης της Εκκλησίας¹⁶⁵. Οι Ιεροί Ναοί είναι Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου (ΝΠΔΔ), τα οποία διαχειρίζεται και διοικεί το Εκκλησιαστικό

162 Βλ. ,ΦΕΚ 146/1 6 1989, Π Δ 323/1989

163 Βλ. ,ΦΕΚ 146/1 6 1989, Π Δ 323/1989, άρθρ 25, παρ ζ

164 Βλ. , Άρθρο 24, παρ 1 του Συντάγματος

165 Σημ : Η Εκκλησία της Κρήτης υπάγεται κατευθείαν στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως

Συμβουλίο ¹⁶⁶ Επίσης "οι Ιεροί Ναοί συμμορφούνται επακριβώς προς τις, υπό των οικείων Μητροπολιτών, γενικές και ειδικές οδηγίες τελούντες υπό την πνευματικήν και διοικητικήν δικαιοδοσίαν αυτών " ¹⁶⁷ Οι οδηγίες όμως των Μητροπολιτών αφορούν "την επιτέλεσιν της θείας Λατρείας και την εξυπηρέτησιν των θρησκευτικών αναγκών του Χριστιανικού Πληρωματος"

Έτσι η (τυχόν) υπαρξη διοίκησης ενοριακής περιουσίας στη Σπιναλόγκα τελεί υπό την αποκλειστική αρμοδιότητα διαχείρισης, διοίκησης και (τυχόν) μεταβίβασης του επιτόπιου Εκκλησιαστικού Συμβουλίου και όχι φυσικά του Ιδιοκτήτη ΕΟΤ

Πέραν τούτου πρέπει να επισημανθεί ότι η συντρέχουσα "πνευματική δικαιοδοσία" της Εκκλησίας έχει σαφώς κοινωνικό-θρησκευτικό περιεχόμενο και δεν μπορεί να ενταχθεί στα πλαίσια συγχίσης τοπικών διοικητικών αρμοδιοτήτων

Από όλα τα παραπάνω είναι σαφές ότι η διασταурωση πολλών αρμοδιοτήτων στο νησί είναι δυνατόν, εάν τα υπευθυνα Όργανα συγκροτηθούν και λειτουργήσουν¹⁶⁸, η όλη διοικητική κατάσταση της Σπιναλόγκας μπορεί να εμφανίσει απροσδιόριστης έκτασης και ποιότητας εμπλοκές

166 Βλ ,ΦΕΚ 14/5 1 1980, υπ' αριθμ 8/1979, Κανονισμός της Ιεράς Συνόδου, άρθρ 7

167 Βλ ,ΦΕΚ 14/5 1 1980, υπ' αριθμ 8/1979, Κανονισμός της Ιεράς Συνόδου, άρθρ 2, παρ 4

168 Σημ Δεν μπορούν να προβλεφθούν οι τυχόν αντιδράσεις της Ιδιοκτησίας του ΕΟΤ, εάν επιβάλλονταν φόροι και τέλη από την Κοινότητα της Ελούντας στο νησί Από τα στοιχεία δε που διαθέτουμε δεν υφίσταται Εκκλησιαστικό Συμβουλίο και συνεπώς τα περιουσιακά στοιχεία των Ιερών Ναών της Σπιναλόγκας είναι αφενός εκτός Διοίκησης και αφετέρου εκτός Διαχειριστικών Πράξεων

Επομένως σε περίπτωση που υπάρξουν δυνατότητες αξιοποίησης του ακατοίκητου αυτού νησιού είναι βέβαιο ότι τα προαναφερόμενα σημεία που εντοπίσαμε θα αποτελέσουν ζητήματα καθημερινών λειτουργικών και διοικητικών τριβών. Συνεπώς η Σπιναλόγκα θα πρέπει να επαναπροσδιοριστεί διοικητικά και επομένως λειτουργικά.

4 ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΑΠΟΨΕΙΣ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΕΜΠΕΙΡΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ

Με τη μέθοδο των ερωτηματολογίων και των προσωπικών συνεντευξεων διερευνήσαμε την άποψη των κατοίκων του χωριού Βρουχάς. Η επιλογή των κατοίκων αυτών έγινε με το κριτήριο, ότι η κοινότητά τους, σε σχέση με την κοινότητα της Ελούντας, είναι ελάχιστα, σχεδόν καθόλου, τουριστικά ανεπτυγμένη.

Πιο συγκεκριμένα διερευνήσαμε α) αν γνωρίζουν το ιστορικό παρελθόν του νησιού, β) αν το έχουν επισκεφθεί, γ) τι γνώμη έχουν για μια ενδεχόμενη αναβίωση-ανάπτυξη του, δ) ποιά μορφή μπορεί να έχει η ανάπτυξη αυτή και ε) αν επιθυμούν να συμμετέχουν στην αναβίωσή του.

Σκοπός μας ήταν να ερωτηθούν όλοι οι κάτοικοι, που είναι 350. Λόγω της θερινής περιόδου διαπιστώσαμε ότι πολλοί από τους κατοίκους ήταν παραθεριστές, οι περισσότεροι κατάγονταν από το χωριό, αλλά ο τόπος διαμονής τους ήταν το Ηράκλειο ή η Αθήνα.

Στους παραθεριστές δεν δώσαμε ερωτηματολόγια, παρόλο που πολλοί εξέφρασαν ενδιαφέρον, γιατί στοχεύαμε σε κατοίκους, που θα έχουν τη δυνατότητα να απασχοληθούν ενδεχομένως στο νησί.

Η προσπάθειά μας, που διήρκησε δυο εβδομάδες, συνάντησε πολλές δυσκολίες και ιδιαιτερότητες

Οι κάτοικοι του Βρουχά, αρκετά απομονωμένοι¹⁶⁹, παρά τη μικρή απόσταση που τους χωρίζει από παραθεριστικά κέντρα διεθνούς φήμης (Αγ Νικόλαος, Ελουντα), ήταν πολύ επιφυλακτικοί απέναντί μας. Δεδομένου δε του πρόσφατου ενδιαφέροντος, στη χώρα μας, για τα ακατοίκητα νησιά και τις βραχονησίδες, επομένως και τη Σπιναλόγκα, ήταν και αρκετά "ενοχλημένοι" από δημοσιογράφους και κινηματογραφιστές

Πρέπει να επισημάνουμε πως οι κάτοικοι του Βρουχά, όπως άλλωστε και της ευρύτερης περιοχής, είναι στενά συνδεδεμένοι με τη Σπιναλόγκα, λόγω παράδοσης, λόγω ιστορίας και ιδιαίτερα λόγω άμεσης συμμετοχής στον ανθρωπινό πόνο, την εποχή της λειτουργίας του λεπροκομείου¹⁷⁰

Χρειάστηκε η προσωπική παρέμβαση του Προέδρου της Κοινότητας και των μελών του Πολιτιστικού Συλλόγου του Βρουχά, ώστε οι κάτοικοι να μιλήσουν μαζί μας

Παρόλα αυτά η απροθυμία τους να συμμετέχουν στη προσπάθειά μας ήταν σχετικά μεγάλη και ιδιαίτερα των γυναικών και των ατόμων νεαρής ηλικίας, κάτω από 20 χρόνων, ανεξαρτήτως φύλου¹⁷¹

169 Σημ 0 Βρουχάς είναι ένα πολύ όμορφο, ορεινό, παραδοσιακό χωριό της Κρήτης, με όλα τα χαρακτηριστικά της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπου οι κάτοικοι διατηρούν τα ήθη και έθιμά τους (οι γυναίκες, π.χ. ζυμώνουν μόνες τους το ψωμί) και ενδιαφέρονται άμεσα για τη διατήρηση του φυσικού και πολιτιστικού τους περιβάλλοντος

170 Σημ :Όλοι οι κάτοικοι πάνω από 50-55 χρόνων έχουν έντονες και νωπές προσωπικές μνήμες από το ανθρωπινό δράμα των λεπρών στη Σπιναλόγκα

171 Σημ :Χαρακτηριστικό είναι ότι σε πολλές περιπτώσεις γυναικών, που μας απάντησαν, γίνονταν εμφανής προσπάθεια από τους άνδρες συζυγούς - συγγενείς τους να απαντήσουν αντί για αυτές

Κατά τη δική μας εκτίμηση, που προκύπτει και από την προσωπική μας εμπειρία, λόγω καταγωγής, η απροθυμία¹⁷² των κατοίκων να συμμετάσχουν στην προσπάθειά μας οφείλεται και στους παρακάτω λόγους:

α) Η Σπιναλόγκα αποτελεί ένα "μελανό" στίγμα για την ιστορία του τόπου και του πολιτισμού του, που αφενός μεν πρέπει να ξεχαστεί γιατί πληγώνει", αφετέρου όμως "υπάρχει" απέναντί τους και αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας τους

β) Οι κάτοικοι του Βρουχά αισθάνονται "αδικημένοι", σε σχέση με τους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής της Ελούντας και του Αγ Νικολάου, που απολαμβάνουν τα οφέλη της τόσο μεγάλης τουριστικής ανάπτυξης¹⁷³

γ) Οι κάτοικοι είναι φανερά ενοχλημένοι και το εξέφρασαν, από την εγκατάλειψη και την έλλειψη στοιχειώδους προστασίας του νησιού¹⁷⁴, καθώς και από την εκμετάλλευση που γίνεται με το πλήθος των τουριστών - επισκεπτών καθημερινά, χωρίς εκείνοι να συμμετέχουν, ή να έχουν τη δυνατότητα να εκφράσουν την άποψή τους

δ) Η Σπιναλόγκα ανήκει ενοριακά¹⁷⁵ στη Κοινότητα του Βρουχά, διοικητικά όμως στη Κοινότητα της Ελούντας, ενώ είναι ιδιοκτησία του ΕΟΤ, γεγονός που δεν επιτρέπει καμιά παρέμβαση των κατοίκων

172 Σημ Η εκτίμησή μας αυτή δεν αφορά τόσο τα νεαρά άτομα, τα οποία δεν ενδιαφέρθηκαν πολύ για το συγκεκριμένο θέμα

173 Σημ : Το "παράπονο" αυτό δεν εκφράστηκε φανερά από κανέναν

174 Σημ Στο νησί δεν υπάρχει ούτε κάδος απορριμμάτων

175 Σημ : Μετά από προσπάθειες πολλών χρόνων και με παρέμβαση της Εκκλησίας της Κρήτης, οι κάτοικοι της Κοινότητας του Βρουχά, κατάφεραν να αναστηλώσουν την εκκλησία του Αγ Παντελεήμονα Συμφωνα με τις υποδείξεις της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, με δικά τους έξοδα και με προσωπική εργασία Είναι χαρακτηριστικό ότι κάθε χρόνο, την ημέρα της γιορτής του Αγ Παντελεήμονα, γίνεται λειτουργία στο νησί και ακολουθούν εορταστικές εκδηλώσεις (πανηγυρι) Μεταφέρονται δε όλοι οι κάτοικοι της γύρω περιοχής, δωρεάν, με τα τοπικά καϊκια

Δεν διαπιστώσαμε αίσθημα προκατάληψης για την ασθένεια της λέπρας, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από το ότι όλοι οι κάτοικοι επισκέπτονται άφοβα το νησί

Οι συνεντεύξεις - ερωτηματολόγια έγιναν, ως επί το πλείστον σε ανοιχτούς χώρους, δηλαδή καφενεία και έξω από τις πόρτες των σπιτιών, όπου ως γνωστόν, συνηθίζουν να περνούν οι κάτοικοι τις ελεύθερες ώρες τους ¹⁷⁶

Διακινήσαμε 110 ερωτηματολόγια, από τα οποία συμπληρώσαμε 63 (40 άνδρες, 23 γυναίκες) και 7 επωνυμα (άνδρες) ¹⁷⁷

Από τα 110 άτομα που προσεγγίσαμε, 40 αρνήθηκαν να μας απαντήσουν. Από αυτά τα 30 (24 γυναίκες, 6 άνδρες) αποχώρησαν, και 10 (όλοι άνδρες) συμμετείχαν, αλλά δεν απάντησαν ¹⁷⁸

176 Σημ : Το γεγονός ότι τα ερωτηματολόγια-συνεντεύξεις έγιναν σε ανοιχτούς χώρους, δεν επηρέασε σχεδόν καθόλου την έκφραση της ατομικής άποψης

177 Σημ Τα 7 επωνυμα ερωτηματολόγια ήταν, 1 του Προέδρου της Κοινότητας και 6 μελών του Πολιτιστικού Συλλογού του Βρουχά

178 Σημ : Συμμετείχαν, εφόσον ο χώρος ήταν ανοιχτός (καφενείο), συζητούσαν, συμπλήρωναν πολλές φορές τους ερωτωμένους, αλλά οι ίδιοι αρνήθηκαν να απαντήσουν στα συγκεκριμένα ερωτήματα
Βλ , Παράρτημα II, Σχήμα 1, σ 16

Στα ερωτηματολόγια έχουν καταγραφεί οι τιμές 18 παραγόντων/ μεταβλητών. Οι παράγοντες/μεταβλητές είναι:

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 1

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ/ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ ΠΟΥ ΣΥΜΜΕΤΕΙΧΑΝ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ

ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ	ΤΙΜΕΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ
1 ΦΥΛΟ	0=ΓΥΝΑΙΚΑ 1=ΑΝΔΡΑΣ
2 ΗΛΙΚΙΑ	ΣΕ ΕΤΗ
3 ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ	(ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΡΟΥΧΑ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΗΘΙΟΥ)
4 ΔΙΑΜΟΝΗ	(ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΡΟΥΧΑ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΗΘΙΟΥ)
5 ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	— —
6 ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΣΕ 6 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ
7 ΕΠΙΣΚΕΨΗ	0=ΟΧΙ 1=ΝΑΙ
8 ΓΝΩΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ	0=ΟΧΙ 1=ΝΑΙ
9 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ	ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΣΕ 6 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ
10 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ	0=ΟΧΙ 1=ΝΑΙ 2=ΔΕΝ ΞΕΡΩ
11 ΑΝΑΠΤΥΞΗ	0=ΟΧΙ 1=ΝΑΙ 2=ΔΕΝ ΞΕΡΩ
12 ΤΟΥΡ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	0=ΟΧΙ 1=ΝΑΙ 2=ΔΕΝ ΞΕΡΩ
13 ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ	0=ΟΧΙ 1=ΝΑΙ
14 ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ	0=ΣΩΣΤΟ 1=ΛΑΘΟΣ 2=ΔΕΝ ΞΕΡΩ
15 ΤΗΡΗΣΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ	1=ΠΟΛΥ 2=ΑΡΚΕΤΑ 3=ΛΙΓΟ 4=ΚΑΘΟΛΟΥ
16 ΠΡΟΣΤ ΑΡΧ ΧΩΡΟΣ	1=ΣΩΣΤΟ 2=ΔΕΝ ΞΕΡΩ
17 ΑΛΛΟΔ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	0=ΟΧΙ 1=ΝΑΙ 2=ΔΕΝ ΞΕΡΩ
18 ΑΠΟΨΗ ΓΙΑ ΟΙΚΟΑΝΑΠΤ	0=ΟΧΙ 1=ΝΑΙ

Η πρώτη και η δεύτερη μεταβλητή αναφέρονται στο φύλο και στην ηλικία. Όπως προκύπτει από τα στατιστικά δεδομένα του **Πίνακα 2**, από τους 63 ερωτηθέντες 23 ήταν γυναίκες και 40 άνδρες.

Από τον **Πίνακα 2** προκύπτει ότι η μέση ηλικία των γυναικών είναι 55,4 έτη ενώ η αντίστοιχη των ανδρών 44,7.

Η διάμεση ηλικία επί συνόλου 23 γυναικών είναι 63 έτη, με 2 συνέπειες 11 γυναίκες να έχουν ηλικία μικρότερη και άλλες 11 ηλικία μεγαλύτερη των 63 ετών.

Στο σύνολο των 23 γυναικών η επικρατούσα ηλικία είναι 45 έτη και η αντίστοιχη των ανδρών 57 έτη.

Οι τυπικές αποκλίσεις είναι 21,9 έτη για τις γυναίκες και 18,4 για τους άνδρες.

Η μικρότερη ηλικία για τις γυναίκες είναι 17 έτη και για τους άνδρες τα 14 έτη.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 2

ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΗΛΙΚΙΑ

	ΔΕΙΓΜΑΤΙΚΟ ΜΕΓΕΘΟΣ	ΜΕΣΗ ΗΛΙΚΙΑ	ΔΙΑΜΕΣΗ ΗΛΙΚΙΑ	ΕΠΙΚΡ ΤΙΜΗ ΗΛΙΚΙΑΣ	ΤΥΠΙΚΗ ΑΠΟΚΛΙΣΗ	ΕΛΑΧΙΣΤΗ ΗΛΙΚΙΑ	ΜΕΓΙΣΤΗ ΗΛΙΚΙΑ
0 ΓΥΝΑΙΚΕΣ	23	55.3913	63.0000	45.0000	21.9291	17.0000	84.0000
1 ΑΝΔΡΕΣ	40	44.7250	46.5000	57.0000	18.3945	14.0000	78.0000

Την τρίτη και τέταρτη μεταβλητή, που αναφέρονται αντίστοιχα στον τόπο γέννησης, και στον τόπο διαμονής δεν θεωρήσαμε αναγκαίο να τις επεξεργαστούμε, δεδομένου ότι όλοι σχεδόν οι ερωτηθέντες γεννήθηκαν και διαμένουν στην Κοινότητα του Βρουχά ¹⁷⁹

Η πέμπτη μεταβλητή, που αναφέρεται στην εκπαίδευση των ερωτηθέντων δεν αναλυθηκε, γιατί θεωρούμε ότι υπάρχει μεροληψία στις απαντήσεις. Οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες, που απάντησαν πως έχουν τελειώσει το δημοτικό σχολείο εννοούσαν ότι παρακολουθήσαν τις πρώτες τάξεις του δημοτικού μόνο ¹⁸⁰

Η έκτη μεταβλητή αναφέρεται στην κατανομή των επαγγελμάτων, που προκύπτει από τον **Πίνακα 3** ¹⁸¹

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 3
ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ

ΚΛΑΣΗ	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ f_i	%
0 (ΑΓΡΟΤΗΣ - ΤΕΧΝ)	25	39 68
1 (ΑΓΡΟΤΗΣ)	7	11 11
2 (ΝΑΥΤΙΚΟΣ)	5	7 94
3 (Δ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ)	3	4 76
4 (ΟΙΚΙΑΚΑ)	21	33 33
5 (ΜΑΘΗΤΗΣ)	2	3 17
ΣΥΝΟΛΟ	63	100 00

179 Βλ ,Παράρτημα ΙΙ, Σχήμα 2, σ 17

180 Βλ ,Παράρτημα ΙΙ, Σχήμα 3, σ 18

181 Βλ ,Παράρτημα ΙΙ, Σχήματα 4-8, σ 19-23

Η έβδομη και η όγδοη μεταβλητή αναφέρονται αντίστοιχα στην επίσκεψη στο νησί και στη γνώση της ιστορίας του Όπως προκύπτει από τον **Πίνακα 4**, και οι 63 ερωτηθέντες έχουν επισκεφθεί το νησί Από αυτούς 60 γνωρίζουν την ιστορία του, ενώ 3 δεν τη γνωρίζουν ¹⁸²

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 4

ΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ vs ΕΠΙΣΚΕΨΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΠΙΣΚΕΨΗ	0 ΟΧΙ	1 ΝΑΙ	ΣΥΝΟΛΟ
ΕΠΙΣΚΕΨΗ	3 100 0	60 100 0	63 100 0
ΣΥΝΟΛΟ	3 4 8	60 95 2	63 100 00

Ός προς την όγδοη και ένατη μεταβλητή, που αναφέρονται αντίστοιχα στη γνώση της ιστορίας και τις ιστορικές πηγές της γνώσης, εξετάζεται, όπως προκύπτει από τον **Πίνακα 5**, η γνώση της ιστορίας σε σχέση με την προέλευση της γνώσης Στο σύνολο των 63 ερωτηθέντων 3 έχουν άγνοια της ιστορίας, όπως ήδη αναφέραμε, 20 έχουν πληροφορίες από συγγενείς, 5 από φίλους, 1 από βιβλία, 5 από άλλη πηγή, ενώ 29 έχουν όλες τις προαναφερθείσες πηγές ¹⁸³

182 Βλ ,Παράρτημα ΙΙ, Σχήματα 9-10, σ 24-25

183 Βλ ,Παράρτημα ΙΙ, Σχήμα 10, σ 25

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 5

ΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ vs ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ Π ΙΣΤΟΡΙΑ	ΤΙΠΟΤΑ	1 ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ	2 ΦΙΛΟΙ	3 ΒΙΒΛΙΑ	4 ΑΛΛΟ	5 ΟΛΑ	ΣΥΝΟΛΟ
ΟΧΙ	3 100 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	3 4 8
ΝΑΙ	0 0	20 100 0	5 100 0	1 100 0	5 100 0	29 100 0	60 95 2
ΣΥΝΟΛΟ	3 4 8	20 31 7	5 7 9	1 1 6	5 7 9	29 46 0	63 100 0

Η δέκατη μεταβλητή αναφέρεται στην προστασία του νησιού Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 6, από τους 63 ερωτηθέντες απάντησαν 57 ότι το νησί δεν προστατεύεται, ενώ 6 απάντησαν ότι δεν γνωρίζουν

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 6

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
0 Δεν προστατεύεται	57	90 5
1 Προστατεύεται	0	
2 Δεν ξέρω	6	9 5
ΣΥΝΟΛΟ	63	100 00

Η ενδέκατη μεταβλητή αναφέρεται στην ανάπτυξη του νησιού Όπως προκύπτει από τον **Πίνακα 7**, στην ερώτηση, αν το νησί μπορεί να αναπτυχθεί, 46 απάντησαν θετικά, 10 αρνητικά, ενώ 7 απάντησαν πως δεν γνωρίζουν Από τους 10 ερωτηθέντες που απάντησαν αρνητικά, 5 ήταν γυναίκες, ενώ από τους 46, που απάντησαν θετικά, 32 ήταν άνδρες και 14 ήταν γυναίκες Από τους 7, που απάντησαν πως δεν γνωρίζουν, οι 4 ήταν γυναίκες ¹⁸⁴

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 7

ΑΝΑΠΤΥΞΗ vs ΦΥΛΟ

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΦΥΛΟ	0 ΟΧΙ	1 ΝΑΙ	2 ΔΕΝ ΞΕΡΩ	ΣΥΝΟΛΟ
0 ΓΥΝΑΙΚΕΣ	5 50 0	14 30 4	4 57 1	23 36 5
1 ΑΝΔΡΕΣ	5 50 0	32 69 6	3 42 9	40 63 5
ΣΥΝΟΛΟ	10 15 9	46 73 0	7 11 1	63 100 0

Η δωδέκατη μεταβλητή, που αναφέρεται στην συμβατική τουριστική ανάπτυξη, είχε γενικώς αρνητική ανταπόκριση, αφού, όπως προκύπτει από τον **Πίνακα 8**, από τους 63 ερωτηθέντες οι 43 (ποσοστό 68,3%) απάντησαν αρνητικά Στο ποσοστό αυτό θα πρέπει να προστεθεί το 11% των ατόμων (7 άτομα), που απάντησαν πως δεν ξέρουν Έτσι 13 άτομα (ποσοστό 20,6%) απάντησαν καταφατικά ¹⁸⁵

184 Βλ ,Παράρτημα ΙΙ, Σχήμα 11, σ 26

185 Βλ ,Παράρτημα ΙΙ, Σχήμα 12, σ 27

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 8

ΦΥΛΟ vs ΣΥΜΒΑΤΙΚΗΣ ΤΟΥΡ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΤΟΥΡ	ΦΥΛΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	0 ΓΥΝΑΙΚΕΣ	1 ΑΝΔΡΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
0 ΟΧΙ		14 60 9	29 72 5	43 68 3
1 ΝΑΙ		5 21 7	8 20 0	13 20 6
2 ΔΕΝ ΞΕΡΩ		4 17 4	3 7 5	7 11 1
ΣΥΝΟΛΟ		23 36 5	40 63 5	63 100 0

Η δέκατη τρίτη μεταβλητή αναφέρεται στην πιθανότητα κατοίκησης του νησιού από τους ερωτηθέντες Όπως προκύπτει από τον **Πίνακα 9** και την στατιστική δοκιμασία, 41 άτομα από τα 63 (ποσοστό 65,1%) απάντησαν θετικά Από αυτά 11 ήταν γυναίκες και 30 άνδρες Από τα 22 άτομα (ποσοστό 34,9%), που απάντησαν αρνητικά, 12 ήταν γυναίκες και 10 άνδρες

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 9

ΦΥΛΟ vs ΠΙΘΑΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ

ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ	ΦΥΛΟ	0 ΓΥΝΑΙΚΕΣ	1 ΑΝΔΡΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
0 ΟΧΙ		12 52 2	10 25 0	22 34 9
1 ΝΑΙ		11 47 8	30 75 0	41 65 1
ΣΥΝΟΛΟ		23 36 5	40 63 5	63 100 0

Από τον έλεγχο της σημαντικότητας σχέσεων μεταξύ των μεταβλητών με τη χρησιμοποίηση του στατιστικού δείκτη χ^2 , σημαντικό συμπέρασμα βρέθηκε μόνο στη σχέση μεταξύ φύλου και επιθυμίας για κατοίκηση

Συγκεκριμένα Κατά τον έλεγχο της σχέσης μεταξύ κατοίκησης και φύλου παρατηρήθηκε ότι η δοκιμασία χ^2 δίνει στατιστικώς σημαντικά συμπεράσματα σε επίπεδο σημαντικότητας 3% περίπου ¹⁸⁶ Το σημαντικό της δοκιμασίας υπογραμμίζει στατιστική σχέση μεταξύ φύλου και γνώμης γύρω απ' την κατοίκηση

Ενδεικτικά αναφέρεται ότι 12 στις 23 γυναίκες (52,2%) διαφωνούν στο να κατοικήθει, ενώ το ποσοστό αυτό στους άνδρες ανέρχεται στο 25% (10 στους 40)

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΠΙΘΥΜΙΑΣ ΓΙΑ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ/ΦΥΛΟΥ

Chi-square	D F	Significance
4.74489	1	0.0293854

Η δέκατη τέταρτη μεταβλητή αναφέρεται στην ιδιοκτησία του νησιού Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 10 στο σύνολο των 63 ερωτηθέντων 26 απάντησαν ότι το νησί δεν πρέπει να ανήκει στον ΕΟΤ, και 11 ότι σωστά ανήκει

186 Βλ. Παράρτημα ΙΙ, Σχήμα 13, σ 28

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η απάντηση των υπολοίπων 26 ατόμων που δεν έχουν γνώμη ¹⁸⁷

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 10

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ vs ΦΥΛΟ

ΦΥΛΟ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ	0 ΓΥΝΑΙΚΕΣ	1 ΑΝΔΡΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
ΣΩΣΤΟ	3 13 0	8 20 0	11 17 5
ΛΑΘΟΣ	6 26 1	20 50 0	26 41 3
ΔΕΝ ΞΕΡΩ	14 60 9	12 30 0	26 41 3
ΣΥΝΟΛΟ	23 36 5	40 63 5	63 100 0

Η δέκατη πέμπτη μεταβλητή αναφέρεται στην παράδοση Όπως προκύπτει από τον **Πίνακα 11**, από τους 63 ερωτηθέντες 43 απάντησαν πως τηρουν τις τοπικές παραδόσεις τους πολυ, 11 τις τηρουν αρκετά, 9 τις τηρουν λίγο και 1 άτομο καθόλου Από τον **Πίνακα 12** προκύπτει ότι 8 άτομα τηρουν λίγο την τοπική παράδοση Από αυτά τα 6 άτομα ανήκουν στην ομάδα ηλικίας από 14 μέχρι 24 ετων ενώ τα άλλα 2 ανήκουν στην ομάδα ηλικίας από 24 μέχρι 44 ετων ¹⁸⁸

187 Σημ :Αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι πολλοί από τους ερωτηθέντες δεν ήξεραν τι είναι ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

188 Βλ ,Παράρτημα ΙΙ, Σχήμα 14, σ 29

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 11

ΤΟΠΙΚΗ - ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ vs ΦΥΛΟ

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΦΥΛΟ	0 ΠΟΛΥ	1 ΑΡΚΕΤΑ	2 ΛΙΓΟ	3 ΚΑΘΟΛΟΥ	ΣΥΝΟΛΟ
0 ΓΥΝΑΙΚΕΣ	17 39 5	3 27 3	2 25 0	1 100 0	23 36 5
1 ΑΝΔΡΕΣ	26 60 5	8 72 7	6 75 0	0 0	40 63 5
ΣΥΝΟΛΟ	43 68 3	11 17 5	8 12 7	1 1 6	63 100 0

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 12

ΤΟΠΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ vs ΗΛΙΚΙΑ

ΠΑΡΑΔΟΣΗ	14-24	24-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75-84	ΣΥΝΟΛΟ
ΠΟΛΥ 1	2	1	3	12	9	7	9	43
ΑΡΚΕΤΑ 2	3	4	3	1	0	0	0	11
ΛΙΓΟ 3	6	1	1	0	0	0	0	8
ΚΑΘΟΛΟΥ 4	0	1	0	0	0	0	0	1
ΣΥΝΟΛΟ	11	7	7	13	9	7	9	63

Η δέκατη έκτη μεταβλητή αναφέρεται στην προστασία του νησιου ως αρχαιολογικός χωρος Όπως προκυπτει από τον Πίνακα 13, από τους 63 ερωτηθέντες 62 πιστευουν πως πρέπει να προστατευεται το νησί από την Αρχαιολογική Υπηρεσία,ενω 1 άτομο απάντησε πως δεν γνωρίζει

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 13

ΦΥΛΟ vs ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΦΥΛΟ ΠΡΟΣΤ ΑΡΧ ΧΩΡΟΥ	0 ΓΥΝΑΙΚΕΣ	1 ΑΝΔΡΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
1 ΣΩΣΤΟ	23 100 0	39 97 5	62 98 4
2 ΔΕΝ ΞΕΡΩ	0 0	1 2 5	1 1 6
ΣΥΝΟΛΟ	23 36 5	40 63 5	63 100 0

Η δέκατη έβδομη μεταβλητή αναφέρεται στο ενδιαφέρον των αλλοδαπων τουριστων για την παράδοση και τον πολιτισμό μας Όπως προκυπτει από τον **Πίνακα 14**, από τους 63 ερωτηθέντες 44 πιστευουν ότι οι ξένοι ενδιαφέρονται για την παράδοσή μας, 3 απάντησαν αρνητικά και 16 ξέρουν

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 14

ΦΥΛΟ vs ΑΛΛΟΔ. ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

ΦΥΛΟ ΑΛΛΟΔ ΤΟΥΡΙΣ	0 ΓΥΝΑΙΚΕΣ	1 ΑΝΔΡΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
0 ΟΧΙ	2 8 7	1 2 5	3 4 8
1 ΝΑΙ	13 56 5	31 77 5	44 69 8
2 ΔΕΝ ΞΕΡΩ	8 34 8	8 20 0	16 25 4
ΣΥΝΟΛΟ	23 36 5	40 63 5	63 100 0

Η δέκατη όγδοη μεταβλητή αναφέρεται στην ανάπτυξη, που θα βασίζεται στον πολιτισμό και την παράδοση Όπως προκύπτει από τον **Πίνακα 15**, μια εναλλακτική μορφή τουριστικής ανάπτυξης με βάση τον πολιτισμό και την παράδοση βρίσκει συμφωνούς τους 46 από τους 63 ερωτηθέντες (ποσοστό 73%) 7 άτομα (ποσοστό 11,1%) απάντησαν πως δεν ξέρουν, ενώ 10 άτομα (ποσοστό 15,9%) απάντησαν αρνητικά

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 15

ΑΠΟΨΗ vs ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΑΠΟΨΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	0 ΓΥΝΑΙΚΕΣ	1 ΑΝΔΡΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
0 ΟΧΙ	4 20 0	6 14 0	10 15 9
1 ΝΑΙ	9 45 0	37 86 0	46 73 0
2 ΔΕΝ ΞΕΡΩ	7 35 0	0 0	7 11 1
ΣΥΝΟΛΟ	20 31 7	43 68 3	63 100 0

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το στοιχείο που προκύπτει από τους **Πίνακες 16 και 17**, όπου, από τις 5 ερωτηθείσες γυναίκες, που είχαν απαντήσει αρνητικά ως προς την ανάπτυξη γενικά του νησιού (μεταβλητή 11, Πίνακας 7), οι 3 συμφωνούν με την εναλλακτική μορφή τουριστικής ανάπτυξης, που θα βασίζεται στην παράδοση του τόπου Το ίδιο ποσοστό, δηλαδή 3 στους 5 ισχυριέται και για τους άνδρες, που αρχικά είχαν απαντήσει αρνητικά ως προς την ανάπτυξη γενικά του νησιού

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 16

ΑΠΟΨΗ vs ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΜΟΡΦΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΑΠΟΨΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	0 ΟΧΙ	1 ΝΑΙ	ΣΥΝΟΛΟ
0 ΟΧΙ	2 20 0	3 23 1	5 21 7
1 ΝΑΙ	4 40 0	10 76 9	14 60 9
2 ΔΕΝ ΞΕΡΩ	4 40 0	0 0	4 17 4
ΣΥΝΟΛΟ	10 43 5	13 56 5	23 100 0

(ΓΥΝΑΙΚΕΣ)

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 17

ΑΠΟΨΗ vs ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΜΟΡΦΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΑΠΟΨΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	0 ΟΧΙ	1 ΝΑΙ	ΣΥΝΟΛΟ
0 ΟΧΙ	2 20 0	3 10 0	5 12 5
1 ΝΑΙ	5 50 0	27 90 0	32 80 0
2 ΔΕΝ ΞΕΡΩ	3 30 0	0 0	3 7 5
ΣΥΝΟΛΟ	10 25 0	30 75 0	40 100 0

(ΑΝΔΡΕΣ)

Τα επτά επωνυμα ερωτηματολόγια δεν τα επεξεργαστήκαμε στατιστικά γιατί οι απαντήσεις που πήραμε και στα δεκαοχτώ ερωτήματα-μεταβλητές ήταν σχεδόν ταυτόσημες Συγκεκριμένα:

- Τα επτά επωνυμα άτομα που ερωτήθηκαν είναι όλοι άνδρες,
- μέλη του Πολιτιστικού Συλλόγου του Βρουχά,
- γεννήθηκαν όλοι και διαμένουν στο χωριό Βρουχάς,
- είναι όλοι νέοι-η ηλικία τους κυμαίνεται από τα 26 μέχρι τα 36 χρόνια,
- ασχολούνται όλοι,εκτός από έναν που είναι μηχανικός αυτοκινήτων, με τουριστικά επαγγέλματα,παράλληλα με τη γεωργία
- Έχουν επισκεφθεί όλοι τη Σπιναλόγκα,
- γνωρίζουν όλοι την ιστορία της και γνωρίζουν όλοι πως δεν προστατεύεται καθόλου
- Πιστεύουν όλοι ότι μπορεί να αναπτυχθεί, **αλλά όχι με την μορφή της συμβατικής τουριστικής ανάπτυξης**
- Βλέπουν όλοι θετικά μια ενδεχόμενη απασχόλησή τους και εγκατάστασή τους στο νησί, στα πλαίσια μιας ανάπτυξης βασισμένης στην πολιτιστική τους παράδοση
- Θεωρούν όλοι ότι η Σπιναλόγκα πρέπει να ανήκει στην Τοπική Αυτοδιοίκηση,
- πως πρέπει να προστατεύεται από την Αρχαιολογική Υπηρεσία,
- τηρούν όλοι, στην καθημερινή τους ζωή, τα ήθη τα έθιμα και τις παραδόσεις του τόπου τους,
- πιστεύουν πως η παράδοση πρέπει να διαφυλαχτεί και να μεταδοθεί στις επόμενες γενιές
- πως οι ξένοι τουρίστες που επισκέπτονται την Κρήτη, ενδιαφέρονται πολύ για την παράδοση και τον τρόπο ζωής της περιοχής τους

ΓΕΝΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ / ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 2ου Μέρους

Το μικρό νησάκι της Σπιναλόγκας ως προς το φυσικό και δομημένο περιβάλλον του και ως προς την ιστορική - πολιτιστική του κληρονομιά, είναι μοναδικό, εξ' όσων διαπιστώσαμε, τουλάχιστον στο χώρο της Μεσογείου

Ως προς τη γεωγραφική του θέση βρίσκεται πολύ κοντά στις απέναντι περιοχές, μόλις 300 μέτρα από τον συνοικισμό της Πλάκας, γεγονός που καθιστά πολύ ευκολη κάθε επικοινωνία

Ως προς το φυσικό του περιβάλλον είναι ένα επιβλητικό βραχώδες νησάκι, χωρίς να είναι βραχονησίδα, με αρκετή βλάστηση και δυνατότητες καλλιέργειας. Έχει τη δυνατότητα να εκτρέψει κατοικίδια ζώα και σε ικανοποιητικό βαθμό να παράγει προϊόντα, όπως λάδι, κηπευτικά και φρούτα. Άλλωστε ιστορικές μαρτυρίες βεβαιώνουν πως κατά το παρελθόν υπήρξε ένα σχεδόν "αυτοδυναμο" χωριό (το 1830 κατοικούσαν 80 οθωμανικές οικογένειες και το 1880 ήταν ιδιαίτερος δήμος με 1 100 κατοίκους). Επίσης η υπαρξη μεγάλων δεξαμενών νερού επιτρέπει, σε ικανοποιητικό βαθμό, την υδρευση και άρδευση του νησιου. Σε ότι αφορά το θαλάσσιο περιβάλλον του χαρακτηρίζεται από την καθαρή θάλασσα και την πλουσια θαλάσσια ζωή, σε ψάρια, όστρακα κλπ. Επίσης οι κλιματολογικές συνθήκες της περιοχής - μεγάλη περίοδος ηλιοφάνειας και ισχυροί βόρειοι άνεμοι - επιτρέπουν την οικοενεργειακή στήριξη του νησιου.

Ως προς το δομημένο περιβάλλον του: είναι γνωστό το μοναδικό ενετικό του φρουριο, από τα πιο ισχυρά και απόρθητα της Κρήτης. Επίσης υπάρχει οικισμός από 150- και ίσως πολύ περισσότερα - κτίσματα, όπως οικίες, καταστήματα, μεγάλα κτίρια, εκκλησίες κλπ.

Ως προς το ιστορικό - πολιτιστικό του παρελθόν Χαρακτηρίζεται από διαδοχικούς πολιτισμούς, από την αρχαία Ολουντα, τους Σαρακηνούς, τους Ενετούς, τους Οθωμανούς. Ιδιαίτερα σηματοδοτείται το 1901 με την ίδρυση του λεπροκομείου, που η λειτουργία του σταματά το 1957. Επισημαίνουμε στο σημείο αυτό, πως η κάθε ιστορική-πολιτιστική περίοδος είναι πολύ σημαντική, η περίοδος όμως του λεπροκομείου, ακριβώς επειδή είναι "ιδιόμορφη" και πολύ "νωπή", χρονικά, επιβάλλει και μια διαφορετική προσέγγιση.

Ως προς την τουριστική ζήτηση: Τη Σπιναλόγκα επισκέπτονται περίπου 2000 επισκέπτες την ημέρα, κατά τη διάρκεια της θερινής περιόδου, αλλά ικανός αριθμός και τη χειμερινή περίοδο. Είναι αξιοσημείωτο πως οι απέναντι κοινότητες δεν απολαμβάνουν απολυτως κανένα οικονομικό όφελος από την τουριστική αυτή κίνηση, ούτε σαν είσπραξη δημοτικών τελών. Η ευρύτερη περιοχή του Αγ. Νικολάου και της Ελουντας είναι γνωστή διεθνώς, με ένα εκατομμύριο τουρίστες το χρόνο. Ο ΕΟΤ μάλιστα διαπιστώνει για την περιοχή: α) Είδος τουριστικής κίνησης μαζικός, επιλεκτικός, εξωτερικός κυρίως τουρισμός. β) Βαθμός τουριστικής ανάπτυξης κορεσμένη περιοχή. γ) Γενικές αρχές ανάπτυξης ανάσχεση της περαιτέρω τουριστικής ανάπτυξης, και προτείνει δ) συμπλήρωση της τουριστικής προσφοράς με έργα αναβάθμισης και ανάδειξης των φυσικών και πολιτιστικών πόρων.

Ως προς το ιδιοκτησιακό καθεστώς του Είναι τριχοτομημένο καθεστώς, δηλαδή είναι ιδιοκτησία του ΕΟΤ, ανήκει διοικητικά στην κοινότητα της Ελουντας και ενοριακά στην κοινότητα του Βρουχά. Το καθεστώς αυτό δημιουργεί οργανωτικά και λειτουργικά προβλήματα σημαντικά, έτσι ώστε οι διάσπαρτες αρμοδιότητες να μην επιτρέπουν ούτε τη λήψη στοιχειωδών μέτρων για την προστασία του. Παράλληλα, επισημαίνουμε στο σημείο αυτό, ότι το νησί προστατεύεται από την Αρχαιολογική Υπηρεσία σαν αρχαιολογικός χώρος.

Ως προς την έκφραση της άποψης και της γνώμης των κατοίκων της περιοχής: Όλοι οι ερωτηθέντες κάτοικοι συμφωνούν ότι η Σπιναλόγκα πρέπει να προστατευθεί Όλοι πιστεύουν πως πρέπει να ανήκει στην τοπική αυτοδιοίκηση Όλοι γνωρίζουν το ιστορικό παρελθόν του νησιου και ιδιαίτερα η μνήμη, από την εποχή της λειτουργίας του λεπροκομείου, είναι "ζωντανή" Ως προς την ανάπτυξη ή ανάπτυξή του, ο προβληματισμός είναι μεγάλος Παρά τις πολλές επιφυλάξεις όμως που εκφράστηκαν, η απόλυτη πλειοψηφία των κατοίκων απορρίπτει το είδος της "συμβατικής" τουριστικής ανάπτυξης, έχοντας άμεση εμπειρία από την ίδια την περιοχή τους Αναγνωρίζουν τις αλλοιώσεις που επιφέρει ο τουρισμός, τόσο στο φυσικό τους περιβάλλον, όσο και στον τρόπο της ζωής τους, που επιθυμούν και προσπαθούν να διατηρήσουν Η πλειοψηφία των κατοίκων επιθυμεί να συμμετέχει σε μία μορφή ανάπτυξης που θα σέβεται τη φύση, τον πολιτισμό και τις παραδόσεις του τόπου, προτίθεται να κατοικήσει στο νησί, χωρίς προκαταλήψεις, και να αυτοδιαχειριστεί το πρότυπο αυτής της εναλλακτικής αναπτυξιακής μορφής

Μετά από όσα διαπιστώσαμε για την κατάσταση της Σπιναλόγκας σήμερα, τη χερσαία και υποθαλάσσια κατάσταση, το δομημένο περιβάλλον, αλλά και την εκφρασμένη άποψη των κατοίκων της απέναντι περιοχής, προβάλλει έντονα ο προβληματισμός, αν το νησί μπορεί να "Ξαναζήσει" Η Σπιναλόγκα δεν υπήρξε πάντα ακατοίκητο νησί Εκατοικείτο από το 1574 μέχρι το 1957 Το τόσο πρόσφατο "συγκλονιστικό" ιστορικό του παρελθόν, ως προς τη λειτουργία του λεπροκομείου, δημιουργεί, ακόμα και σήμερα, στον επισκέπτη την εντύπωση πως το νησί κατοικείται Είναι προφανές ότι η Σπιναλόγκα πρέπει να διατηρηθεί και να προστατευθεί Να προστατευθεί το υπέροχο φυσικό της περιβάλλον, να διατηρηθεί και να αποκατασταθεί το επιβλητικό και απόρθητο ενετικό της φρουριο Στο ερωτημα όμως, αν μπορεί και πως, να "Ξαναζήσει", η απάντηση είναι

πολυ δυσκολη Η δυσκολία δεν προκύπτει τόσο,κατά τη γνώμη μας,από το γεγονός ότι,η οποιαδήποτε πρόταση χρειάζεται εμπειριστατωμένη επιστημονική περιβαλλοντική έρευνα και μελέτη, αλλά από το γεγονός ότι,οι διαδοχικοί πολιτισμοί του νησιου και ειδικά η περίοδος που στιγματίστηκε πολιτιστικά από τον ανθρωπινο πόνο και την ανθρωπινη δυστυχία,την εποχή του λεπροκομείου, επιβάλλουν μια ιδιόμορφη "οικολογική συνείδηση" Μια οικολογική συνείδηση,πέρα από τη στενή έννοια της προστασίας του φυσικου περιβάλλοντος, που επεκτείνεται στην αναγκαιότητα διατήρησης της ιστορικής και πολιτιστικής μνήμης Η συνείδηση αυτή,πιστευουμε πως πραγματωεται στην περίπτωση της Σπιναλόγκας, μόνο με ιδιαίτερη ευαισθησία και προπαντός με απεριόριστο σεβασμό Σεβασμό που δεν θα επιτρέψει να αλλοιωθεί στο παραμικρό η συγκεκριμένη ιστορική μνήμη και δεν θα επιτρέψει να μεταβληθεί αυτή σε τουριστικό "αξιοθέατο" και τουριστικό προϊόν "προς πωλησιν" Η αξία της ανθρωπινης ζωής,της ανθρωπινης δυστυχίας και του ανθρωπινου πόνου,δεν μπορεί να εκτιμηθεί και να μετρηθεί στα πλαίσια της "αγοράς" Μπορεί να εκτιμηθεί και να αξιολογηθεί μόνο σαν εμπειρία και στοιχείο πολιτισμου,που δεν απαλείφεται και δεν χάνεται ποτέ,που συνοδευει εξελικτικά κάθε λαό και κάθε άνθρωπο,σημαδεοντας την παραπέρα ιστορική πορεία του "Φαίνεται ότι δεν υπάρχει ανθρωπινη σκέψη και πράξη τόσο πρωτόγονη,ωστε να μην επιδρά πια στο δικό μας τρόπο σκέψης,ουτε τόσο παλιά,ωστε να έχει χάσει το συνδεσμο με τη ζωή μας" ¹⁸⁹

Με την εναλλακτική μορφή τουριστικής ανάπτυξης, που την εφαρμογή της "πειραματικά" προτείνει η παρουσία εργασία μας, στο 3ο Μέρος που ακολουθεί, στοχευουμε α) στην προστασία και ανάδειξη του φυσικου περιβάλλοντος,β)στην

189 Βλ ,Γκ Λιενχάρτ,**Κοινωνική Ανθρωπολογία**,Αθήνα 1985,σ 53,απόσπασμα από τον E B Taylor, **Primitive Culture**.

προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς,γ)στη διατήρηση και ανάδειξη του ιδιαίτερου κρητικού τοπικού τρόπου ζωής της περιοχής,και δ)στην ανάδειξη και αξιοποίηση ενός μικρού "τοπικού χωρου",κατά το δυνατόν αυτοδυναμου,που με τη συμμετοχή των πολιτων του,θα εξακριβώσει τις ιδιαίτερες πολιτιστικές και κοινωνικές του δυνατότητες,που πρωτα και κυρια θα εγγυώνται την ποιότητα της ζωής του

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

**ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ :
ΠΡΟΤΥΠΟ ΟΙΚΟΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ**

1. ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

1.1 Στόχοι της Ανάπτυξης

Όπως προκύπτει από τα γενικά ευρήματα και τα γενικά συμπεράσματα της κατάστασης της Σπιναλόγκας σήμερα, υπάρχουν δυνατότητες για μια εναλλακτική μορφή τουριστικής ανάπτυξης του συγκεκριμένου νησιού η οποία θα έχει σαφείς και προδιαγραφμένους στόχους κάτω από αυστηρά καθορισμένες προϋποθέσεις

Η διατριβή μας έχει σαν στόχο να χαράξει μόνο ένα **πλαίσιο** για μια εναλλακτική μορφή τουριστικής ανάπτυξης, δεδομένου ότι δεν μπορεί να συνεκτιμήσει όλες τις τοπικές ιδιαιτερότητες τόσο του φυσικού όσο και του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Το πλαίσιο αυτό αφορά και περιέχει τις βασικές Αρχές, τους βασικούς στόχους και τις βασικές προϋποθέσεις για το εναλλακτικό αναπτυξιακό πρότυπο που προτείνουμε

Οι τοπικοί φορείς, με τη συμμετοχή των κατοίκων της περιοχής, θα αποφασίσουν για την τελική υλοποίηση του προτύπου, καθώς και για τη διαχείρισή του

Βασική Αρχή, θεμελιώδες κριτήριο και γνώμονας καθώς και στόχος της προτεινόμενης ανάπτυξης είναι **η προστασία και ανάδειξη του φυσικού, του πολιτιστικού περιβάλλοντος της Σπιναλόγκας αλλά και του τρόπου ζωής της απέναντι περιοχής, με τη συμμετοχή και αυτοδιαχείριση του προτύπου οικοανάπτυξης, των κατοίκων της κοινότητας της Ελούντας και της κοινότητας του Βρουχά** ¹

1 Βλ. Παράρτημα III, Εγγραφο του ΕΟΤ, σ 30-40, "Λόγω της ειδικής μορφολογίας

Οι στόχοι της ανάπτυξης αυτής είναι

1 Διατήρηση, προστασία βελτίωση και ανάδειξη της ποιότητας του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος ²

2 Δημιουργία νέων θέσεων εργασίας σε μη προνομιούχο πληθυσμό στα πλαίσια του **Οικοτουρισμού** ³

της περιοχής και των σημαντικών μνημείων που συγκεντρώνει, προτείνεται, πριν από οποιοδήποτε έργο, η εκπόνηση ειδικής μελέτης "Προστασίας και Ανάδειξης της Σπιναλόγκας" σε συνεργασία ΕΟΤ-ΥΠΠΟ και ΥΠΕΧΩΔΕ"

2 Βλ ,Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση(Μάαστριχτ), "Επίσημη Έκδοση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων", Βρυξέλλες-Λουξεμβούργο, 1992, αρ Ζ, (αρ 130Ρ), σ 58 και επ

"1 Η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος συμβάλλει στην επιδίωξη των εξής στόχων

- τη διατήρηση, προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος,
- την προστασία της υγείας του ανθρώπου,
- τη συνετή και ορθολογική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων,
- την προώθηση, σε διεθνές επίπεδο, μέτρων για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων

2 Η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας και λαμβάνει υπόψη την ποικιλομορφία των καταστάσεων στις διάφορες περιοχές της Κοινότητας Στήριζεται στις αρχές της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, της επανόρθωσης των καταστροφών του περιβάλλοντος, κατά προτεραιότητα στην πηγή, καθώς και στην αρχή "ο ρυπαίνων πληρώνει" Οι ανάγκες στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στον καθορισμό και την εφαρμογή των άλλων πολιτικών της Κοινότητας

Στα πλαίσια αυτά, τα μέτρα εναρμόνισης που ανταποκρίνονται στις προαναφερόμενες ανάγκες περιλαμβάνουν, όπου ενδείκνυται, ρήτρα διασφάλισης που εξουσιοδοτεί τα κράτη-μέλη να λαμβάνουν, για μη οικονομικούς περιβαλλοντικούς λόγους, προσωρινά μέτρα υποκειμένα σε κοινοτική διαδικασία ελέγχου

3 Κατά την εκπόνηση της πολιτικής της στον τομέα του περιβάλλοντος, η Κοινότητα λαμβάνει υπόψη

- τα διαθέσιμα επιστημονικά και τεχνικά δεδομένα,
- τις συνθήκες του περιβάλλοντος στις διάφορες περιοχές της Κοινότητας,
- τα πλεονεκτήματα και επιβαρυνσεις που μπορούν να προκύψουν από τη δράση ή την απουσία δράσης,
- την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Κοινότητας στο σύνολό της και ισορροπη ανάπτυξη των περιοχών της"

3 Βλ ,Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση(Μάαστριχτ), "Επίσημη Έκδοση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων", Βρυξέλλες-Λουξεμβούργο, 1992, αρ Ζ (αρ 130Υ), σ 60 και επ :

"1 Η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα της συνεργασίας για την ανάπτυξη, η οποία συμπληρώνει την πολιτική των κρατών-μελών, ευνοεί

3 Αξιοποίηση και δημιουργική απασχόληση της τρίτης ηλικίας ⁴

4 Η άνοδος του οικονομικού επιπέδου της τοπικής περιοχής και η συμπλήρωση του εισοδήματος των κατοίκων

1 2 Βασικές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη

1 Η επίλυση των διοικητικών - λειτουργικών ιδιαιτεροτήτων -
Η ίδρυση ενιαίου Οργανισμού Τοπικής Αυτοδιοίκησης

2 Η παραχώρηση της Σπιναλόγκας από τον ΕΟΤ στον Οργανισμό Τοπικής Αυτοδιοίκησης⁵

3 Η εκπόνηση διεπιστημονικής μελέτης με τη συμμετοχή και τη συμφωνη γνώμη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας,⁶η οποία,μεταξυ των άλλων πρέπει να περιλαμβάνει

-τη σταθερή και διαρκή οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των ανατυσσόμενων χωρων και ιδιαίτέρως,των πιο μειονεκτικών,
-την αρμονική και προοδευτική ένταξη των ανατυσσόμενων χωρων στη διεθνή οικονομία,

-την καταπολέμηση της ένδειας στις ανατυσσόμενες χωρες

2 Η κοινοτική πολιτική στον τομέα αυτόν συμβάλλει στο γενικό στόχο της ανάπτυξης και εδραίωσης της δημοκρατίας και κράτους δικαίου καθώς και στο στόχο του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδων ελευθεριων

3 Η Κοινότητα και τα κράτη-μέλη σέβονται τις υποχρεώσεις και λαμβάνουν υπόψη τους στόχους που έχουν εγκρίνει στα πλαίσια των Ηνωμένων Εθνων και των άλλων αρμόδιων διεθνων οργανισμων

4 Σημ Σε μια πρόταση ανάπτυξης με κριτήριο τη μετάδοση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, τα άτομα της τρίτης ηλικίας αποτελουν κυριο παράγοντα-μοχλό στη διαδικασία μετάδοσης και ανάδειξης πολιτιστικων και πολιτισμικών στοιχείων

5 Σημ Ο ΕΟΤ μέχρι σήμερα δεν δικαιολογει το ρολο του ως ιδιοκτήτη

6 Σημ Κατά τη γνώμη μας η Αρχαιολογική Υπηρεσία πρέπει και επιβάλλεται να συμμετέχει στην εκπόνηση κάθε μελέτης και στην υλοποίηση των αναπτυξιακων έργων,που θα γίνουν στη Σπιναλόγκα

α) περιβαλλοντική μελέτη με βάση τις Αρχές της Οικολογίας,⁷

β) λεπτομερή και ακριβή αποτύπωση του νησιού

4 Η ίδρυση και δημιουργία **Αναπτυξιακού Φορέα Σπιναλόγκας**

5 Η συμμετοχή των κατοίκων της απέναντι περιοχής στο αναπτυξιακό αυτό πρότυπο

2 ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΝΕΑΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ-ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗΣ ΔΟΜΗΣ

Η πρότασή μας για την εναλλακτική μορφή ανάπτυξη της Σπιναλόγκας έχει σαν προϋπόθεση την ίδρυση και λειτουργία ενιαίου Οργανισμού Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Οι Κοινότητες της Ελουντας και του Βρουχά πρέπει να αποτελέσουν ενιαίο Οργανισμό Τοπικής Αυτοδιοίκησης, σύμφωνα με το αρ 4,παρ 1 του Π Δ 323/89,⁸ όπου "Δήμοι και Κοινότητες που συνορεύουν μπορούν να ενωθούν σε έναν Οργανισμό Τοπικής Αυτοδιοίκησης⁹ μετά από απόφαση του Δημοτικού ή Κοινοτικού τους Συμβουλίου. Η απόφαση λαμβάνεται με πλειοψηφία των 3/5 του συνολικού αριθμού των μελών του κάθε

7 Βλ ,Μέρος 1,Κεφάλαιο 4

Σημ Κατά τη γνώμη μας και σύμφωνα με τον τρόπο προσέγγισης και διερευνησής μας,η περιβαντολογική μελέτη δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο σε στενά οικολογικά πλαίσια προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού-ιστορικού περιβάλλοντος(π χ συντήρηση και ανάδειξη μνημείων) αλλά να συμπεριλάβει και να συνεκτιμήσει την ουσιαστική **πολιτισμική σχέση των ανθρώπων με το περιβάλλον τους και τον "οικείο"τρόπο ζωής τους,σχέση που σε τελική ανάλυση διαμορφώνει την ποιότητα της προσωπικής και κοινωνικής ζωής**

8 Βλ ,Π Δ 323,ΦΕΚ 146/τ Α /1 6 1989,"Δημοτικός και Κοινοτικός Κώδικας"

9 Σημ Είναι αδιάφορο αν θα είναι Δήμος ή Κοινότητα

Συμβουλίου ή αν το ζητήσουν οι μισοί τουλάχιστον από τους εκλογείς κατοίκους του κάθε Δήμου ή Κοινότητας

Επειδή είναι βέβαιο ότι η περιοχή έχει το χαρακτήρα λουτρόπολης, μπορούν οι Κοινότητες Ελουντας και Βρουχά να αναγνωριστούν σε Δήμο, υπό την προϋπόθεση ότι ο πληθυσμός τους να ανέλθει σε 2 500 κατοίκους

Επισημαίνουμε στο σημείο αυτό ότι ο νέος Ο Τ Α θα αποτελεί Πιλότο-Μοντέλο για τη μετεξέλιξη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, από τη μορφή της διοικητικής (και όχι πολιτικής) αυτοτέλειας, στο οργανωτικό σχήμα της αυτοκυβέρνησης (Local Government) ¹⁰

Στα πλαίσια αυτά, κατά τη συγκρότηση του νέου Ο Τ Α, επιβάλλεται στον Οργανισμό λειτουργίας των Υπηρεσιών του, να προβλέπεται η ίδρυση δυο ειδικών Υπηρεσιών

1 Της Υπηρεσίας η οποία

α θα δημιουργήσει και θα συγκροτήσει ειδική βιβλιοθήκη με ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία για την ειδικότητα της Δερματολογίας και

β θα διοργανώνει, ως Forum, ειδικά Συνέδρια, Σεμινάρια και Ημερίδες με Έλληνες και Ξένους Επιστήμονες, σε τακτά και κατ'επιλογήν διαστήματα με σκοπό την προβολή των προβληματισμών και ανακοινώσεων της συγκεκριμένης ειδικότητας της Ιατρικής Επιστήμης

2 Της Υπηρεσίας η οποία

θα διοργανώνει διεθνή Συνέδρια και Σεμινάρια για θέματα Προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς, σε τακτά και κατ'επιλογήν διαστήματα

10 Βλ ,S A de Smith, Constitutional and administrative law, Penguin Books Ltd ,Middlesex, England, 1977, σ 379 και επ

3 ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΡΟΤΥΠΗ

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

3 1 Προδιαγραφές περιβαλλοντικής μελέτης

Το περιβάλλον εμπεριέχει ένα πλήθος παραμέτρων οι οποίες, προκειμένου να υλοποιηθεί η οποιαδήποτε πρόταση ανάπτυξης, θα πρέπει να εξετάζονται κατ'αντιστοιχία από ειδικό επιστήμονα ώστε να εξασφαλίζεται μια πλήρης απεικόνιση της σπουδαιότητας τους. Η σπουδαιότητα αυτή επιβάλλεται να εκτιμηθεί τόσο κατά τη φάση της ανάλυσης μιας υφιστάμενης κατάστασης όσο και κατά τη διαμόρφωση στρατηγικής για τη διαχείριση και προστασία του φυσικού χώρου ¹¹

Τα περιβαλλοντικά κριτήρια που είναι απαραίτητα για το σχεδιασμό ενός αναπτυξιακού έργου δεν αποτελούν μια γενικότητα αλλά παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες, αναπόσπαστα συνδεδεμένες με το χώρο, την προσωπικότητα του έργου, το σκοπό του και τους στόχους του καθώς και με τα χαρακτηριστικά της λειτουργίας του.

Πρωτα και κυρία βασικό περιβαλλοντικό κριτήριο για όλα τα αναπτυξιακά προγράμματα αποτελεί η σχέση, οι επιπτώσεις και οι αλληλεπιδράσεις του έργου με το φυσικό χώρο, έτσι ώστε το αποτέλεσμα της περιβαλλοντικής μελέτης να αντανακλά στις αξίες του φυσικού αυτού χώρου.

11 Βλ. ,Α. Γ. Παρασκευόπουλος, "Συμβολή νέων τεχνολογιών στη διαχείριση και προστασία του περιβάλλοντος", Τεχνικά Χρονικά, 1/92, σ. 113-114

Σε κάθε περιβαλλοντική μελέτη¹² πρέπει αρχικά να περιλαμβάνεται

1 Ορισμός και περιγραφή του μακρο - και μικροπεριβάλλοντος, στο οποίο προτείνεται η εγκατάσταση του σχεδίου επένδυσης (Περιοχή, Δήμος, Κοινότητα κλπ)¹³

2 Περιγραφή των επιπτώσεων του αναπτυξιακού έργου στο περιβάλλον

α) Στην οικολογία και οικολογική ισορροπία (ατμόσφαιρα, υδατα, βιότοποι, πανίδα, χλωρίδα κλπ)

β) Στο έδαφος, υπέδαφος, το αισθητικό τοπίο

γ) Στις θαλάσσιες περιοχές (ακτές, ^{ψαριές} ενάελιος πλούτος, αλιευτικά πεδία)

δ) Στον πληθυσμό και τον τρόπο ζωής (συνθήκες διαβίωσης, απασχόληση, μετανάστευση, υγεία κλπ)

ε) Στην υποδομή και τους οικισμούς (οικιστικά συνολα δίκτυα μεταφορών, δίκτυα παροχών κλπ)

ζ) Στο πολιτιστικό περιβάλλον (αρχαιότητες, παραδοσιακοί οικισμοί, πολιτιστική κληρονομιά κλπ)

η) Στις άλλες οικονομικές δραστηριότητες (γεωργία, τουρισμός, βιομηχανία)

θ) Στα τρόφιμα και τις πρώτες υλές (παραγωγή τροφίμων)

ι) Στην κοινωνική και δημόσια ζωή (αντιδράσεις της κοινής γνώμης, κινητοποιήσεις, αποδοχή κλπ)

Σε ότι αφορά τις μελλοντικές προοπτικές ανάπτυξης του τόπου

12 Βλ , Σ Θεοφανίδης, "Συστημα αξιολόγησης των δημόσιων έργων και η διευρυνση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων", Τεχνικά Χρονικά, 1/92, σ 81-89

13 Σημ : Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η απαραίτητη προϋπόθεση, που ήδη αναφέραμε, για την ακριβή και λεπτομερή αποτύπωση της Σπιναλόγκας

1 Περιγράφονται τα υφιστάμενα οικολογικά, μετεωρολογικά, δημογραφικά και περιβαλλοντικά δεδομένα της μικροπεριοχής και η υφιστάμενη ρυπανση πριν από τα έργα ανάπτυξης

2 Εκτιμωνται οι πιθανές αλλαγές στο οικολογικό, μετεωρολογικό, δημογραφικό και τεχνητό περιβάλλον μετά

α) την εγκατάσταση του έργου και

β) την παραγωγική λειτουργία του

3 Εκτιμωνται τα όρια συγκέντρωσης (οριακές τιμές), πάνω από τα οποία οι ρυπαντές και οι άλλες ενέργειες γίνονται ζημιογόνα (επικίνδυνα για το οικοσύστημα, την υγεία των ανθρωπων, τη φθορά των μνημείων) ¹⁴

4 Εκτιμωνται οι ποσοτικές και ποιοτικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις (κόστος και όφελος), με τη χρησιμοποίηση κατάλληλων μεθοδολογικών προσεγγίσεων

5 Εξηγούνται οι μέθοδοι που θα χρησιμοποιηθούν σχετικά με:

α) τις ποσοτικές και

β) τις ποιοτικές επιπτώσεις (άμεσες - έμμεσες, βραχυχρόνιες - μακροχρόνιες)

Σκοπός της παρούσας εργασίας δεν είναι βέβαια να παρουσιάσει μια διεξοδική περιβαλλοντική μελέτη, γεγονός που απαιτεί διεπιστημονική συνεργασία και έρευνα

14 Βλ ,Σ Θεοφανίδης, οπ , π , σ 82 "τα επιτρεπόμενα όρια και οι τιμές των ρυπων όπως ορίζονται από το Π Δ 1180/1981, άρθρ 2 και 3",
Για την εκπόνηση περιβαλλοντικής μελέτης
Βλ ,Οδηγία της ΕΟΚ, 85/337,
Βλ ,Ν 1650/1986, ΦΕΚ Α/160,
Βλ ,Υ Α 69269/5387/24 10 1990, ΦΕΚ Β 678/25 10 1990

Συμφωνα όμως με τις παραπάνω προδιαγραφές, η διατύπωση μιας αναπτυξιακής πρότασης, δομημένης στα πλαίσια του Οικοτουρισμού, που η παρούσα εργασία προτείνει, δεν θα μπορούσε παρά να θεμελιωνεται:

1 Κατ' αρχήν σε μια θεώρηση οικο-ενεργειακής υποστήριξης δεδομένου ότι ο μεγαλύτερος ρυπαντής στην ατμόσφαιρα είναι η παραγωγή της ενέργειας¹⁵, και

2 Στις μεθόδους και πρακτικές ανακυκλώσης

1 Η οικο-ενεργειακή υποστήριξη βασίζεται στις πρακτικές παροχής και διαχείρισης ενέργειας με φιλικά προς το περιβάλλον χαρακτηριστικά
Δηλαδή

α) μεθόδους και πρακτικές που συγκροτούνται από στοιχεία αντιρυπαντικής τεχνολογίας και

β) μεθόδους και πρακτικές που δεν προσβάλλουν την αισθητική του περιβάλλοντος

Στην περίπτωση της Σπιναλόγκας και με προϋπόθεση τη διερεύνηση των μετεωρολογικών φαινομένων του νησιού και της ευρύτερης περιοχής (κλίμα, ηλιοφάνεια, άνεμοι), ενδεικτικά προτείνουμε να αξιολογηθεί η εφικτότητα εφαρμογής της **ηλιακής** και της **αιολικής** ενέργειας

Οι δυνατότητες αυτές μπορεί να είναι

α) η βασική και αποκλειστική παροχή και διαχείριση ηλιακής και αιολικής ενέργειας,

β) η επικουρική ενεργειακή στήριξη με παροχή και διαχείριση ηλιακής και αιολικής ενέργειας

15 Βλ ,Μ Βασιλόπουλος, "Πρωτοβουλίες τεχνολογιών αντιρρυπανσης στο μεσογειακό χώρο", Τεχνικά Χρονικά, 2/92, σ 16

Είναι γνωστό ότι στις περιπτώσεις εγκατάστασης και εφαρμογής πρακτικών ενεργειακής υποστήριξης με ηλιακή και αιολική ενέργεια, προκύπτουν προβλήματα

α) αφενός μεν αισθητικών επιπτώσεων στον περιβάλλοντα χώρο (ηλιοθερμα, ανεμογεννήτριες) και

β) αφετέρου, στα πλαίσια των οικονομοτεχνικών κριτηρίων, δαπάνης της αρχικής εγκατάστασης και δαπανών λειτουργίας και συντήρησης

Πιστευουμε όμως ότι στη χώρα μας και ειδικότερα στη συγκεκριμένη περιοχή της Κρήτης, με τις ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες, είναι εφικτή και απαραίτητη η χρησιμοποίηση των παραπάνω μορφών ενέργειας. Κατά την άποψή μας εφόσον εκτιμηθεί ότι, οι τυχόν αισθητικές επιπτώσεις δεν προσβάλλουν και δεν αλλοιώνουν το περιβάλλον, μπορούν και να αποτελέσουν σημείο "προβολής" του προτεινόμενου μοντέλου οικοανάπτυξης. Σε ότι δε αφορά τις δαπάνες εγκατάστασης, λειτουργίας και συντήρησης των συγκεκριμένων πρακτικών ενεργειακής υποστήριξης

α) "στην οποιαδήποτε διάταξη μετατροπής ενέργειας το λειτουργικό κόστος είναι αυτό που καθορίζει αν είναι συμφέρουσα και όχι το αρχικό",¹⁶ όπου στην περίπτωση αυτή το κόστος συντήρησης είναι χαμηλό και το κόστος λειτουργίας επίσης, δεδομένου ότι δεν χρησιμοποιούνται καύσιμα,

β) ο κοινωνικός σκοπός και στόχος του προτεινόμενου μοντέλου ανάπτυξης "αποδυναμώνει" τον οικονομοτεχνικό παράγοντα¹⁷ Υποστηρίζουμε

16 Βλ ,G Tyler-Miller, "Energy and Environment", Wadsworth Publishing Company Belmont, California 1980, σ 37

17 Βλ ,Σ Θεοφανίδης, οπ , π , σ 83-84, : "Τα περιβαλλοντικά αγαθά ανήκουν εξ ορισμού σε όλους και θεωρούνται δημόσια ή συλλογικά αγαθά με την έννοια, ότι ικανοποιούν τις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου. Τα περιβαλλοντικά αυτά αγαθά (ατμόσφαιρα, τοπίο, θάλασσα κλπ) έχουν πολυτιμή αξία, βιολογική και

ότι για την προστασία των συλλογικών περιβαλλοντικών αγαθών καμία δαπάνη δεν μπορεί πλέον να θεωρηθεί "ακριβή" και κανένα κόστος δεν μπορεί να εκτιμηθεί ως οικονομικά ασυμφορο

2 Με τον όρο ανακυκλωση εννοουμε την αναπαραγωγή πρωτων υλων από υλικά που έχουν ήδη χρησιμοποιηθεί Με βάση τις Αρχές της Οικολογίας¹⁸, η διαχείριση των λυμάτων και των απορριμμάτων αποτελεί σημαντική παράμετρο στην προστασία του περιβάλλοντος ¹⁹

Ός προς τη διαχείριση των λυμάτων θα πρέπει να διερευνηθούν οι δυνατότητες εφαρμογής βιολογικών διαδικασιών καθαρισμού έτσι ώστε η περιβαλλοντική επιβάρυνση από τα λυματα να είναι, κατά το δυνατόν, μειωμένη σαν αποτέλεσμα βιολογικής προεργασίας, με στόχο την αδρανοποίησή τους

Η εμπειρία στη χώρα μας για το σχεδιασμό εγκαταστάσεων επεξεργασίας αστικών λυμάτων που εξυπηρετούν μικρές οικιστικές μονάδες είναι σημαντική γιατί μεγάλος αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων διαθέτει από χρόνια τέτοια συστήματα ²⁰ Η εμπειρία αυτή πρέπει να αξιολογηθεί και

οικονομική, εντούτοις όμως δεν αποτελούν αντικείμενο συναλλαγής στην αγορά και δεν εκφράζονται σε χρήμα, δηλαδή δεν έχουν αγοραία τιμή"

18 Βλ ,Μέρος 1,Κεφ 4

19 Πρβλ ,Μ Ζιωγας, "Νέες τεχνολογίες για τη διαχείριση των οικιακών απορριμμάτων", Τεχνικά Χρονικά, 2/92, σ 23-26,
Α Σκορδίλης, "Τεχνολογίες και δυνατότητες ανακύκλωσης και επαναχρησιμοποίησης των αστικών απορριμμάτων στην Ελλάδα", Τεχνικά Χρονικά, 3/90, σ 7 "Με το σκεπτικό ότι τα απορρίμματα αποτελούν ένα αναξιοποίητο δυναμικό υλικών και ενέργειας, απαιτείται η προώθηση των τεχνολογιών και των δυνατοτήτων της ανακύκλωσης και επαναχρησιμοποίησης των οικιακών απορριμμάτων στη χώρα μας

20 Βλ ,Σ Κωνστας-Γ Βαβίζος-Κ Ζαννάκη, "Συγχρονες τάσεις για τη διαχείριση αστικών λυμάτων απλές εγκαταστάσεις και ανάκτηση υδάτων", Τεχνικά Χρονικά, 2/92, σ 18-23

μπορεί να αποτελέσει τη βάση για μια ορθολογική αντιμετώπιση στα προβλήματα της επεξεργασίας και της διάθεσης των λυμάτων που προέρχονται από μικρούς οικισμούς

Ως προς τη διαχείριση των απορριμμάτων, που αποτελεί σημαντική παράμετρο, όπως ήδη αναφέραμε, στη διαχείριση του περιβάλλοντος και συνδέεται στενά όχι μόνο με ζητήματα περιβαλλοντικής προστασίας αλλά και δημόσιας υγείας, η χώρα μας περιορίζεται ακόμα στις μεθόδους συλλογής, υγειονομικής ταφής και καύσης των απορριμμάτων ²¹Εκτός αυτού στην ελληνική υπαίθρο αλλά και σε πολλές άλλες περιοχές κυριαρχεί ακόμα η ανεξέλεγκτη απόρριψη με καταστροφικές συνέπειες και σημαντικές επιπτώσεις για το περιβάλλον, τη δημόσια υγεία, τη δασική και γεωργική οικονομία και τον τουρισμό. Η φιλοσοφία όμως των προσπαθειών εξάλειψης του προβλήματος που δημιουργείται από τη συσσώρευση των σκουπιδιών αλλάζει και η διερεύνηση νέων τεχνολογιών ανακύκλωσης των απορριμμάτων κερδίζει έδαφος διεθνώς αλλά και στη χώρα μας ²²Οφείλουμε να επισημάνουμε στο σημείο αυτό ότι, στα πλαίσια της διαμόρφωσης μιας "νέας οικολογικής συνείδησης", ως προς τη σύγχρονη οικονομία απορριμμάτων, ο βασικός στόχος είναι η **αποφυγή της δημιουργίας τους**. Με βάση αυτή την αντίληψη μπορούμε να ισχυριστούμε ότι το επίπεδο της πολιτιστικής εξέλιξης κάθε κοινωνικής οργάνωσης θα κρίνεται και θα αξιολογείται από

21 Βλ. Μ. Ζιωγας, οπ. π., σ. 23

22 Βλ. Μ. Ζιωγας, οπ. π., σ. 24 : "Ο Ενιαίος Συνδεσμος Δήμων και Κοινοτήτων Ν. Αττικής προχώρησε στη διερεύνηση νέων τεχνολογιών για τη διαχείριση των απορριμμάτων, λαμβάνοντας κριτικά υπόψη τη διεθνή και την εγχώρια εμπειρία και βιβλιογραφία, τη φύση των ελληνικών απορριμμάτων καθώς και τα γεωμορφολογικά και κοινωνικο-οικονομικά δεδομένα"

την ποσότητα, πρώτα και κυρία, των απορριμμάτων της ²³

Στην περίπτωση της Σπιναλόγκας και στα πλαίσια της περιβαλλοντικής μελέτης που απαιτείται για την υλοποίηση και την εφαρμογή του προτεινόμενου εναλλακτικού μοντέλου ανάπτυξης, πιστευουμε ότι επιβάλλεται η δημιουργία μιας ξεχωριστής ερευνητικής μονάδας, η οποία με αυτοδυναμη έρευνα και ανάλυση θα προσανατολιστεί στα στερεά απόβλητα που θα προκυψουν από το προτεινόμενο έργο ²⁴

3 2 Αποτύπωση οικημάτων

Αναστήλωση-Αναπαλαίωση

Το πρόβλημα της προστασίας της αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς, ²⁵ ιδιαίτερα της νεωτερης περιόδου, είναι ένα από τα πιο κρίσιμα, δύσκολα και ταυτόχρονα επείγοντα συγχρονα ελληνικά προβλήματα

Η ταχυτατη και σχεδόν ανεξέλεγκτη μεταλλαγή των συνθηκων της ζωής, της τεχνολογίας, της οικονομίας και των παραγωγικων διαδικασιων στις μεταπολεμικές δεκαετίες, είχε σαν αποτέλεσμα την έντονη και σε πολλές

23 Πρβλ ,Μηνιαία Τεχνική Επιθεώρηση, "Η ανακυκλωση των απορριμμάτων έρχεται", τ 9, 1992, σ 93

24 Πρβλ ,Μ Ζιωγας, οπ , π , σ 24,
Α Σκορδίλης, οπ , π , σ 8

25 Σημ Το κείμενο είναι απόσπασμα από το εισαγωγικό σημείωμα της Οργανωτικής Επιτροπής του Διεθνους Συμποσίου για τη "Συντήρηση και Αναβίωση Παραδοσιακων Κτιριών και Συνόλων", που έγινε στο Βόλο το Σεπτέμβριο του 1981, υπό την αιγίδα του Τεχνικου Επιμελητηριου-Τμήμα Μαγνησίας Την Οργανωτική Επιτροπή αποτελούσαν οι Θ Αργυρόπουλος, J Potts, Γ Λάββας, Γ Τριανταφυλλίδης και Α Τσαλαπάτας Στο Συμπόσιο, που παρουσιάστηκαν εμπειρίες από δυο χωρες, τη Βρετανία και την Ελλάδα, συμμετείχαν, εκτός του ΤΕΕ, το Βρετανικό Συμβουλιο και το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσ/νίκης

περιπτώσεις δραματική αντικατάσταση και διαφοροποίηση του οικιστικού περιβάλλοντος Η μορφή της ανάπτυξης που ακολουθήθηκε στη χώρα μας, σε άμεση συνάρτηση με την έλλειψη εθνικού προγραμματισμού, οδήγησε στην εγκατάλειψη και υποβάθμιση, από τη μια μεριά ολόκληρων περιοχών και οικισμών, που είχαν δημιουργηθεί στην ιστορική πορεία του Ελληνισμού, και από την άλλη στη συγκέντρωση παραγωγικών δομών και μαζών πληθυσμού σε ορισμένα μόνο αστικά κέντρα

Το φαινόμενο έτσι μιας αναπτυξιακής πολιτικής, που τη χαρακτηρίζει η συσσώρευση σε ορισμένα σημεία και η απουσία σε άλλα της ζωής, της παραγωγής και της δράσης, οδήγησε σε ένα μοναδικό ίσως παράδειγμα ανισόρροπου μοντέλλου, που και στα δύο του σκέλη (υπερβολική συσσώρευση-υπερβολική εγκατάλειψη) έδρασε καταστρεπτικά και ανεπανόρθωτα στην υπόθεση της προστασίας παραδοσιακών κτιρίων και συνόλων. Γιατί και στις δύο περιπτώσεις τα παραδοσιακά αυτά πολιτιστικά αγαθά είτε εξαφανίστηκαν από την ταχυρυθμή ανοικοδόμηση και "αξιοποίηση", είτε αφέθηκαν να καταστραφούν σταδιακά από την εγκατάλειψη και την ερήμωση. Ελάχιστα ακόμα δείγματα παραδοσιακών αρχιτεκτονικών δομών απομένουν. Το πνεύμα της εμπορευματοποίησης της οικοδομής και των αξιών στο γενικότερο αρχιτεκτονικό και πολεοδομικό πλαίσιο, μαζί με το φαινόμενο της εισβολής ξένων πολιτιστικών προτύπων και επιδράσεων στη χώρα μας, οδηγεί σε μια χωρίς προηγούμενο περιφρόνηση, αλλοίωση και εγκατάλειψη των τελευταίων παραδοσιακών υπολοίπων, με άμεσο πια τον κίνδυνο ανεπανόρθωτης καταστροφής της εθνικής πολιτιστικής μας ταυτότητας. Παράλληλα, ένα άλλο αρνητικό φαινόμενο κάνει την παρουσία του ολοένα και εντονότερη. Στη θέση των παραδοσιακών κτισμάτων και συνόλων, που καταστρέφονται, φυτρώνουν *παραδοσιακά* υποκατάστατα, που διαστρεβλώνουν ακόμα περισσότερο το νόημα

της γνήσιας παράδοσης και υποσκάπτουν επικίνδυνα με τη σκηνογραφική τους υποκρισία τις πηγές και τις ρίζες του γένους. Το πνευμα της αλλαγής στη νοοτροπία κράτους και πολίτη, ατόμου και συνόλου απέναντι σε πολιτιστικές αξίες και αγαθά είναι επιτακτικό αίτημα. Η χώρα μας βρίσκεται ήδη σ' ένα κρίσιμο σταυροδρόμι πολιτιστικό. Οι επιλογές που θα γίνουν θα δείξουν και στην περιοχή της προστασίας των παραδοσιακών κτιρίων και συνόλων, προς τα που οδηγούμαστε. Η μέχρι τώρα μοιραία και εθνικά αρνητική πορεία πρέπει να σταματήσει και μια άλλη πολιτική βουλή πρέπει να δράσει σαν θετικός καταλυτής ενάντια στις μέχρι τώρα απωλείες και καταστροφές του παραδοσιακού μας δυναμικού. Στην περίπτωση της Σπιναλόγκας η ερήμωση και εγκατάλειψη είναι περισσότερο από εμφανείς. Τόσο το Ενετικό Φρουριο όσο και ο τουρκικός οικισμός - ο μετέπειτα οικισμός των Λεπρών -, είναι ερειπωμένα.²⁶ Η ερήμωση και η εγκατάλειψη της Σπιναλόγκας γίνεται ακόμα πιο έντονη και προκαλεί δέος, αν συγκριθεί με την "ανάπτυξη" των απέναντι περιοχών του Α Νικολάου και της Ελούντας, που αποτελούν πραγματικά δείγμα εμπορευματοποίησης αρχιτεκτονικού πλαισίου και εισβολής ξένων αρχιτεκτονικών προτύπων με τις μεγάλες τουριστικές εγκαταστάσεις.

Στα πλαίσια μιας **άλλης επιλογής** για την ανάπτυξη, αυτής που ονομάζουμε "οικοανάπτυξη" και που βασίζεται στη διατήρηση και ανάδειξη της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, επιβάλλεται η άμεση καταγραφή και αποτύπωση όλων των κτισμάτων του νησιού και η αναπαλαίωσή τους, όχι σαν παραδοσιακά υποκατάστατα αλλά ακριβώς όπως υπήρξαν. Με σεβασμό στην αρχιτεκτονική αυτή κληρονομιά μας επιλέξαμε στον κεντρικό δρόμο του νησιού τέσσερα κτίσματα, ένα κατάστημα, ένα καφενείο και δυο σπίτια και τα

26 Βλ. Παράρτημα I, Φωτογραφίες ερειπίων

αποτυπώσαμε με κάθε λεπτομέρεια. Επισημάναμε τα αρχιτεκτονικά στοιχεία της διπλής εποχής-ενετικής και τουρκικής-και προτείνουμε την αναστήλωση και αναπαλαίωσή τους, όπως προκύπτει από τα αρχιτεκτονικά σχέδια ²⁷

4 ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΜΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ο τουρισμός έχει αναχθεί σε σημαντική και καθοριστική οικονομική και κοινωνική δραστηριότητα για τα σύγχρονα κράτη. Τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης δείχνουν μεγάλο ενδιαφέρον αφ' ενός μεν στην αναζήτηση νέων και προσοδοφόρων μορφών τουριστικής ανάπτυξης και αφ' ετέρου στην ανακάλυψη τουριστικών δραστηριοτήτων, που να περιέχουν, εκτός από το οικονομικό και κοινωνικό και το πολιτιστικό στοιχείο

Μέσα στο πλαίσιο αυτό της προβληματικής αναζήτησης εντάσσεται και η νέα δραστηριότητα, που αποκαλούμε **"Οικοτουρισμό"**, δραστηριότητα που δίνει τη δυνατότητα μιας τουριστικής ανάπτυξης με κύριο χαρακτηριστικό και κύρια κατεύθυνση τη διατήρηση και την προστασία του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος ²⁸. Με τον όρο **Οικοτουρισμό** χαρακτηρίζουμε την τουριστική δραστηριότητα εκείνη, της **υποδοχής και φιλοξενίας**

27 Σημ : Βλ , Παράρτημα IV, Αρχιτεκτονικά Σχέδια

28 Σημ Μια μορφή πολιτιστικού τουρισμού είναι και ο Αγροτουρισμός. Βλ , Σ Δροσοπούλου, "Οι Αγροτουριστικοί Συνεταιρισμοί στην Ελλάδα και στην ΕΟΚ, Ο Τουρισμός προς το 2000, σπ , π , σ 123, : "Η ιδέα του "αγρο-τουρισμού" βρήκε απήχηση στην Ελλάδα και πέρασε στην πράξη μέσα από τους γυναικείους αγροτουριστικούς συνεταιρισμούς. Δίνοντας με τον τρόπο αυτό και το είδος της πρωτοτυπίας, που ακολουθήθηκε στη χώρα μας, γεγονός που αυξάνει ακόμα περισσότερο το ενδιαφέρον της έρευνας αυτού του πειράματος"

επισκεπτών-τουριστών, που αναπτύσσεται σε μη αστικό χώρο, από απασχολούμενους επαγγελματικά στον πρωτογενή ή στο δευτερογενή τομέα της παραγωγής, κάτω από τη βασική προϋπόθεση και αρχή

Της προστασίας του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος καθώς και τη διατήρηση και ανάδειξη του τοπικού τρόπου ζωής

Ως προς την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος οι οικοτουριστικές εγκαταστάσεις πρέπει να αποδεικνύουν (με τα έργα υποδομής, ανωδομής, ενεργειακής στήριξης, επεξεργασίας απορριμμάτων, χρήση ειδών και υλικών φιλικών στο περιβάλλον, κλπ) την ελαχιστοποίηση των περιβαλλοντικών και οικολογικών επιβαρύνσεων, και

Ως προς την προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος, πρέπει να βασίζονται στη διατήρηση και ανάδειξη τόσο των πολιτιστικών μνημείων όσο και του τοπικού τρόπου ζωής. Δηλαδή την ανάδειξη του τοπικού τρόπου παραγωγής (γεωργίας, κτηνοτροφία, αλιεία, παραδοσιακά επαγγέλματα, κλπ), των ηθών, εθίμων και παραδόσεων, της τέχνης, της χειροτεχνίας, των καλλιτεχνικών εκδηλώσεων κλπ.

Η τουριστική αυτή μορφή στοχεύει

α) για τον ασχολούμενο, στην ενίσχυση του αγροτικού εισοδήματος και της τοπικής οικονομίας αφενός μεν από την εκμετάλλευση της τουριστικής δραστηριότητας, αφετέρου δε από την τροφοδοσία της τουριστικής αυτής δραστηριότητας με προϊόντα της ντόπιας αγροτικής ή και βιοτεχνικής παραγωγής

β) για τον επισκέπτη, στο να περάσει απλές και ήσυχες διακοπές, μακριά από το συμβατικό τουρισμό, σε κλίμα φιλοξενίας και γνωριμίας με τη φύση και με τους ανθρώπους, τις συνήθειές τους και τις παραδόσεις τους

Ο Οικοτουρισμός στοχεύει ακόμα

α) Στην ουσιαστική γνωριμία με τη φύση και την πολιτιστική κληρονομιά

β) Στο συνδυασμό συνεργασίας των τριών τομέων παραγωγής (πρωτογενους, δευτερογενους και τομέα παροχής υπηρεσιων)

γ) Στην άνοδο του οικονομικού επιπέδου των τοπικών περιοχών και συμπλήρωση του εισοδήματος των κατοίκων

δ) Στη γνωριμία και διάδοση τοπικών προϊόντων προερχομένων από τη χειροτεχνία και βιοτεχνία

ε) Στην δημιουργική απασχόληση των ατόμων της τρίτης ηλικίας, αφού η τρίτη ηλικία αποτελεί κυριο φορέα πολιτισμικής συνέχειας

ζ) Στη δυνατότητα του τουρίστα να "ζήσει" με ένα "άλλο" τρόπο ζωής και πολύ περισσότερο να συμμετέχει σ' αυτόν τον τρόπο ζωής παίζοντας διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους από τους συνηθισμένους

Συγκεκριμένα στην περίπτωση της Σπιναλόγκας προτείνουμε το εξής "οικοτουριστικό πλαίσιο" ανάπτυξης²⁹

1 Έργα υποδομής

α) Αποκατάσταση του ενετικού φρουριού και αναβίωση των ονομασιών των διαφόρων σημείων του Π χ Castello dei Spiriti, Πλατεία Moceniga κλπ

29 Σημ : Το ονομάζουμε "πλαίσιο" ανάπτυξης, αφού τόσο στο καταστατικό της Δημοτικής Επιχείρησης όσο και στον Κανονισμό λειτουργίας των Υπηρεσιών της, θα προβλέπονται με σαφήνεια και ακρίβεια όλες οι δραστηριότητες του Οικοτουρισμού, με τη συμμετοχή των κατοίκων της περιοχής που θα αποφασίσουν την τελική μορφή και τον τρόπο λειτουργίας της τουριστικής αυτής δραστηριότητας

β) Αναστήλωση-Αναπαλαίωση του οικισμού Αναστήλωση οικιών, των μεγάλων, κτιρίων, των καταστημάτων, καφενείων, εκκλησιών κλπ³⁰ Παράλληλα προτείνουμε τη δημιουργία μουσειακού χώρου, σε κάποιο συγκεκριμένο σημείο του νησιού που θα επιλεγεί και θα συμπεριλάβει το ιστορικό-πολιτιστικό υλικό τόσο της Σπιναλόγκας όσο και της ευρύτερης περιοχής

γ) Έργα οικογενεργειακής υποστήριξης (χρήση ηλιακής, αιολικής ενέργειας, μονάδα επεξεργασίας λυμάτων και απορριμάτων κλπ)

4.1 Λειτουργική δραστηριότητα

α) Εγκατάσταση στον οικισμό της Σπιναλόγκας "οικογενειών"³¹ των απέναντι περιοχών της Πλάκας, του Βρουχά και της Ελουντας³², με σκοπό **να φιλοξενοῦν** επισκέπτες-τουρίστες στη διάρκεια της τουριστικής περιόδου³³

β) Αναβίωση της "αγοράς" στον κεντρικό δρόμο του νησιού, με την ονομασία "Λεωφόρος του Πόνου" (ονομασία της εποχής του λεπροκομείου)

30 Σημ. Είναι αυτονόητο ότι οι κτιριακές εγκαταστάσεις θα πληρουν όλες τις προϋποθέσεις της σύγχρονης τουριστικής εγκατάστασης με τρόπους βέβαια που δεν θα επιβαρύνουν το περιβάλλον και δεν θα είναι "ξένοι" στον παραδοσιακό τρόπο ζωής, όπως πχ "φουρνοι μικροκυμάτων" ή κεραιές τηλεοράσεων

31 Σημ. Η επιλογή οικογενειών και όχι μεμονομένων ατόμων, ξενοδόχων, γίνεται στα πλαίσια της κοινής συμβίωσης "πρωτογενών ομάδων" και φιλοξενουμένων τουριστών

32 Σημ. Η επιλογή των οικογενειών θα γίνει από την Δημοτική Επιχείρηση με κριτήρια και τρόπους που θα ανταποκρίνονται στους σκοπούς και τους στόχους της συγκεκριμένης μορφής τουρισμού

33 Σημ. Πιστευουμε ότι και οι κλιματολογικές συνθήκες αλλά και η μορφή αυτή του τουρισμού, επιτρέπουν την τουριστική δραστηριότητα, αν όχι όλο το χρόνο, τουλάχιστον οκτώ μήνες

Ενδεικτικά αναφέρουμε τη δημιουργία εργαστηρίων-καταστημάτων με είδη που θα παράγονται στη Σπιναλόγκα αλλά και στη γύρω περιοχή, με παράλληλη

αναβίωση παραδοσιακών επαγγελμάτων, όπως του "χαρκιά" (σιδερά), του αγγειο-πλάστη, του υφαντή στον αργαλειό, του χρυσοχόου, του υποδηματοποιού κλπ ³⁴

γ) Ο τρόπος ζωής στη Σπιναλόγκα θα είναι αυτός των απέναντι χωριών της περιοχής. Ο φιλοξενούμενος τουρίστας, θα περνά το χρόνο των διακοπών του συμμετέχοντας σε όλες τις καθημερινές δραστηριότητες, εφόσον βέβαια το επιθυμεί, σε άμεση επαφή με τη φύση και το περιβάλλον

Πιο συγκεκριμένα

- θα συμμετέχει στην παραγωγή της καθημερινής ζωής, όπως στην καλλιέργεια των μικρών κήπων, για παραγωγή κηπευτικών που θα καταναλώνονται στον οικισμό, στην εκτροφή μικρών κατοικίδιων ζώων, στην αλιευτική δραστηριότητα³⁵ στην παρασκευή των γευμάτων³⁶ στην παρακολούθηση και, αν το επιθυμεί, εκμάθηση κάποιας παραδοσιακής τέχνης³⁷

34 Σημ Αναφέρουμε, ανάμεσα στα άλλα παραδοσιακά χωριά, που αναβίωσαν στην Κρήτη τον παραδοσιακό οικισμό του "Αρόλιθου", έξω από το Ηράκλειο. Επίσης αναφέρουμε το εναλλακτικό αναπτυξιακό μοντέλο της Lozere στην περιοχή Languedoc-Roussillon στη νότια Γαλλία, που βασίζεται στην οικοανάπτυξη και στον αγροτουρισμό, βλ , J P Roux, Le Monde diplomatique, Σεπτέμβριος 1989

35 Σημ Π χ , Το ψάρεμα με "παραγάδι" μπορεί, κατά τη γνώμη μας να αποτελέσει εκτός από παραγωγική δραστηριότητα και πολύ ενδιαφέρουσα ψυχαγωγική εμπειρία

36 Σημ : Πιστεύουμε πως η παρασκευή και προετοιμασία του καθημερινού γεύματος, ειδικά με τον παραδοσιακό τρόπο, όπως, πχ , ζυμωμα του ψωμιού και ψήσιμο σε φουρνούς με ξύλα, η παρασκευή γλυκισμάτων, όπως "καλτσούνια" και "ξεροτήγανα" και τόσων άλλων, με ντόπια υλικά, όχι μόνον προσελκύει το ενδιαφέρον του επισκέπτη αλλά προσφέρει πραγματική χαρά και ευχαρίστηση

37 Σημ Π χ "πλέξιμο με το βελονάκι", κέντημα, αγγειοπλαστική, χαρακτηριστική σε χαλκό, υφαντική στον αργαλειό κλπ

- Θα ψυχαγωγείται και θα διασκεδάζει με τον ιδιαίτερο τρόπο του "κρητικού γλεντιού", με κρητικά λαϊκά όργανα, κρητικούς χορούς, με κρασί και "ρακί" της περιοχής

- Θα μετέχει σε πολιτιστικές εκδηλώσεις που θα διοργανωνονται στο νησί με στόχο τη γνωριμία με το πλούσιο ιστορικό παρελθόν Ενδεικτικά προτείνουμε την αναβίωση των "Βριτομαρτειών", εκδηλώσεων της αρχαίας Ολουντος, προς τιμήν της θεάς Αρτέμιδος

- Παράλληλα θα απολαμβάνει τη θάλασσα, τον ήλιο, την ηρεμία και τη γαλήνη του υπέροχου φυσικού περιβάλλοντος

Ο οικισμός θα τροφοδοτείται και θα καταναλώνει, τοπικά είδη και προϊόντα, που αφενός μεν ο ίδιος θα παράγει και αφετέρου θα προμηθευεται από τη γύρω περιοχή Αυτό συνεπάγεται τη δημιουργία και δραστηριοποίηση μικρών παραγωγικών μονάδων, στην Ελουντα, την Πλάκα και το Βρουχά με σκοπό την παραγωγή τοπικών ειδών και προϊόντων (πάντα φιλικά στο περιβάλλον)³⁸ για τη Σπιναλόγκα Η οικοτουριστική δραστηριότητα θα ενισχυεται σε τακτά διαστήματα και θα συμπληρωνεται με συνεδριακό τουρισμό

4 2 Συνεδριακός Τουρισμός

Στη σύγχρονη εποχή η διεξαγωγή συνεδρίων έχει εξελιχθεί σε απαραίτητο μέσο επαφής των ανθρώπων και των λαών για την ευρεία ενημέρωση πάνω σε θέματα επιστημονικά και τεχνολογικά, καθώς και πολιτιστικά Σε επίπεδο μάλιστα πολιτιστικό και τουριστικό οργανωνονται

38 Σημ Εννοουμε στο σημείο αυτό ότι ακόμα και οι συσκευασίες θα είναι φιλικές στο περιβάλλον, δηλαδή θα αποκλειστεί, πχ, η χρήση πλαστικών

συνέδρια στα πλαίσια συγκεκριμένης συνεδριακής πολιτικής³⁹

Στην Ελλάδα το συνέδριο σαν μέσο ενημέρωσης, ανταλλαγής εμπειριών και γνώσεων και λήψης αποφάσεων, είναι γνωστό από την αρχαιότητα με το θεσμό των Αμφικτιονίων⁴⁰

Ο συνεδριακός τουρισμός είναι μια ειδική μορφή τουρισμού, που προκύπτει από τη σχέση-συγκριση μεταξύ του Τουρίστα και του Τουρίστα-Συνεδρου: α) Ο τουρίστας ταξιδεύει για λόγους αναψυχής, ξεκούρασης, αγορών και πολιτιστικών ενδιαφερόντων,

β) Ο συνεδρος ταξιδεύει για λόγους επιστημονικού και επαγγελματικού ενδιαφέροντος αλλά παράλληλα επιθυμεί να εκμεταλλευτεί τον ελεύθερο χρόνο του ικανοποιώντας και τις άλλες του ανάγκες

Η χώρα μας διαθέτει όλα εκείνα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που της επιτρέπουν, με προγραμματισμό και κατάλληλη υποδομή, να διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στην προσέλκυση σημαντικών διεθνών συνεδρίων. Η Ελλάδα αποτελεί γεωγραφικά τη γέφυρα ανάμεσα στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική. Ανήκει στα Βαλκάνια και είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας. Επίσης οι κλιματολογικές συνθήκες⁴¹ και κυρίως **η πολιτιστική μας κληρονομιά** είναι αυτά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά

39 Βλ. ,Θ Κουμέλης, "Ο Συνεδριακός Τουρισμός στην Ελλάδα", **Ο Τουρισμός προς το 2000**, οπ ,π ,σ 143

40 Βλ. ,Νέα Παγκόσμιος Εγκυκλοπαίδεια, Μορφωτική Εταιρεία, Αθήνα 1952, Τ 4, σ 415, "Αμφικτιονίες και Αμφικτιονικά συνέδρια ονομάζονταν στην αρχαιότητα οι ενώσεις και οι συνοδοί διαφόρων γειτονικών πόλεων ή λαών, που επεδίωκαν κατ' αρχήν θρησκευτικούς και ύστερα και πολιτικούς σκοπούς"

41 Βλ. ,Θ Κουμέλης, "Ο συνεδριακός Τουρισμός στην Ελλάδα", οπ ,π , σ 145: "Η υψηλή μέση μηνιαία θερμοκρασία που επικρατεί, σε σχέση με αυτήν άλλων χωρών της Ευρώπης, κάνουν δυνατή την αξιοποίηση και των εκτός αιχμής μηνών

που μας επιτρέπουν να ισχυριστούμε, πως η χώρα μας μπορεί να αποτελέσει **πολιτιστικό κέντρο** της Ευρώπης καθώς και σημαντικό κέντρο οργάνωσης συνεδρίων ευρωπαϊκών, μεσογειακών, διαβαλκανικών κλπ

Στην περίπτωση της Σπιναλόγκας θεωρούμε ότι ο **συνεδριακός τουρισμός** εντάσσεται και συμπληρώνει το μοντέλο του **οικοτουρισμού**, που είναι κατεξοχήν **πολιτιστικός τουρισμός**

Η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, σύμφωνα με τις βασικές αρχές της Οικολογίας, η διατήρηση και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κρήτης, με τον αρχαιότερο Πολιτισμό της Ευρώπης, μαζί με τα επιτεύγματα της σύγχρονης επιστημονικής γνώσης, συνιστούν, κατά τη γνώμη μας το **όραμα** να αποτελέσει το μικρό νησάκι της Σπιναλόγκας ένα σημαντικό διεθνές Forum επιστημονικής συνευρεσης

5 ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΙΔΡΥΣΗ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΥ ΦΟΡΕΑ ΣΠΙΝΑΛΟΓΚΑΣ

Η ανάπτυξη της Σπιναλόγκας με κατεύθυνση τη προστασία και την ανάδειξη του φυσικού της κάλλους και της πολιτιστικής της κληρονομιάς θα στοχεύει ταυτόχρονα α) στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και β) στην αξιοποίηση της τρίτης ηλικίας. Οι στόχοι αυτοί μπορούν να επιτευχθούν

- 1 Με την ίδρυση και δημιουργία Αναπτυξιακού Συνδέσμου,**
- 2. Με την ίδρυση και δημιουργία Δημοτικής Εταιρείας Λαϊκής Βάσης**
- 3 Με την ίδρυση και δημιουργία Δημοτικής ή Κοινοτικής Επιχείρησης ανάλογα με τη δομή του ΟΤΑ.⁴²**

5.1 Ίδρυση και δημιουργία Αναπτυξιακών Συνδέσμων⁴³

Συμφωνα με το άρθρ 190 του ΔΚΚ οι Αναπτυξιακοί Συνδεμοι είναι ΝΠΔΔ και δημιουργουνται από τους ΟΤΑ με σκοπό να εκτελέσουν από κοινου και να συντηρήσουν έργα,ή να παρέχουν από κοινου υπηρεσίες,που ανήκουν στις αρμοδιότητές τους ή να σχεδιάζουν και να καταρτίζουν προγράμματα για την ανάπτυξη του ευρύτερου χωρου τους Ο Αναπτυξιακός Συνδεσμος "μπορεί αναμφίβολα να παίξει σημαντικό ρόλο στη προσπάθεια των Δήμων και Κοινοτήτων να προστατέψουν το περιβάλλον Η συντονισμένη προσπάθεια αναμένεται σαφως να αποδωσει πολυ περισσότερο αφού η προστασία του περιβάλλοντος,σε πολλές περιπτώσεις,αφορά σε περισσότερους από έναν ΟΤΑ και αφετέρου παρέχονται για το σκοπό αυτό μεγαλυτερες οικονομικές δυνατότητες" ⁴⁴

Ωστόσο δεν υποστηρίζουμε την ίδρυση και δημιουργία Αναπτυξιακου Συνδέσμου, γιατί

α) Ο Αναπτυξιακός φορέας με την κατασκευή του ως ΝΠΔΔ στρέφεται της απαραίτητης ευελιξίας προς τη κατευθυνση παρεμβατικής δραστηριότητας στα πλαίσια της οικονομίας,και

42 Πρβλ ,Α Τάχος,"Εισήγηση στην Επιτροπή Δημοτικού και Κοινοτικού Κωδικα",περ "ΕΤΑ",Αθήνα 1981,σ 1192 και 1526 και επ ,
Μ Στασινόπουλος,"Τα όρια των υπό των Δημοτων εκμεταλευομένων Επιχειρήσεων",περ "ΕΤΑ",Αθήνα 1948,σ 6 και επ ,
Δ Ψαρός,"Επιχείρηση Δημοτική και Κοινοτική",περ ,"ΕΤΑ",Αθήνα 1959,σ 239 και επ ,
Ε Σπηλιοτόπουλος,Εγχειρίδιον Διοικητικού Δικαίου,Αθήνα 1982,σ 249 και επ

43 Βλ ,ΣτΕ ,Απόφαση 960/1960 Οι Αναπτυξιακοί Συνδεμοι είναι ΝΠΔΔ προβλεπόμενα από τον ΔΚΚ,αρθρ 183 και από το Συνταγμα,αρθρ 102, παρ 3

44 Βλ ,Κ Σ Ρέμελης,οπ ,π ,σ 81

β)Συμφωνα με το άρθρ 192 του ΔΚΚ,που αναφέρεται στις αρμοδιότητες και στις λειτουργίες των Οργάνων του Αναπτυξιακού Συνδέσμου,και ειδικότερα με την παρ 2 του άρθρ αυτού,"οι σχετικές διατάξεις που αφορούν τους Δήμους εφαρμόζονται αναλόγως ως προς τη Διοίκηση του Συνδέσμου" Επομένως η συγχωνευση σε ενιαίο ΟΤΑ που προτείνουμε αφομοιώνει κάθε έννοια Συνδέσμου

5 2 `Ιδρυση και δημιουργία Δημοτικής Εταιρείας Λαϊκής Βάσης

Συμφωνα με το άρθρ 273 του ΔΚΚ υπάρχει η δυνατότητα συστασης από τους ΟΤΑ,Δημοτικής Επιχείρησης Λαϊκής Βάσης Ωστόσο ο ΟΤΑ,στην προκείμενη περίπτωση,αντιπροσωπευεται στα πλαίσια της Δημοτικής Εταιρείας Λαϊκής Βάσης⁴⁵ και με άλλα φυσικά πρόσωπα,τα οποία εκκαλούνται ως εταίροι στη μορφή αυτή της επιχειρηματικής δράσης `Αλλωστε χωρίς το στοιχείο της αντιπροσωπευσης από το ευρύτερο κοινό δεν δικαιολογείται η μορφή αυτή της εταιρείας ως Εταιρείας Λαϊκής Βάσης Παρά το γεγονός ότι

1 Ο καθένας από τους εταίρους - φυσικά πρόσωπα,δεν μπορεί να αντιπροσωπευεται με ποσοστό πάνω από 2% στο μετοχικό κεφάλαιο

2 Ο ΟΤΑ δεν μπορεί να αντιπροσωπευεται κάτω από το 35% του μετοχικού κεφαλαίου,και

3 Ο ΟΤΑ μαζί με τους συνεταιρισμούς πρέπει πάντοτε να διατηρεί την πλειοψηφία του μετοχικού κεφαλαίου, εν τούτοις, παρά τις παραπάνω αυστηρές προϋποθέσεις της παρ 1α του άρθρ 273 του ΔΚΚ,υπάρχει κίνδυνος

45 Σημ Η μορφή οργάνωσης της Εταιρείας αυτής είναι εκείνη της Ανωνυμης Εταιρείας συμφωνα με τις διατάξεις του άρθρ 273 του ΔΚΚ

διολίσθησης σε ανεπιθυμητες καταστάσεις, που η παρούσα εργασία δεν υποστηρίζει και που αυτές μπορούν ενδεικτικά να αφορούν:

α) Την κατοχή πολλων πακέτων μετοχων από ελάχιστες οικογένειες- υπό την έννοια ότι ,ακόμα και μια οικογένεια μπορεί να κρατά πολλά πακέτα μετοχων,

β) Την εισδοχή επιχειρηματιων με "αντίθετα συμφέροντα" προς τους επιδιωκόμενους σκοπους, που θα πρέπει να έχει η προτεινόμενη επιχείρηση, και

γ) Τον κίνδυνο να μην κατέχουν τελικως (και αυτό λόγω εισοδηματικού επιπέδου) οι κάτοικοι της περιοχής πακέτα μετοχων, με αποτέλεσμα, οι άμεσα ενδιαφερόμενοι να "αποξενωθούν" (εκτοπισθούν) από τη συγκεκριμένη επιχείρηση

4 3 Ιδρυση και Δημιουργία Δημοτικής ή Κοινοτικής Επιχείρησης

Συμφωνα με τον ΔΚΚ⁴⁶ οι ΟΤΑ μπορούν να συνιστούν δικές τους επιχειρήσεις ή να μετέχουν σε επιχειρήσεις που ιδρουν μαζί με άλλα νομικά ή φυσικά πρόσωπα ή σε επιχειρήσεις που ήδη υπάρχουν

α)για την εκτέλεση έργων που έχουν σκοπό την εξυπηρέτηση του κοινου καθώς και για την οικονομική εκμετάλλευση των έργων αυτων,

β)για την παραγωγή αγαθων ή την παροχή υπηρεσιων που έχουν σκοπό την εξυπηρέτηση του κοινου,

γ)για την ανάπτυξη δραστηριοτήτων που έχουν σκοπό την πραγματοποίηση εσόδων

46 Βλ ,άρθρ 260, παρ 1 του ΔΚΚ

Συμφωνα με τα παραπάνω και με προϋπόθεση την ενοποίηση των Κοινοτήτων της Ελουντας και του Βρουχά σε ενιαίο Οργανισμό Τοπικής Αυτοδιοίκησης, την οποία κρίνουμε αναγκαία για την ανάπτυξη του νησιου αλλά και της ευρύτερης περιοχής, προτείνουμε την ίδρυση και δημιουργία Δημοτικής ή Κοινοτικής Επιχείρησης, σύμφωνα με τα αρ 246-260 του ΔΚΚ

Βέβαια, κατ' αρχήν, οι διατάξεις του ΔΚΚ δεν αναφέρονται σαφώς στη δυνατότητα εκτέλεσης έργων προστασίας και διαμόρφωσης του φυσικού, οικιστικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, αλλά "είναι προφανές ότι περιλαμβάνουν και τη δυνατότητα αυτή" ⁴⁷

Κατά τη γνώμη μας όμως η δυνατότητα εκτέλεσης έργων προστασίας και διαμόρφωσης του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, με αναλογική εφαρμογή των διατάξεων και ευρεία ερμηνεία του ΔΚΚ, μπορεί να περιλαμβάνεται στα πλαίσια του σκοπού της Επιχείρησης του ΟΤΑ. Συμφωνα με το άρθ 25 του ΔΚΚ (αναφέρεται στις *συντρέχουσες αρμοδιότητες*) ο ΟΤΑ μπορεί να αναπτύσσει και **κάθε άλλη δραστηριότητα**, που δεν περιλαμβάνεται στην αποκλειστική αρμοδιότητά του η οποία προάγει τα κοινωνικά, πολιτιστικά, πνευματικά και οικονομικά συμφέροντα των δημοτών

Στα πλαίσια αυτά μπορεί να αξιοποιεί για τουριστικούς λόγους δημοτικές ή κοινοτικές περιοχές, να κατασκευάζει ακόμα και θέρετρα και να φροντίζει για τη λειτουργία τους, να αναλαμβάνει επίσης τη μελέτη, διαχείριση και εκτέλεση προγραμμάτων οικιστικής και πολεοδομικής ανάπτυξης της περιοχής. Σημαντικό είναι επίσης ότι ο ΟΤΑ μπορεί να ιδρύει Κέντρα Ψυχαγωγίας, Πολιτιστικά και Πνευματικά Κέντρα, Μουσεία, Πινακοθήκες, θέατρα και να αναλαμβάνει την επισκευή και συντήρηση παραδοσιακών και

47 Βλ ,Κ Σ Ρέμελης, **Περιβάλλον και Τοπική Αυτοδιοίκηση**, Αθήνα 1989, σ 75

ιστορικών κτιρίων, με σκοπό τη χρησιμοποίησή τους για κοινωνικές και πολιτιστικές λειτουργίες

Συνεπώς ο ΔΚΚ αφήνει ευρυτητα δράσης για μια Δημοτική ή Κοινοτική Επιχείρηση, όπου ασφαλώς στα πλαίσια του σκοπού της Επιχείρησης ευθέως μπορούν να ενταχθούν και οι συντρέχουσες αρμοδιότητες, που ασκούνται κατ'αρχήν από το Νομικό Πρόσωπο του ΟΤΑ ⁴⁸

Η παρούσα εργασία υποστηρίζει τη δημιουργία **αμιγούς** Δημοτικής ή Κοινοτικής Επιχείρησης⁴⁹, στην οποία θα αποκλεισθεί η συμμετοχή οποιωνδήποτε άλλων φυσικών ή νομικών προσώπων. Η σύσταση αμιγούς Δημοτικής ή Κοινοτικής Επιχείρησης γίνεται με απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών, μετά από πλήρη οικονομοτεχνική μελέτη και απόφαση του δημοτικού ή κοινοτικού συμβουλίου, που λαμβάνεται με απόλυτη πλειοψηφία των μελών του. Η απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών περιλαμβάνει όλα τα στοιχεία της απόφασης του δημοτικού ή κοινοτικού συμβουλίου και αποτελεί το καταστατικό της Επιχείρησης

Οι Δημοτικές ή Κοινοτικές Επιχειρήσεις αυτού του είδους αποτελούν ΝΠΙΔ, και καταρχήν διέπονται από τους κανόνες της ιδιωτικής οικονομίας ⁵⁰

48 Σημ. Είναι σαφές ότι μπορούν να συστοιχηθούν τουλάχιστον οι συντρέχουσες αρμοδιότητες ανάμεσα στο Νομικό Πρόσωπο του ΟΤΑ και στο Νομικό Πρόσωπο της Επιχείρησης

49 Βλ. ΔΚΚ, άρθρ 260, παρ 3 και παρ 6, όπου διακρίνονται οι Δημοτικές ή Κοινοτικές Επιχειρήσεις σε αμιγείς και σε μη-αμιγείς
Πρβλ. Κ. Σ. Ρέμελης, οπ. π., σ 74, υποσημ 14, : "Πολλοί Δήμοι και Κοινότητες ιδρύουν Ανωνυμες Εταιρείες με σκοπό τη τεχνική υποστήριξη των ΟΤΑ, την ενθάρρυνση παραγωγικών τοπικών πρωτοβουλιών, τη τεχνική υποστήριξη αναπτυξιακών προγραμμάτων και την ανάληψη επιμορφωτικών και άλλων προγραμμάτων"
Σημ. : Έχουμε υπόψη μας πολλές περιπτώσεις Δήμων και Κοινοτήτων, που ιδρύουν Επιχειρήσεις ή Κοινοπραξίες, για να διεκδικήσουν δάνεια από τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες

50 Βλ. ΔΚΚ, άρθρ 260, παρ 5,
Πρβλ. Λ. Σκαλίδης, **Εισαγωγή στο Εμπορικό Δίκαιο**, Θεσσαλονίκη 1990, σ 235 και επ

Οι μορφές αυτές των Επιχειρήσεων συνήθως διέπονται από "ειδικούς νόμους"⁵¹ με τους οποίους ρυθμίζεται πιο εξειδικευμένα ο σκοπός, η διοίκηση, η περιουσία, οι πόροι, η διαχείριση, η εποπτεία και ότι άλλο κρίνεται σκόπιμο οργανωτικά και λειτουργικά. Ο νομοθέτης προσδιορίζει ότι αυτές οι Επιχειρήσεις "αποτελούν ίδια νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου κοινοφελους χαρακτήρα"⁵²

Συνεπώς η παρούσα εργασία υποστηρίζει την ανάγκη νομοθετικής παρέμβασης για τη συγκρότηση και λειτουργία του προτεινόμενου αναπτυξιακού φορέα

Συμφωνα με τα παραπάνω υποστηρίζουμε ότι η Δημοτική ή Κοινοτική Επιχείρηση ανταποκρίνεται οργανωτικά και λειτουργικά στο προτεινόμενο μοντέλο οικοανάπτυξης. Ιδιαίτερη δε βαρυτητα δίνουμε στη διοίκηση (άρθρ 261-262 του ΔΚΚ), στη διαχείριση (άρθρ 263-265 του ΔΚΚ) και στους κανονισμούς (άρθρ 266 του ΔΚΚ) αυτής της Επιχείρησης, καθώς αποτελούν το συνεκτικό συνδεσμο της οργανωτικής δομής και της λειτουργικής δράσης

1 Συμφωνα με τις παρ 1 και 2, του άρθρ 261 του ΔΚΚ

"Οι δημοτικές ή κοινοτικές επιχειρήσεις διοικούνται από διοικητικό συμβουλιο που αποτελείται από πέντε έως έντεκα μέλη, τα οποία ορίζονται μαζί με αναπληρωτές από το δημοτικό ή κοινοτικό συμβουλιο. Από τα μέλη αυτά τουλάχιστον δυο είναι αιρετοί εκπρόσωποι του δήμου ή της κοινότητας, ένας είναι εκπρόσωπος των εργαζομένων στην επιχείρηση, αν αυτή απασχολεί περισσότερους από είκοσι εργαζομένους και ένας είναι

51 Βλ ,Νόμος 1069/1980 "Περί Κινήτρων διά την ίδρυσιν Επιχειρήσεων Υδρευσεως " ΦΕΚ 191/τ Α, 29 8 1980

52 Βλ ,Νόμος 1069/1980, άρθρ 1

εκπρόσωπος κοινωνικού φορέα της περιοχής Τα υπόλοιπα μέλη είναι δημότες ή κάτοικοι του δήμου ή της κοινότητας που έχουν πείρα ή γνώσεις σχετικές με το αντικείμενο της επιχείρησης Το δημοτικό ή κοινοτικό συμβούλιο ορίζει από τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου τον πρόεδρο και τον αντιπρόεδρό του"

Η θεσμοθέτηση της παραπάνω μορφής διοίκησης με την παρουσία δυο αιρετών εκπροσώπων του ΟΤΑ, ενός εκπροσώπου των εργαζομένων, ενός εκπροσώπου κοινωνικού φορέα της περιοχής, καθώς και δημοτών κατοίκων του ΟΤΑ, ανταποκρίνονται στις σύγχρονες επιστημονικές αντιλήψεις για το θεσμό της "συμμετοχής" των εργαζομένων και του ευρύτερου κοινωνικού ελέγχου στη διαδικασία της παραγωγής ⁵³

Άλλωστε "Η "συμμετοχή" ανάγεται σε παράγοντα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης για τις αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες, που έχουν επίσης ανάγκη να ενεργοποιήσουν με τη "συμμετοχή" τη συνολική κοινωνική τους δυναμική, για να επισπευσουν τη διαδικασία της οικονομικής τους ανάπτυξης Η υποκειμενοποίηση του μισθωτού, με τη "συμμετοχή" και την ενεργοποίηση της αυτονομίας του ως ατόμου, διευρύνει την κοινωνική βάση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, καθώς οι μισθωτοί - αντικείμενα ρύθμισης ανάγονται σε υποκείμενα της κοινωνικής ζωής, επειδή η υποκειμενοποίηση στο χώρο της επιχείρησης αναπτύσσεται στη συνέχεια στον κοινωνικό στίβο, όπου διαμορφώνονται οι κοινωνικές σχέσεις" ⁵⁴

53 Πρβλ ,Λ Νικολάου-Σμοκοβίτη, **Νέοι Θεσμοί στις Εργασιακές Σχέσεις**, Αθήνα 1987,

Α Μητρόπουλος, **Εργασιακές Σχέσεις και Κοινωνικός Μετασχηματισμός**, Αθήνα 1983, σ 146 και επ

Ι Κουκιιάδης, **Συλλογικές Εργασιακές Σχέσεις**, Αθήνα 1981, σ 177 και επ

Α Καρακατσάνης, **Εργατικό Δίκαιο**, Τ Β/1, Αθήνα 1980, σ 60 και επ

Θ Κατσανέβας, **Εργασιακές Σχέσεις στην Ελλάδα**, Αθήνα ΚΕΠΕ, 1982,

54 Βλ ,Λ Νικολάου-Σμοκοβίτη, οπ ,π ,σ 94

2 Σύμφωνα με την παρ 3 του άρθρ 263 του ΔΚΚ, με απόφαση του διοικητικού συμβουλίου, που εγκρίνεται από το δημοτικό ή κοινοτικό συμβούλιο, τα καθαρά κέρδη που προκύπτουν από τη διαχείριση, μπορεί να διατίθενται στο δήμο ή στην κοινότητα για εκτέλεση κοινοφελων έργων

Επίσης με την ίδια απόφαση το διοικητικό συμβούλιο της Επιχείρησης εκτιμώντας τους στόχους, την αποδοτικότητα και την παραγωγικότητά της, μπορεί να κρατήσει μέχρι 25% από τα καθαρά κέρδη, σε ιδιαίτερο λογαριασμό για την παροχή κινήτρων στους εργαζόμενους, με τη μορφή πρόσθετων υλικων αμοιβων ⁵⁵

Η παραπάνω ρύθμιση δεν έρχεται σε αντίθεση με τους ισχυοντες νομικούς κανόνες του Αστικού Κώδικα και της Νομολογίας των Ανωτάτων Δικαστηρίων⁵⁶

Άλλωστε "Η συμμετοχή των εργαζομένων στη διοίκηση των επιχειρήσεων συμπληρώθηκε με έναν ακόμα συμμετοχικό θεσμό, τη "συμμετοχή των εργαζομένων στα κέρδη της επιχείρησης" Η μορφή αυτή συμμετοχής στηρίζεται σε συμφωνία των ενδιαφερόμενων μερών για τους όρους και τον τρόπο συμμετοχής των εργαζομένων στα κέρδη Το δικαίωμα συμμετοχής στα κέρδη προκύπτει από τη βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων και την αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας Γίνεται φανερό ότι οι προβλεπόμενες ρυθμίσεις στηρίζονται σε ανθρωπινα στοιχεία, που

55 Βλ ,ΔΚΚ, άρθρ 263, παρ 3, όπου "Τα κριτήρια και η διαδικασία της καταβολής των αμοιβων αυτών και κάθε αναγκαία λεπτομέρεια καθορίζονται από τον Κανονισμό Προσωπικού της παρ 2 του άρθρ 266

Οι πρόσθετες αυτές αμοιβές δεν αποτελούν τακτικές αποδοχές κατά την έννοια των διατάξεων της εργατικής νομοθεσίας και αποτελούν φορολογητέο εισόδημα μόνο κατά το ήμισυ"

56 Βλ ,Α Π 491/1974, Δ Ε Ν, Τ 30, σ 548,
Α Π 1594/1983, Δ Ε Ν , Τ 40, σ 706

—

μεταβάλλουν τη θέση του εργαζομένου στην επιχείρηση και του δίνουθν τη δυνατότητα να ρυθμίζει την εργασιακή του υπόσταση Τα ανθρωπινα αυτά στοιχεία είναι η αναγνώριση της προσωπικότητας του εργαζομένου και η εν γένει συμβολή του στην οικονομική ζωή,πέρα από τη μέχρι σήμερα αποδεκτή θέση του ως συντελεστή της παραγωγής,η εκχώρηση δικαιωμάτων στον εργαζόμενο μέσα στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του,καθως και ευκαιριων για προσωπική έκφραση και υπόδειξη προς την ηγεσία της επιχείρησης λυσεων για τη βελτίωση της παραγωγικότητας και την αντιμετώπιση προβλημάτων της επιχείρησης Ο θεσμός της συμμετοχής ενισχυει την αυτονομία του εργαζομένου και τον αυτοκαθορισμό του ως ατόμου,εφόσον η συμμετοχική σχέση στηρίζεται στις θεμελιώδεις αρχές του ιδιωτικού δικαίου" ⁵⁷

Συμφωνα με την παρ 1 του άρθρ 266 του ΔΚΚ οι Κανονισμοί της Δημοτικής ή Κοινοτικής Επιχείρησης συντάσσονται από το διοικητικό συμβουλιο της Επιχείρησης αλλά εγκρίνονται από το δημοτικό ή κοινοτικό συμβουλιο Αυτοί οι Κανονισμοί είναι οι εσωτερικοί κανονισμοί λειτουργίας των υπηρεσιωνμε τους οποίους καθορίζονται

- α) η οργάνωση των υπηρεσιων,
- β) η διάρθρωση των υπηρεσιων,
- γ) οι αρμοδιότητες των υπηρεσιων,
- δ) το ανωτατο όριο του αριθμου του προσωπικου,
- ε) ο κανονισμός διαχείρησης

57 Βλ ,Λ Νικολάου-Σμοκοβίτη,οπ ,π ,σ 34-36

Στη συγκεκριμένη περίπτωση και στη συγκεκριμένη Επιχείρηση της Σπιναλόγκας η παρούσα εργασία υποστηρίζει ότι η διάρθρωση και η λειτουργία όλων των υπηρεσιών της Επιχείρησης θα αποσκοπεί στην εισαγωγή και τήρηση των αρχών του **Οικοτουρισμού** και στην προαγωγή του **Συνεδριακού Τουρισμού**

6 ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΠΗΓΕΣ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ

6.1 Προϋπολογισμός Δημοσίων Επενδύσεων⁵⁸

Ο κρατικός προϋπολογισμός(κυριος προϋπολογισμός καιπροσαρτημένοι προϋπολογισμοί)είναι δεδομένο ότι αποβλέπει στην πραγματοποίηση των βασικών επιδιώξεων της εκάστοτε κυβερνητικής πολιτικής. Είναι επίσης φανερό πως η λειτουργία του κρατικού προϋπολογισμού, το υψος και η διάρθρωσή του, αποτελούν αντανάκλαση της ακολουθουμενης (εκάστοτε) κυβερνητικής οικονομικής πολιτικής. Ο προϋπολογισμός συμβάλλει αποφασιστικά στην εξυπηρέτηση του στόχου της οικονομικής μεγέθυνσης, με την υιοθέτηση της ενδεδειγμένης, για την οικονομική συγκυρία, πολιτικής, όπως για παράδειγμα είναι οι επιδοτήσεις σε επιλεγμένους κλάδους της οικονομίας

58. Πρβλ., Μ. Στασινόπουλος, **Μαθήματα Δημοσιονομικού Δικαίου**, Αθήναι 1966 σ 32 και επ.,
Γ. Δράκος, **Μαθήματα Δημόσιας Οικονομικής**, Τ. Β, Πειραιάς 1979, σ 370 και επ., και γενικά για τον Δημόσιο Προϋπολογισμό, σ 360 και επ.
Γ. Προβόπουλος, **Ελληνικοί Δημοσιονομικοί Θεσμοί**, Κομοτηνή 1983, σ 27 και επ.,
Α. Γέροντας, **Διοικητικό Οικονομικό Δίκαιο**, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σ 167 και επ.

Συμφωνα με το ισχυον δημοσιονομικό καθεστως της Ελλάδας καταρτίζονται δυο προϋπολογισμοί Ο Τακτικός Προϋπολογισμός και ο Προϋπολογισμός Δημοσίων Επενδυσων Ο Προϋπολογισμός δε των Δημοσίων Επενδυσων περιλαμβάνει το συνολο των επενδυτικων δαπανων του κράτους προς την κατευθυνση της οικονομικής ανάπτυξης Ο εκάστοτε δε Νομοθέτης θεσπίζει τις προϋποθέσεις, τα κριτήρια και τα κίνητρα για επένδυση και ανάπτυξη

Έτσι συμφωνα με το Νόμο 1892/90, που αναφέρεται στα "Κίνητρα για Επενδυσεις στην Ελλάδα", οι επιχειρήσεις που υπάγονται στη χρηματοδότηση⁵⁹ παραγωγικων επενδυσων μεταξυ των άλλων, είναι και

1 Τα εργαστήρια χειροτεχνίας, οικοτεχνίας, κεραμικής, κοσμηματοτεχνίας, υφαντικής, ταπητουργίας κλπ

2 Οι γεωργικές, δασικές, κτηνοτροφικές και αλιευτικές επιχειρήσεις συγχρονης τεχνολογίας

3 Οι επιχειρήσεις αγροτικων συνεταιρισμων για επενδυσεις με μηχανικά μέσα καλλιέργειας και συσκευασίας γεωργικων προϊόντων

4 Οι επιχειρήσεις που έχουν αντικείμενο δραστηριότητας την παραγωγή μηχανισμων για εξοικονόμηση ενέργειας

5 Ξενοδοχειακές επιχειρήσεις και ξενωνες καθώς και επιχειρήσεις παροχής Υπηρεσιων στήριξης τουριστικων-ξενοδοχειακων μονάδων

59 Βλ , Ν 1892/90, αρ 2, ΕΤΒΑ, Αθήνα 1993

Σημ Με το Νόμο 1892/90 διατηρείται σε ισχυ το αρ 3 του Ν 1262/82 συμφωνα με το οποίο η περιοχή της Ελουνας (Σπιναλόγκα) υπάγεται στην "Περιοχή Γ" Η διάκριση αναφέρεται εδώ, γιατί συμφωνα με το αρ 5 του Ν 1892/90, το ποσοστό της ίδιας συμμετοχής στις επιχορηγουμενες επενδυσεις κυμαίνεται κατά περιοχή Στην περιοχή Γ, που μας αφορά, το ποσοστό της ίδιας συμμετοχής αναφέρεται στο 25%

Περαιτέρω πρέπει να επισημανθεί ότι η Πολιτεία ήδη⁶⁰ εξειδικεύοντας τα κριτήρια αξιολόγησης των επενδύσεων στο χώρο των τουριστικών επιχειρήσεων, εκτιμά ιδιαίτερα:

α την προσωπικότητα του φορέα⁶¹ και

β την οργάνωση της επιχείρησης για την οποία εξετάζεται η "δυνατότητα ευρυθμής και αποτελεσματικής λειτουργίας της μέσω της προτεινόμενης οργανωτικής της δομής και της ποσοτικής και ποιοτικής στελέχωσής της" ⁶² Είναι αξιοσημείωτο ότι η Πολιτεία⁶³ θεωρεί ήδη τις Κοινότητες Ελούντας και Βρουχά (Σπιναλόγκα) ότι χρήζουν άμεσης ποιοτικής αναβάθμισης, στα πλαίσια της τουριστικής ανάπτυξης

6.2 Χρηματοδότηση από τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες⁶⁴

Στο Προοίμιο της Συνθήκης της ΕΟΚ αναφέρεται ότι, τα κράτη-μέλη μεριμνούν για να "ενισχύσουν την ενότητα των οικονομιών τους και να προωθήσουν την αρμονική τους ανάπτυξη, μειώνοντας τις υφιστάμενες ανισότητες μεταξύ των διαφόρων περιοχών και την καθυστέρηση των λιγότερο αναπτυγμένων"

60 Βλ , ΦΕΚ 30/Β/91, Υ Α 22488

61 Βλ , Υ Α 22488, αρ, 1, παρ 2α

62 Βλ , Υ Α 22488, αρ 1, παρ 2γ

63 Βλ , Υ Α , Παράρτημα 1-Β Ζώνες Ποιοτικής Αναβάθμισης

64 Πρβλ , Μ Χρυσομάλης, Στοιχεία Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, σ 125 και επ

Όμως, παρά τη γενική αυτή εξαγγελία και μέχρι την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, η εκπόνηση και εφαρμογή μιας τέτοιας πολιτικής δεν φαίνεται να είχε συγκεκριμενοποιηθεί. Έτσι οι εθνικές πολιτικές δεν δέχονταν ιδιαίτερες κοινοτικές παρεμβάσεις προς την κατεύθυνση υλοποίησης της ιδεολογίας του Προοιμίου της Κοινότητας, εφόσον οι κοινοτικές παρεμβάσεις περιορίζονταν, κυρίως, στην πρόληψη των στρεβλώσεων του ανταγωνισμού, από επιδοτήσεις των κρατών-μελών στις περιφέρειές τους.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και μετά, η Κοινότητα δραστηριοποιείται στον τομέα της περιφερειακής ανάπτυξης, ιδρύοντας και σε θεσμικό επίπεδο το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) και την Επιτροπή Περιφερειακής Πολιτικής. Ακόμα σε ουσιαστικό επίπεδο αρχίζει να διαφοροποιείται με την έναρξη χρηματοδότησης εθνικών σχεδίων για την περιφερειακή ανάπτυξη.⁶⁵

Ήδη αρχίζουν να αναθεωρούνται οι "παραδοσιακοί μέθοδοι ευρωπαϊκής συνεργασίας".⁶⁶ Με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη η Κοινότητα συμπληρώνει "το νομικό της οικοδόμημα" προς την κατεύθυνση των χρηματοδοτήσεων και ιδρύει νέο τίτλο⁶⁷ με τη γενική επωνυμία "Οικονομική και Κοινωνική Συνοχή".

Συμφωνα με τις νέες αυτές πολιτικές της Κοινότητας, τις οποίες αναλαμβάνουν να συντονίσουν και να υλοποιήσουν τα Κοινοτικά Διαρθρωτικά Ταμεία,⁶⁸ επιδιώκεται "η μείωση του χάσματος μεταξύ των

65 Βλ. Μ. Χρυσομάλης, *οπ. π.*, σ. 126

66 Πρβλ. Π. Δαγτόγλου, **Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο**, Τόμος Α, Αθήνα 1979, σ. 12-16

67 Βλ. Π. Δαγτόγλου, **Συνθήκη της ΕΟΚ**, Αθήνα-Κομοτηνή 1989, αρθρ. 130 Α - 130 Ε

68 Βλ. Π. Δαγτόγλου, **Συνθήκη της ΕΟΚ**, *οπ. π.*, αρθρ. 130 Δ "Τα Διαρθρωτικά Ταμεία της Κοινότητας είναι 1, Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Προσανατολισμού και Εγγυήσεων-Τμήμα Προσανατολισμού, 2, Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 3, Ευρωπαϊκό Ταμείο Κοινωνικής Ανάπτυξης"

διαφόρων περιοχων και η μείωση της καθυστέρησης των πλέον μειονεκτικων περιοχων,με τη μορφή των χρηματοδοτήσεων

Ενδεικτικά αναφέρουμε για χρηματοδότηση τα εξής προγράμματα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας:

1 **ACE**,Κοινοτικές δράσεις για το περιβάλλον,με στόχο την προστασία και τη βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος,τη συμβολή στην προστασία της υγείας των ατόμων και την εξασφάλιση μιάς συνεπους και ορθολογικής χρησιμοποίησης των φυσικων πόρων ⁶⁹

2 **ACNAT**,Κοινοτικές δράσεις για την προστασία της φύσης,με στόχο την ανάπτυξη κινήτρων για την καλύτερη προστασία της φύσης μέσα στην Κοινότητα,ιδιαίτερα στις περιοχές που έχουν πολυ περιορισμένη δυνατότητα να διασφαλίσουν τα μέτρα προστασίας μέσω των ιδίων πόρων ⁷⁰

3 **ELISE**,Δίκτυο ανταλλαγής πληροφοριων σχετικά με την τοπική ανάπτυξη και τις τοπικές πρωτοβουλίες δημιουργίας θέσεων απασχόλησης Αποβλέπει στην παροχή πληροφοριων σχετικά με τις εθνικές και κοινοτικές δραστηριότητες για την τοπική ανάπτυξη και τις τοπικές πρωτοβουλίες δημιουργίας θέσεων απασχόλησης καθώς και συγκεκριμένων συμβουλων σε αρμόδιους για τη διαμόρφωση πολιτικής σε τοπικό επίπεδο ⁷¹

Βλ ,Συμβουλιο Ευρωπαϊκων Κοινοτήτων,**Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση**, Λουξεμβουργο 1992,σ 202-203 "Εκτός από τα υπάρχοντα Διαρθρωτικά Ταμεία για την υλοποίηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Συνοχής,με την Συνθήκη του Μάαστριχτ,αποφασίστηκε η ίδρυση του Ταμείου Συνοχής,που θα πρέπει να ιδρυθεί μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 1993 και το οποίο θα χρηματοδοτεί την Κοινότητα"

69 Βλ ,Φ Πιέρρος,Λ Μιχαλοπουλου-Δωρή,Ε,Τσαγκάρης,**Προγράμματα και Πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας**,Αθήνα 1991,σ 48-49:ACE,διάρκεια από 27 7 1987 μέχρι 24 7 1991(αναμένεται ανανέωση),προϋπολογισμό 24 εκ ECU,και δικαιουχους φυσικά και νομικά πρόσωπα

70 Βλ ,Φ Πιέρρος οπ ,π ,σ 50-51 ACNAT ,διάρκεια από το 1990 μέχρι το 1996,προϋπολογισμό 50 εκ ECU και δικαιουχους φυσικά και νομικά πρόσωπα

4 **KALEIDOSCOPE**, Συγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία και ευρωπαϊκή πολιτιστική κληρονομιά, με στόχο την ενίσχυση προγραμμάτων καλλιτεχνικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων υψηλής ποιότητας, καινοτόμου χαρακτήρα και ευρωπαϊκής διάστασης ⁷²

5 **ELDERLY**, Κοινοτικές δράσεις υπέρ των ηλικιωμένων ατόμων, με στόχο τη βελτίωση της κατάστασης των ηλικιωμένων στην Ευρώπη. Πιο συγκεκριμένα α καθορισμός προληπτικών στρατηγικών προοριζόμενων για την αντιμετώπιση των οικονομικών και κοινωνικών προκλήσεων της γήρανσης του πληθυσμού, β καινοτόμες προσεγγίσεις για την αλληλεγγυη μεταξύ των γενεών, γ οικονομική και κοινωνική ένταξη των ηλικιωμένων τόσο στις γεωργικές περιοχές όσο και στις αστικές, δ ανάπτυξη και αξιολόγηση του θετικού δυναμικού των ηλικιωμένων στην Κοινότητα ⁷³

6 **IMP**, Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα (ΜΟΠ), που αποβλέπουν στη βελτίωση των κοινωνικοοικονομικών διαρθρώσεων των νοτίων περιοχών της Κοινότητας, και ιδιαιτέρως της Ελλάδας ώστε να διευκολυνθεί η προσαρμογή τους στις νέες συνθήκες που δημιουργούνται από τη διευρυνση, με την ένταξη της Ισπανίας και της Πορτογαλλίας στην ΕΟΚ ⁷⁴

71 Βλ ,Φ Πιέρρος οπ ,π ,σ 146-147 ELISE, υφίσταται από το 1985, έχει προϋπολογισμό 400 000 ECU ετησίως, και δικαιούχος α Εθνικές και τοπικές Αρχές και β Φυσικά και νομικά πρόσωπα

72 Βλ ,Φ Πιέρρος οπ ,π,σ 328-329 KALEIDOSCOPE, διάρκεια από 1992 μέχρι 1993 (αναμένεται ανανέωση), ο προϋπολογισμός καθορίζεται στα πλαίσια της ετήσιας διαδικασίας του κοινοτικού προϋπολογισμού και δικαιούχος πολιτιστικές Οργανώσεις

73 Βλ ,Φ Πιέρρος οπ ,π ,σ 142-143: ELDERLY, διάρκεια από 1 1 1991 μέχρι 31 12 1993, προϋπολογισμός 2,4 εκ ECU για τα δυο πρώτα έτη

74 Βλ ,Φ Πιέρρος οπ ,π ,σ 278-281 IMP, διάρκεια από 1 8 1985 μέχρι 31 12 1993, προϋπολογισμό 2,5 δισεκατ ECU (συμμετοχή των Ταμείων) και 1,6 δισεκατ ECU (πρόσθετη επιβάρυνση του κοινοτικού προϋπολογισμού και δικαιούχος

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο σημερινός πολιτισμός μας έχει αυξήσει τις δυνατότητες του ανθρώπου να ζήσει μια πλουσία και ελεύθερη ζωή που θα ανταποκρινόταν στις ικανότητές του. Ο συγχρονος κόσμος όμως βρίσκεται πολιορκημένος από μια μεγάλη οικολογική κρίση, της οποίας τα αίτια είναι κοινωνικά και ευρύτερα πολιτιστικά. Ο διαχωρισμός του ανθρώπου από τη φύση και η κυριαρχία του πάνω σ' αυτήν, αντί να σημάνει την "έξοδο από την ανωριμότητά του", ⁷⁵την απελευθέρωσή του και τη χειραφέτησή του, οδήγησε στην καταστροφή του. Η κρίση του περιβάλλοντος και η υποβάθμισή του είναι κρίση του πολιτισμού μας. Οι διαδικασίες της ανάπτυξης και της συνεχούς προόδου, καθώς οι πρακτικές διεκπεραίωσης τους φαίνεται να επιφέρουν τέτοιες αλλοιώσεις στον πλανήτη, ώστε να μην μπορεί κανείς να γνωρίζει τί μας επιφυλάσσει το μέλλον. Σίγουρο είναι πως δεν υπάρχουν ευκολες και "έτοιμες" λύσεις που μπορούν να επιβληθούν. Σίγουρο είναι ακόμα, κατά τη γνώμη μας, πως απαιτείται μια "επανατοποθέτηση" του ανθρώπου στη φύση, στην οποία άλλωστε ανήκει. Αυτή η επανατοποθέτηση καθώς και ο επαναπροσδιορισμός των "αξιών" της ζωής, της φύσης, της ανάπτυξης και της προόδου είναι ζητήματα που αφορούν κάθε άνθρωπο χωριστά και όλους μαζί. Οι προσπάθειες και οι αναζητήσεις για μιιά "άλλη" κοινωνική οργάνωση δεν είναι "ουτοπία". Δεν πρόκειται όμως για μια επαναστατική

φυσικά και νομικά πρόσωπα

75 Βλ. ,I Kant, **Δοκίμια**, Αθήνα 1971

αλλαγή ή μαζική αναδιοργάνωση αλλά για "χιλιάδες συνειδητά, αποκεντρωμένα πειράματα, που θα μας επιτρέψουν να δοκιμάσουμε νέα πρότυπα σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, πριν φτάσουμε στο να εγγυηθούμε την αποτελεσματικότητά τους" ⁷⁶

Στα πλαίσια αυτά και με έντονο προβληματισμό προσεγγίσαμε τη Σπιναλόγκα, ελπίζοντας να συμβάλλουμε, έστω στο ελάχιστο, στη "δοκιμή" μιας "άλλης" ανάπτυξης που θα σέβεται πρώτα και κυρία τη φύση μαζί με τον άνθρωπο. Το μικρό αυτό "ακατοίκητο" νησάκι μπορεί να δώσει ένα σημείο συνδεσης του χθες με το σήμερα, αξιοποιώντας την ιστορία του και τους διαδοχικούς πολιτισμούς του και σε μας να επιτρέψει να απαντήσουμε

"Η Σπιναλόγκα μπορεί να ξαναζήσει"

76 Βλ. ,Α Τόφλερ, **Το τρίτο κύμα**, Αθήνα 1982, σ 517

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- ΑΙΓΙΝΙΤΗΣ Ν Τουριστική Ψυχολογία εκδ Interbooks
Αθήνα 1978
- ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ Σ Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος
εκδ Σάκκουλα 1981
- ΑΛΕΞΙΟΥ Σ *Το φρουριο του Μιραμπέλου* ΑΜΑΛΘΕΙΑ τ 5
Αγιος Νικόλαος 1971
- ΑΜΠΥΡΖΕ,Ζ Δυναμη και Αδυναμία οι μεταμορφώσεις της
ιατρικής και του ανθρώπου εκδ Ράππα
Αθήνα 1973
- ΑΝΑΝΙΤΣΕΦ Κ Το Περιβάλλον Διεθνείς Απόψεις
εκδ Πλανήτης Αθήνα 1980
- ΑΝΚΕΤΙΑ Ζ Το χέρι και η μηχανή εκδ Παπαζήση
Αθήνα 1978
- ΑΝΤΟΡΝΟ ΛΟΒΕΝΤΑΛ
ΜΑΡΚΟΥΖΕ ΧΟΡΚΧΑΙΜΕΡ Τέχνη και Μαζική Κουλτουρα εκδ υψιλον
Αθήνα 1984
- ΒΑΚΑΛΙΟΣ Θ *Κουλτουρα, Τεχνολογία Κοινωνία
Το Συμπόσιο Κουλτουρα και Τεχνολογία
εκδ Praxis Αθήνα 1990
- ΒΑΛΚΑΝΑΣ Γ Οικολογία εκδ Παπαζήση Αθήνα 1985
- ΒΕΝΣΑΝ Ζ Μ Η σχολή της Φρανκφουρτης και η κριτική
θεωρία εκδ Επίκουρος Αθήνα 1977
- ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ Β Εισαγωγή εις την Θεωρητικήν Οικονομική
εκδ Σάκκουλα Θεσσαλονίκη 1967
- ΒΟΤΣΗΣ Π Οικολογία εκδ Δωδώνη Αθήνα 1981
- ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ Κ *Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος
στην Ελλάδα Αρμενόπουλος τ 11 Αθήνα
- ΒΟΥΔΟΥΡΗ Δ Η Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς
στην Προοπτική της Ενιαίας Ευρωπαϊκής
Αγοράς εκδ Παπαζήση Αθήνα 1992

ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ Α ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ Μ	Αστικός Κώδικς Τόμος 1 εκδ Σάκκουλα Αθήνα 1978
ΠΑΓΚΑΚΗΣ Γ	Δημογραφικά Κυκλάδων 1821 1971 εκδ Βιβλι οπωλείο των Βιβλιοφίλων Αθήνα 1978
ΠΑΓΚΑΚΗΣ Γ	Συστηματική Θεώρηση των Ελληνικών Νησιών 1951 1981 εκδ Βιβλιοπωλείο των Βιβλιοφί λων Αθήνα 1984
ΠΑΓΚΑΚΗΣ Γ	Συμβολή στη μελέτη του Αρχιπελάγους των Βορείων Σποράδων εκδ Βιβλιοπωλείο των Βιβλιοφίλων Αθήνα 1989
ΠΑΓΚΑΚΗΣ Γ	Το Αρχιπέλαγος της Μεγίστης και τα κυριαρ- χικά δικαιώματα της Ελλάδος στη Λυκία Θά λασσα εκδ Αγκίστρι του Σαρωνικού 1991
ΓΚΟΡΖ Α.	"Ο σοσιαλισμός και η κοινωνική αναδιάρ θρωση της κοινωνίας" Η Εποχή Μάϊος 1992
ΓΚΟΡΤΣ Α ΜΑΡΚΟΒΙΤΣ Μ ΕΝΤΣΕΝΜΠΕΡΓΚΕΡ Χ Μ	Περιβάλλον και Ποιότητα της Ζωής εκδ Επίκουρος Αθήνα 1975
ΓΚΡΗΦΑΝ Μ ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ Π	Greenpeace εκδ Μετά τη Βροχή Αθήνα 1986 Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο εκδ Σάκκουλα, Αθήνα 1985
ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ Ι	"Το Μάρκετινγκ στον Ελληνικό Τουρισμό" Ο Τουρισμός προς το 2000 Interbooks Αθήνα 1989
ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Θ	Οικολογισμός και Πολιτική εκδ Παπαζήση Αθήνα 1992
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΥ Σ	"Οι Αγροτουριστικοί Συνεταιρισμοί στην Ελλάδα και στην ΕΟΚ", Ο Τουρισμός προς το 2000, Interbooks Αθήνα 1989
ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ Α	"Οικολογία και Αριστερά" Ο Πολίτης τ 97 1989
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Α	Ιστορικές και Επιστημονικές Θεμελιώσεις της Κοινωνιολογίας εκδ Σταμούλης Πειραιάς 1988
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Α.	Κοινωνιολογία - Βασικά Προβλήματα εκδ Σταμούλης Πειραιάς 1985

ΕΝΓΚΕΛΣΦ	Η καταγωγή της Οικογένειας της ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους εκδ Συγχρονη Εποχή,Αθήνα 1975
ΕΝΩΜΕΝΑ ΕΘΝΗ	"Κείμενα Διακήρυξης για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη" Ρίο ντε Τζανέιρο 1992
ΕΥΡΩΠΑΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ	"Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και το Περιβάλλον" Λουξεμβουργο 1987
ΖΑΧΑΡΑΤΟΣΓΑ	"Τα προβλήματα και οι προοπτικές του τουρισμού στην Ελλάδα",Ο Τουρισμός προς το 2000,εκδ Interbooks Αθήνα 1989
ΖΙΩΓΑΣΜ	"Νέες τεχνολογίες για τη διαχείριση των οικιακών απορριψμάτων στο νομό Αττικής" Τεχνικά Χρονικά,Αθήνα,τ 2/92
ΖΟΥΝΑΛΗΣΒ	"Παγίδες μιας αναγωγής και ενός μυθου" Ο Πολίτης τ 87 1988
ΘΕΟΦΑΝΙΔΗΣΣ	"Συστημα αξιολόγησης των δημοσίων έργων και η διευρυνση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων" Τεχνικά Χρονικά,Αθήνα,τ 1/92
ΙΩΑΝΝΟΥΚ	Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο εκδ Σάκκουλα Αθήνα 1983
ΙΩΑΝΝΟΥΚ	Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο εκδ Σάκκουλα Αθήνα 1983
ΚΑΡΒΟΥΝΗΣΣ	Διαχείριση του Περιβάλλοντος εκδ Σταμουλης Πειραιάς 1991
ΚΑΛΦΙΩΤΗΣΣ	Εισαγωγή στη θεωρία του Τουρισμου εκδ Interbooks Αθήνα 1976
ΚΑΝΕΛΟΠΟΥΛΟΣΑΘ	Οικολογία και Οικονομική του Περιβάλλοντος εκδ Καραμπερόπουλος Αθήνα 1985
ΚΑΝΕΛΟΠΟΥΛΟΣΑΘ	"Η ιστορική και φιλοσοφική άποψη του Οικολογικού Ζητήματος" Συμπόσιο για την Οικολογία και τη Βιβλιογραφία της, Αθήνα 1991
ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣΓ	Περιβάλλον και Αστικό Δίκαιο εκδ Αντ Σάκκουλα,Αθήνα Κομοτηνή 1986
ΚΑΡΑΝΔΕΙΝΟΣΜ	Σημειώσεις Οικολογίας Γεωργικό Πανεπιστήμιο Αθηνών 1990

ΚΑΡΑΝΔΕΙΝΟΣ Μ	Σημειώσεις Εργαστηρίου Οικολογίας Γεωργικό Πανεπιστήμιο Αθηνών 1990
ΚΑΡΑΝΔΕΙΝΟΣ Μ	Εισαγωγή στην Πληθυσμιακή Οικολογία εκδ Σταμούλης, Πειραιάς 1991
ΚΑΡΣΟΝ Ρ	Σιωπηλή ? Ανοιξη εκδ Κάκτος Αθήνα 1981
ΚΑΣΕΝ Μ	"Η υποχρέωση να διασφαλιστεί το μέλλον" Η Εποχή Μάιος 1992
ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ Κ	
ΜΠΕΝΤΙΤ, Ν Κ.	Από την Οικολογία στην Αυτονομία, εκδ Ράππα Αθήνα 1981
ΚΑΦΚΑ, Π	"Ο νόμος της ανοδικής εξέλιξης" Νέα Οικολογία τ 84 1991
ΚΙΑΝΗΣ Η	"Ανθρώπινη Οικολογία" Επιστημονική Σκέψη τ 36 1987
ΚΟΝΔΥΛΗΣ Π	Η παρακμή του Αστικού Πολιτισμού εκδ Θεμέλιο Αθήνα 1991
ΚΟΝΣΟΛΑΣ Ν	Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική εκδ Παπαζήση Αθήνα 1985
ΚΟΝΤΙ Λ.	Τι είναι Οικολογία Κεφάλαιο Εργασία και Περιβάλλον εκδ Αστέρι, Αθήνα 1979
ΚΟΥΜΕΛΗΣ Θ	"Ο Συνεδριακός Τουρισμός στην Ελλάδα" Ο Τουρισμός προς το 2000 Interbooks Αθήνα 1989
ΚΡΗΤΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	(επιμ) Ν Παναγιωτάκη εκδ Συνδεσμος Τοπικών Ενωσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης Τ 2 1987
ΚΡΗΤΗ ΤΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΚΩΤΤΗΣ, Γ Χ	εκδ Αρσινόη Τ 24 Αθήνα 1985
ΛΙΕΝΧΑΡΤ ΓΚ	Οικονομική της Προστασίας του Περιβάλλοντος εκδ Παπαζήση Αθήνα 1975
ΛΟΡΕΝΤΣ Κ	Κοινωνική Ανθρωπολογία εκδ Gutenberg Αθήνα 1985
ΛΟΥΛΟΥΔΗΣ Λ	Τα 8 θανάσιμα αμαρτήματα του πολιτισμού μας εκδ Θυμάρι Αθήνα 1979
ΛΟΥΛΟΥΔΗΣ Λ.	Πολιτοικολογία εκδ Στοχαστής Αθήνα 1986
	"Εν ονόματι του οικολογικού αντιλόγου" Συγχρονα Θέματα τ 7 1980

ΛΥΟΤΑΡ,Ζ Φ	Η Μεταμοντέρνα Κατάσταση εκδ Γνώση Αθήνα 1988
ΛΥΤΡΑΣ Π	Τουριστική Κοινωνιολογία,εκδ Interbooks Αθήνα 1987
ΛΥΤΡΑΣ Π	Τουριστική Ψυχολογία εκδ Interbooks Αθήνα 1988
ΛΥΤΡΑΣ Π	*Ο Ρόλος του Τουρισμού στη Σύγχρονη Κοινωνία Ο Τουρισμός προς το 2000 Interbooks Αθήνα 1989
ΜΑΓΠΕΡ,Λ. ΜΑΝΕΣΗΣ Α	*Γιατί σιωπούμε*,Νέα Οικολογία,τ 84 1991 Συνταγματικά Δικαιώματα,εκδ Σάκκουλα Θεσσαλονίκη 1982
ΜΑΡΓΑΡΗΣ Ν ΜΑΡΚΗΣ Δ	Οικολογικά εκδ Κάκτος Αθήνα 1983 Η ?Εννοια της Βιομηχανικής Κουλτουρας* Το Συμπόσιο *Κουλτουρα και Τεχνολογία* εκδ Praxis Αθήνα 1990
ΜΑΡΚΟΥΖΕ Χ	Λόγος και Επανάσταση εκδ υψιλον Αθήνα 1985
ΜΑΡΚΟΥΖΕ Χ	Το τέλος της ουτοπίας εκδ υψιλον Αθήνα 1985
ΜΑΡΞ Κ ΕΝΓΚΕΛΣ Φ	Η Γερμανική Ιδεολογία εκδ Gutenberg Αθήνα 1968
ΜΕΤΑΞΑΣ Β	Η Οικονομική των Σημαιών Ευκολίας εκδ Παπαζήση Αθήνα 1984
ΜΕΤΑΞΑΣ Β ΔΕΝΑΔΕΤΣΙΜΑΣ Π ΛΕΚΑΚΟΥ,Μ	Μερικές Σκέψεις για την Ελληνική Νησιώ τική Ανάπτυξη και το Περιβάλλον* Συμπόσιο για την Οικολογία και τη Βιβλιο- γραφία της Αθήνα 1991
ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ Π	Θεμικές μετεξελίξεις στο Διοικητικό Δίκαιο εκδ Αθήνα 1982
ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Α.	Εργασιακές σχέσεις και Κοινωνικός Μετασχηματισμός εκδ ΕΕΔ Αθήνα 1983

ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ Εμμ	Η Κρήτη κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους Αθήνα 1964
ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ Εμμ	Παθολογία Πολιτευμάτων στην Αρχαιότητα εκδ Καρδαμίτσα Αθήνα 1992
ΜΟΔΙΝΟΣ Μ	*Τίνος κοινό μέλλον * Νέα Οικολογία τ 69 1990
ΜΟΔΙΝΟΣ Μ	*Στο δρόμο για το Ρίο* Νέα Οικολογία τ 84 1991
ΜΟΔΙΝΟΣ Μ	*Βιολογική Ποικιλότητα και Οικολογική Θεωρία* Νέα Οικολογία τ 47 1989
ΜΟΔΙΝΟΣ,Μ	*Ο Αναπτυξιακός Μυθος της Αριστεράς* Νέα Οικολογία τ 7 1985
ΜΟΡΡΙΣ,Ν	Ο ανθρώπινος ζωολογικός κήπος εκδ Μπουκουμάνη Αθήνα 1977
ΜΟΣΧΟΝΑΣ Α	*Κεφάλαιο και νέες Τεχνολογίες Γενικές Παρατηρήσεις Το Συμπόσιο *Κουλτουρα και Τεχνολογία* εκδ Praxis Αθήνα 1990
ΜΠΑΛΤΑΣ Α.	*Για το Οικολογικό Κίνημα Επιστήμη και διεπιστημονικότητα Ο Πολίτης τ 63 1983
ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η	*Εξελιξεις και Επιπτώσεις της Μεταναστευ τικής Κίνησης στο Νησιωτικό Χώρο Ε Κ Κ Ε (Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών) τ 77/1990
ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η	*Ο Ελληνικός Νησιωτικός Χώρος* Εισήγηση σε Ημερίδα Ε Ε Π Π 5/10/1991
ΜΠΕΡΚΕ ΝΤΕΙΒΙΣ	
ΓΚΕΡΑΣΣΙ ΜΠΕΚ	
ΕΛΖΕΥ,ΝΙΑΣΕΝ	Αντικουλτουρα εκδ Ερμείας Αθήνα 1975
ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ Μ	Τί είναι Κοινωνική Οικολογία εκδ Βιβλιόπολις Αθήνα 1992
ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ Μ	Η Ριζοσπαστικοποίηση της Φυσης εκδ Ελευθερος Τυπος Αθήνα 1985
ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ,Μ	Ιεραρχία και Κυριαρχία εκδ Ελευθερος Τυπος Αθήνα 1977
ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ,Μ	Ο Μαρξισμός σαν Αστική Κοινωνιολογία εκδ Ελευθερος Τυπος Αθήνα 1987

ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ Μ ΡΟΜΠΕΡΤΣ Α	Η Οικολογία και η Επαναστατική Σκέψη εκδ Ελευθερος Τυπος Αθήνα 1984
ΝΕΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΤΑΧΟΣ Α	Εκδ Μορφωτική Εταιρεία Αθήνα 1952 *Εισήγηση στην Επιτροπή Δημοτικού και Κοινοτικού Κώδικα* Περ ΕΤΑ, Αθήνα 1981
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΜΟΚΟΒΙΤΗ Λ.	Νέοι Θεσμοί στις Εργασιακές Σχέσεις εκδ Παπαζήση Αθήνα 1987
ΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΣΜΟΚΟΒΙΤΗ Λ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΣΜΟΚΟΒΙΤΗ Λ	Σημειώσεις Κοινωνιολογίας Πειραιάς 1993 Οργανισμοί Διοίκησης και Κοινωνία εκδ Σταμούλης Πειραιάς 1990
ΝΤΕΛΕΖ, Ζ Π	*Οικολογία μια ανθρώπινη διαχείριση της βιόσφαιρας* Η Εποχή Μάιος 1992
ΝΤΟΥΜ Ν	Το Ήγχος στον Καπιταλισμό εκδ Πυλη Αθήνα 1978
ΝΤΥΜΟΝ Ρ	Η Ουτοπία ή ο Θάνατος εκδ Ράππα Αθήνα 1973
ΝΤΥΜΟΝ Ρ	Μόνο μια Σοσιαλιστική Οικολογία εκδ Δωδώνη Αθήνα 1978
ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ Θ	Δίκαιο Προστασίας Περιβάλλοντος εκδ Σταμούλης Πειραιάς 1992
ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ Γ	Συστημα του ισχυοντος στην Ελλάδα Διοι κητικού Δικαίου εκδ Σάκκουλα, Αθήνα 1983
ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, Α. Γ	*Συμβολή νέων τεχνολογιών στη διαχείριση και προστασία του περιβάλλοντος* Τεχνικά Χρονικά Αθήνα τ 1/92.
ΠΕΤΡΟΒΙΤΣ, Γ, ΧΟΦΜΑΝ Β, ΑΝΤΟΡΝΟ Τ ΠΙΕΡΡΟΣ, Φ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΔΩΡΗ Λ. ΤΣΑΓΚΑΡΗΣ Ε	Αλλοτρίωση εκδ Επίκουρος Αθήνα 1973
ΠΟΡΤΟΛΟΥ ΜΙΧΑΗΛ, Α.	Προγράμματα και Πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Αθήνα 1991 *Η έννοια του περιβάλλοντος και η ανάγκη προστασίας του ΤοΣ Νο 4 1978α

9

ΠΡΟΒΟΠΟΥΛΟΣ Γ	Ελληνικοί Δημοσιονομικοί Θεσμοί, εκδ Σάκκουλα Αθήνα 1983
ΠΡΥΝΕΝΤΥ Ζ	"Δημογραφία πέρα από τις κοντόφθαλμες αναλύσεις" Νέα Οικολογία, τ 79 1991
ΡΑΓΠΗΣ Μ Ν	"Τεχνολογία και Κουλτούρα στο Έργο του Μαρξ" Το Συμπόσιο "Κουλτούρα και Τεχνολογία" εκδ Praxis Αθήνα 1990
ΡΑΦΑΗΛ Μ	Κοινωνιολογική Θεωρία Αναδρομή και Προοπτικές, Αθήνα 1975
ΡΕΜΕΛΗΣ Κ Σ	Περιβάλλον και Τοπική Αυτοδιοίκηση εκδ Αντ Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1989
ΡΙΤΖΟΥΛΗΣ Γ	"Οι Οικονομικές και Κοινωνικές Επιστήμες μπροστά στην Οικολογία" Νέα Οικολογία τ 47 1988
ΡΙΧΤΑ Ρ	Ο Πολιτισμός στο Σταυροδρόμι εκδ Ράππα Αθήνα 1978
ΡΟΥΚΟΥΝΑΣ Ε	Διεθνές Δίκαιο (I) εκδ Σάκκουλα Αθήνα 1982
ΣΑΜΙΩΤΗΣ Γ ΤΣΑΛΤΑΣ Γ	Διεθνής Προστασία του Περιβάλλοντος Τόμος I εκδ Παπαζήση Αθήνα 1990
ΣΑΜΟΥΕΛ Π	Οικολογία, εκδ Νεφέλη Αθήνα 1973
ΣΑΜΟΥΕΛ Π	Οικολογικό Μανιφέστο εκδ Κομμουνά Αθήνα 1990
ΣΚΑΛΙΔΗΣ Λ	Εισαγωγή στο Εμπορικό Δίκαιο εκδ Παρατηρητής Θεσσαλονίκη 1990
ΣΚΟΡΔΙΛΗΣ Α Δ	"Τεχνολογίες και δυνατότητες ανακυκλώσης και επαναχρησιμοποίησης των αστικών απορριμμάτων στην Ελλάδα" Τεχνικά Χρονικά Αθήνα, τ 3/90
ΣΚΟΥΝΤΖΟΣ Θ	Οικονομική Ανάπτυξη εκδ Καραμπερόπουλος Αθήνα 1986
ΣΟΥΜΑΧΕΡ Ε Φ	Το Μικρό είναι Όμορφο εκδ Γλάρος, Αθήνα 1980
ΣΠΑΝΑΚΗΣ Σ	"Πόλεις και χωριά της Κρήτης" ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ Ηράκλειο 1982 83
ΣΠΑΝΑΚΗΣ Σ	Η Κρήτη Τ 1 Ηράκλειο 1964

8

ΣΠΗΛΙΟΤΟΠΟΥΛΟΣ Ε	Εγχειρίδιον Διοικητικού Δικαίου εκδ Σάκκουλα Αθήνα 1982
ΣΡΑΜ Ε	Αλφαβητάριο της Οικολογίας Τόμος Α και Β εκδ Αίολος Αθήνα 1986
ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Μ	"Τα όρια των υπό των Δημοτών εκμεταλλευο- μένων Επιχειρήσεων" Περ ΕΤΑ Αθήνα 1948
ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ Ν	"Ιστορικές Σημειώσεις για την πόλη του Αγίου Νικολάου, ΑΜΑΛΘΕΙΑ, τ 10 ?Αγιος Νικό- λαος 1970
ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ Ν	"Κοράλια στις ακτές του Μιραμπέλου ΑΜΑΛΘΕΙΑ τ 3 ?Αγιος Νικόλαος 1970
ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ Ν	Η τελευταία περίοδος της Πολιορκίας του Μεγάλου Κάστρου Ηράκλειο 1979
ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Π	"Remaking Society του M Bookchin Κοινωνία και Φυση τ 1 1992
ΣΥΝΘΗΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΕΝΩΣΗ (ΜΑΑΣΤΡΙΧΤ)	Επίσημη ?Εκδοση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων Βρυξέλλες Λουξεμβουργο 1992
ΣΦΗΚΑΣ, Γ	"Οικολογικός Τουρισμός" Νέα Οικολογία τ 2 1984
ΣΧΙΖΑΣ Γ	"Ο Τουρισμός δεν είναι μόνο συνάλλαγμα" Νέα Οικολογία τ 69 1990
ΤΑΧΟΣ Α.	Διοικητικό Οικονομικό Δίκαιο εκδ Σάκκουλα Θεσσαλονίκη 1982
ΤΑΧΟΣ, Α.	Η εποπτεία του Κράτους επί των αυτοδιοι- κουμένων Οργανισμών Δημοσίου Δικαίου εκδ Σάκκουλα Αθήνα 1968
ΤΑΧΟΣ Α.	Παρατηρήσεις επί της εφαρμογής της διοι- κητικής αποκέντρωσεως εν Ελλάδι εκδ Σάκκουλα Αθήνα 1972
ΤΙΜΠΕΡΛΕΗΚ, Λ	"Αυτοσυντηρουμένη Ανάπτυξη" Νέα Οικολογία τ 69 1990
ΤΙΤΑΡΕΝΚΟ, Α	Ηθική και Πολιτική εκδ Συγχρονη Εποχή Αθήνα 1973

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	Εκδ 17η, Αν Σάκκουλα, Αθήνα 1975
ΤΟΦΛΕΡ Α.	Το τρίτο κύμα εκδ Κάκτος Αθήνα 1982
ΤΟΦΛΕΡ Α.	Θέσεις και Προβλέψεις εκδ Κάκτος Αθήνα 1985
ΤΣΑΛΤΑΣ Γ	Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας Κοινή Κληρονομιά της Ανθρωπότητας Τόμος Β εκδ Σάκκουλα, Αθήνα 1984
ΤΣΑΟΥΣΗΣ Δ Γ	Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας εκδ Gutenberg Αθήνα 1989
ΤΣΑΟΥΣΗΣ Δ Γ	Η Κοινωνία του Ανθρώπου Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία εκδ Gutenberg Αθήνα 1991
ΤΣΑΤΣΟΣ Δ	Συνταγματικό Δίκαιο Θεμελιώδη Δικαιώματα εκδ Σάκκουλα Αθήνα Κομοτηνή 1985
ΦΙΛΗΣ Γ	Η τελευταία πνοή του πλανήτη γη εκδ Μπουκουμάνης Αθήνα 1988
ΦΙΛΙΑΣ Β	Προβλήματα Κοινωνικού Μετασχηματισμού εκδ Παπαζήση Αθήνα 1974
ΦΙΛΙΑΣ Β	Κοινωνικά Συστήματα εκδ Νέα Συναρα Αθήνα 1977
ΦΡΟΜ Ε	Η εικόνα του ανθρώπου στον ΜΑΡΞ εκδ Μπουκουμάνη Αθήνα 1975
ΦΡΟΜ Ε	Να έχεις ή να είσαι εκδ Μπουκουμάνης Αθήνα 1978
ΦΡΟΜ Ε	Η υγιής κοινωνία εκδ Μπουκουμάνη Αθήνα 1973
ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Τ	"Οι οικονομικές βάσεις της οικολογικής κοινωνίας" Κοινωνία και Φύση, τ 3 1993
ΧΑΜΠΕΡΜΑΣ Γ	Αυτονομία και Αλληλεγγυη εκδ υψιλον Αθήνα 1987
ΧΕΛΕΡ Α.	Επανάσταση και Καθημερινή Ζωή εκδ Οδυσσεάς Αθήνα 1983
ΧΙΟΥΖ ΝΤ	"Αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι περιβαλλον τολόγοι" Νέα Οικολογία τ 1-2 1984

ΨΑΡΟΣ Δ

Επιχείρηση Δημοτική και Κοινοτική

Περ ΕΤΑ Αθήνα 1959

ΨΙΛΑΚΗΣ Ν

Το νησί του μαρτυρίου ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ

τ 2 Ηράκλειο 1981

ΨΙΛΑΚΗΣ Ν

Σπιναλόγκα εκδ Μινώταυρος Ηράκλειο 1986

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

BIRO A	"Ο τοπικός χώρος" Κοινωνία και Φυση τ 1 1992
BOOKCHIN M	"Ελευθεριακή τοπική αυτοδιευθυνση" Κοινωνία και Φυση,τ 1,1992
BOTTOMORE T B	Κοινωνιολογία,κεντρικά προβλήματα και βασική βιβλιογραφία,εκδ Gutenberg Αθήνα 1990
BROWN,M ,MAY J	Η Ιστορία της GREENPEACE εκδ Καστανιώτης Αθήνα 1992
CAPRA,F	Η κρίσιμη καμπή εκδ Ωρόρα Αθήνα 1984
CHODORKOF D	"Η Κοινωνική Οικολογία και η ανάπτυξη της Κοινότητας Κοινωνία και Φυση τ 1 1992
CLARK,J	"Τί είναι η Κοινωνική Οικολογία Κοινωνία και Φυση τ 1 1992
DURKHEIM E	Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου εκδ Gutenberg Αθήνα 1978
FOLEY G	"Βαθιά Οικολογία και Υποκειμενικότητα" Κοινωνία και Φυση τ 2 1992
FREYD S	Ο Πολιτισμός πηγή δυστυχίας Αθήνα 1979
GABEL,J	Η ψευδής συνείδηση Αθήνα 1977
GIDDENS A	Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία εκδ Οδυσσέας Αθήνα 1989
GIDDENS A OFFE K. TOURAINÉ,A CERI P	Πολιτική Οικολογία εκδ Κοινωνία και Φυση Αθήνα 1991
GODELIER,M	Μαρξιστικοί Ορίζοντες στην Κοινωνική Ανθρωπολογία Τ Α εκδ Gutenberg Αθήνα 1988
GRMEK,M	Οι ασθένειες στην αυγή του δυτικού πολι τισμού εκδ Χατζηνικολή Αθήνα 1989

h.

HASSELE M ,STUART H	Η Οικολογία και το έργο της εκδ Μπουκουμάνης Αθήνα 1981
HELLER W	"Προς ένα συμβιβασμό οικονομικής αναπτύ- ξεως και περιβάλλοντος" Θέματα Περιβάλλοντος Τόμος Ι τ 3 1974
HORKHEIMER M ADORNO T	Η Διαλεκτική του Διαφωτισμού εκδ υψιλον Αθήνα 1987
HORNEY K.	Ο νευρωτικός άνθρωπος της εποχής μας εκδ Επίκουρος,Αθήνα 1975
HUGHES D	"Αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι περιβαλ- λοντολόγοι" Νέα Οικολογία τ 1 2 1984
LANGE,O ,BRUS W KOWALIK T SACHS I	Οικονομική Επιστήμη εκδ Κένταυρος Αθήνα 1986
MARSH P	"Η μηχανοποίηση του ανθρώπινου γένους" Νέα Οικολογία τ 8 1985
MILLS C W	Η Κοινωνιολογική Φαντασία εκδ Ολκός Αθήνα 1974
NAESS A	"Οι θεμελιακές αρχές της βαθιάς Οικολογίας Κοινωνία και Φύση τ 2 1992
O CONNOR J	"Σοσιαλισμός και Οικολογία" Κοινωνία και Φύση τ 1 1992
OPEN UNIVERSITY	Ανθρώπος και Περιβάλλον ΙΙ εκδ Κουτσουμπος Αθήνα 1988
PASSET R	Οικονομία και Περιβάλλον εκδ Παρατηρητής Θεσσαλονίκη 1987
ROBERTSON J	"Τα οικονομικά της τοπικής οικονομίας Κοινωνία και Φύση τ 1 1992
SCHMIDT A.	"Η έννοια της Φύσης στον Μαρξ" Ο Πολίτης τ 97 1989
SIMMONET,D	Τί είναι Οικολογία εκδ Νέα Συναρα Αθήνα 1979
SKOLIMOWSKI H	Οικοφιλοσοφία καινούργια τακτική για τη ζωή εκδ Κάλβος Αθήνα 1984

THE ECOLOGIST

Σχέδιο για την Επιβίωση εκδ Παπαζήση
Αθήνα 1980

TREPL, L

"Η χρησιμότητα της Οικολογίας για ένα
κίνημα χειραφέτησης" Ο Πολίτης τ 97 1989

TIMASHEFF N S

THEODORSON G A.

Ιστορία Κοινωνιολογικών Θεωριών
εκδ Gutenberg, Αθήνα 1983

WEBER M

Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνευμα
του Καπιταλισμού εκδ Gutenberg
Αθήνα 1978

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- ALBRECHT,E Die Beziehungen von Erkenntnistheorie
Logik u Sprache Dietz Koeln 1956
- ALLABY M *Macmillan Dictionary of the Environment*
Mac Millan Press,London 1983
- ALLABY M *Green Facts The Greenhouse Effect and*
Other Key Issues,London 1989
- AMERY C *Natur als Politik*,Reinbek,Rohwolt
Muenchen 1978
- AMERY C *Die oekologische Chance das Ende der*
Vorsehung Heyne Muenchen 1991
- BAHRDT H *Wissenschaftssoziologie* O J Duesseldorf
1971
- BARROS J -DOUGLAS J *The International Law of Pollution*
N Y -London 1974
- BAUMGARTEN L *Bemerkungen zur Erkenntnistheorie*
des dialektischen und historischen
Materialismus Bln Verlag Muenchen 1957
- BECKER E *Natur als Politik? in Kluge Gruene Po
litik Fischer Frankfurt a Main 1984
- BLACK C E *The Dynamics of Modernization an Over
view",in R Niesbet 1972
- BLEICHER S *An overview of international environ
ment regulation" in ELQ vol 2 No 1 1972
- BLOCH,E *Ueber Naturbilder seit Ausgang des 19
Jahrhunderts" in Literarische Aufsaezte
Suhrkamp,Frankfurt a Main 1984
- BLOCH,M *Apologie pour l histoire ou metier*
d'historien? A.Colin Paris 1950
- BOOKCHIN M *Toward a Philosophy of Nature"
Deep Ecology Avant Books
California 1984
- BOOKCHIN M *The Ecology of Freedom The Emergence*
and Dissolution of Hierarchy CA Chesire
Books 1981

BRAMWELL,A. Ecology in the 20th Century A History
Yale University Press London 1989

BRIDGES S B "Environmental Genetic Hazards",in the
Ecologist June 1971

BUHR M KOSING,A Lexikon der Marxistischen Philosophie
Dietz Verlag Berlin 1974

BURKE T "Friends of the Earth and the conserva-
tion of resources" in Willets Peter(ed)
1982.

CAIRNCROSS F "The environment,the politics of poste-
rity" in the Economist,Sept.2,1989

CHILDE G Man Makes Himself Fontana Books
London 1965

CHISNALL,P Marketing A Behavioral Analysis Mc Graw
Hill London 1975

COOLEY,C H Social Organization A Study of the
Larger Mind Schoken N Y 1962

COMMISSION OF THE
EUROPEAN COMMUNITES
STATE OF THE ENVIRONMENT First Report Brussels Luxengurg 1979

COMMISSION OF THE
EUROPEAN COMMUNITIES Ten Years of Community Environment
Policy 1984

CORNELIUS P ,TASCH M Eine Genealogie der oekologischen Idee
Bd 1 u 2 Fischer Frankfurt a Main 1991

de SMITH S A Constitutinal and Administrative Law
Penguin Books England 1977

DITFURTH,J Lebe wild und gefaehrlich
Kiepenheuer und Witsch Koeln 1991

DREITZEL,H P (Hrsg) Sozialer Wandel dtv Muenchen 1967

DURKHEIM E Suicide-A Study in Sociology Routledge
and Kegan London 1972

EHRlich P The Population Bomb Ballantine Books
N Y 1970

- ENGELHARDT M ,
HOFFMANN R W Wissenschaftlich-technische Intelligenz
im Forschungsbetrieb E V Frankfurt, Main
1984
- FOUCAULT M Microfisika del potere Einandi
Torino 1977
- FROMM E Der moderne Mensch und seine Zukunft
E V A ,Frankfurt a. Main 1960
- FRUTIGER A. Der Mensch und seine Zeichen Rowohlt
Wiesbaden 1989
- GEHLEN A. Urmensch und Spaetkultur, Fischer
Bonn 1969
- GEROLA, G Monumenti Veneti nell Isola di Creta
Istituto Veneto di Scienza Lettere ed
Arti Venezia M CM VI Volume primo Parte
seconda La Fortezza di Spinalonga 1900
- GILPIN A Dictionary of Environmental Terms
Routledge and Kegan London 1976
- GINSBERG M Essays in Sociology and Social Philo
sophy Penguin Books London 1968
- GOODE W *Community* American Sociological
Review vol 22 1957
- GORSEN P Zur Phaenomenologie des Bewußtseins
stroms Fischer, Freiburg 1966
- GREVEN M *Verwendungszusammenhaenge von Marxismus*
in Handbuch der Politikwissenschaft
Goerlitz A Praetorius R (Hrsg) Rowohlt
Reinbek 1987
- GURWITCH G Etudes sur les classes sociales P U F
Paris 1968
- HABERMAS J *Theorie der Gesellschaft oder Sozial
technologie?* in Habermas-Luhmann
Suhrkamp, Frankfurt a Main 1971
- HALBWACHS M Das kollektive Gedaechnis dtv Muenchen
1967

HEGEL, G W	Phaenomenologie des Geistes, F Meiner Hamburg 1962
HEGEL, G W F	Die Vernunft in der Geschichte, F Meiner Leipzig 1952
HETZEL, N	Environmental Cooperation Among Indus- trialized Countries University Press, 1980
HERRMANN, B	Geschichte und Natur, Fischer, Frankfurt a Main 1992
HILLERY, G A.	'Definition of Community Area of Agreement' Rural Sociology, vol 20 1955
JABORNEGG-STRASSER	Privatrecht und Umweltschutz E V Muenchen 1976
KADE G	'Kapitalismus und Umweltkatastrophe Blaetter fuer deutsche und internationale Politik Muenchen 1973
KLUKE P	Neuere Geschichte Fischer Frankfurt a Main 1969 Bd 5
LANQUAR R	Sociologie du Turisme et des Voyages PUF serie Que sais je No 2213 France 1985
LUCACS G	Geschichte und Klassenbewußtsein Heyne Berlin 1972
MALINOWSKI B A.	A Scientific Theory of Culture and Other Essays Oxford Univ Press 1960
MANDEL, E	Entstehung und Entwicklung der oekonomi- schen Lehre von Karl Marx Rohwolt Muenchen 1968
MANNHEIM K	Freiheit und geplante Demokratie Westdeutscher Verlag Koeln 1970
MANNHEIM K	Diagnose unserer Zeit Europa Verlag Zuerich 1951
MANNHEIM K	Essays of the Sociology of Knowledge Oxford Univ Press N Y 1952
MARCUSE H	Vernunft und Revolution Luchterhand Neuwied 1962

MARCUSE H	One dimensional man Bacon Press Boston 1969
MARX K -ENGELS F	Zur Kritik der politischen Oekonomie in MEW Berlin 1956 Bd 13
MARX K -ENGELS F	Oekonomische philosophische Manuskripte in Texte zu Methode und Praxis II Rohwolt Reinbek 1966
MARX K -ENGELS F	Das Elend der Philosophie in MEW Berlin 1956 Bd 4
MARX,K ENGELS F	Die Heilige Familie,MEW,Berlin 1956 Bd 2
MERTON,R	Social Theory and Social Structure N Y Free Press 1968
MOORE S HENDRY B	Sociology Suffolk Gr Britain 1982
MUELMANN W E	Theorie der Kultur Fischer Koeln 1965
ODUM E P	Grundlagen der Oekologie Bd 1 Thieme Stuttgart 1980
ODUM E P	Ecology The Link between the Natural and Social Sciences Holt Reinehart and Winston N Y 1975
OISERMAN T I	Die Entfremdung als historische Katego- rie Dietz Verlag Berlin 1965
PARSONS T	Beitraege zur sozialen Theorie Suhrkamp Neuwied 1964
PARSONS T	Theorie der modernen Gesellschaft Heyne Muenchen 1969
PARSONS T	The Social System Free Press N Y 1951
PARSONS T	Theories of Society Foundations of Mo- dern Sociological Theory N Y Press 1965
PERROUX F	Pouvoir et Economie BORDAS Paris 1973
POPPER K	Die offene Gesellschaft und ihre Feinde Rohwolt Stuttgart 1975
PREUS A.	Science and Philosophy in Aristotetle s Biological Works dtv Hildesheim 1975
REDFIELD R	The Primitive World and its Transforma- tions Penguin Books England 1968

16